

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİCRİ II. ASIRDA CÜZLER: İSMAİL B.
CA'FER CÜZ'Ü ÖRNEĞİ

Emine BAĞDAT

2501210218

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Seyit Ali GÜŞEN

İSTANBUL-2024

ÖZ

HİCRÎ II. ASIRDA CÜZLER: İSMAİL B. CA'FER CÜZ'Ü ÖRNEĞİ EMİNE BAĞDAT

Hicrî ikinci asır, hadis ilminin temel kaynaklarının teşekkül ettiği hicrî üçüncü asra kaynaklık etmesi bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bu asrın muhaddislerinin sahâbe ya da tâbiûn nesline öğrencilik yapmış olmaları, onlardan hadis rivayet etmeleri dönemi hadis ilmi açısından daha önemli hale getirmektedir. Ancak bu asır, hadis rivayetinin ve ilimlerinin üçüncü asra kıyasla henüz oluşumunu tamamlamadığı bir dönemdir. Bu sebeple hadislerin rivayet usulünde bazı farklılıklar görülebilmektedir. Sonraki dönemde oldukça önemsenecek olan ittisal kavramının eserlerde yerleşmemiş olması, tahammül ve eda usullerinde kullanılan sîğalardaki belirsizlik, muan'an rivayetlerin çokça yer alması bu farklılıklardan bazılarıdır. Hicrî ikinci asırla alakalı yapılan bazı araştırmalar bu ön kabullerin eserden esere farklılık gösterebileceğini hatta telif çeşitlerine göre de değişebildiğini ortaya koymaktadır. Cüz türünde telif edilen eserlerde bu dönemde yazılan kitaplara oranla muttasıl ve tahdîs sîğasıyla nakledilen rivayetlere çokça rastlanmaktadır. Bu durum, hicrî ikinci asırda yazılan eserlerin tümevarım yoluyla ayrı ayrı incelenerek kabul edilen yargıları güncellemeyi gerektirmektedir.

Bu araştırmada, ilmi gelişimini Medine'de tamamlayan, Bağdat'ta ilmini yayma imkanı bulan hicrî ikinci asır muhaddislerinden İsmail b. Ca'fer'in (ö. 180/796) Cüz'ü konu edilmiştir. Cüz, müellifi tarafından hicrî ikinci asrın ikinci yarısında Bağdat'ta yazılmış, müellifin öğrencisi Ali b. Hucr'un (ö. 244/858-59) rivayetiyle günümüze kadar ulaşmıştır. İsmail b. Ca'fer'den nakledilen 477 rivayet bulunan eser, müellifin hocalarına göre tasnif edilmiştir. Tasnif sisteminde benimsediği usulü, rivayetlerin ve rivayet lafızlarının seçimindeki hassasiyeti müellifi ve eseri tahlil etmeyi gerektirmiştir. Bu çalışmada müellifin ilmî hayatı, hoca-öğrencileri ve hadis cüzü çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Eserin dönemle tarihsel ilişkisinin kurulabilmesi için dönemde telif edilen diğer cüz türü eserler de mukayeseli bir şekilde tetkik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, cüz, ikinci asır, İsmail b. Ca'fer, Ali b. Hucr.

ABSTRACT

JUZS OF HADİTH IN THE SECOND CENTURY OF THE HİJRA: İN THE EXAMPLE OF ISMĀ'İL B. CA'FAR'S JUZ

EMİNE BAGDAT

The second century of the Hijra has a privileged position in that it is the source of the third century of the Hijra, where the basic sources of the science of hadith were formed. The fact that the hadith scholars of this century were students of the ṣaḥāba and/or tābi'īn generation and narrated hadiths from them makes the period more important in terms of hadith science. However, this century is a period in which hadith narration and sciences have not yet completed their formation compared to the third century. For this reason, some differences can be seen in the narration method of hadiths. Some of these differences are the fact that the concept of ittiṣāl, which will have a great importance in the following period, has not been established in the works, the uncertainty in the expressions used in tolerance and manners, and the abundance of mu'an'an narrations. Some studies conducted on the second century of Hijra reveal that these presuppositions may differ from work to work and may even vary depending on the type of copyright. In the works written in the juz genre, narrations conveyed in the form of muttaṣil and tahdīth are more common than in the books written in this period. This situation requires updating the accepted judgments by examining the works written in the second century Hijri separately through induction.

In this research, the Juz of Ismā'īl b. Ca'far (d. 180/796), one of the second century of the Hijra hadith scholars, who completed her scientific development in Medina and had the opportunity to spread her knowledge in Baghdad, is discussed. The juz was written by its author in Baghdad in the second half of the second century of the Hijra , and was written by the author, and it has survived to this day with the narration of author's student Alī b. Ḥujr (d. 244/858-59). The work, which contains 476 narrations from Ismā'īl b. Ca'far, is classified according to the author's teachers. The method adopted in the classification system and the sensitivity in the selection of narrations and narration words required analyzing the author and the work. In this study, the author's scientific life, his teachers

and students and his juz were examined in various aspects. In order to establish the historical relationship of the work with the period, other partial works written in the period were also examined comparatively.

Key Words: Hadith, juz, the second century, Ismā‘īl b. Ca‘far, Alī b. Ḥujr.

ÖNSÖZ

Hicrî ikinci asır, sahâbenin henüz hayatta olduğu hicrî 1. asır ile hadis ilminin önemli müellif ve teliflerinin ortaya çıktığı hicrî 3. asır arasında konumlanan bir ara dönemdir. Bu dönemde yaşayan muhaddisler, sahâbe ve tâbiûn nesline yetişmeleri bakımından ayrıcalıklı bir konuma sahip oldukları gibi, eserleriyle hadis ilminin temel külliyyatının oluşacağı bir sonraki asra da kaynaklık etmişlerdir. Bu durum, hicrî 2. asırda telif edilen eserlerin ve müelliflerin önemini artırmaktadır. Hadis ilminde bu asırda yazılan metinler hakkında bazı genel yargılardan söz edilmektedir. Ancak dönem hakkında yapılan müstakil çalışmalar bu ortak kabulleri yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Nitekim hicrî ikinci asır çalışmaları, bu dönemde telif edilen eserlerle yine bu asırda kaleme alınan cüzlerin farklı özellikler taşıyabildiğine işaret etmektedir. Tüm bunlar dönem hakkında yapılacak spesifik çalışmaların var olan ön kabulleri değiştireceğini göstermektedir. İşbu tez tam olarak bu gayeyle ortaya çıkmıştır. Hadis literatüründe “cüz” türünü hicrî 2. asır özelinde incelemeyi hedeflemenin yanında, bu asırda telif edilen cüzlerin özelliklerini sunmayı amaçlayan çalışma, araştırmanın kapsamı gereği bu gayeyi İsmail b. Ca’fer adlı müellifin Cüz’ü örneğinde ortaya koymaktadır. Cüz, 477 rivayetten oluşmakta olup müellifin hocalarına göre tasnif ettiği bir düzene sahiptir. Dönemde telif edilen eserler arasında, rivayetlerin muttasıl olması ve tahdîs sîğalarının yoğunlukla kullanılmasının yanında dikkat çeken tasnifiyle ayrıcalıklı bir konumdadır. Dolayısıyla bahsi geçen sebeplerle tercih edilen bu araştırmanın hicrî ikinci asır çalışmalarına bir katkı olması beklenmektedir. Nitekim benzeri spesifik çalışmalar sonucunda dönem hakkında daha net yargıların ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu ve amacından bahsedilmekte ardından araştırma boyunca kullanılan yöntem ve kaynaklar incelenmektedir. Yöntem ve kaynaklar başlıklarında çalışma boyunca kullanılan yöntemler, dijital veri tabanları ve başvurulmuş kaynaklara temas edilmektedir.

Araştırmanın birinci bölümünde hadis edebiyatında bir tür olarak cüzler hicrî ikinci asır özelinde incelenmektedir. Burada erken ve modern dönem kaynaklarından

faydalanarak cüz türünün mahiyeti ortaya konmaktadır. Bunun yanında hicrî ikinci asırdaki cüz literatürü, türe ait dokuz eser, çeşitli açılardan tetkik edilerek mukayeseli bir biçimde sunulmaktadır. Cüzler arasındaki bu mukayese hicrî ikinci asırdaki cüzlerin özelliklerini ve tezde incelenecek eserin bu cüzler arasında konumlandırılması bakımından oldukça önemlidir.

Araştırmanın ikinci bölümü eserin müellifi, İsmail b. Ca'fer'in hayatı ve hadis ilmindeki önemini konu almaktadır. Bu bölümde müellifin ilmî kişiliğinin -kaynakların elverdiği ölçüde- tüm detaylarıyla ortaya konması ve yakın halkasının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Müellifin yaşamı ve ilmî serüveni Medine ve Bağdat şehirleri çerçevesinde incelenmiştir. Onu yetiştiren hocaları ve onun yetiştirdiği öğrencileri müellife yakınlık ilişkisine göre kategorize edilmiştir. Özellikle müellifin en dar halkası kabul edilebilecek hoca ve öğrencilerinin tespit edilmesi onun rivayet kaynağını ve bu rivayetlerin sonraki dönemlere yayılımını göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim bu bölümde tespit edilen ilmî çevrenin üçüncü bölümde incelenecek olan eserdeki etkilerine de kaynaklık etmesi beklenmektedir. Zira müellifin yakın hocaları, cüzde yer alan rivayetlerin büyük oranının kaynağı konumunda olacakken; yakın öğrencileri de cüzü sonraki nesillere taşıyarak rivayetlerin intikalini sağlayacaktır.

Araştırmanın üçüncü ve son bölümünde hicrî ikinci asırda telif edilen seçkin bir eser, İsmail b. Ca'fer'in öğrencisi Ali b. .Hucr rivayetiyle gelen Cüz'ü incelenmiştir. Öncelikle cüzde yer alan 467 rivayet çeşitli yönleriyle detaylı bir şekilde tahlil edilmiştir. Rivayetler hadis tarih ve usulü bakımından konumlandırıldıktan sonra eserin 1998 yılında tahkik edilen nüshasının İsmail b. Ca'fer'den itibaren yayılımı ele alınmıştır. Burada nüshadaki rivayet, semâ, mukabele gibi bazı metin dışı kayıt ve tarihlerle nüsha senedinde yer alan şahıslar takip edilerek eserin tarihi serüveninin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu amaçla yalnızca nüsha bilgileri değil, esere ulaşan sonraki dönem muhaddislerinin senetleri de kullanılarak nüshanın yayıldığı şahıslar ve bölgeler tarihleriyle beraber tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak rivayet mukayesesi yapılarak eserin sonraki kaynaklardaki takibi yapılmıştır. Böylece hicrî 2. asırda Bağdat'ta telif edilen, İstanbul'da hicrî 9. asra ait yazma nüshası bulunan bir Cüz'ün tarihsel yolculuğu açığa kavuşmuştur.

Böylesi kıymetli bir konuyu bana tevdi' eden, lisans döneminden itibaren gelişimimde büyük emeği olan ve tez sürecim boyunca anlayışlı tutumlarıyla beni motive ederek tezime sunduğu tashih-notlarıyla katkı ve değerlendirmelerde bulunan değerli hocam, danışmanım Doç. Dr. Seyit Ali GÜŞEN'e teşekkür ederim. Lisans döneminin henüz başında bana hadis ilmini sevdiren ve yıllarca bu yolda ilerlememe vesile olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ ve Dr. Öğr. Üyesi Mesut ÇAKIR'a, tezin üçüncü bölümünde yazma eserlerle alakalı sunduğu katkılarıyla destek olan Doç. Dr. M. Celil ALTUNTAŞ'a, teze başlama aşamasında danışmanımın tavsiyesiyle görüştüğüm, bu sayede edindiğim bakış açısını ve değerlendirmelerini tez boyunca kullandığım Öğr. Gör. Dr. M. Fatih KAYA'ya, literatür konusunda önemli katkılar sunan Doç. Dr. M. Macit KARAGÖZOĞLU'na teşekkür ederim. Tez savunmamda bulunarak çalışmama sundukları katkı ve değerlendirmeleri için Doç. Dr. M. Enes TOPGÜL ile Doç. Dr. M. Celil ALTUNTAŞ'a teşekkür ederim. Dijital programlar konusunda öğrettiği pratik bilgiler için Rahime KARAYİĞİT'e, tez boyunca sürekli istişarelerde bulunduğum değerli arkadaşlarım Hayriye KARGI, Ayşenur GÜZELAYDIN ve Songül ANÜK'e teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitim sürecimde sağladıkları kolaylıklar için, vazifeli olduğum Aydos Ortaokulu müdürüm Cuma TÜRKAY'a ve okul yönetimime teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca beni hep destekleyen, çalışmalarımı rahatça yapabilmem için her türlü fedakarlığa katlanan annem, babam ve kardeşlerime teşekkür ederim. Son olarak teşekkürlerimi kelimelerle ifade edemeyeceğim, tezime sunduğu katkıların yanı sıra varlığıyla bana hep destek olan kıymetli eşim, Yusuf BAĞDAT'a minnettarım.

Emine BAĞDAT

İstanbul-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xv
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xvii
KISALTMALAR LİSTESİ	xix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HİCRİ İKİNCİ ASIRDA HADİS CÜZLERİ

HİCRİ İKİNCİ ASIRDA “CÜZ” KAVRAMI.....	12
1.1 CÜZLERİN HACMİ	12
1.2 “CÜZ” İLE BENZER ANLAMLI KAVRAMLAR.....	14
1.2.1 Sahîfe:	14
1.2.2 Nüsha:	17
1.2.3 Risâle:.....	17
1.2.4 Fevâid:.....	18
1.3 HADİS İLMİNDE “CÜZ” TÜRÜNÜN MAHİYETİ	18
1.3.1 Erken Dönemde Hadis Âlimlerinin “Cüz” Tanımı	18
1.3.2 Modern Dönem Hadis Araştırmacılarının “Cüz” Tanımı.....	19
1.3.2.1 Hadis Araştırmacılarının Tanımları.....	20
1.3.2.2 Değerlendirme	22
1.3.3 Yapılan Tezlerdeki “Cüz” Tanımları	23

1.4	HİCRÎ İKİNCİ ASIR CÜZ LİTERATÜRÜ	29
1.4.1	Süheyl b. Ebî Sâlih (v. 138/755)- Nüşatü Süheyl b. Ebî Sâlih an Ebîhi an Ebî Hureyre:.....	31
1.4.2	Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (v. 147/764) - Ehâdisu Ubeydullah b. Ömer an Nâfi':	32
1.4.3	İbn Cüreyc (ö. 150/767) – Cüz.....	33
1.4.4	İbrâhim b. Tahmân (ö. 163/780) - Meşyehatü İbrâhim b. Tahmân	34
1.4.5	Leys b. Sa'd (ö. 175/791) - Cüz'ü fihi min hadîsi'l-Leys b. Sa'd el- Mısri an şuyûhihi	36
1.4.6	İbrâhim b. Sa'd (ö. 183/799) - Cüz'ü fihi Nüşatü İbrâhim b. Sa'd..	38
1.4.7	Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) - Cüz'ü (fihi hadîsi) Süfyân b. Uyeyne	39
1.4.8	Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) -el-Cüz'	40
1.4.9	Affân b. Müslim es-Saffâr (ö. 220/835) - el-Cüz'ü min Hadîsi Ebî Osmân Affân b. Müslim es-Saffâr:	41
1.5	DEĞERLENDİRME.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

İSMAİL B. CA'FER'İN HAYATI VE HADİS İLMİNDEKİ ÖNEMİ

İSMÂİL B. CA'FER'İN HAYATI.....	53
2.1 MEDİNE DÖNEMİ.....	53
2.1.1 İsmi, Nesebi, Künyesi	54
2.1.2 İsmail b. Ca'fer'in Doğumu	55
2.1.3 Hadisle İlişkileri Bağlamında İsmail b. Cafer'in Ailesi.....	56
2.1.4 İsmail b. Ca'fer'in İlim Yolculuğu	60
2.1.4.1 İlme Başlangıcı:	60
2.1.4.2 İlmini Aldığı Şehir/ler	62
2.1.5 İsmail b. Ca'fer'in Hocaları	64

2.1.5.1	İsmail b. Ca'fer'in Yakın Hocaları.....	65
2.1.5.2	İsmail b. Ca'fer'in Diğer Hocaları.....	82
2.1.5.3	İsmail b. Ca'fer'in İmam Mâlik ile İlişkisi:.....	90
2.1.6	İsmail b. Ca'fer'in Medine'deki İlmi Faaliyetleri.....	91
2.1.7	Medine'de Yetiştirdiği Öğrencileri.....	92
2.1.7.1	Hadis Alanında Öne Çıkanlar:	92
2.1.7.2	Kıraat Alanında Öne Çıkanlar:	92
2.1.8	Medine Dönemi Hakkında Değerlendirme	93
2.2	BAĞDAT DÖNEMİ	95
2.2.1	Bağdat Yolculuğu	95
2.2.2	Ali b. Reyta'yı Eğitimi.....	98
2.2.3	Bağdat'taki İlmi Faaliyetleri	99
2.2.3.1	Öğrencileri	99
2.2.3.2	Kıraat Öğrencileri	110
2.2.3.3	Bağdat'ta Kurduğu Hadis Meclisleri	111
2.2.4	Vefatı	111
2.2.5	Bağdat Dönemi Hakkında Değerlendirme	112
2.3	İSMAİL B. CAFER'İN HADİS İLMİNDEKİ MERTEBESİ.....	112
2.3.1	Hadis Ricâl Eserlerinde Bir Râvi: İsmail b. Ca'fer.....	112
2.3.1.1	Sika Değerlendirmesinde Bulunanlar	113
2.3.1.2	Sadûk Değerlendirmesi.....	114
2.3.2	Tarih Kitaplarında Tarihi Bir Şahsiyet: İsmail b. Ca'fer.....	115
2.3.3	Kıraat Sahasında Medine'nin Kâri'i: İsmail b. Ca'fer.....	117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMAİL B. CA'FER'İN CÜZ'Ü: MUHTEVA TAHLİLİ VE ETKİLERİ

İSMAİL B. CA'FER'İN CÜZ'Ü: MUHTEVA TAHLİLİ VE ETKİLERİ.....	118
---	-----

3.1 ESERİN KİMLİĞİ	119
--------------------------	-----

3.1.1	Eserin Müellife Aidiyeti.....	119
3.1.2	Eserin İsmi	132
3.1.3	Eserin Yazıldığı Dönem	133
3.1.4	Eserin Tarihi Serüveni.....	136
3.2	MUHTEVA TAHLİLİ	137
3.2.1	Hadislerin Sayısı	138
3.2.2	Hadislerin Kaynakları	139
3.2.2.1	Abdullah b. Dînar Rivayetleri.....	140
3.2.2.2	Humeyd et-Tavîl Rivayetleri.....	141
3.2.2.3	Muhammed b. Amr Rivayetleri	144
3.2.2.4	A‘lâ b. Abdurrahmân Rivayetleri.....	146
3.2.2.5	Müellifin Diğer Hocalarından Rivayetleri	148
3.2.2.6	Müellifin Eserin Sonlarında Diğer Hocalarından Naklettiği Rivayetleri	151
3.2.2.7	Değerlendirme	153
3.2.3	Râvilerin Sayısı	155
3.2.3.1	Abdullah b. Dînâr Rivayetleri.....	156
3.2.3.2	Humeyd et-Tavîl Rivayetleri.....	156
3.2.3.3	Muhammed b. Amr Rivayetleri	158
3.2.3.4	A ‘lâ b. Abdurrahman Rivayetleri.....	160
3.2.3.5	Müellifin Diğer Hocalarından Rivayetleri	162
3.2.3.6	Değerlendirme	166
3.2.4	Rivayet Lafızları.....	168
3.2.4.1	Abdullah b. Dînâr Rivayetleri.....	169
3.2.4.2	Humeyd et-Tavîl Rivayetleri.....	170
3.2.4.3	Muhammed b. Amr Rivayetleri	171
3.2.4.4	A‘lâ b. Abdurrahman Rivayetleri.....	173
3.2.4.5	Muhammed b. Ebî Harmele Rivayetleri	174
3.2.4.6	Amr b. Ebî Amr Rivayetleri.....	175

3.2.4.7	Şerîk b. Abdullah Rivayetleri.....	176
3.2.4.8	Diğer Hocalarından Rivayetleri	177
3.2.4.9	Değerlendirme	178
3.2.5	Rivayetlerin Sıhhati.....	180
3.2.5.1	Abdullah b. Dînar Rivayetleri.....	181
3.2.5.2	Humeyd et-Tavîl Rivayetleri.....	181
3.2.5.3	Muhammed b. Amr Rivayetleri	185
3.2.5.4	A'lâ b. Abdurrahmân Rivayetleri	187
3.2.5.5	Muhammed b. Ebî Harmele Rivayetleri	188
3.2.5.6	Yezîd b. Husayfe, Ebû Tuvâle, Abdullah b. Abdurrahman, Ca'fer b. Muhammed, Rebîa b. Abdurrahman Rivayetleri	188
3.2.5.7	Amr b. Ebî Amr Rivayetleri.....	189
3.2.5.8	Şerîk b. Abdullah Rivayetleri.....	190
3.2.5.9	Sa'd b. Saîd b. Kays el-Ensârî, Dâvud b. Kays el-Ferrâ' ve Ömer b. Nübeyh el-Ka'bî Rivayetleri	191
3.2.5.10	Diğer Hocalarının Rivayetleri	191
3.2.5.11	Mûsa b. Ukbe, Ebû Süheyl Nâfi b. Mâlik, Habîb b. Hasan ve Muhammed b. Amr b. Harmele Rivayetleri.....	192
3.2.5.12	Değerlendirme	192
3.2.6	Rivayetlerin Konuları.....	194
3.2.6.1	Abdullah b. Dînar Rivayetleri.....	195
3.2.6.2	Humeyd et-Tavîl Rivayetleri.....	196
3.2.6.3	Muhammed b. Amr Rivayetleri	197
3.2.6.4	A'lâ b. Abdurrahman Rivayetleri	198
3.2.6.5	Rivayetlerin Konuları Hakkında Değerlendirme	199
3.2.7	Sahâbe ve Tâbiûn Fetvâları	200
3.2.8	Müellifin Değerlendirmeleri	202
3.2.9	Senetlerde Yer Alan Akrabalıklar	203
3.3	YAYILIM VE ETKİLERİ.....	205

3.3.1	Nüshanın Tanıtımı	206
3.3.2	Yazma Eserde Bulunan Metin Dışı Kayıtlar Yardımıyla Tespit	
	Edilebilen Tarihsel Serüven	207
3.3.2.1	Eserde Yer Alan Senet Kayıtları	207
3.3.2.2	Nüshada Bulunan Metin Dışı Kayıtlar.....	210
3.3.3	Biyografi Kitaplarından Elde Edilen Sonuçlar	212
3.3.3.1	Fehrese ve Bernâmec Türü Eserlerde Yer Alan Bilgiler	212
3.3.3.2	Biyografi Eserlerinde Senetlerdeki İsimler.....	215
3.3.4	Cüz'deki Rivayetlerin Sonraki Eserlerden Takibi.....	234
3.3.4.1	İbn Huzeyme Döneminde Cüz'ün Takibi	234
3.3.4.2	Hicrî 5. Asırdan Sonra Cüzün Takibi	243
3.3.4.3	Değerlendirme	254
	SONUÇ	255

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. 1: Başlıkta incelenen Cüz müellifleri ve rivayet sayıları.	43
Tablo 1. 2: Cüzlerdeki rivayetlerin kaynaklarının dağılımı.	45
Tablo 1. 3 : Cüzlerde yer alan rivayetlerin sıhhat durumlarının dağılımı.....	47
Tablo 1. 4 : Cüzlerde yer alan rivayetlerde kullanılan rivayet lafızlarının dağılımı.	49
Tablo 2. 1: Dijital program verilerine göre İsmail'in en yakın hocalarının	69
Tablo 2. 2: Cüz'deki hocalarla program verilerinden elde edilen hocaların rivayetlerinin mukayesesi.	78
Tablo 2. 3: Öğrencileri arasında İsmail b. Ca'fer'in önemli konumda bulunduğu hocalarının dağılımı.	86
Tablo 2. 4: İsmail b. Ca'fer'in Cüz'de hadislerini naklettiği hocalarının dağılımı.	89
Tablo 2. 5: İsmail b. Ca'fer'in öğrencileri hakkındaki bilgilerin dağılımı.	109
Tablo 2. 6: İsmail b. Ca'fer hakkında münekkitlerin yorumlarının dağılımı. ...	114
Tablo 3. 1: İbn Hibbân'ın Sahîh'inde yer alan rivayet örneğinin Cüz ile mukayesesi.....	236
Tablo 3. 2: İki eserde yer alan rivayetler arasında tespit edilen farklılıklar.	236
Tablo 3. 3: Mîyânicî'nin Cüz'ündeki rivayet ile müellifin rivayetinin mukayesesi.	237
Tablo 3. 4: Ebu Nuaym'ın eserlerinde yer alan rivayetlerle Cüz rivayetlerinin karşılaştırması.	240
Tablo 3. 5: Beyhakî rivayetleri ile müellifin eserinde geçen rivayetlerin mukayesesi.	242
Tablo 3. 6: Cüzekânî rivayetleri ile müellifin eserdeki rivayetlerinin karşılaştırması.	244

Tablo 3. 7: İbn Asakîr'in eserindeki rivayetlerle Cüz rivayetlerinin mukayesesi.	245
Tablo 3. 8: Muhammed b. Ömer'in eserinden bir rivayet ile Cüz rivayetinin karşılaştırması.	247
Tablo 3. 9: Makdîsî'nin eserindeki birkaç rivayet örneği ile Cüz rivayetlerinin karşılaştırması.	249
Tablo 3. 10: Mizzî'nin eserinden birkaç rivayet ile Cüz'deki rivayetlerin mukayesesi.	250
Tablo 3. 11: Zehebî'nin naklettiği rivayet örneği ile Cüz'deki rivayetin mukayesesi.	251
Tablo 3. 12: Takıyyüddîn es-Sübkî'nin naklettiği rivayet ile Cüz rivayetinin mukayesesi.	253

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2. 1 C.H.H verilerine göre İsmail b. Ca'fer'in hocalarından rivayet sayı ve oranlarının dağılımı.....67

Grafik 2. 2: C.K programına göre İsmail b. Ca'fer'in hocalarından rivayet sayı ve oranlarının dağılımı.....68

Grafik 2. 3: A'lâ b. Abdurrahman'dan nakleden İsmail b. Ca'fer ve diğer öğrencilerin rivayet oranlarının dağılımı. 71

Grafik 2. 4: İsmail b. Ca'fer'in A'lâ b. Abdurrahman'dan ve diğer hocalarından naklettiği rivayet oranlarının dağılımı.....71

Grafik 2. 5: Rivayet sayısı bakımından 2. sırada yer alan Humeyd et-Tavîl'in, İsmail b. Ca'fer'in rivayetlerindeki konumu. 72

Grafik 2. 6: Humeyd et-Tavîl'in rivayetleri arasında İsmail b. Ca'fer'in konumu. 73

Grafik 2. 7: İsmail b. Ca'fer'in Abdullah b. Dînâr'dan rivayetlerinin diğer hocalarından rivayetlerine oranı.....74

Grafik 2. 8: Abdullah b. Dînâr'ın rivayetleri arasında İsmail b. Ca'fer'in konumu. 74

Grafik 2. 9: İsmail b. Ca'fer'in yakın hocalarının Kütüb-i Sitte rivayetlerindeki konumu..... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**

Grafik 3. 1: Müellifin Abdullah b. Dînâr'dan naklettiği rivayetlerin kaynakları. 141

Grafik 3. 2: Müellifin Humeyd et-Tavîl'den naklettiği rivayetlerin kaynakları. 143

Grafik 3. 3: Müellifin Muhammed b. Amr'dan naklettiği rivayetlerin kaynakları. 145

Grafik 3. 4: Müellifin A'lâ b. Abdurrahman rivayetlerinin kaynakları.....147

Grafik 3. 5: Abdullah, Humeyd, Muhammed ve A'lâ'dan gelen rivayetlerin kaynakları.....	148
Grafik 3. 6: Cüz'deki rivayetlerin kaynakları.....	155
Grafik 3. 7: Abdullah b. Dînâr rivayetlerinde sülâsî ve sünâî rivayet dağılımı.	156
Grafik 3. 8: Humeyd et-Tavîl rivayetlerindeki sülâsî ve sünâî rivayet dağılımı.	158
Grafik 3. 9: Muhammed b. Amr rivayetlerindeki sülâsî ve rubâî rivayet dağılımının yaklaşık oranı.....	159
Grafik 3. 10: A'lâ b. Abdurrahman rivayetlerinin sülâsî ve sünâî-rubâî rivayet dağılımı.	161
Grafik 3. 11: Müellifin dört hocasından gelen rivayetlerin sülâsî ve sünâî rivayet dağılımı.	162
Grafik 3. 12: Müellifin Abdullah b. Dînâr'dan naklettiği rivayet lafızları.	170
Grafik 3. 13: Müellifin Humeyd et-Tavîl'den naklettiği rivayet lafızları.....	171
Grafik 3. 14: Müellifin Muhammed b. Amr'dan naklettiği rivayet lafızları. ...	173
Grafik 3. 15: A'lâ b. Abdurrahman rivayetlerinde kullanılan rivayet lafızları.	174

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: bin, ibn (oğul)
bt.	: Bint (kızı)
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
İİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
GAS	: GESCHICHTE des ARABISCHEN SCHRIFTTUMS
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
nşr.	: Neşreden
ö.	: ölüm tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk.	: Tahkik eden
trc.	: tercüme eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

İslami ilimler sahâbe devrinden itibaren tohumları atılmaya başlanmış, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn nesillerinde gelişmiş, başlarda bir bütün olarak kabul edilse de zamanla her biri birer sistemli ihtisas alanlarına dönüşmüş disiplinler topluluğudur. Her ihtisas alanının gelişim süreci farklı olmakla beraber “yazının” Araplar nazarındaki durumu ve mevalinin İslami ilimlerdeki konumu bu disiplinlerin tedvîn ve tasnif dönemlerinde ortak bir tavrın oluşmasını sağlamıştır. Genellikle hicrî birinci asırda nüveleri yeni yeni oluşan bu alanların eserleri ikinci asırla beraber telif edilmeye başlanmış üçüncü asır ise artık sistemli birer disiplin olmaya yönelik önemli gelişimlerin sağlandığı zaman dilimi olmuştur. Bu disiplinler arasında diğerlerine de kaynaklık etme bakımından en önemlilerinden kabul edilen hadis ilminin gelişimi de benzer şekilde gerçekleşmiştir. Özellikle üçüncü asırda altın çağını yaşayan bu disiplinin en temel eserleri bu dönem yazılmış, telif edilen temel külliyata kaynaklık eden ikinci asır olmuştur. Bu anlamıyla hicrî ikinci asır sonraki asırda sistemleşerek birer disiplin haline gelecek ilimlerin kaynak eserlerinin telif edildiği bir dönem olma özelliğine sahiptir. Nitekim bu dönemde telif edilen musannefler, müsnedler bahsi geçen kaynaklık rolünü oynamaktadır. Diğer dönemlerde de sıkça telif edilmekle beraber bu dönemin başlarında ilk örneklerine rastlanan cüzler dönemin önemli telif türlerinden biridir. Bu eserler hakkında bazı ön kabuller ve buradan hareketle döneme dair yapılan bazı genellemeler mevcuttur. Hicrî ikinci asır eserlerine dair henüz hadis ilminin sistemleşmemesiyle müelliflerin merfû hadisler ile mevkuf ve maktû rivayetleri birbirinden ayırmadığı, eserlerde dönemin tartışmalarının da etkisiyle şahsi görüşlerin yer aldığı, cerh-tadil ilmi gelişimini henüz tamamlamadığından müelliflerin eser tercihinde sahih hadisleri öncelemediği, muan'an rivayetlerin tercih edildiği gibi bazı yargılar kabul edilmektedir. Tüm bu yönleriyle kritik

bir noktada yer alan hicrî ikinci asır yoğun araştırmaları hak etmektedir. Nitekim bu asra ulaşan metinleri incelemek adına farklı türlerde pek çok çalışmalar yapılmıştır.¹ Bu çalışmalarda dönemde telif edilen eserler bazen müstakil olarak bazen de toplu bir şekilde incelenerek alana ışık tutması hedeflenmiştir.

Özellikle 1990'lı yıllarda bu dönemin “cüz” türünde telif edilen eserleriyle ilgili yoğun çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında İsmail b. Ca'fer adlı müellifin, hocalarına göre tasnif ettiği hadis *Cüz*'ü özel bir konumda yer almaktadır. *Cüz*, musannef türü kitapların ilk örneklerini vermeye başladığı bir dönemde, mu'cem türüne yaklaşan tasnifi ve rivayetler arasında gözlenen sistematığıyla dikkat çekmektedir. Ancak *Cüz* hakkında yapılan müstakil çalışmalarda² eserin bu ayrıcalıklı özelliklerini inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Yapılan çalışmalar eseri tanıtmak ve tahkik etmekle yetinmiştir.

Bu tezde, dönem açısından önemli veriler sunacağı düşünülen bu kitabın tarihsel literatürdeki yerinin tespiti konu edilecektir. Bu *Cüz*'ün tarihsel bağlamıyla incelenmesi hadis tarihi açısından oldukça önemlidir. Bunun yanında eserde yer alan rivayetlerin hadis usulü disiplini çerçevesiyle tetkik edilmesi de tezin konularındandır. Tezin bir diğer konusu ise hadis edebiyatında bir tür olarak cüzleri hicrî 2. asır açısından sınırlı biçimde incelemektir. Bu dönemde cüz türünde yazılan bazı eserlerin özelliklerinden yola çıkarak dönemin hadis rivayet geleneği ve cüz türünün mahiyeti ortaya çıkarılacaktır. Buna ilaveten eserle ilgili bir diğer konu yazma nüshanın tarihî ve bölgesel yayılımı olacaktır.

¹ Bu çalışmalardan bazıları için bkz: Seyit Ali Güşen, **Hadislerin İntikal Süreci -Hicrî İlk Üç Asır –**, 1. bs, İstanbul, Sır ve Hikmet Yayınları, 2016; Nilüfer Kalkan, **İmam Muhammed'in Kitabı'l-asar'ı ve Rivayetlerinin Kütüb-i Sitte ile Karşılaştırması**, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011; Recep Gürkan Göktaş, **Hadis Cüzlerinin Hadis Literatür Tarihini Anlamaya Katkısı: Muccâ'a İbn ez-Zubeyr Örneği**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023; Bünyamin Erul, “Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I) : I. Rivayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153) el-Câmi'i”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XLIII, No: 1, 2002, s. 27-61.

² Bu çalışmalar için bkz: Zekeriya Tüfekçioğlu, **İsmail b. Ca'fer ve Cüz'ü**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1987; Nuri Gürkan, **Ali bin Hucr el-Mervezî Hayatı ve Hadis Cüz'ü**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998; Ebü'l-Hasan Ali b Hucr b. İyas es-Sa'di Ali b. Hucr, **Hadîsu Ali b. Hucr es-Sa'di an İsmail b. Ca'fer el-Medenî**, thk. Ömer b. Refud b. Refid es-Süfyani Ömer b. Refud, Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

Cüz'le ilgili yapılacak araştırmaların yanında müellif de tezin temel konularındandır. Bu tezde İsmail b. Ca'fer'in hayatı ve ilmî kimliği detaylı bir şekilde tespit edilecektir.

Araştırmanın birinci bölümünde cüz literatürüne dair bir çalışma yapılacak, “cüz” türü hicrî ikinci asır özelinde incelenecektir. Ancak kavramın tarifinde yalnızca ikinci asır değil erken dönem ve modern dönem hadis alimlerinin cüzleri tanımlarına da yer verilecektir. Böylece türün gelişim seyri ortaya konulacaktır. Bunun yanında cüzlerle yakın alakalı diğer birkaç kavrama da yer verilerek cüzlerin diğer türlerden farkı açıklığa kavuşturulacaktır. Bu bölümde son olarak hicrî 2. asırda telif edilen 9 cüz; eserde bulunan rivayet sayısı, rivayetlerin kaynakları, sıhhati, kullanılan rivayet lafızları açısından incelenecektir. Böylece yapılan teorik tanımlar ile dönemin eserlerinin uygunluğu tespit edilecek, dönemde yazılan cüz türündeki eserlerin özellikleri ortaya konacaktır.

İkinci bölümde İsmail b. Ca'fer'in hayatı ve hadis ilmindeki önemi detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu bölüm Medine ve Bağdat dönemi olmak üzere iki temel başlık altında işlenecektir. Medine döneminde; müellifin ismi, doğumu, ailesi gibi şahsî bilgilerinin yanında ilme başlangıcı, hocaları, Medine'deki faaliyetleri gibi ilmî kimliğinden bahsedilecektir. Bağdat döneminde; İsmail b. Ca'fer'in bu yolculuğunun serüveni, halifenin oğlunu eğitimi, bu şehirdeki ilmî faaliyetleri ve öğrencileri araştırılacaktır. Bu bölümde İsmail b. Ca'fer'in hoca ve öğrencilerin tespiti yöntemi açıklanacak olan bir metotla yapılacak böylece onun yakın çevresi, dar halkası inşa edilecektir. Bölümün, bir sonraki bölüme de kaynaklık edecek en temel inşası İsmail'in bilgi ağını oluşturmak olacaktır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü müellifin telifini konu edinmektedir. Bu bölümde eserin müellife aidiyeti ispat edildikten sonra eserin muhtevastaki hadisler detaylı bir tahlile tâbi tutulacaktır. Bu tahlilde eserdeki rivayetler hadis usulü çerçevesinde, rivayetlerin sayısı, kaynakları, rivayet lafızları gibi birçok açıdan incelenecektir. Böylece hicrî 2. asırda yazılan cüz türündeki eserin dönemle uyumu mukayese edilebilecektir. *Cüz*'ün kapsamındaki rivayetlerin tafsilatlı analizinden sonra nüshanın rivayeti yani eserin günümüze ulaşan tarihsel serüveni ortaya konulacaktır. Eserin yayılımı, meşhur muhaddislerin ulaştıkları senetler, coğrafi dolaşımı gibi konular

yazma nüsha yardımıyla ortaya konacaktır. Bu kısımda öncelikle nüshanın ait olduğu yüzyıl ve müstensihi tespit edilerek bir tanıtım sunulacak ardından gerek yazma eserdeki metin dışı kayıtlar gerekse biyografi eserlerindeki senetlerle eserin geriye doğru serüveni ve aidiyeti tespit edilecektir. Son olarak eserde yer alan rivayetlerin sonraki eserlerle uyumu taranarak cüze ulaşan müelliflerin tespiti sağlanacaktır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma, hicrî 2. asırda telif edilen eserlerde yaygın bir şekilde muan'an ve mürsel rivayetler yer alırken aynı dönemde telif edilen cüzlerin kitaplardan farklı özellikler gösterebildiği tezinden üretilmiştir. Dolayısıyla çalışmanın esas amacı cüz türünü hadis edebiyatı ve tarihi açısından incelemektir. Ancak bu amaca matuf olarak yapılacak bir çalışmanın sınırları bir yüksek lisans tezini aşmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da bu dönemde telif edilen cüzler arasında dönemin özelliklerini yansıtabileceği düşünülen, gerek müellifi gerek muhteva ve tasnifiyle seçkin bir konumda yer alan İsmail b. Ca'fer'in *Cüz*'ü örneklem olarak seçilmiştir. Nitekim bu çalışma hicrî 2. asırda yazılmış herhangi bir eseri inceleyip tanıtmaktan çok daha önemli bir gayeye hizmet etmekte, "cüz" türü başlığı altında dönemin özelliklerini tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu özelliğiyle araştırma hadis edebiyatı, tarihi ve usulü disiplinleriyle yakından ilişkilidir.

Bahsi geçen nihai hedefin yanında, Medine ve Bağdat şehirlerinde faaliyet sürmüş önemli bir muhaddisin çabalarıyla oluşturduğu tasnifi ve rivayetler arasındaki sistematikliğiyle ortaya koyduğu eserini hadis tarih ve usulü bakımından değerlendirmektir. Bu değerlendirme için eserden önce müessirini tüm detaylarıyla tanımak gerekmektedir. Çalışmanın bir diğer amacı da meşhur muhaddislere hocalık yapan ancak fazla tanınmayan bu müellifin hayatını pek çok yönüyle ortaya koymaktır. Zira Malik b. Enes ile akran olan, aynı şehirlerde ikamet eden ve eser telif eden bu müellifin ne şahsı ne de kitabı İmam Malik ve *el-Muvatta*'ı kadar meşhur olamamıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Hicrî 2. asırda yaşamış bir muhaddis ve eserini örneklemine alarak dönemin cüz türünü ortaya koymayı hedefleyen bu araştırma toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Araştırmada birincil ve ikincil kaynakların yanı sıra dijital bilgisayar programlarından da oldukça istifade edilmiştir.

Araştırmanın cüz kavramını tanımlamayı hedefleyen birinci bölümünde sözlükler ve modern dönem kavramları erken dönem eserlerindeki tanımlarla mukayeseli bir şekilde işlenmiştir. Modern dönem eserlerinden en fazla yararlanılan bu bölümde “cüz” konusu etrafında 1990’lı yıllarda yoğunlaşan tezlerin tanımlarına da yer verilmiştir. Bu tezlerin çoğu yayımlanmamış olduğundan İSAM Kütüphanesi aracılığıyla ulaşılarak kullanılmıştır. Bu bölümde cüz tanımlamasından sonra incelenen 9 eserden oluşan literatür kısmındaki cüzlerin her birine ulaşılmış ve muhtevaları analiz edilmiştir. Cüzler hakkında yapılan modern dönem müstakil çalışmalarından çokça istifade edilmekle beraber eserler de incelenmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümü İsmail b. Ca’fer’in hayatını Medine ve Bağdat şehirleri üzerinden ele almaktadır. Müellifin hayatı hakkında erken dönem tarih ve tabakat kaynaklarından *el-Mektebetü’ş-şâmile* programı aracılığıyla oldukça istifade edilmiştir. Bunun yanında müellifin hoca ve öğrencilerinin yer aldığı bilgi ağının inşa edilmesinde modern bir yöntem denenmiştir. Hicrî 2. asırda bölgelerdeki hadis halkalarını inşa etmeyi hedefleyen bir TÜBİTAK projesi için üretilen bu yöntemden İsmail b. Ca’fer’in yakın hoca ve öğrencilerini yani “İsmail halkasını” tespit etmek için yararlanılmıştır. Bu yöntem M. Enes TOPGÜL ve Ömer Faruk MADEN tarafından bir metot denemesi olarak ortaya konmuştur.³ Halka inşasında şahsın yakın hoca ve öğrencilerinin tespitinde rical kaynaklarının yanında isnat verilerinden de faydalanmayı öneren Topgül ile Maden⁴, bunu da dijital programlarla kolaylaştırmayı hedefleyen bir yöntem inşa etmiştir. Bu çalışmanın

³ Muhammed Enes Topgül, Ömer Faruk Maden, “Ehl-i Hadis Ders Halkalarının Tespitine Dair Bir Metot Teklifi: II. (VIII.) Asrın İlk Yarısı Basra Örneği”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, No: 45, 2021, s. 37-68.

⁴ İsnad verilerinin tespiti, rical verilerinin tespiti ve tematik verilerin analizi olmak üzere üç aşamadan oluşan bu yöntemin ilk iki aşaması kullanılmış tâli sayılan üçüncü aşamadan kaynaklardaki bilgi yetersizliği sebebiyle faydalanılamamıştır.

İsmail halkasını tespit etmeyi hedefleyen bölümünde, müellifin yakın çevresini oluşturan hoca ve öğrencilerin tespitinde bahsi geçen yöntemden faydalanılmıştır. Yöntemin isnat verilerini yoklamak için önerdiği iki dijital program bulunmaktadır: “*Cevâmiu’l-Kelim 4.5*” ve “*Câmiu Hâdimi’l-Haremeyn*”. Bu programların kendi içinde barındırdığı bazı problem ve birbirleri arasındaki farklılıklar sebebiyle yer yer biri de tercih edilebilecektir.⁵ Programlar için çalışma boyunca, yöntemi önerenlerin sunduğu şekliyle “C.K ve C.H.H” kısaltmaları kullanılacaktır. Bu programlarda müellifle talebesi ya da hocası arasındaki rivayet ilişkisi sayı bakımından ortaya konulmaktadır. Bu da müellifin kendisinden en çok hadis rivayet ettiği hocasını ve ondan hadis rivayet eden öğrencisini tespit etmeyi mümkün hale getirmektedir. Isnatla ilgili bu sayısal bilgilerin yanında rical kaynaklarına da başvurulurken burada yer alan yakın hoca-talebelik ilişkisine işaret eden “câlese, sâhabe, lâzeme” gibi kavramlar⁶ *el-Mektebetü’ş-şâmile* programı üzerinden müellif ve ilgili isimlerle taranmıştır. İsmail b. Ca’fer hakkında rical edebiyatında yakın çevre ilişkisine ilişkin veriler elde edilemeyince son bir adım olarak *Kütüb-i Sitte* rivayetleri taraması yapılmıştır. Bu taramada müellifin isnat analizi sonucunda yakın olduğu tespit edilen öğrenci ve hocaların *Kütüb-i Sitte* rivayetlerine yansımaları kontrol edilmiştir. Müellifin rivayetlerinin en çok hangi öğrenciler aracılığıyla yayıldığı gibi detaylar karşılaştırmalı bir biçimde ortaya konmuştur.

İsmail b. Ca’fer’in *Cüz*’ünün incelendiği son bölümün büyük bir kısmında eserde yer alan rivayetler “hadislerin sayısı, kaynakları, ravilerin sayısı, rivayet lafızları, rivayetlerin sıhhati, rivayetlerin konuları” gibi çeşitli açılardan incelenirken tamamen eserden ve eserin tahkikli neşrinden faydalanılmıştır. Özellikle rivayetlerin sıhhati bölümünde eserin tahkikinde yer alan muhakkikin dipnotlardaki değerlendirmeleri kullanılmıştır. Kalan başlıklarda ise her bir rivayet bahsi geçen başlıklar açısından tek tek incelenerek sınıflandırılmıştır. Bu başlığın son kısmında, rivayetlerin konuları bölümünde, rivayetler *Kütüb-i Sitte*’de yer alan bab başlıklarıyla karşılaştırılarak incelenmiş ve bir bab

⁵ Muhammed Enes Topgöl, “‘Cevâmiu’l-Kelim’ ve ‘Câmiu Hâdimi’l-Haremeyn’ Adlı Dijital Hadis Veri Tabanları Üzerine Notlar”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, No: 49, 2023, s. 167-176.

⁶ Bu kavramlar M. Enes Topgöl tarafından önerilmiştir.

başlığına dahil edilecek olursa hangi konu altında yer alırdı sorusuna cevap aranmıştır. Böylece müellifin konu bütünlüğünü gözetip gözetmediği ortaya konulmuştur. Rivayetlerin incelendiği bu bölümde dipnotlara rivayetin numarasıyla işaret edilmiş eser ve sayfa sayısı verilmemiştir.

Üçüncü bölümün eserin yayılımının incelendiği ikinci temel başlığında öncelikle nüshanın tanıtımı yapılmıştır. Bu tanıtım sırasında yazma esere “Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı”nın resmi sitesindeki adresten, <https://www.yek.gov.tr/>, ulaşılmıştır. Ancak koleksiyona eser eser Ali b. Hucr yerine “Ali b. Hacer” olarak kaydedilmiştir. Tanıtım sırasında kullanılan koleksiyon, sayfa, mühür, metin dışı metinler, tarihler gibi pek çok detaya bu sitede eser için yazılan bilgiler yardımıyla ulaşılmıştır. Bunun yanında nüshada bulunan senedin takibi yapılarak senette yer alan isimler geriye doğru *el-Mektebetü’ş-şâmile* programıyla taranmış ve eserin serüveni tespit edilmiştir.

Çalışmada geçen şahıslar ve terimlerin yazımında *TDV İslam Ansiklopedisi* benimsenmekle beraber “münkatı, İbn Ebî, Hüreyre” gibi imlaya uygun olmayan kelimelerde Arapça yazım esas alınmıştır. Şahısların vefat tarihleri genellikle ilk geçtiği yerde verilmiştir. İsmail’in hoca ve öğrencilerinin vefat tarihleri rical kaynaklarından tespit edilirken meşhur şahıslar için TDV İslam Ansiklopedisiyle yetinilmiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Müstakil Kaynaklar

İsmail b. Ca’fer ve eseri hakkında 1987 ve 1998 yıllarında ülkemizde 2 tez yapılmıştır. Bunların ilki Zekeriya Tüfekçioğlu tarafından 1987 yılında, Marmara Üniversitesinde Yaşar Kandemir danışmanlığında yapılan bir yüksek lisans tezidir. Giriş hariç üç bölümden oluşan bu tezin yaklaşık 30 sayfadan oluşan birinci bölümünde müellifin hayatı, ikinci bölümünde ise üç cüzün tanıtımı yapılmaktadır. Bu tanıtıma öncelikle yazma nüshanın tavsifi yapılmış ardından 5 sayfada *Cüz*’ün muhtevasından bahsedilmiştir. Son olarak eserin İsmail’den sonraki rivayetlerine de yer veren çalışma, hadislerin fihristi ve eklerle beraber sona ermektedir. Eserin üç cüzüne ulaşan Tüfekçioğlu

son bölümde, birinci cüzü neşretmektedir. Bu çalışma İsmail b. Ca'fer hakkında yapılan ilk müstakil araştırmadır. Yazar, eserin 4. cüzüne ulaşamasa da eksik bir cüz olduğunun farkındadır. Bununla beraber cüzlerden de yalnızca 134 rivayetten oluşan birinci cüzü neşretmiştir. Çalışmada nüsha ravileri incelenmiş, bazı metin dışı kayıtlar okunarak tarihsel serüvene dair ipuçları elde edilmiştir. Ancak metin hariç 43 sayfadan oluşan bu çalışma ilk olması sebebiyle oldukça yüzeysel bir şekilde müellifi ve eseri tanıtmaktadır.

Konu hakkında Türkiye'de yapılan 2. çalışma 1998 yılında Uludağ Üniversitesinde Nuri Gürkan tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma metin ve tahrîcle beraber dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ali b. Hucr'u tanıtan müellif ikinci bölümde İsmail b. Ca'fer'i Zekeriya Tüfekçioğlu'nun tezinde atıfla tanıtmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü *Cüz*'ün tanıtımına ayrılmıştır. Bu araştırmacı Tüfekçioğlu'nun ulaşamadığı Zâhiriyye'de yer alan hicrî 6. asır yazmalarına ve 4. cüze de ulaşmaktadır. Özellikle Zâhiriyye Kütüphanesindeki nüshada yer alan metin dışı kayıtlar eserin tarihi serüvenine ışık tutmaktadır. Çalışma nüshanın tarihini incelemesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Son bölümde ise eserin ilk iki cüzü neşredilmiştir. Tüm bu faydalarına rağmen bu çalışma da eseri ve müellifi yeteri kadar tanıtamamaktadır.

Son olarak konu hakkında Nuri Gürkan ile aynı yıl, 1998 yılında Suudî Arabistan'da Ömer b. Rafûd önemli bir çalışma yapmış ve eserin tamamını tahkik etmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Ali b. Hucr ve İsmail b. Ca'fer'in hayatları işlenmiştir. İkinci bölümde *Cüz* ele alınarak eserin farklı isimlendirmeleri, eserin yazmalarının tanıtımı, *Cüz*'le ilgi ilmî birkaç mesele, eserin müellifine aidiyeti, hadis alimlerinin *Cüz*'e yaklaşımı incelenmiştir. Sonraki bölümde İsmail b. Ca'fer'in *Cüz*'ünde olmayıp rivayet ettiği hadislere yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda, tüm metnin tahkiki yapılmış olup öncesinde nüsha senedinde bulunan isimler sıralanmış ve dipnotlarda haklarında kısaca bilgi verilmiştir. *Cüz*'ün katipleri ve *Cüz*'ü işiten bazı hadis alimleri de sıralanmıştır. Yaklaşık 70 sayfası dirâse olan 120 sayfalık bu bölümden sonra eserin tahkiki sunulmuştur. Bu çalışma, eser ve müellif hakkında yapılan araştırmalar arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Eserin tüm cüzlerine ulaşarak baştan sona tahkik eden muhakkik, rivayetlerin tahrîcini ve sıhhat değerlendirmelerini de dipnotlarda vermektedir. Dirâse

bölümü, konu dışında bazı başlıkları ihtiva etse de müellif ve eser hakkında kıymetli bilgiler içermektedir. Tüm bu yönleriyle çalışmanın, özellikle tahkik bölümünden tez sürecinde fazlaca faydalanılmıştır. Araştırmanın dirâse kısmı, teze başlamadan önce İsmail ve eseri hakkında bir ön bilgiye ulaşmamızı sağlamıştır. *Cüz*'ün tümünün tek matbu hali bahsi geçen çalışma olduğundan metin kısmında tamamen bu tahkik dikkate alınmıştır. Ancak tahkik çalışmalarında amaç genellikle yazma bir eseri neşretmek olduğundan dirâse kısımları denilen araştırma bölümü yetersiz kalabilmektedir. Bu tahkikin araştırma bölümünde detaylı bilgiler yer almakla beraber yüzeysellik durumu diğer iki tez gibi bu çalışma için de geçerlidir.

En erkeni 1987 yılında yapılan konu hakkında bu üç çalışmaya rağmen İsmail b. Ca'fer ve *Cüz*'ü 2022 yılında tarafımızca tekrar çalışılmaya başlanmış ve 2024 yılında çalışma tamamlanmıştır. Konunun tekrar gündeme alınmasının sebebi bahsi geçen araştırmalardaki eksikliklerdir. Bu çalışma konuyu, diğer araştırmaların eksik bıraktığı yönleriyle tafsilatlı bir biçimde farklı bir pencereden incelemeyi hedeflemektedir.

Birincil Kaynaklar

Bu çalışmadaki pek çok bilgi modern dönem çalışmalarından ziyade klasik dönem hadis literatürüne başvurmayı gerektiren türdendir. Dolayısıyla çalışma boyunca onlarca esere başvurulmuştur. Ancak bu eserler kaynakça bölümünde zikredileceğinden burada yalnızca belli başlı kaynaklara yer verilecektir.

Özellikle biyografi bilgilerinin yer aldığı rical edebiyatı türlerinden olan tarih ve tabakat eserleri çalışmanın temel başvuru kaynaklarıdır. Müellifin hayatı hakkındaki detaylar, hocaları ve öğrencilerine ilişkin bilgiler ve eserde geçen şahıslar ve raviler hakkındaki biyografi bilgileri için rical kaynaklarına müracaat edilmiştir. Bu kaynaklardan Buhârî'nin **Târîh**'i ve İbn Sa'd'ın **Tabakât**'ı müellife yer veren en erken dönem eserleri olması bakımından ayrıca bir öneme sahiptir. İbn Ebû Hayseme ve Taberî'nin **Târîh**'leri de eserde geçen bazı şahıslar hakkında bilgi elde edilen kaynaklardır. Bağdat dönemiyle alakalı Hatîp el-Bağdâdî'nin **Târîhu Bağdâd**'ı yol gösterici olmuştur. Zehebî'nin pek çok eserinin yanında özellikle **Siyer** ve **Tezhîb**'ine

sıklıkla başvurulmuştur. Nüsha rivayetinin yayılımı konusunda İbn Hacer'in **Mecmâ'**ı ve **Mu'cem**'inden, İbn Asakîr'in **Târîhu Medîneti Dımaşk**'ından istifade edilmiştir.

İkincil Kaynaklar

Çalışmanın birinci bölümünde modern araştırmalar ve tezlerdeki cüz tanımlarına başvurulmuştur. Aynı zamanda bu bölümde sunulan literatür bölümünde yer alan eserler hakkında yapılan tez ve makalelerden de istifade edilmiştir.

Cüzlerin mahiyeti, tanımı, hacmi, benzer anlama gelen kavramları kısmında modern dönemde telif edilen eserlerden; Fuat Sezgin **Tarihü't-türâsi'l-Arabi [GAS]**, **Buhârî'nin Kaynakları**, Bekir Kuzudişli **Hadis Tarihi**, İshak Emin Aktepe **Hadis İlmine Giriş**, Ali Osman Koçkuzu **Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi**, Abdullah Aydınli **Hadis Istılahları Sözlüğü** yapılan tezlerden; Ahmet Yüksek, **Veki' b. Cerrah ve Cüz'ü**, Hasan Cirit **Leys b. Sa'd ve Hadis Cüz'ü**, müracaat edilen birkaç örnektir. Hicrî 2. asırdaki hadis cüzlerinin tanıtıldığı bölümde yararlanılan bazı modern çalışmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalar arasında başta Seyit Ali Güşen'in **İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali (Fiten Rivayetleri Örneğinde)** adlı eserinde yer verdiği ortak müellif ve eserlerden istifade edilmiştir. Bunun yanında Yusuf Akgül'ün **"Affân b. Müslim'in Hadis Rivayet Üslubu ve Mihnesi Hakkında Bir Değerlendirme"**, Ali Budak'ın **"Süheyl b. Ebî Sâlih Nüshası'ndaki Rivâyetlerin Daha Sonraki Hadis Edebiyatına İntikali"**, Muhammet Ezber'in, **İbrahim Bin Tahman (ö.163/780) ve Hadis İlmindeki Yeri**, Bünyamin Erul'un **"Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I): Rivayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in el-Câmii"** literatürde yer alan eserler için başvuru kaynaklardan bazılarıdır.

Bu tez henüz yazım sürecindeyken tamamlanan Recep Gürkan Göktaş'ın, Hadis Cüzlerinin Hadis Literatür Tarihini Anlamaya Katkısı: **Muccâ'a İbn ez-Zubeyr Örneği** adlı doktora tezine cüz literatürüne dair yapılmış önemli bir çalışma olarak işaret etmek gerekmektedir. Nitekim yazar, tezinde hadis cüzlerini literatür bağlamında bir eser örnekleminde detaylı bir incelemeye tabi tutmuş, hadis tarihine dair önemli iddialarda

bulunmuştur. Muccâ'a adlı müellifin cüzünü çalışan yazar, dönem itibariyle çalışmamızla ortak bir zaman dilimini ele almaktadır. Ancak yazarın ravisi, Muccâ'a, İsmail b. Ca'fer'in aksine *Kütüb-i Sitte* eserlerinde rağbet görmemektedir. Yazar, birinci bölümde Muccâ'a b. Zübeyr'i değerlendirirken ikinci bölümde cüzün tarihi serüvenini üçüncü bölümde ise eserin etkilerini yani sonraki dönemlerde cüzde yer alan hadislerin takibini yapmıştır. Yazar, çalışmada hadis edebiyatı tarihine dair önemli iddialarda bulunmuştur. Bu iddialardan bazılarını konumuzla ilgisi oranında bu çalışmada yer verilecektir.

İsmail b. Ca'fer'in eserine de yer veren Faruk Koçak'ın **İstanbul Kütüphanelerindeki Hadis Cüzleri** adlı doktora tezinden de çalışma boyunca yararlanılmıştır. Bünyamin Erul tarafından hazırlanan **Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu I. Rivayet Açısından Ma'mer b. Raşid'in (ö.153) el-Cami'i** makale serisi dönemin özelliklerini anlama açısından önemli bir çalışma olarak kaynaklarımız arasında yer almaktadır.

Üçüncü bölümde yazma eser ve nüsha metinleriyle ilgili kılavuz bilgiler sunan Okan Kadir Yılmaz'ın **İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu**'na sıkça başvurulmuştur. Şahıslar ve terimler hakkında yer yer **TDV İslam Ansiklopedisi**'ne müracaat edilmiştir.

Dijital Programlar

Araştırma boyunca sıkça kullanılan dijital programlar ve bazı web sitelerinin burada zikredilmesi gerekmektedir. Dijital programlar arasında en sık başvurulanan **El-Mektebetü's-şâmile** uygulamasıdır. Çalışma boyunca, özellikle ikinci ve üçüncü bölümlerde programın tarama kısmı sıkça kullanılmıştır. Bunun yanında ikinci bölümde İsmail b. Ca'fer'in yakın hocaları ve öğrencilerinin tespitinde yukarıda bahsedilen **Câmiu Hâdimi'l-Haremeyn** ve **Cevâmiu'l-Kelîm** adlı programlara başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİCRİ İKİNCİ ASIRDA HADİS CÜZLERİ

Hicrî İkinci Asırda “Cüz” Kavramı

Çalışmanın bu bölümünde hicrî ikinci asırdaki “cüz” kavramının mahiyetine ulaşmak hedeflenmiştir. Bu amaçla genelden özele doğru bir yöntem takip edilerek ilk aşamada klasik dönem ve modern dönemdeki hadis âlimlerinin cüz tanımları ele alınacak, böylece kavram hakkında genel kabuller ortaya çıkarılacaktır. Ardından bir literatür taraması yapılarak ikinci asırdaki cüzler çeşitli açılardan incelenip yaygın tanımlarla uygunluğu tespit edilecektir. Bunun sonucunda da ikinci asırda ortaya konmuş ve “cüz” olarak isimlendirilmiş eserlerin özelliklerinden hareketle dönemin “cüz” türüne yüklediği anlam ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Bahsi geçen anlamın ortaya çıkarılması çalışmanın bütünü düşünüldüğünde şu bakımdan önem arz etmektedir: Hicrî ikinci asırdaki “cüz” türünün özellikleri ve sonraki dönem hadisçiler tarafından yapılan “cüz” tanımı karşılaştırıldığında bu tür ve döneme dair bazı genel yargıların doğruluğu çalışmanın temel konusu olan İsmail b. Ca’fer’in *Cüz*’ü çerçevesinde tespit edilmiş olacaktır.

1.1 Cüzlerin Hacmi

Cüzler, tanımlarda genellikle küçük çaplı eserler olarak nitelenmiştir. Küçüklükleri tanımlarda “tek kişinin hadislerinin toplandığı eser, tek hadisın tariklerinin bulunduğu eser, tek konuyla ilgili hadislerin yer aldığı eser, muayyen sayıdaki hadislerin bulunduğu eser” gibi “azlık” vurgusuyla ifade edilmiştir. Elde bulunan mevcut cüzlerin hacimleri incelendiği taktirde bu konuda daha sağlıklı bir yorum yapmak mümkündür.

M. Yaşar Kandemir’in ifade ettiği gibi cüzlerin hacmi konusunda net bir şey söylemek var olan cüzlerin hacmindeki farklılık sebebiyle zorlaşmaktadır. O, bunu “*Cüzlerin hacmi hususundaki tereddüdün sebebi, günümüze ulaşan muhtelif eserlerin*

hacmi hakkında cüz hesabıyla verilen ölçülerin birbirinden farklı olmasıdır.” cümleleriyle ifade etmektedir.⁷ Aslında bu farklılığın temeli de cüz tanımına dayanmaktadır. Cüz kapsamına girmeyen eserlerin de bu adla anılması ya da cüz kabul edilen eserlerin farklı şekillerde isimlendirilmiş olması bu farklılığa neden olmaktadır. Tüm bu zorluğa rağmen genel kabulü göstermek amacıyla ikincil kaynakların cüz tanımlarında yer alan hacimle ilgili bilgiler burada sunulacaktır. Ancak bu çalışmanın temel amacı cüzlerin mahiyetini ortaya koymak olmadığından var olan bilgilerin aktarımıyla yetinilecektir. Cüzlerin tam olarak kaç sayfadan/hadisten oluştuğunu tespiti kalkışmak böyle bir alan için mümkün görünmemektedir. Bu sebeple çalışmada cüzlerin hacmi açısından tespit edilmek istenen konu genel itibarıyla bir tasvir sunabilmektir.

Abdullah Aydınli cüz tanımında hacmin küçüklüğüne ayrıca vurgu yapmış “*on yaprak veya varaktan oluşan kitapçık veya bir kitabın bu kadarlık kısmı*”⁸ diyerek cüzlerin hacmini bu sayıyla sınırlandırmıştır. Ali Osman Koçkuzu ise cüzlerin hacmini “*yaklaşık on varaklık veya daha fazla hacimde bir kitapçık*”⁹ şeklinde ifade etmektedir. Bu konuda Nureddin İtr cüzlerin sayfa sayılarının birkaç sayfadan onlarca sayfaya kadar çıkabildiğini ancak genel itibarıyla küçük hacimli eserler olduğunu söylemektedir.¹⁰ Cüzlerle alakalı ilgi çekici bir noktaya daha temas eden İtr, cüzlerin imamların ilmi düzeyini ortaya koyma özellikleriyle öne çıktığını çünkü tek bir cüzî konuyu incelemenin ciddi ve derin araştırma gerektirdiğini de belirtmektedir.¹¹

Mennâ’ Halil el-Kattân (1925-1999), cüzü “küçük hacimli hadis eserler” şeklinde tanımlamaktadır.¹² Fuat Sezgin de cüzler ve sahîfeleri “küçük defterler” olarak ifade etmektedir.¹³ İbrâhim Canan cüzleri “kısmî telifler, risâleler” olarak adlandırmaktadır.¹⁴

⁷ M. Yaşar Kandemir, “Cüz”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 147-148.

⁸ Abdullah Aydınli, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, 9. bs, İstanbul, İFAV, 2016, s. 51.

⁹ Ali Osman Koçkuzu, **Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1983, s. 286.

¹⁰ Nureddin İtr, **Menhecü’n-nakd fî ulumi’l-hadîs**, Dimaşk : Dârü’l-Fikr, 1979, s. 209.

¹¹ İtr, **a.g.e.**, s. 209.

¹² Mennâ’ el-Kattân, **Hadis İlmine Giriş**, çev. Nurullah Agitoğlu, İstanbul, Nida Yayıncılık, 2015, s. 46.

¹³ Fuad Sezgin, **Tarihü’t-türâsi’l-Arabî [GAS] : Ulumü’l-Kur’ân ve’l-hadîs**, C. 1, Riyad : Câmiatü’l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1983, s. 1/119.

¹⁴ İbrahim Canan, **Hadis Usûlü ve Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998, s. 277.

Zehebî (ö. 748/1348), Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in biyografisini verirken onun *Târîhu Medîneti Dîmaşk* adlı eserinin 800 cüzden meydana geldiğini belirtmekte ve “Bir cüz yirmi varak olduğuna göre bu eser 16.000 varaktan ibarettir” demektedir.¹⁵ Görüldüğü üzere burada cüz “yirmi varak” olarak kabul edilmektedir.

Bu bilgilerden ve var olan cüzlerden hareketle cüzlerin istisnaları olmakla beraber genel itibarıyla küçük hacimli eserler olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.

1.2 “Cüz” İle Benzer Anlamalı Kavramlar

Hadis literatüründe cüz türüne ait bazı teliflere müellifleri tarafından farklı isimler de verilmiştir. Vuhdân¹⁶, Hadîs¹⁷, Nüşa¹⁸, Münteka¹⁹, Kitab, Sahîfe, Risâle gibi isimlendirmeler bunlardan bazılarıdır. Bu bölümde sık sık bir arada zikredilmeleri sebebiyle “sahîfe” konusu biraz daha detaylı ele alınırken diğer kavramların sadece tanımları sunulacaktır.

1.2.1 Sahîfe:

Asr-ı saâdet devrinin ilk yazılı belgeleri kabul edilen sahîfeler Hz. Peygamber'den duydukları hadislerin bazı sahâbîler tarafından yazılmasıyla ya da tâbiînden bazılarının sahâbîden öğrendikleri hadisleri yazmalarıyla oluşan küçük hacimli vesikalardır.²⁰ Sahîfeler bu anlamıyla kullanıldığında sahâbe tabakasına dikkat çekilen kendine özgü bir türü ifade etmektedir. Ancak bazı çalışmalarda sahîfe ve cüzler aynı anlamda kullanılmaktadır. Örneğin Abdullah Aydın, hadis ıstılahlarını açıkladığı eserinde sahîfe

¹⁵ Kandemir, “Cüz”, **DİA**, s. 147-148.

¹⁶ Müslim b. Haccâc'ın el-Vuhdân'ı.

¹⁷ Ebû Hafs Ömer b. Muh. b. Alî b. Yahyâ b. ez-Zeyyât'm (286-375 H.) Hadîs'i

¹⁸ İbr. b. Sa'd b. İbr. b. Abdîrrahman b. Avf ez-Zührî'nin (108-182 H.) Nüşa'sı

¹⁹ Ebû Sa'îd Ah. b. Muh. b. Ziyâd b. el-A'râbî'nin (246-340 H.) hadislerinden seçmeler: Müntekâ miri hadîsihî. Hâfız Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahman b. Yûsuf el-Mizzî'nin 654-742 H.) el-Müntekâ mine'l-ehâdîs'i.

²⁰ İsmail Lütfî Çakan, **Hadis Usûlü**, 43. bs, İstanbul, İFAV, 2017, s. 60.

kavramının birinci anlamını “*Bir şahsın derlemiş olduğu az sayıdaki hadisleri ihtiva eden hadis mecmuası*” olarak vermekte ve cüz maddesine atıf yapmaktadır.²¹ Mücteba Uğur ise sahîfe tanımında “*Hz. Peygamber hayattayken ya da sahâbe devrinde yazılmış olması*” kaydını ekleyerek Aydınlı’dan farklı bir tanım yapmaktadır.²²

“Sahîfe” kavramının tanımlarında bir yanda sahâbe devriyle kayıtlama diğer yanda cüz ile aynı anlamda kullanma eğilimi varken, “cüz” kavramı tanımlarında da durum farklı değildir. Kimi hadisçiler cüzleri “sahâbe ya da sonraki tabakalardan bir kimsenin hadisleri” diye kayıtlarken²³ kimi hadisçiler “bir kimsenin hadisleri”²⁴ olarak ifade etmektedir. Görüldüğü üzere sahîfe kavramındaki “sonraki tabakaları dahil etme” problemi cüz kavramında “sahâbe tabakasını dahil etme” problemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda önümüze şu iki tanım seçeneği çıkmaktadır:

1. Sahîfeler ve cüzler aynı anlama gelmekte ve sahâbe olsun olmasın fark etmeksizin “bir kişiden gelen hadisler” üst başlığında toplanmaktadır. Ancak cüzlerin “tek konuyu ihtiva eden hadisler, tek hadisin farklı senetlerini toplayan hadisler, tek usûl konusuna ait telif, belli sayıdaki hadislerden oluşan eserler” gibi çeşitleri ayrı tutulmalıdır. Buradaki sahîfe-cüz ortaklığı “bir kişiden gelen hadislerin toplandığı kitapçıklar” bakımındandır.

2. Sahîfeler dönem bakımından cüzlerden farklıdır. Onlar da cüzler gibi tek kişiden gelen hadisleri toplamakla beraber bu kişinin sahâbe olması telifin adını cüz değil sahîfe olarak kabul etmeyi gerektirmektedir. Dolaylı yoldan sahîfelerin, cüzlerin bir türü olduğu da söylenebilir.

²¹ Aydınlı, **Hadis İstılahları**, s. 265.

²² Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 236.

²³ M. Zübeyr Sıddıkî, **Hadis Edebiyatı Tarihi**, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, İrfan, 1966, s. 36. Subhi es-Sâlih, **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, çev. M. Yaşar Kandemir, 3. bs, Ankara, Gaye Matbaacılık, 1981, s. 102. Kandemir, “Cüz”. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca’fer b. İdris Hasenî Kettânî, **Hadis Literatürü**, çev. Yusuf Özbek, İstanbul : İz Yayıncılık, 1994, s. 132. İtr, **Menhec**, s. 209. Abdullah Ünalın, Abdurrahman Ece, Uğur Erman, **Hadis Tarihi, Usûlü ve Literatürü**, ed. Uğur Erman, Siirt, Beyan, 2021, s. 319.

²⁴ Uğur, **Hadis İlimleri**, s. 51. Mennâ’ el-Kattân, **Hadis İlimine Giriş**, s. 46. M. Ali et-Tehânevî Tehânevî, **Mevsûatü Keşşâfü İstılâhâtî’l-Fünûn ve’l-Ulûm**, C. 1, ed. Refik el-Acem, thk. Ali Dehrûc, Lübnan, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996, s. 559. İzmirli İsmâil Hakkı, **Hadis Tarihi** (İstanbul: Erkam, 2002), 250-251. İshâk Emin Aktepe, **Hadis İlimine Giriş**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1440/2019, s. 110.

Bu iki kavramın ayırt edilişı hadis eserlerine şöyle yansımaktadır: İsmail Lütü Çakan sahîfelerin sahâbe dönemine özel olup sonraki asırlarda bir daha rastlanmadığını söylemektedir.²⁵ Faruk Koçak sahîfelerin tek isnadlı cüzlerin ise değişik isnadlı olması bakımından ayırdığını konu ve hacim birliğinin olmayışı bakımından benzer olduklarını ifade etmektedir.²⁶ Ali Osman Koçkuzu, cüz ile sahife arasındaki ayrıma işaret etmektedir. O, cüzleri “*Belli bir zattan gelen hadislerin, yaklaşık on varaklık veya daha fazla hacimde bir kitapçık şeklinde toplanmasından meydana gelen broşür*”²⁷ olarak tanımlamakta; sahifelerinse Arapça yazmalarda bir-iki varaklık hacmi olan eserler olduğunu ve isminin sahâbe gününe uzanan bir tarihçesinin bulunduğunu²⁸ ifade etmektedir. Onun bu iki tanımında sahîfelerle cüzler arasındaki sayfa farkına işaret ettiği görülmektedir. Bununla beraber Koçkuzu sahîfe-cüz karşılaştırması ile ilgili ayrıca şunları söylemektedir: “Cüzlerin özelliğı, sahîfelerden daha kalın olmasıdır. Cüz yerine sahîfe, sahîfe yerine de cüz dendiğı olmuştur. Bu bakımdan ikisini de müşterek tarif edenler vardır.”²⁹

Cüzlerle sahîfeleri bir tutan Talat Koçyiğıt ise cüzlerin daha ziyade üçüncü asırdan itibaren ortaya çıkmaya başladığını iddia etmektedir.³⁰ Fuat Sezgin de benzer şekilde sahîfe veya cüzleri ilk hadis vesikaları kabul ettiğı, bu çalışmaların musannef külliyyatın malzemelerini teşkil ettiğini³¹ söyleyerek ayırım yapmamaktadır.

Sonuç olarak sahîfe ve cüz kavramı hadis tarihinde birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Farklı anlamda kullananların da sahîfeyi cüzün bir türü olarak ele aldıkları, aralarında tanımsal farklılık gözetmedikleri görülmektedir. Ancak cüzlerin diğere çeşitleri sahîfe tanımıyla aynı görülmemelidir. Aydınlı’nın yaptığı sahîfe tanımı cüz ile sahîfeyi eş anlamlı kabul etmekteyse de kanaatimizce sahîfeler de cüz türlerinin erken dönem örneklerinden sayılmalı, özel anlamda sahâbe devri cüzleri için kullanılmalıdır.

²⁵ Çakan, **Hadis Usûlü**, s. 60.

²⁶ Faruk Koçak, **İstanbul Kütüphanelerindeki Hadis Cüzleri**, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995, s. 54.

²⁷ Ali Osman Koçkuzu, **Hadis İlimleri**, s. 286.

²⁸ Ali Osman Koçkuzu, **a.g.e**, s. 381.

²⁹ Ali Osman Koçkuzu, **a.y**, s. 286.

³⁰ Talat Koçyiğıt, **Hadis Tarihi**, 10. bs, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2017, s. 312.

³¹ M. Fuad Sezgin, **Buhârî’nin Kaynakları**, Ankara, Otto, 2018, s. 55.

1.2.2 Nüsha:

Sahâbe döneminin mahsulü olan, senedinde hadisi Hz. Peygamber'den duyan sahâbîden başka kimsenin bulunmadığı sahîfelere “nüsha” da denildiği olmuştur.³² Sahîfelerle cüzler arasındaki ilişki düşünüldüğünde bu tür de cüzlerle irtibatlı olmaktadır. Nitekim “hadiste bir şeyhin kendisi için yalnız bir râviden toplamış olduğu az veya çok hadislerin yazılı bulunduğu metinlere” nüsha denmektedir.³³

Abdülfettah Ebû Gudde “cüz-nüsha ve sahîfe” arasındaki farkla işaret ederken sahîfe ile nüshanın aynı anlama geldiğini söylemekte³⁴ nüshayı ise şu şekilde tanımlamaktadır:

“Felancanın hadisinden nüsha” denince: Hepsi o kişinin hadislerinden oluşmuş, şeyhleri değişik nüsha demektir. Mesela: “Felancanın yanında Enes'in hadislerinden bir nüsha var” demenin anlamı şudur: Bütün hadisleri Enes'ten gelmiştir. Onu Enes'ten sonra rivayet eden şeyhler değişiktir. Bu durumda “Vekî'in hadislerinden cüzü” sözünün anlamı şudur: Değişik sahâbî ve râvilerden yalnız Vekî'in rivayet ettiği hadislerdir. “Vekî'in nüshasının bulunduğu cüz” sözünün anlamı da şudur: Hadislerin hepsini Vekî' rivayet etmiş ve Vekî'den değişik şahısların rivayette bulunduğu nüshalar vardır. İşte bu o nüshalardan birisi demektir. Yine “Vekî'in hadislerinden bir cüz” sözü şunları ifade eder: Bütün hadisler yalnız Vekî' tarafından rivayet edilmiştir. Hadislerin konusu ve içindeki râviler çeşitlidir. Vekî'in hadisleri yalnız bunlar değil, daha birçok hadisleri ve cüzleri var demektir. İşte bu cüz ve hadisler onların bir cüzü yani bir kısmıdır.”³⁵

1.2.3 Risâle:

Risâleler, “İçinde tek konudaki hadislerin toplandığı kitap, sadece tek konuyu ele alan kitap, küçük hacimli kitap” olarak tarif edilmektedir.³⁶ Tanımda geçen “tek konuyu

³² M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. XV, İstanbul, 1997, s. 27-64.

³³ Koçak, “İstanbul Kütüphaneleri”, s. 58.

³⁴ Ahmet Yüksek, **Vekî b. el-Cerrah ve Cüz'ü**, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1985, s. 57 (sayfa numarasında pdf numaralandırması esas alınmıştır.).

³⁵ Yüksek, **a.y.** (Sayfa numarası pdf numaralandırmasına göre yapılmıştır.).

³⁶ Aydın, **Hadis İstılahları**, s. 256.

ele alma ve küçük hacimli olma” özelliği risâlelerle cüzlerin ortak özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır.

1.2.4 Fevâid:

“Bir kimsenin, başkalarında pek bulunmayan nadir rivayetlerinin toplandığı hadis kitapları”³⁷ olarak tanımlanan fevâidler de cüz türüyle alakalı eserlerdir. Çünkü bazı fevâid türü eserlerin “cüz” olarak isimlendirildiği ya da başına “cüz” eki getirildiği olmuştur. “Cüz’ fîhî Fevâidu Hadîsi Ebî Umeyr, Cüz’ü’l-Elf Dînâr ve Huve’l-Hâmis mine’l-Fevâidi’l-Münteka” bunlardan bazılarıdır.³⁸

1.3 Hadis İlminde “Cüz” Türünün Mahiyeti

Bu başlıkta yukarıda bahsedilen hedef çerçevesinde hadisçilerin cüz tanımları üç başlıkta sıralanacaktır. Öncelikle klasik dönem hadis ulemâsının -varsa- cüz tariflerine yer verilecek ardından modern dönemde ortaya konmuş tarih, usûl, literatür, sözlük türü çalışmalar ve tezlerdeki cüz tanımları sunulacaktır.

1.3.1 Erken Dönemde Hadis Âlimlerinin “Cüz” Tanımı

Hadis ilminde “cüzler” hadis edebiyatını oluşturan bir telif türü olduğundan bu alanla ilgili bilgilere daha çok hadis literatürünü ortaya koyan çalışmalarda rastlanmaktadır. Ancak literatürü topluca ortaya koyan “Hadis Edebiyatı” tarihi bir tür olarak pek eskiye dayanmamakta daha çok modern dönemle ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu durum erken dönem hadis eserlerinde “cüz” kavramının tanımını aramayı zorlaştırmaktadır. Nitekim modern dönem kaynaklarında, tezler, makaleler ve ansiklopedik sözlüklerde, kavramın tanımının erken dönem eserlerine dayanmadığı görülmektedir. Bu çalışmaların “cüz” tanımında kullandığı atıfların “Kettânî (1857-1927)

³⁷ Aydın, a.g.e., s. 79.

³⁸ Aydın, a.y.

er-Risâletü'l-mustatrefe, Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zünûn*, Fuat Sezgin (1924-2018) *Târihu't-turâs*, Subhî es-Sâlih (1926-1986), *Hadis İlimleri*, Talat Koçyiğit *Hadis Tarihi*, Ali Osman Koçkuzu *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*", İsmail Lütfi Çakan "*Hadis Usulü*" adlı eserler olduğu söylenebilir.

İşbu sebeplerle "cüz" türünün tanımına dair klasik dönemde herhangi bir veri elde edildiğini söylemek aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere pek mümkün gözükmemektedir. Burada elde edilen sınırlı veriler sunulduktan sonra modern kaynaklarda yer alan tanımlara geçilecektir.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *Kifâye*'de cüz tanımına yer vermemekle beraber eserde cüz kavramı iki defa geçmektedir. Bunların ilkinde bir grup İbn Lehîa'dan işittiklerini söyledikleri bir cüz ile Yahyâ b. Hasan'a gelmekte ancak cüzde İbn Lehîa'ya ait hiçbir hadis göremeyen Yahyâ b. Hasan itiraz etmektedir.³⁹ Kelimenin geçtiği diğer yerde "hadislerinin geçtiği bir cüz veya kitaplarından birini hocasına verirse" ifadesi kullanılmaktadır.⁴⁰

İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), *en-Nihâye*'de "cüz" kelimesini lügat anlamıyla "pay, bir şeyin parçası" olarak tanımlamaktadır.⁴¹

Süyûtî (ö. 911/1505), *Tedribü'r-râvi* adlı eserinin mukaddimesinde nakledilen eserlerin çeşitlerine musannef, müsned ve cüzleri örnek vermekte ancak herhangi bir tanım yapmamaktadır.⁴²

1.3.2 Modern Dönem Hadis Araştırmacılarının "Cüz" Tanımı

Bu bölümde cüz türünün modern dönem hadis kitaplarındaki tanımı yaklaşık yirmi modern kaynak incelenerek tespit edilecektir. Burada bu tanımlardan bazılarının yer

³⁹ Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b Ali b Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmî'r-rivâye*, Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1938, 152.

⁴⁰ Hatîb, *a.g.e.*, s. 334.

⁴¹ Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esir, *en-Nihaye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*, Kahire : Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963, s. 265.

⁴² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Tedribü'r-râvi*, thk. Muhammed Avvâme, Medine: Dâru'l-yüsr, Dâru'l-minhac, 2016, C. II, s. 23.

verilecek ardından kaynaklarda yer alan ortak yönlerden hareketle tek bir tanım oluşturulmaya çalışılacaktır. Farklılıklara ise ayrıca değinilecektir.

1.3.2.1 Hadis Araştırmacılarının Tanımları

Modern dönemde telif edilen eserlerin çoğunda cüzlerin bir şahsın hadislerini, bir konudaki hadisleri, bir hadisin farklı tariklerini ya da belli sayıdaki hadisleri toplayan eserler olarak tanımlanmıştır. Bu dönemin başlıca müelliflerinden Kettânî tanımı, belli bir şahsın hadisleriyle⁴³ sınırlandırmaktadır. İzmirli İsmail Hakkı ise cüzleri “cüz adıyla meşhur olanlar, fevâid adıyla meşhur olanlar ve vuhdâniyyât ile uşâriyyât” alt başlıklarında incelemekte,⁴⁴ cüz kavramını “*bir zâtın hadisini ya da bir madde hakkında cemâatin ehâdisini câmi olan kitap*” olarak tanımlamaktadır. Böylece o, belirli konudaki hadisleri toplayan eserleri ve vuhdâniyyât, sünâ’iyyât, uşâriyyât gibi türleri de cüz tanımına dahil etmektedir. Subhî es-Sâlih de İzmirli’nin tanımına uygun bir tarif yapmaktadır. Mennâ el-Kattân,⁴⁵ M. Zubeyr Sıddıkî,⁴⁶ Talat Koçyiğit⁴⁷ da cüzleri bu gruptakilerle ortak şekilde belli şahsın ya da belli konudaki hadislerin toplandığı eserler olarak tarif etmektedir. Koçyiğit bu türün üçüncü asırdan itibaren ortaya çıkmaya başlayıp binlerce sayıda telif edildiğini eklemiştir.⁴⁸ Sıddıkî, cüz ve risâlelerin menşe’ ve tekamüllerinde musannef ve müsnedlerden daha sonra olduğunu söylemektedir.⁴⁹

Mücteba Uğur, hadis cüzlerini belli bir kişiden gelen hadislerin toplandığı kitaplar olarak tanımlamakla beraber belli bir konudaki veya muayyen sayıdaki hadisleri veya bir hadisin bütün rivayet tariklerini toplayan birkaç sahîfeli hadis kitapçıklarına da cüz dendiğini alıntılarlamaktadır.⁵⁰ İbrahim Canan⁵¹ ile M. Yaşar Kandemir de bu tanıma

⁴³ Kettânî, **Hadis Literatürü**, s. 132.

⁴⁴ İzmirli İsmail Hakkı, **Hadis Tarihi**, s. 250-252.

⁴⁵ Mennâ’ el-Kattân, **Hadis İlmine Giriş**, s. 46.

⁴⁶ Sıddıkî, **Hadis Edebiyatı**, s. 36.

⁴⁷ Koçyiğit, **Hadis Tarihi**, s. 312.

⁴⁸ Koçyiğit, **a.y.**

⁴⁹ Sıddıkî, **Hadis Edebiyatı**, s. 38.

⁵⁰ Uğur, **Hadis İlimleri**, s. 51.

⁵¹ Canan, **Hadis Usûlü ve Tarihi**, s. 277.

katılmaktadır. Kandemir, ilaveten cüzlerin belli bir konuyu ifade etmek gibi bir zaruriyetlerinin olmadığını bir hadisin tariklerini araştıran eserlerin, vuhdâniyat, sunâniyat, uşrâniyat çalışmaları ve kırk hadis, yüz-iki yüz hadis gibi çalışmaların da cüz kapsamında değerlendirildiğini eklemektedir.⁵² Nureddîn Itr cüz kavramının muhaddislerin ıstılahında “Sahâbe tabakasından ya da daha sonraki tabakalardan olan bir kişiden rivayet olunan hadislerin toplandığı telif türü”⁵³ olduğunu söylemekte, “*Cüz’ü Hadîsi Ebî Bekr ve Cüz’ü Hadîsi Mâlik*” cüzlerini örnek vermektedir. Bir hadisin senetlerini toplayan eserlere, tikel bazı meselelerin ele alındığı çalışmalara, müelliflerin şahsi seçkisinden oluşan hadislerin yer aldığı uşâriyât, uşrâniyât, erbeînât, hamsînât, semânînât gibi eserlerin de cüz olarak adlandırıldığını da eklemiştir.⁵⁴

Abdullah Aydın, cüzleri “*Bir kişinin rivayet ettiği hadisleri veya bir konudaki hadisleri ihtiva eden hadis kitabı; bir hadis usûlü konusunda yazılan kitap; hacmi küçük kitap; tek bir hadisin senetlerini toplayan kitap; on yaprak veya varaktan oluşan kitapçık veya bir kitabın bu kadarlık kısmı*” şeklinde tanımlayarak hadis usulü konusunda yazılan cüzlere de işaret etmiştir.⁵⁵ Ahmet Yücel *Hadis Tarihi*’inde cüz tanımına yer vermemişse de Aydın’ın tanımında olduğu gibi cüzlerin hadis usulü türüyle ilişkisine değinmiştir. O, hicrî ikinci asrın ilk yarısında hemen her muhaddisin bir konuda hadis cüzü bulunduğunu söyleyerek tedvîn faaliyetinin yaygınlaştığını⁵⁶, bu cüzlerden bazılarının⁵⁷ hadis usulü kurallarının üçüncü asrda yazılı hale geldiğine⁵⁸ de delil teşkil ettiğini ifade etmektedir.

Bu tanımların yanında cüz türüyle ilgili bazı özelliklerden bahseden müellifler de bulunmaktadır. Fuat Sezgin, hadislerin sahâbe ve tâbiîn asrının ilk yıllarında küçük defterlere yazılmak suretiyle kaydedildiğini, bu defterlere de “sahîfe” ya da “cüz” isminin

⁵² Kandemir, “Cüz”, s. 147-148.

⁵³ Itr, **Menhec**, s. 209.

⁵⁴ Itr, **a.y.**

⁵⁵ Aydın, **Hadis İstılahları**, s. 51.

⁵⁶ Ahmet Yücel, **Hadis Tarihi**, 24. bs, İstanbul, İFAV, 2016, s. 44.

⁵⁷ Yazar Ali b. Medîni’nin farklı konularda yazdığı cüzleri örnek göstermektedir.

⁵⁸ Yücel, **Hadis Tarihi**, s. 89.

verildiğini söylemektedir.⁵⁹ Ali Osman Koçkuzu ise cüzlerin üçüncü asırda çok sayıda telif edildiğini de belirtmektedir.⁶⁰ Aynı zamanda o, defter ve cüzlerin tedavülünü kitapların başlangıcı saymaktadır.⁶¹

1.3.2.2 Değerlendirme

Eserlerde yer alan tanımlar incelendiğinde hadis âlimlerinin “cüz” kavramını **“sahâbeye ya da daha sonraki dönemlerde yaşamış bir kimseye ait hadislerin yer aldığı kitapçık”** olarak tanımladığı görülmektedir. Bu tanım çoğunluğun kabul ettiği tarif olsa da yer alan altı çizili ifadeler bazı tanımlarda değişebilmektedir. Mesela tanımdaki “sahâbe” kaydı “sahîfe” türünü de “cüz” türüne dahil etmektedir. Ardından tanımda “bir kimse” olarak özellikle belirtilmektedir. Bu durum diğer tanımlarda da görülmektedir. Bunun nedeni cüzlerin genellikle tek bir kişiden gelen rivayetleri topladığının düşünülmesidir. Tanımlar incelendiğinde “tek râviden gelen hadislerin ya da tek bir konudaki hadislerin toplandığı kitapçıklar” tarifinin de çokça kullanıldığı, “tek” vurgusunun diğer tanımlarda “tek hadisin farklı tarikleri, bir usûl konusunun ele alındığı eserler” gibi ifadelerle de yinelendiği görülmektedir. Bahsi geçen “tek” vurgusunun eserlerin hacminin küçüklüğüne işaret amacıyla ya da var olan cüz isimli eserler incelenerek muhtevalarından hareketle bu tariflerin yapılması da mümkündür. Yine tanımda bulunan “kitapçık” ifadesi de cüzlerle ilgili genel yargıya dair ipucu oluşturmaktadır. Cüzler kelime anlamından da anlaşılacağı üzere genellikle “küçük” hacimli kitaplar olarak kabul edilmiş bu sebeple de tanımlarda “kitapçık, broşür, hadis mecmuası, küçük çaplı kitap, risâle” gibi ifadeler kullanılmıştır.

Yukarıda yapılan tarif çoğu tanımda yer alan, tek râviden gelen hadisler, vurgusuna dikkat çekmektedir. Cüz kavramı açıklanırken incelenen tüm eserler bu tanıma başvurmakla beraber cüz türünün muhtevalarını ve çeşitlerini açıklayan bir diğer ifadeyle efradını cem eden **“belli bir konudaki hadislerin toplandığı eserler, belli sayıdaki**

⁵⁹ Sezgin, **Tarihü't-türâs**, C. I, s. 119.

⁶⁰ Ali Osman Koçkuzu, **Hadis İlimleri**, s. 286.

⁶¹ Ali Osman Koçkuzu, **a.g.e.**, s. 275.

hadis kitapçıkları (vuhdâniyyât, sünâ'ıyyât, uşâriyyât, erba'ûnlar, semânîyyât, mi'a, mi'atân türleri gibi), bir hadisin farklı tariklerini toplayan eserler, hadis fevâ'idleri” muhtevalı eserleri de cüz tanımına ilave etmişlerdir.

Böylece cüz türü “bir kimseye ait hadislerin toplandığı eserler” olarak tanımlanmış cüz başlığı altında ele alınan telif türleri⁶² de cüz türünün kapsamına dahil edilmiştir. Cüz türünün kapsamına dahil edilen bu eserler ve muhtevaları zamanla cüz tanımı olarak da kabul görmüştür. Eserlerde yer alan tanımlardan hareketle cüzlerin çeşitleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Sahâbeden birine ait rivayetlerin bulunduğu eserler.
2. Herhangi bir devirde yaşamış bir kimseden gelen rivayetlerin bulunduğu eserler.
3. Bir konudaki hadisleri ele alan eserler.
4. Bir hadis usûlü konusunu ele alan eserler.
5. Bir hadisin farklı senetlerini toplayan eserler.
6. Belli sayıdaki hadisleri kapsayan eserler.

İsmail Lütü Çakan da benzer şekilde cüz çeşitlerini “*tek râvinin rivayetlerini ihtiva eden; belli bir konudaki hadisleri ihtiva eden; belli sayıdaki hadisleri ihtiva eden; bir hadisin muhtelif senetlerini ihtiva edenler*” olarak sıralamaktadır.⁶³

Tanımlarda genellikle ortak tanım ve terimler kullanılmakla beraber bazı farklılık ve detaylar da mevcuttur. Bu farklılıklar cüzün tanım ve muhtevalarından ziyade cüzlerin hacmi, tarihlendirilmesi gibi hususlarda belirginleşmektedir.

1.3.3 Yapılan Tezlerdeki “Cüz” Tanımları

Tezler tarandığında “cüz” türünün yüksek lisans çalışmalarında yoğun bir şekilde çalışıldığı görülmektedir. *Yöktez* üzerinden yapılan taramada hadis cüzleriyle alakalı

⁶² Bu telif türleri “belli bir konudaki hadislerin toplandığı eserler, belli sayıdaki hadis kitapçıkları (vuhdâniyyât, sünâ'ıyyât, uşâriyyât, erba'ûnlar, semânîyyât, mi'a, mi'atân türleri gibi), bir hadisin farklı tariklerini toplayan eserler, hadis fevâ'idleri” olarak sıralanabilir.

⁶³ Çakan, **Hadis Usûlü**, s. 60.

toplam 24 çalışma tespit edilmektedir. Bu tezlerin 23'ü yüksek lisans tezi olup ikisi hariç 1985-1999 yılları arasında hazırlanmıştır. Tezlerin hemen hepsi Marmara ve Uludağ Üniversitelerinde çalışılmıştır. Tezlerde konu alınan cüzlerin 5 tanesi hicrî ikinci asra, 8 tanesi hicrî üçüncü asra, 9 tanesi de hicrî dördüncü asra aittir. Bu yıllar arasında hazırlanmayan iki tez ise 2015 ve 2018 yıllarında sunulmuştur. 2015 yılında sunulan tez hicrî 6. asra ait bir cüzü incelemektedir.

Muhteva ve form açısından incelendiğinde tezlerin benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. Birinci bölümde genellikle cüz müellifinin hayatı, ikinci bölümde cüzün tavsif ve tanıtımı, üçüncü bölümde ise cüzün metni ele alınmıştır. “Cüz” tanımına kimi tezlerde önsözde yer verilmiş kiminde ise ayrı bir başlık açılmıştır. Bu tanımlardan hareketle burada ortak bir tanım oluşturulmaya çalışılacak, varsa farklılık ve detaylara değinilecektir. Tezler cüzleri tikel olarak işledikleri için birçok konu başlığının yer aldığı kitaplara göre daha ayrıntılı ele alınması beklenmektedir. Bu sebeple çalışmada, tezlerde yer alan tanımların da ayrıca incelenme ihtiyacı hissedilmiştir ancak karşılaşılan tablo modern dönem eserlerinden farklı olmamıştır. Modern literatürdeki gibi Kettânî, Subhî es-Sâlih, Ali Osman Koçkuzu merkezli kaynaklar kullanıldığından benzer şekilde bir tanım ortaya çıkmıştır. Bu tanımlardan bazılarını burada yer verecektir:

Abdullah Kılıç tarafından 1987’de hazırlanan yüksek lisans tezinde cüzler, ayrı bir başlıkta incelenerek tasnif devrinde telif edilen kitaplardan ale’l-ebvâb türü altında ele alınmıştır.⁶⁴ Sahâbeden veya daha sonra gelen bir hadisçiden rivayet edilen hadisleri bir araya toplayan kitaplar cüz olarak tanımlanmış, herhangi bir konuyla ilgili hadislerin bir araya toplanması ile meydana gelen eserler ve vuhdâniyyât, sunâiyyat,... uşâriyyat türü kitaplar cüz türüne dahil edilmiştir.⁶⁵ Bu çeşitlilik yazar tarafından cüzlerin kütüphanelerdeki çokluğunun da sebebi olarak kabul edilmiştir. Bu literatürün daha çok hicrî 3. asırda telif edilmeye başlandığı da eklenmiştir.⁶⁶ Bu çalışmada cüzlerin tanımında,

⁶⁴ Abdullah Kılıç, **Ebû Müslim el-Keccî ve Hadis Cüz’ü**, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1987, s. 40.

⁶⁵ Kılıç, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁶ Kılıç, **a.y.**

Subhî es-Sâlih, Talat Koçyiğit, Ali Osman Koçkuzu, İsmail Lütfi Çakan, Kettânî'den yararlanılmıştır.

İhsan Özkes tarafından 1990 yılında hazırlanan tezde cüzler bir başlıkta hadis edebiyatı açısından ele alınmıştır. Bu çalışmada cüzler “*sahâbeden veya daha sonra gelen birinden rivayet edilen hadislerin, yaklaşık on varaklık ya da daha fazla hacimde bir kitapçık şeklinde toplanmasından oluşan broşür*” olarak tanımlanmış⁶⁷ cüzlerin değişik konudaki hadisleri ya da belli bir konuya tahsis edilmiş hadisleri ihtiva edebildiklerini, hadis usûlü konusunda yazılan kitaplara, hacmi küçük kitaplara ve tek bir hadisin senetlerini toplayarak inceleyen kitaplara da cüz denildiğini eklemiştir.⁶⁸ Bununla beraber vuhdâniyât, sünâiyat, uşâriyat ve erbeîniyât gibi isimlerle zikredilen cüzlerin çok sayıda olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ Yazar sahîfeleri sahâbe ve tabiîn tarafından yazılan hadis edebiyatının ilk mahsulü kabul etmekte⁷⁰, böylece cüzler ile sahîfeleri ayırt etmektedir. Cüzlerin genellikle küçük hacimli olmakla beraber sahîfelere göre daha kalın olduğunu ancak cüz yerine sahife, sahîfe yerine de cüz dendiğini bunun sebebinin ise sahîfe dendiğinde birkaç sayfalık hacimden kitap denecek hacme değişen vesikaların anlaşıldığını belirtmektedir.⁷¹

Alican Tatlı, 1989 yılında hazırladığı tezinin önsözünde “hadislerin yazı ile tespit edildiğini gösteren cüzlere sahâbe döneminden itibaren” rastlandığını, cüzlerin “sahâbeden veya daha sonra gelen birinden rivayet edilen hadislerin bir araya toplanmasıyla” meydana geldiğini söylemektedir.⁷² 1991’de yapılan bir başka tez de önsözünde aynı ifadelerle yer vermektedir.⁷³

⁶⁷ İhsan Özkes, **Muhammed b. Mahled ve Hadis Cüz’ü**, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990, s. 2.

⁶⁸ Özkes, **a.y.**

⁶⁹ Özkes, **a.y.**

⁷⁰ Özkes, **a.g.e.**, s. 3.

⁷¹ Özkes, **a.y.**

⁷² Alican Tatlı, **Kadı Ebu İshak İsmail el-Ezdi ve ‘Kitabu Fadli’s-Salati ale’n-Nebi’ Adlı Hadis Cüz’ü**, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1989, s. 4.

⁷³ Hamdi Taşar, **İsmail b. Nüceyd es-Sülemi ve Hadis Cüz’ü**, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991 s.1.

Necdet Arman tarafından 1988’de yazılan tezde cüz türünün hadis ıstılahında iki şekilde tanımlandığını söylemektedir:

“1. Sahâbe veya daha sonraki bir râviden rivayet edilen hadislerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş küçük kitaplar

2. Herhangi bir konu veya mesele hakkındaki hadisleri bir araya toplayan veya bir tek hadisin değişik senetlerini cem’ ve tetkik maksadıyla telif eden eserler.”⁷⁴

Hasan Cirit, 1988 yılında yazdığı tezin önsözünde hadis edebiyatının ilk mahsulleri saydığı sahîfe ve cüzleri ilk hadis vesikaları olarak kabul etmektedir.⁷⁵

Nevzat Sabri Akın 1990 yılında hazırladığı tezinde diğerlerinden farklı olarak hadis edebiyatının sahîfelerle beraber ilk mahsulü olan cüzlerin ilk asırlarda yazılmaya başladığını üçüncü asırdan itibaren ortaya çıktığını söylemektedir.⁷⁶

1989 yılında Mustafa Karataş tarafından hazırlanan tezde de cüzler “sahâbe veya daha sonraki muhaddislerden birine ait hadis rivayetlerinden oluşmuş kitaplar” şeklinde tarif edilmiş, cüzlerin değişik konulardan oluşan hadislerden müteşekkil olabileceği gibi belli bir konu bütünlüğü taşıyan hadislerden de meydana gelebileceğini eklemiştir.⁷⁷ Karataş, sahâbe ve tabiîn dönemlerinde meydana getirilen hadis mecmualarına sahîfe dendiğini ifade etmekte; risâle, nüsha, cüz gibi isimlerle adlandırılan ilk hadis vesikalarının ikinci ve üçüncü asırda meydana gelecek olan musannef külliyatın malzemelerinin bir kısmını da teşkil ettiğini bildirmektedir.⁷⁸ Hadislerin tedvîn işiyle

⁷⁴ Necdet Arman, **Ebu Bekr el-Mervezi ve ‘Kitabu’l-Cum’a ve Fadliha’ İsimli Hadis Cüz’ü**, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988, s. 2-3.

⁷⁵ Hasan Cirit, **Leys b. Sa’d ve Hadis Cüz’ü**, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988, s. önsöz.

⁷⁶ Nevzat Sabri Akın, **Mehâmilî ve ‘Kitâbu’d-Duâ’ İsimli Hadis Cüz’ü**, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990, s. 5.

⁷⁷ Mustafa Karataş, **İbrahim b. Abdissamed el-Hâşimî ve ‘el-Emâli’ İsimli Hadis Cüz’ü**, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1989, s. 2.

⁷⁸ Karataş, **a.g.e.**, s. 2-3.

beraber sahîfe ve cüzlerin çoğaldığını hicrî iki ve üçüncü asırlardaki eserlerin kaynağını oluşturduklarını da eklemiştir.⁷⁹

Yusuf Ziya Keskin tarafından 1990 yılında hazırlanan tezin önsözünde cüzlerin ilk dönemlerde yazılmış olmakla beraber daha çok üçüncü asırdan itibaren ortaya çıkıp tasnif döneminin oluşumda önemli rollerinin bulunduğu söylenmiştir.⁸⁰

Sabahattin Yıldırım 1987 yılında yaptığı tezde cüzü diğerleriyle benzer şekilde tanımlamış ve sahîfe türüyle aynı tutmuştur.⁸¹ Ancak cüzlerin daha çok üçüncü asırda telif edildiğini ve kalın olmaları bakımından sahîfelerden ayrıldığını belirtmektedir.⁸² Bununla beraber cüz'ün iki tanımını şu şekilde ifade etmektedir:

“1. Sahâbe veya daha sonra gelen birinden rivayet edilen hadislerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş küçük kitaplar.

2. Herhangi bir konu veya mesele hakkındaki hadislerin bir araya toplanmasıyla meydana gelen eserler.”

Yazar vuhdâniyât, sünâiyât... türü eserlerin ve bir hadisin değişik senetlerini inceleyen çalışmaların da cüz olarak kabul edildiğini eklemiştir.⁸³ Abdulfettah Ebû Gudde ile yaptığı görüşme neticesinde onun cüz ıstılahı hakkındaki şu sözlerini iletmiştir: “Falan muhaddisin hadislerinden cüz' sözünün anlamı bahsedilen hadislerin hepsi o kişiye aittir.”⁸⁴

Cemal Ağırman tarafından 1988 yılında hazırlanan tezde ilk olarak cüzlerle ilgili “Tek bir sahâbînin veya sahâbeden sonra gelen herhangi bir muhaddisin merviyatını içine

⁷⁹ Karataş, İbrâhim b. Abdissamed el-Hâşimî ve “el-Emâlî” İsimli Hadis Cüz'ü, 3.

⁸⁰ Yusuf Ziya Keskin, Ebu Ahmed el-Gitrîfî ve Hadis Cüz'ü, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990, s. 4-5.

⁸¹ Sabahattin Yıldırım, Ebu'l-Abbâs es-Serrâc ve ‘Beytûte’ Diye Meşhur Hadis Cüz'ü, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1987, s. 2.

⁸² Yıldırım, a.g.e., s. 3.

⁸³ Yıldırım, a.g.e., s. 3-4.

⁸⁴ Yıldırım, Ebû'l-Abbâs es-Serrâc ve “Beytûte” Diye Meşhur Hadis Cüz'ü, s.6.

alan kitaplar” olduğu söylemiş,⁸⁵ sahîfe ve cüz kavramlarının aynı olduğundan birbiri yerine kullanıldığından ancak cüzlerin daha kalın olduğundan da bahsetmiştir.⁸⁶ Hadis edebiyatının ilk mahsulleri olan cüz ve sahîfelerin oluşumunun Hz. Peygamber devrinden beri devam ettiğini ancak cüzlerin daha çok üçüncü asırda ortaya çıktığını da eklemektedir.⁸⁷

Zekeriya Tüfekçioğlu, “hadis, sahîfe ve cüz” ismiyle anılan ilk hadis vesikalarının birinci asırda ortaya çıkarak sonraki musannef eserlerin temelini oluşturduğunu söylemektedir. “Sahâbe veya sonraki muhaddislerden birine ait hadisleri toplayan kitaplar” olarak tanımladığı cüzlerin bazen belli bir konu bütünlüğünü taşıyan hadislerden de oluşabildiğini söylemektedir.⁸⁸

Faruk Koçak tarafından hazırlanan bir doktora tezinde yazar, cüzlerden bahseden tüm hadis âlimlerinin şu tanım üzerine ittifak ettiklerini iddia etmektedir: “Hadis ilminde genellikle sahâbe, tâbiîn veya daha sonraki tabakadan bir râvinin rivayet ettiği hadisleri toplayan veya sadece belli bir konuya tahsis edilen küçük hacimli kitap veya kitapçıklara cüz denilmektedir.”⁸⁹ Koçak, senet ve hadis usûlüyle ilgili yazılan bazı kitapçıkların da cüz olarak değerlendirildiğini eklemiştir.⁹⁰

Yapılan tezlerde cüzler sahâbeden veya daha sonra gelen bir hadisçiden rivayet edilen hadisleri bir araya toplayan kitaplar olarak tanımlanmış, cüzlerin değişik konudaki hadisleri ya da belli bir konuya tahsis edilmiş hadisleri ihtiva edebildiklerini, hadis usûlü konusunda yazılan kitaplara, hacmi küçük kitaplara ve tek bir hadisin senetlerini toplayarak inceleyen kitaplara ve vuhdâniyyât, sunâiyyat,... uşâriyyat türü kitaplara da cüz adlandırmasının yapıldığı eklenmiştir.⁹¹

⁸⁵ Cemal Ağırman, **Yahya b. Main ve Ebu Abdillâh Ahmed b. el-Hasan es-Sufî'nin Yahya'dan Rivayet Ettiği Hadis Cüz'ü**, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988, s. 8.

⁸⁶ Ağırman, **a.g.e.**, s. 8.

⁸⁷ Ağırman, **a.g.e.**, s. 9.

⁸⁸ Tüfekçioğlu, **İsmail b. Ca'fer ve Cüz'ü**, s. 3.

⁸⁹ Koçak, **İstanbul Kütüphaneleri**, s. 45.

⁹⁰ Koçak, **a.y.**

⁹¹ Kılıç, **Keccî ve Hadis Cüz'ü**, s. 41. Özkes, **Muhammed b. Mahled**, s. 2. Taşar, **İsmail b. Nüceyd es-Sülemi ve Hadis Cüz'ü**, s. 1. Arman, **Mervezi ve 'Kitabu'l-Cum'a ve Fadliha**, s. 2-3. Cirit, **Leys b. Sa'd**, önsöz. Akın, **Mehâmilî**, s. 5. Karataş, **İbrahim b. Abdissamed el-Hâşimî ve 'el-Emâlî' İsimli Hadis**

1.4 Hicrî İkinci Asır Cüz Literatürü

Hicrî ikinci asır hicrî 100-199, milâdî 717-815 tarihlerini kapsayan dönemin adıdır. Bu dönemde İslamiyet din bakımından güçlenmekle beraber siyasi etkisi dünya üzerinde de oldukça genişlemiştir. Bu genişleyişi Atlas Okyanusu'ndan Çin Seddi'ne kadarki topraklara ve İspanya topraklarına İslamiyet'in hakim oluşuyla görmek mümkündür.⁹² Dönemin başında Emevîler'in hükmettiği İslam dünyası hicrî 132 yılından itibaren Abbâsî Hanedanlığının eline geçse de Emevîler, Endülüs'te varlığını sürdürmüştür. Ancak çoğunluğu Abbâsîler tarafından hüküm sürülmüş bu asır, toprak genişleyişinin yanı sıra ilmi gelişimin de dikkat çektiği bir dönem olmuştur. Nitekim hicrî ikinci asır İslami ilimlerin tedvîni ve gelişimi açısından büyük öneme sahiptir. Bu asrın ilk çeyreğinde sahâbenin yetiştirdiği tâbiîn aktifken daha sonra tebeu't-tâbiîn nesli etkili olmuştur.

Diğer ilimler gibi hadis ilmi de bu asırda önemli gelişmeler katetmiştir. Bu asırdan önce de çeşitli gelişmelere şahitlik eden hadis ilminde, Ömer b. Abdülaziz'in başlattığı tedvîn faaliyetiyle beraber yeni bir dönem, sistemli hadis rivayet devri başlamıştır.⁹³ Tasnif çalışmalarının başlangıcının bu asra dayanması hicrî ikinci asır, asıl meyvelerini üçüncü asırda verecek olan hadis ilminin baharı haline getirmiştir. Yine hadis ilminin gelişimi açısından önemli olan ilk asırda doğal bir şekilde hac veya umre ziyaretleri sırasında ya da tek hadis/mesele, âli rivayet⁹⁴ için gerçekleştirilen hadis rihleleri⁹⁵ hicrî ikinci asırda sistemli bir hale dönüşmüş, kendi beldelerindeki hadis âlimlerden ders alan hadis talebeleri başka bölgelere giderek şehrin önde gelen tüm hocalarından ilim almak için gayret etmiştir.⁹⁶ Bu asır hadis ilmi için sadece rivayet açısından değil hadis alt

Cüz'ü, s. 2. Keskin, **Gıtrîfî ve Hadis Cüz'ü**, s. 4-5. Yıldırım, **Ebu'l-Abbas es-Serrâc ve 'Beytûte' Diye Meşhur Hadis Cüz'ü**, s. 2. Ağırman, **Yahya b. Main**, s. 8. Tüfekçioğlu, **İsmail b. Ca'fer ve Cüz'ü**, s. 3. Koçak, **İstanbul Kütüphaneleri**, s. 45.

⁹² İsmail Yiğit, "Emevîler", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XI, İstanbul, 1995, 87-104.

⁹³ Bekir Kuzudişli, **Hadis Tarihi**, İstanbul : Kayıhan Yayınları, 2017, s. 101.

⁹⁴ Bu konuda yapılmış önemli bir çalışma için bkz: Tuğçe Günaydın, **Hadis Rivayetlerinde Âlî İsnadlar**, İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2023.

⁹⁵ Bu konuda yapılmış bazı çalışmalar için bkz: Yusuf Açikel, **Hadisler Uğruna İlmi Seyahatler / Rihle**, Ankara : Nobel Akademik Yayıncılık, 2020; Muhammed Enes Topgül, **Ravi: Hicri İkinci Yüzyılda Bir Muhaddisin İlim Serüveni**, İstanbul : Ketebe Yayınları, 2021.

⁹⁶ Kuzudişli, **Hadis Tarihi**, s. 109.

disiplinlerinin gelişimi bakımından oldukça büyük bir öneme sahiptir.⁹⁷ Nitekim isnad kullanımının yaygınlaşması ve bu isnad soruşturmasının zamanla cerh-ta'dîl ilmine evrilmesi de bu döneme rastlamaktadır.⁹⁸ Tüm bunların bu dönem gerçekleşmesinde ise elbette uydurma faaliyetlerinin yaygınlaşması, sahâbe neslinden uzaklaştıkça güven ortamının zedelenmesi ve dönemde yaşanan siyasi-sosyal olaylar etkili olmuştur. Yine bu asırda ehl-i hadîs ve ehl-i re'y adını alarak ekolleşen iki akım ve Mu'tezile'nin oluşumu hadis ilminin gelişim seyrini etkilemekte aktif bir rol oynayacaktır.⁹⁹

Tedvîn ve tasnif faaliyetleriyle beraber hadis ilminde çeşitli telif türleri ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰ İşte cüzler de bu dönem ortaya çıkan telif türlerinden biridir. Bu bölümde hicrî ikinci asra ait 9 cüz örneğini isimleri, içlerinde yer alan hadis sayıları, hadislerin kaynakları, sıhhat durumları, sonraki dönem eserlerine intikalleri, muhteva ettikleri hadislerin konuları, hadisleri başlıklandırma ve sıralanış biçimleri, kullanılan rivayet lafızları yönleriyle incelenecek ve kronolojik bir tasnifle sunulacaktır. Böylelikle bir önceki bölümde verilen teorik cüz tanımlarının ikinci asırdaki pratik boyutu da incelenerek tanımların tutarlılığına ve dönemin cüz algısına ışık tutulacaktır.

⁹⁷ Daha detaylı bilgi için 1 ve 2. bölüme bkz: Ömer Özpinar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu** (Ankara : Ankara Okulu, 2013).

⁹⁸ Bu konudaki bir çalışma için bkz: Muhammed Enes Topgöl, **Rivayetten Raviye : Cerh-Ta'dîl Hükümleri Nasıl Oluşturdu?**, İstanbul : M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.

⁹⁹ Bu olayların detayları Ömer Özpinar tarafından **Hadis Edebiyatının Oluşumu** adlı eserde işlenmiştir. Burada konunun sınırlarını aşacağından değinilmeyecektir.

¹⁰⁰ Bu türler için bkz: Özpinar, **Hadis Edebiyatı**, s. 214-248.

1.4.1 Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 140/757) - Nüshatü Süheyl b. Ebî Sâlih an Ebîhi an Ebî Hureyre:

Süheyl b. Ebî Sâlih, tâbiîn tabakasının küçüklerinden kabul edilen¹⁰¹ Medineli güvenilir¹⁰² bir muhaddistir. Hicrî 140¹⁰³ yılları civarında vefat ettiği söylenmektedir.¹⁰⁴ 49 rivayetten oluşan nüsha 1998 yılında Mustafa el-A'zamî tarafından *Dirâsât fî 'l-hadîsi 'n-nebevî ve târîhu tedvînihi* adlı eserde neşredilmiştir. Bu eserle ilgili A'zamî'nin tahkikli neşri dışında 2011 yılında “Süheyl b. Ebî Sâlih Nüshası'ndaki Rivâyetlerin Daha Sonraki Hadis Edebiyatına İntikali” adlı bir makale yayınlanmıştır. Bu makalede yer alan tespitlere göre nüshadaki rivayetlerin sadece beş tanesi daha sonraki eserlere hiçbir lafız farklılığı olmadan geçmektedir.¹⁰⁵ Nüshada bulunan rivayetlerin isnad ve metin olarak benzeşenlerinin sayısı ise Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde 13, *El-Muvatta*’da 3, Ebû Dâvûd et-Tayalîsî'nin *Müsned*'inde 17'dir.¹⁰⁶

Yapılan araştırmada nüshada 49 rivayet bulunduğu, bu rivayetlerin tümünün Abdülazîz b. Muhtar'ın (ö. 180/796), Süheyl b. Ebî Sâlih'ten; o da babası Ebû Sâlih es-Semmân'dan (ö. 101/719) aktardığı görülmektedir. Ebû Sâlih ise Ebû Hureyre'den nakletmektedir. Yani bu hadis mecmuası Süheyl'in babası olan Ebû Sâlih'in, Ebû Hureyre'den naklettiği merfû hadislerin Süheyl tarafından nakledilmesinden oluşmaktadır. Nüshada yer alan rivayetlerin tamamı merfûdur ve sahâbî râvisi Ebû Hureyre'dir. Rivayetlerde Süheyl babasından, babası da Ebû Hureyre'den “an” lafzı ile nakletmekte diğer râviler tahdîs sîgası kullanmaktadır. Hadislerde bab başlığı ve Süheyl'e ait herhangi bir değerlendirme, yorum bulunmamaktadır. Rivayetler arasında muhteva bakımından bir alaka bulunmadığı gibi bu rivayetlerin sıralanışında da bir usûl takip

¹⁰¹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985, C. V, s. 458.

¹⁰² Zehebî, *a.g.e.*, s. 459.

¹⁰³ Başlıkta genel kabul göre hicrî 138 tarihi esas alınmıştır.

¹⁰⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî Zehebî, *Tezhîbu Tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, el-Fârûku'l-hadîsiyye, 2004, C. V, s. 213.

¹⁰⁵ Ali Budak, “Süheyl b. Ebî Sâlih Nüshası'ndaki Rivâyetlerin Daha Sonraki Hadis Edebiyatına İntikali”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. X, No: 20, 2011, s. 109.

¹⁰⁶ Budak, *a.g.e.*, s. 100.

edilmemiştir. Neticede ilk dönem yazılı kaynaklarından olan bu küçük hadis mecmuası çalışma açısından önem arz etmektedir.

1.4.2 Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764) - Ehâdîsu Ubeydullah b. Ömer an Nâfi’:

Ubeydullah b. Ömer h. 147 yılında vefat etmiş¹⁰⁷ tâbiîn tabakasına mensup çokça hadis nakleden, güvenilir bir muhaddistir. Hem baba hem anne tarafından Hz. Ömer’in torunu olan Ubeydullah b. Ömer 70 yılı civarında Medine’de doğmuştur.¹⁰⁸ Hakkında 2012 yılında yazılan ansiklopedi maddesinde Fuat Sezgin’den nakille Ebû Saîd Amr b. Ebû Zür’a, Şuayb b. İshâk ve Süleyman b. Abdurrahman kanalıyla gelen bir sahîfesinin varlığı, bu sahîfenin hadis âlimleri arasında oldukça meşhur olduğu ve içinde çokça hadis bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁹ Bunlara ilaveten Zehebî’nin döneminde bu sahîfenin elden ele dolaştığı eklenmektedir.¹¹⁰ Bu maddede 1968 yılında A’zamî tarafından *Studies in Early Hadith Literature* adlı eserde sahîfenin neşredildiğinden bahsedilmemektedir.

Bu eserde 127 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde Amr-Süleyman-Şuayb-Ubeydullah-Nâfi’ isnadı kullanılmaktadır. Dolayısıyla cüzde yer alan hadislerin tümü Ubeydullah b. Ömer’in Nâfi’den (ö. 117/735) rivayetleridir. Nâfi’ ise bu rivayetlerin çoğunu Abdullah b. Ömer’den nakletmektedir. Eserde merfû hadisler bulunmakla beraber eserin geneli İbn Ömer’in rivayetlerinden yani mevkuf haberlerden oluşmaktadır. Senetlerde Ubeydullah ve Nâfi’ arasında “an”, Nâfi’ ile sahâbe râvisi arasında “en”, sonraki tabakalar arasında ise tahdîs sîgaları kullanılmaktadır.

Eserde bab başlıkları ve müellife ait değerlendirmeler bulunmamaktadır. Ancak birbiriyle alakalı hadisler art arda sıralanmaktadır. Cüzdeki rivayetlerin muhtevasına

¹⁰⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî Muhammed b. Sa’d b. Menî’, **Tabakâtü’l-kübrâ**, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1990, C: V, s. 434.

¹⁰⁸ Abdullah Kahraman, “Ubeydullah b. Ömer b. Hafs”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XXXXII, İstanbul, 2012, s. 25-26.

¹⁰⁹ Kahraman, “Ubeydullah b. Ömer b. Hafs”, s. 25-26.

¹¹⁰ Kahraman, “Ubeydullah b. Ömer b. Hafs”, s. 25-26.

bakıldığında hadislerin hac konusu ile başlayıp namaz, talak gibi konularla devam ettiği, namaz konusuna dair hadislerin sayıca çok olduğu görülmektedir.

İlk dönem hadis rivayeti ve yazılı kaynakları açısından önemli olan Ubeydullah b. Ömer ve cüz'ü telifteki farklılıkları bakımından dikkat çekmektedir. Bab başlıkları kullanılmamakla beraber hadislerin bab mantığı ile muhtevalarına göre gruplandırılmış olması, mevkuf rivayetlerin çoğunlukta yer alması, konuyla ilgili ilk hadislerin merfû hadislerden seçilmesi¹¹¹ eserin değerini artırmaktadır.

1.4.3 İbn Cüreyc (ö. 150/767) – Cüz

Abdûlmelik b. Abdûlazîz b. Cüreyc¹¹², hicrî 150 yılında¹¹³ vefat etmiş tâbiîn tabakasına mensup tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. İbn Cüreyc, hadis tarihinde Mekke'deki ilk musannif kabul edilmesi bakımından önemlidir.¹¹⁴ Hatta Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826-27) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) onun tasnif faaliyetini ilk başlatan müellif kabul etmektedir.¹¹⁵ İbn Cüreyc güvenilir bir râvi olmakla beraber tedlis yaptığı da bilinmektedir.¹¹⁶ İbn Cüreyc'in günümüze ulaşan bir cüzü bulunmaktadır. Bu cüz, Abdullah b. İbrâhim er-Reşîd tarafından 1412/1991 yılında neşredilmiştir.

66 rivayetten müteşekkil cüz, farklı muhtevalara sahip hadislerin bir bütünlük olmaksızın sıralanışından meydana gelmektedir. Rivayetlerin başında Muhammed b. İsmail es-Sâîğ - Ravh b. Ubâde - İbn Cüreyc kanalı yer almakta ardından müellif farklı hocalarından hadisler nakletmektedir. İbn Cüreyc rivayetleri hocalarına göre sıralamış; önce Atâ b. Ebî Rebâh'tan (ö. 114/732) ardından Amr b. Dînar'dan (ö. 126/744 [?]) ve diğer hocalarından gelen hadisleri sıralayan bir tasnif benimsemiştir. Rivayetlerin sahâbe râvileri çeşitli olmakla beraber Câbir b. Abdullah'ın rivayetlerinin çokluğu dikkat

¹¹¹ Güşen, **Hadislerin İntikal Süreci**, s. 35.

¹¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362, C. V, s.422.

¹¹³ Buhârî, **a.y.**

¹¹⁴ Özpınar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, s. 37.

¹¹⁵ Güşen, **Hadislerin İntikal Süreci**, s. 36.

¹¹⁶ İsmail Cerrahoğlu, "İbn Cüreyc", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XIX, İstanbul, 1999, s. 404-406.

çekmektedir. Rivayetlerin beşi dışında¹¹⁷ tamamı Hz. Peygamber'e dayanan merfû hadislerdir. Eserde dikkat çeken bir diğer husus tahdîs ve ihbâr sîgalarının kullanılmış olmasıdır. İbn Cüreyc'in tedlîsle meşhur olmasının bunda etkili olduğu söylenebilir.¹¹⁸

Cüz'de yer alan rivayetlerin sonraki kaynaklara intikali incelendiğinde çoğunluğun *Kütüb-i Tis'a*'da yer aldığı, nakledilmeyen 7 rivayetin 3 tanesinin mevkuf ve maktû olduğu tespit edilmiştir.¹¹⁹

Sonuç itibariyle bu cüz, erken döneme ait olmakla beraber merfû hadislerden oluşması, çoğunlukla tahdîs ve ihbâr sîgalarının kullanılması, ale'r-ricâl bir tasnifin benimsenmiş olması, sahih hadislerin çoğunluğu oluşturmaları¹²⁰ gibi yönlerden dikkat çekmektedir.

1.4.4 İbrâhim b. Tahmân (ö. 163/780) - Meşyehatü İbrâhim b. Tahmân

İbrâhim b. Tahmân, hicrî 163¹²¹ yılında¹²² vefat etmiş güvenilir¹²³ bir tâbiîn¹²⁴ âlimidir. İbrâhim b. Tahmân'ın "*Meşyeha*" isimli bir eseri bulunmaktadır. Bu eserin çalışmada ikinci asır cüzlerine dahil edilmesinin sebebi eserin içeriğinin ve tasnifinin İsmail b. Ca'fer (ö. 180/796) *Cüz*'üne ve cüzler başlığına uygun olmasıdır. Bir diğer sebep ise eserin ismiyle alakalı var olan tartışmalardır. Nitekim eserin isminin "nüsha" ya da "sünen" olabileceği, sonradan tashîfe uğrayarak "meşyeha" şekline dönüştüğü

¹¹⁷ 31, 35, 39, 45 ve 59 numaralı rivayetlerin merfû olmadığı tespit edilmiştir. Bkz. Güşen, **İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali (Fiten Rivayetleri Örneğinde)**, s. 39.

¹¹⁸ Güşen, **a.g.e.**, s. 39.

¹¹⁹ Güşen, **a.y.**

¹²⁰ Güşen, **a.y.**

¹²¹ İbrâhim b. Tahmân'ın ölüm tarihiyle ilgili h. 163, 168, 170 gibi çeşitli görüşler bulunmaktadır. Detaylar için bkz: Muhammet Ezber, **İbrahim Bin Tahman (Ö.163/780) ve Hadis İlmindeki Yeri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 25.

¹²² Ezber, **a.y.**

¹²³ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1271, C. II, s. 107.

¹²⁴ M. Yaşar Kandemir, "İbrâhim b. Tahmân", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XXI, İstanbul, 2000 , s.353.

düşünülmektedir. Bu dönüşümün varsayılmasının en önemli sebebi olarak eserin “meşyeha” türüne uyumlu olmayışı gösterilmiştir.¹²⁵ Nitekim “fehrese, meşyeha” dediğimiz türler “âlimlerin, hocaları ile onlardan okudukları kitapların adını alfabetik olarak kaydettikleri eserlerin ortak adı”¹²⁶ kabul edilmektedir. İşbu sebeplerle bu eser cüzlere gösterdiği benzerlik dolayısıyla çalışmaya dahil edilmiştir.

İbrâhim b. Tahmân, bu eseri hicrî 158 tarihinde telif etmiştir.¹²⁷ 1983 yılında ise Muhammed Tâhir Melîk tarafından *Meşyehatü İbn Tahmân* adıyla tahkikli neşri yapılmıştır. 208 rivayetten oluşan eser iki cüzden müteşekkil olup birinci cüz 85. rivayetle bitmektedir. Eserde yaklaşık 41 farklı konulu rivayet bulunmakta¹²⁸ en fazla hadisin bulunduğu konular ise; Hac (24), Akâid (17), Fedâilü’s-Sahâbe (17), Büyü (16), Siyer/Megâzî/Menâkıb (16), Rikâk/Birr/Zühd (15), Fiten/Melâhim (11) şeklinde sıralanmaktadır.¹²⁹ Konular genellikle dağınık bir biçimde sunulmakla beraber bazı yakın konulu rivayetlerin bütünlük içinde tasnif edildiği de görülmektedir.

Rivayetleri zaman zaman “Meşyeha” türüne uygun sıralayan İbrâhim b. Tahmân toplamda 50 hocasından nakilde bulunmaktadır.¹³⁰ Bu hocalardan 9 tanesi cerhedilmiştir.¹³¹ Eserde yer alan hadislerin çoğunu ise şu hocalarından nakletmektedir: Abbâd b. İshâk, Haccâc b. Haccâc, Mûsâ b. Ukbe, Şu’be b. Haccâc ve Mâlik b. Enes.¹³² Eserde 51 farklı sahâbeye ait hadis bulunmaktadır. Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas ise rivayetlerin çokluğuyla dikkat çekmektedir.

Yer alan rivayetlerin çoğunluğu sahih veya hasen hadislerden oluşmakta 42 tane zayıf rivayet bulunmaktadır.¹³³ Bu zayıf hadislerin üçü dışında munkatı’ senet yer

¹²⁵ Ezber, **İbrâhim Bin Tahman (Ö.163/780) ve Hadis İlmindeki Yeri**, s. 46.

¹²⁶ M. Yaşar Kandemir, “Fehrese”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, 1995, s. 297-299.

¹²⁷ Ezber, **a.g.e.**, s. 48.

¹²⁸ Ezber, **a.g.e.**, s. 50.

¹²⁹ Ezber, **a.g.e.**, s. 50.

¹³⁰ Ezber, **a.g.e.**, s. 58.

¹³¹ Ezber, **a.g.e.**, s. 59.

¹³² Güşen, **Hadislerin İntikal Süreci**, s. 54.

¹³³ Güşen, **a.g.e.**, s. 55.

almamaktadır.¹³⁴ Eserde yer alan rivayetlerin 14'ünün aynı senetle *Kütüb-i Tis'a* eserlerine intikal ettiği görülmektedir.¹³⁵

Eserde kullanılan rivayet lafızları incelendiğinde semâ lafzının kullanılmadan çoğunun “an” ile nakledildiği, “kâle” lafzının da kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Muttasıl senetlerden oluşması, sahih ve hasen hadislerin çoğunlukta olması ve rivayetlerin merfû kaynağa dayanması eserin önemini artırmaktadır.

1.4.5 Leys b. Sa'd (ö. 175/791) - Cüz'ü fîhi min hadîsi'l-Leys b. Sa'd el-Mısri an şuyûhî

İmam Mâlik (ö. 179/795) tarafından “Mısırlıların fakîhi” olarak adlandırılan Leys b. Sa'd'ın tam ismi Ebü'l-Haris el-Leys b. Sa'd b. Abdurrahman el-Fehmi el-Mısri'dir.¹³⁶ 94 yılında¹³⁷ doğmuş, 175 yılında¹³⁸ vefat etmiştir. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere sonraki dönem hadis edebiyatı kaynakları arasında önemli bir konumda bulunmaktadır. Nitekim Buhârî'nin *Sahih*'inde Leys'e ait mükerrerleriyle 450'yi aşkın¹³⁹ hadis yer almaktadır. Hadis rivayetlerindeki güvenilirliğiyle bilinen Leys hadislerin yazımına önem verdiğini farklı vesilelerle dile getirmiştir. Onun, hadislerin yazılı intikali bakımından oldukça öneme sahip 84 rivayetli cüzü de bu durumu gösteren önemli bir örnektir. Bu cüz Hasan Cirit tarafından 1988 yılında yüksek lisans tezinde çalışılmıştır. *Cüz*'ün tanıtımında bu çalışmada yer alan neşirden faydalanılacaktır.

Hasan Cirit'in tespit edebildiği kadarıyla *Cüz* 'ün beş nüshası bulunmaktadır. Cirit, hicrî 7. asırdaki hadis yazmasını neşretmektedir.¹⁴⁰ Bu nüshanın orijinal adı *Cüz 'ü fîhi min hadîsi'l-Leys b. Sa'd el-Mısri an şuyûhî* dir.¹⁴¹ *Cüz* 'de toplamda 84 hadis yer almaktadır.

¹³⁴ Güşen, a.y.

¹³⁵ Ezber, İbrâhim Bin Tahman (Ö.163/780) ve Hadis İlmindeki Yeri, s. 55.

¹³⁶ Buhârî, *et-Târîh*, C. VII, s. 246.

¹³⁷ Buhârî, a.y.

¹³⁸ Buhârî, a.y.

¹³⁹ Şükrü Özen, “Leys b. Sa'd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVII, İstanbul, 2003, s. 164-168.

¹⁴⁰ Cirit, “Leys b. Sa'd”, s. 55.

¹⁴¹ Cirit, a.y.

Bu hadislerin 74'ünü hocası Hişâm b. Urve'den, kalanını ise Yahyâ b. Saîd ve Abdurrahman b. Kâsım'dan rivayet etmektedir. Bu rivayetlerin tümünde Leys b. Sa'd "an" lafzını kullanmaktadır. Rivayetlerin sahâbe râvileri farklılık göstermekle beraber yaklaşık 34 hadis Hz. Âişe'den geldiği görülmektedir. Bunda Leys'in hocası, Hişâm'ın babası Urve'nin Hz. Âişe'nin yeğeni olmasının etkisi olduğu düşünülebilir. *Cüz*'de Hz. Âişe'nin en sağlam senetlerinden biri kabul edilen "Hişâm-Urve-Hz. Âişe" zinciriyle gelen 27 hadis bulunmaktadır.¹⁴² *Cüz*'de yer alan rivayetlerin 79'unun muttasıl olduğu¹⁴³, 2 tanesinin¹⁴⁴ de farklı kaynaklarda muttasıl isnadının bulunduğu Hasan Cirit tarafından tespit edilmiştir.¹⁴⁵ Eserde merfû hadisler çoğunlukta olmakla beraber mevkuf hadisler de yer almaktadır.

Cüz'de yer alan rivayetlerin muhtevası incelendiğinde konu merkezli bir seçim yapılmadığı görülmektedir. Hadislerde konu bütünlüğü bulunmamakta ancak hadisler fikhî konuları ihtiva etmektedir. Fakih yönüyle de tanınan Leys b. Sa'd'ın eserine aldığı hadislerin tercihinde kasıtlı bir seçim yaptığı düşünülebilir.

Cüz'deki hadislerin sonraki dönem kaynaklarına intikal ettiği görülmektedir. Nitekim bu rivayetlerden 57'si Buhârî'de, 57'si Müslim'de ve diğer kaynaklarda farklı sayılarla geçtiği tespit edilmiştir.¹⁴⁶ *Cüz*'de yer alan 68 hadis kaynaklara aynı senetlerle aktarılması da önemli bir özelliktir.¹⁴⁷

Sonuç olarak fıkıh ve hadis alanlarında önemli bir isim olan Leys b. Sa'd'ın cüzündeki 84 hadis 79'unun *Kütüb-i Sitte*, *El-Muvatta'*, *Sünen-i Dârimî*, *Müsned-i Ahmed*'e intikal etmesi eserin önemini arttırmaktadır.

¹⁴² Cirit, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁴³ Muttasıl olmayan beş senet 41, 58, 60, 74 ve 84 numaralıdır.

¹⁴⁴ Başka kaynaklarda muttasıl senedi bulunan iki senet ise 58 ve 84 numaralıdır. Dolayısıyla 41, 60 ve 74 numaralı rivayetler cüz'de muttasıl senetle yer almadığı gibi Hasan Cirit tarafından muttasıl senetleri de tespit edilememiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Cirit, "Leys b. Sa'd", s. 57.)

¹⁴⁵ Cirit, **a.y.**

¹⁴⁶ Cirit, **a.g.e.**, s. 58.

¹⁴⁷ Cirit, **a.y.**

1.4.6 İbrâhim b. Sa'd (ö. 183/799) - Cüz'ü fîhi Nüşatü İbrahîm b.

Sa'd

Ebû İshâk ez-Zührî künyesine sahip İbrâhim b. Sa'd, Medine hadisçilerinden olup¹⁴⁸ 183 yılında Bağdat'ta¹⁴⁹ vefat eden güvenilir bir râvidir. İbn İshâk'ın (ö. 151/768) talebesi olan İbrâhim b. Sa'd *Sîret*'in ilk nüshasına sahip olmasıyla¹⁵⁰ da tanınmakta ve râvinin günümüze ulaşan bir hadis *Cüz*'ü bulunmaktadır. Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih el-Mısri (ö. 223/838) tarafından nakledilen bu nüsha 2002 yılında Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye tarafından neşredilmiştir.

Cüz'ün 2002 yılında yapılan bu neşrinde toplam 104 rivayet yer almaktadır. Rivayetlerin tümü Kâtibü'l-Leys¹⁵¹ olarak da bilinen Ebû Sâlih'ten nakledilmektedir. Ebû Sâlih-İbrâhim b. Sa'd şeklinde başlayan senet genellikle İbrâhim b. Sa'd'ın babası Sa'd b. İbrâhim ve İbn Şihâb ile devam etmekte nadiren de olsa Sâlih b. Keysân'dan da nakledildiği görülmektedir. Sonraki râvilerde İbrâhim'in dedesi dikkat çekmektedir. Raviler arasında halası da bulunmakta, sonraki râvilerin hemen hepsi ise birbirinden farklılaşmaktadır.

Rivayetlerin yaklaşık 54'ü merfû hadislerden oluşmaktadır. Senetlerde ittîsâl problemleri bulunmaktadır. Rivayet lafızları Ebû Sâlih ve İbrâhim'de semâa delalet etmekteyken sonraki râvilerde “an”, “kâle” ve “enne” lafızları yoğunlaşmaktadır.

Muhteva incelemesi yapıldığında merfû hadislerde libas, tartışma usûlü, namaz, yemek, terğib, oruç, haramlar, tıp, adap, nikah, abdest, ehl-i kitap, cenaze, büyük günahlar, fezail, gusûl gibi konuların yer aldığı maktû ve mevkuf haberlerde ise çeşitli konularda rivayet ve görüşlerin yer aldığı görülmektedir. Tahkikte düşülen notlardan hareketle rivayetlerin yaklaşık 25'inin *Kütüb-i Sitte* eserlerinde kalan çoğunluğun da Ahmed b.

¹⁴⁸ Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî Hatîb, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, C. VI, s. 601.

¹⁴⁹ Hatîb, a.y.

¹⁵⁰ Ramazan Topal, “İbrahim b. Sa'd (183/799) ve Kitâbü'l-Mübtede ve'l-Meb'As ve'l-Meğâzi Rivayetine Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine Yansıması”, *Akademik Siyer Dergisi*, No:6, s. 69.

¹⁵¹ Ali Yardım, “Abdullah b. Sâlih el-Mısri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1988, s.131-132.

Hanbel'in *Müsned*'inde geçtiği görülmektedir. Muhakkik 8 rivayetin kaynağına ulaşamadığını söylemektedir.

Sonuç olarak bu eserde merfû rivayet sayısının dönemindeki diğer eserlere göre daha az olduğu, senetlerinin muttasıl olmadığı görülmektedir.

1.4.7 Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) - Cüz'ü (fihi hadîsi) Süfyân b. Uyeyne

Tebeu't-tâbiîn neslinin meşhur muhaddislerinden olan Süfyân b. Uyeyne hadis ilminin önemli iki Süfyân'ından -Süfyâneyn- biridir. Zührî'nin hadislerini nakletmesi ve hadis rivayetindeki güvenilirliği ile ünlenmiştir. 107 yılında Kûfe'de doğmuş¹⁵², daha sonra Mekke'ye yerleşmiş ve 198 yılında 91 yaşındayken vefat etmiştir.¹⁵³

Süfyân b. Uyeyne'ye nispet edilen çeşitli eserler bulunmaktaysa da günümüze ulaşan tek eseri burada incelenecek olan *Cüz'ü*'dür. Ebû Yahyâ el-Mervezî tarafından nakledilen bu cüz Müs'ad b. Abdülhamid es-Sa'denî tarafından 1992 yılında tahkikli bir şekilde neşredilmiştir. *Cüz*, Süfyân'ın 28 farklı hocasından naklettiği 50 rivayetten oluşmaktadır. Bu rivayetlerin 27'si merfû kalan 23'ü ise mevkuftur. Süfyân b. Uyeyne rivayetleri hocalarından genellikle "an" lafzı ile nakletmektedir. *Cüz'ü* nakleden müellif Ebû Yahyâ el-Mervezî ise cüzde yer alan rivayetlerin neredeyse tamamını "haddesenâ" lafzı ile rivayet etmektedir. Ancak râvilerin genellikle "an" lafzını kullanmaları tahdîs sîgalarına ise nadiren yer verdikleri görülmektedir.

Eser muhteva bakımından incelendiğinde rivayetler arasında konu bütünlüğünün bulunmadığı dikkat çekmektedir. Eserin bab başlıkları bulunmamakta ancak daha çok fikhî konularla alakalı rivayetlere yer verilmektedir.

Özetle 50 rivayetten oluşan *Cüz*'de yer alan hadislerin büyük çoğunluğunun sahih olmakla beraber tahdîs sîgalarına nadiren yer verilmekte ve rivayetlerin yarısı merfû hadislerden oluşmaktadır. Bu durum dönemin usûl anlayışına ışık tutmaktadır.

¹⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, C.VI, s. 41. Buhârî, *et-Târîh*, C.V, s. 94.

¹⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, C.VI, s. 41.

1.4.8 Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) -el-Cüz'

Vekî' hicrî 129 yılında doğmuş¹⁵⁴ 198 yılında ise vefat etmiştir.¹⁵⁵ Hadis ilmindeki otoritesiyle tanınan Vekî' b. Cerrâh çeşitli eserler telif etmişse de bu çalışma açısından önemli olan *Cüz*'ü incelenecektir. Bu cüz Ahmed Yüksek tarafından 1985 yılında Marmara Üniversitesinde Fahrettin Atar danışmanlığında çalışılmış ve farklı nüshalarından hareketle tahkikli bir şekilde neşredilmiştir.¹⁵⁶

Cüz'de Vekî'nin hocası A'meş'ten¹⁵⁷ çeşitli konulardaki 134 rivayeti bab başlıkları olmadan yer almaktadır. Senette yer alan toplam râvi sayısı 121 olmakla beraber *Cüz*'de râvi eksenli bir sıralama takip edilerek bir râvinin rivayetleri bitmeden ötekine geçilmemiştir.¹⁵⁸ Tüm senetlerin başında eserin râvisi Ebû İshâk İbrâhim b. Abdullah yer almakta ardından Vekî' ve -iki istisna hariç- A'meş bulunmaktadır. Bu rivayetler konuları bakımından incelendiğinde oruç, zekat, abdest, namaz, zühd ve diğer çeşitli meselelere dair merfû, mevkuf ve maktû nakillerin yer aldığı görülmektedir. Kaynakları bakımından rivayetlerin 72'si merfû, 37'si mevkuf, 25'i ise maktûdur.¹⁵⁹

Büyük çoğunluğu güvenilir râvilerden oluşan 72 merfû rivayetin 16'sı mürsel 2'si senette bulunan müphem râvi sebebiyle zayıf kalanı ise sahihtir.¹⁶⁰ Mevkuf ve maktû rivayetlerin de büyük çoğunluğu sahihtir.¹⁶¹

Cüz'de yer alan rivayetlerin sonraki hadis kaynaklarına intikali incelendiğinde 44 rivayetin İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) tarafından, 32 rivayetin Ahmed b. Hanbel, 21 rivayetin Müslim (ö. 261/875), 20 rivayetin İbn Mâce (ö. 273/887), 6 rivayetin Tirmizî (ö. 279/892), 4 rivayetin Ebû Dâvud (ö. 275/889), 3 rivayetin Beyhakî (ö. 458/1066), 2

¹⁵⁴ Yüksek, **Vekî b. el-Cerrah**, s. 2.

¹⁵⁵ Yüksek, **a.g.e.**, s. 22. Ancak başlıkta genel kabul olan hicrî 197 tarihi yazılmıştır.

¹⁵⁶ Yüksek, **Vekî b. el-Cerrah**.

¹⁵⁷ *Cüz*'de yer alan 103 ve 104 numaralı hadisleri hocası Süfyân'dan nakleden Vekî' kalan tüm rivayetleri A'meş'ten rivayet etmektedir.

¹⁵⁸ Yüksek, **Vekî b. el-Cerrah**, s. 54.

¹⁵⁹ Güşen, **Hadislerin İntikal Süreci**, s. 98.

¹⁶⁰ Güşen, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁶¹ Güşen, **a.y.**

rivayetin Buhârî (ö. 256/870), Nesâî (ö. 303/915) ve Dârekutnî (ö. 385/995) tarafından eserlerine alındığı görülmektedir.

Sonuç itibariyle Vekî'in bu eseri Ameş'ten çeşitli konuları belli bir sıralama olmaksızın naklettiği râvileri, kendi içinde bir sıralamaya tabi tuttuğu, çoğunluğu sahih olan ve sonraki kaynaklara da intikal ettiği tespit edilen önemli bir çalışmadır.

1.4.9 Affân b. Müslîm es-Saffâr (ö. 220/835) - el-Cüz'ü min Hadîsi Ebî Osmân Affân b. Müslim es-Saffâr:

Mihne hadisesinde soruşturmaya başlanan isim olarak bilinen Affân b. Müslim, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) haber verdiğine göre h. 210 yılı Cemâziyelâhir ayının 18. perşembe akşamında “Ben 76 yaşındayım” demiştir. Buna göre o, hicrî 134 yılında doğmuştur.¹⁶² 219 ya da 220 yıllarında vefat ettiği bilinmekte¹⁶³ Cüz'ü dışında da herhangi bir telifinden bahsedilmemektedir.¹⁶⁴ Affân b. Müslim'in Cüz'ü ile ilgili zengin bir literatür olmakla beraber bu bölümde Melik Suud Üniversitesinde 1998 yılında hazırlanan “Cüz'ü Ebî Osmân Affân b. Müslim es-Saffâr; dirâseten ve tahkiken” adlı yüksek lisans tezinde yer alan tahkik esas alınmıştır. Bu çalışmada yer alan değerlendirmelere göre hadislerin çoğunluğu sahih az bir kısmı zayıftır.¹⁶⁵ Nitekim senetlerdeki râvilerin çoğu yalnızca güvenilir râvilerden hadis nakleden Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) gibi sika râvilerden oluşmakta, zayıf râviler ise pek az yer verilmektedir.¹⁶⁶ Toplamı 178 hadisten oluşan cüzde 145 merfû hadis bulunmaktadır. Bu merfû hadislerin 97'si sahih, 16'sı hasen, 33'ü zayıf derecesindedir. Kalan 33 mevkuf veya maktû haberin ise 16'sı sahih, 4'ü hasen, 10'u zayıftır.¹⁶⁷ Müellif bazen lafız ve rivayetlerdeki farklılıklara işaret etmekte bazen

¹⁶² Hatîb, *Târih*, s. 12/265.

¹⁶³ Hatîb, *a.g.e.*, s. 12/272.

¹⁶⁴ Hind bnt. Muhammed b. Abdullah Hind bnt. Muhammed, *el-Cüz'ü min Hadîsi Ebî Osman Affân b. Müslim es-Saffâr*, Melik Suud Üniversitesi, 1998, s. 47.

¹⁶⁵ Hind bnt. Muhammed, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁶⁶ Hind bnt. Muhammed, *a.y.*

¹⁶⁷ Yusuf Akgül, “Affân b. Müslim'in Hadis Rivayet Üslubu ve Mihnesi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. XIV, No: 79, 2021, s. 182.

senetteki problemi göstermektedir.¹⁶⁸ *Cüz*'ün ayırıcı vasıflarından biri de, müellifinin erken dönemli oluşu sebebiyle ali isnadlara sahip olmasıdır.¹⁶⁹

Kul hakkı, Hz. Muhammed'in (s.a.s) konumu, sahâbenin önemi, bidatler, fezail, cenâiz, terğib, zühd, medihten nehiy, edep, menakıb, namaz, cennetin vasıfları, abdest, mestler üzerine mesh, temizlik, hac menasikleri, kıraât bahisleri eserde yer alan 178 hadisin konu aldığı meselelerden bazılarıdır. Ancak bu rivayetler, konularına göre başlıklara ayrılmamış birbirinden bağımsız bir şekilde art arda sıralanmıştır. Abdülvâhid b. Ziyâd, Hammâd b. Seleme, Ebû Avâne, Hâlid el-Vâsıtî, Süleyman b. Hayyân, Süleyman b. Muğire, Ca'fer b. Süleyman, Vüheyb b. Hâlid, Hemmâm b. Yahyâ, Sükeyn b. Abdülaziz, Abdülaziz b. Müslim, Ebân b. Yezîd, Hammâd b. Zeyd, Şu'be, Mübârek b. Fedâle, Mehdî b. Meymûn; Affân b. Müslim'in bu cüzde rivayetleri naklettiği bazı hocalarıdır. Hammâdeyn, Vüheyd, Ebân, Şu'be, Abdülvâhid ise ismi birden fazla geçen hocalarından bazılarıdır. Nitekim o *Cüz*'ünde Hammâd b. Seleme'den 103, Hemmâm b. Yahyâ'dan 40, Şu'be'den 29 hadis nakletmiştir.¹⁷⁰ Müellif rivayetleri konularına göre tasnif etmediği gibi hocalarına göre de sıralamamıştır.

Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Câbir b. Abdillâh, Ömer b. Hattab, Hişâm b. Âmir, Ebû Bekre, Abdullâh b. Mesud ise sahâbe râvilerinden bazılarıdır. Müellifin rivayetleri sahâbe râvilerine göre de sıralamadığı görülmektedir.

“Haddesenâ, semi'tü, ahberanî, enbe'e” gibi rivayet lafızlarının yoğunlukla kullanıldığını aynı şekilde “an” lafzına da sık rastlandığını söylenebilir. Eserde merfû rivayetler yoğunlukta olmakla beraber mevkuf ve maktû rivayetler de yer almaktadır.

Sonuç olarak Affân b. Müslim'in *Cüz*'ü'nde merfû hadislerin yoğunluğu, bu hadislerin sika râvilerden gelen sahih hadislerden oluşması ve rivayet lafızlarındaki çeşitlilik dikkat çekmektedir.

¹⁶⁸ Hind bnt. Muhammed, **el-Cüz**, s. 64.

¹⁶⁹ Hind bnt. Muhammed, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁷⁰ Akgül, **Affân b. Müslim**, s. 185.

1.5 Değerlendirme

Bu bölümde hicrî ikinci asrın cüz anlayışını görmek amacıyla hicrî 140'ta vefat eden Süheyl ile hicrî 220 yılında vefat eden Ebû Müslim arasında yer alan dokuz hadis cüzü incelenmiştir. Ancak döneme ait cüzler bunlarla sınırlı olmayıp aksine -tespit edebildiğimiz- cüz sayısı 20'yi aşmaktadır. Nitekim yalnızca İstanbul kütüphanelerinde hicrî üçüncü asır öncesine ait 21 cüz bulunmaktadır.¹⁷¹ Bu durum döneme ait cüz sayısının detaylı bir incelemeyle artacağını göstermektedir. Çünkü sayıca kütüphanelere kaydedilen cüzlerin çoğunun neşri yapılmadığından kullanım ve araştırma imkanı zorlaşmaktadır. İncelenen cüzler çerçevesinde 1985-2000 yılları arasında neşirlerin yapıldığı dikkat çekmektedir. Ülkemizde özellikle Marmara Üniversitesi öncülüğünde 90'lı yıllarda yürütülen yoğun cüz çalışmalarının alana ciddi katkı sunduğu görülmektedir.

Yukarıda incelenen cüzlerde yer alan rivayet sayıları birbirleriyle farklılık göstermektedir. Aşağıdaki tabloda müelliflerin vefat tarihleri ve cüzlerine aldıkları rivayet sayısı gösterilmektedir.

Cüz'ün Müellifi	Rivayet Sayısı
Süheyl b. Ebû Sâlih (ö.138/755-756)	49
Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764)	127
Abdülaziz b. Cüreyc (ö. 167/767)	66
İbrahîm b. Tahmân (ö. 163/780)	208
Leys b. Sa'd (ö. 175/791)	84
İbrahîm b. Sa'd (ö. 183/799)	104
Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)	50
Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812)	134
Affân b. Müslim (ö. 220/835)	178

Tablo 1. 1: Başlıkta incelenen Cüz müellifleri ve rivayet sayıları.

¹⁷¹ Koçak, *İstanbul Kütüphaneleri*, s. 358.

Tabloda da açıkça görüldüğü üzere dönemin erken mahsullerinden olan Süheyl'in nüshasında 49, Ubeydullah b. Ömer'in eserinde 127, İbn Cüreyc'te 66, İbrâhim b. Tahmân'da 208, Leys b. Sa'd'ın eserinde 84, İbrâhim b. Sa'd cüzünde 104, Süfyân b. Uyeyne'de 50, Vekî'de 134, Affân b. Müslim'de ise 178 rivayet yer almaktadır. Rivayet sayılarının döneme bağlı olarak ilerleyen zamanlarda artması beklenirken yıl ile rivayet sayısı arasında herhangi bir orantının bulunmadığı görülmektedir. Bu durum net bir şekilde akrân olan Süfyân ile Vekî'in cüzlerinde bulunan rivayet sayılarında ortaya çıkmaktadır. Aynı dönemde yaşamalarına rağmen Süfyân'da 50 rivayet bulunmaktayken Vekî'de 134 rivayet bulunmaktadır. Sonuç olarak bu cüzlerin rivayet sayısı yaklaşık 50 ile 200 arasında değişkenlik göstermektedir. Bu sayılar ise "cüz" tanımında yer alan "küçük hacimli" ifadesini teyit etmektedir. Ancak rakamla ilgili yorumlamalar yaparken dikkatlerden kaçmaması gereken çok önemli bir nokta bulunmaktadır. Bu cüzlerin bazıları tek nüshadan hareketle neşredilmiştir. Nüshalar arasında sayıca ciddi farklılıklar olabilmektedir. Mesela Vekî' b. Cerrâh'ın *Cüz*'ündeki rivayet sayısını 134 kabul etmemize rağmen başka bir -eksik- nüshayı esas alan çalışmaya göre 41 rivayet bulunmaktadır.¹⁷²

Bu rivayetler kaynakları bakımından incelendiğinde de farklılıklar dikkat çekmektedir. Anlaşılır olması bakımından rivayetler kaynakları bakımından bir tabloyla tasnif edilecek ardından değerlendirilecektir.

Cüz'ün Müellifi	Rivayet Sayısı	Merfû Rivayetler	Mevkuf ve Maktû Rivayetler
Süheyl b. Ebû Sâlih (ö.138/755-756)	49	49 (Tamamı)	-
Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764)	127	42 ¹⁷³	85

¹⁷² Güşen, *Hadislerin İntikal Süreci*, s. 98.

¹⁷³ Güşen, *a.g.e.*, s. 34.

Abdülaziz b. Cüreyc (ö. 167/767)	66	61	5 ¹⁷⁴
İbrahîm b. Tahmân (ö. 163/780)	208	206	2 ¹⁷⁵
Leys b. Sa'd (ö. 175/791)	84	72	12 ¹⁷⁶
İbrahîm b. Sa'd (ö. 183/799)	104	54	50
Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)	50	27	23
Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812)	134	72 ¹⁷⁷	62
Affân b. Müslim (ö. 220/835)	178	145 ¹⁷⁸	33

Tablo 1. 2: Cüzlerdeki rivayetlerin kaynaklarının dağılımı.

Rivayetler tablodaki gibi kaynakları bakımından incelendiğinde Ubeydullah b. Ömer nüshası istisna tutulursa tüm cüzlerde merfû haberlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. İbrâhîm b. Sa'd, Süfyân b. Uyeyne ve Vekî'ın cüzlerinde ise yarı yarıya bir oran dikkat çekmektedir. Süheyl -tamamı-, İbn Cüreyc ve İbrâhîm b. Tahman cüzlerinin de neredeyse tamamı merfû haberlerden oluşmaktadır. Daha erken tarihte yaşamış olan Süheyl ile asrın sonlarında vefat eden Süfyân'ın cüzleri rivayet sayısı bakımından hemen aynı olmalarına rağmen Süheyl, nüshasını tamamen merfû haberlerden seçmiş; Süfyân ise yarısından biraz fazlasını merfû rivayetlere ayırmıştır. Bu durumda tarihleri esas almak yerine müelliflerin amacını, metotlarını dikkate almak daha yerine olacaktır. Nitekim Süfyân daha çok hükümle ilgili rivayetleri eserine topladığından 23 mevkuf rivayete yer vermesi kaçınılmaz olabilir. Yine fıkıh yönüyle bilinen bir muhaddisin merfû rivayetler kadar diğer haberlere de yer vermesinin ekolünce sahâbe kavline atfedilen önemden

¹⁷⁴ Güşen, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁷⁵ Ezber, **İbrahim Bin Tahman**, s. 70.

¹⁷⁶ Cirit, **Leys b. Sa'd**, s. 57.

¹⁷⁷ Güşen, **Hadislerin İntikal Süreci**, s. 99.

¹⁷⁸ Akgül, **Affân b. Müslim**, s. 182.

kaynaklandığı da düşünülebilir. Zira bölümün başında da değinildiği üzere bu dönem ekolleşmelerin, ehl-i hadîs ve ehl-i re'yin, tam anlamıyla oluşumunu tamamladığı bir yüzyıldır. Bu sebeple eserlerde yer alan rivayetlerin kaynakları bakımından oranlarına bir hadisçi cephesiyle bakıldığında merfû haberlerin çoğunlukta olması olumlu gibi gözükse de fıkıh ilmî, sahâbe kavilleri ve ehl-i re'y açısından mevkuf rivayetlerin değeri de göz ardı edilmemelidir. Merfû rivayetlerin azınlıkta kaldığı tek cüz olan Ubeydullah b. Ömer'in eserine bakıldığında da sebab-i telife göre değerlendirme yapmanın doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Ubeydullah b. Ömer'in eseri Nâfi'den onun da Abdullah b. Ömer'den aldığı rivayetlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla nakillerde mevkuf rivayetlerin çoğunlukta yer alması daha anlaşılır olmaktadır. Ancak sebab-i telif, fıkıh anlayışı, sahâbe kavli gibi etkenler dikkate alınmakla beraber tarih faktörü de tamamen bir kenara bırakılmamalıdır. Nitekim incelenen dokuz müellif, hadisçi yönleriyle bilinen isimler olmalarına rağmen rivayetlerde yer alan bu durum belki de tedvîn ve tasnif devrinin yeni başladığı bu çağda telif sisteminin rivayetlerin kaynakları bakımından tam olarak oturmadığını da gösterebilir.

Cüzlerde yer alan rivayetler sıhhat bakımından değerlendirildiğinde ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Cüz'lerin Müellifleri	Rivayetlerin Sıhhat Durumu
Süheyl b. Ebû Sâlih (ö.138/755-756)	?
Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764)	Tamamı sahihtir. ¹⁷⁹
Abdülaziz b. Cüreyc (ö. 167/767)	Sahih rivayetler çoğunluğu oluşturmaktadır. ¹⁸⁰

¹⁷⁹ Güşen, **Hadislerin İntikal Süreci**, s. 34.

¹⁸⁰ Güşen, **a.g.e.**, s. 39.

İbrahîm b. Tahmân (ö. 163/780)	Sahih rivayetler çoğunluktadır, 42 zayıf rivayet bulunmaktadır ve bu zayıflık -3 rivayet hariç- senetteki kopukluktan kaynaklanmamaktadır. ¹⁸¹
Leys b. Sa'd (ö. 175/791)	81 rivayetin muttasıl isnadı bulunmaktadır. ¹⁸²
İbrahîm b. Sa'd (ö. 183/799)	?
Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)	4 rivayet hariç tamamı sahihtir. ¹⁸³
Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812)	Rivayetlerin çoğunluğu zayıftır. ¹⁸⁴
Affân b. Müslim (ö. 220/835)	Sahih rivayetler çoğunluğu oluşturmaktadır. ¹⁸⁵

Tablo 1. 3 : Cüzlerde yer alan rivayetlerin sıhhat durumlarının dağılımı.

Tablodan açıkça anlaşıldığı üzere bu dönem -incelenen- eserlerinde sahih nakilleri bir araya toplamak gibi bir gayrete rastlanmamaktadır. Genellikle sahih rivayetler çoğunlukta olmakla beraber zayıf rivayetler de yer almaktadır. Rivayetlerin genelinin muttasıl senetli olması da ikinci asra ait bazı ön kabulleri gözden geçirmeyi gerektirmektedir.

Hadis nakli sırasında râviler tarafından hadisi nasıl aldığını belirtmek amacıyla kullanılan rivayet lafızları da hadis ilmi açısından oldukça önemlidir. Semâa delalet eden lafızların çoğunlukta kullanılması da eserlerde yer alan merfû rivayetlerin oranı, muttasıl senetlerin çoğunlukta olması ve sahihlerin seçilmesi gibi hadis rivayetinin gelişimini gösteren unsurlardandır. Bu gelişim tarihsel seyir içinde olduğundan hicrî ikinci asırda rivayetlerde kullanılan lafızlar önemli hale gelmektedir. Bu sebeple kullanılan bu lafızlar aşağıda tablo halinde sıralanacaktır:

¹⁸¹ Güşen, **a.g.e.**, s. 55-56.

¹⁸² Cirit, **Leys b. Sa'd**, s. 57.

¹⁸³ Güşen, **Hadislerin İntikal Süreci**, s. 102.

¹⁸⁴ Güşen, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁸⁵ Akgül, **Affân b. Müslim**, s. 182.

Cüz'ün Müellifi	Müellif Tabakasında Kullanılan Rivayet Lafzı	Râvilerin Kullandığı Rivayet Lafzı
Süheyl b. Ebû Sâlih (ö.138/755-756)	Süheyl babası Ebû Salih'ten, babası da Ebû Hureyre'den "an" lafzı ile nakletmektedir.	Nüsha râvisi Abdülaziz b. Muhtar, Süheyl'den "nâ yani haddesenâ" lafzı ile almaktadır.
Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764)	Ubeydullah b. Ömer, Nâfi'den, Nâfi' de sahâbîden "an" lafzı ile almaktadır.	Ubeydullah'tan alan râviler ise semâa delalet eden lafızlar kullanmaktadır.
Abdülaziz b. Cüreyc (ö. 167/767)	İbn Cüreyc hadisi aldığı râviden naklederken çoğunlukla semâa delalet eden lafızlar (ahberanî) kullanmakla beraber zaman zaman "an" lafzını da kullanmıştır.	Râviler İbn Cüreyc'ten tahdîs sîgası (haddesenâ) ile almaktadır.
İbrahîm b. Tahmân (ö. 163/780)	İbrahîm b. Tahman rivayetlerin - 103 ve 104. Rivayetler hariç- tamamını "an" lafzı ile nakletmiştir.	Râvilerin neredeyse tamamı "an" lafzını kullanmıştır.
Leys b. Sa'd (ö. 175/791)	Leys rivayetlerin tamamını Hişâm b. Urve'den -son altı rivayeti Yahyâ b. Saîd'den" "an" lafzı ile almaktadır.	Râviler rivayetleri "an" lafzı ile nakletmekte sahâbî tabakasında "enne ve kâle" lafızlarına rastlanmaktadır.

İbrahîm b. Sa'd (ö. 183/799)	İbrahîm b. Sa'd semâa delalet eden 4 istisna lafız dışında tüm rivayetlerini “an” sîgasıyla nakletmiştir.	İbrâhim'den rivayet eden Ebû Sâlih ve ondan nakleden nüsha râvisi tüm rivayetlerde tahdîs sîgası kullanmaktadır.
Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)	Süfyân b. Uyeyne rivayetleri “an” sîgasıyla nakletmekte senet muan'an devam etmektedir.	Süfyân b. Uyeyne'den nakleden râvi rivayeti tahdîs sîgasıyla nakletmektedir.
Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812)	Vekî' rivayetlerin tamamını A'meş'ten “an” sîgasıyla nakletmekte senet muan'an devam etmektedir.	Rivayeti Vekî'den alan İbrâhim rivayetlerin tamamına yakınında “enbeenâ” lafzıyla nakletmekte birkaç defa ise “ahberenâ ve haddesenâ” lafızlarını kullanmaktadır.
Affân b. Müslim (ö. 220/835)	Affân b. Müslim tüm rivayetlerde tahdîs sîgası kullanmaktadır. Senette yer alan diğer râvilerde ise yer yer farklı lafızlara rastlanmaktadır.	Affân b. Müslim'den nakleden eser râvisi tüm rivayetlerde tahdîs sîgası kullanmaktadır.

Tablo 1. 4 : Cüzlerde yer alan rivayetlerde kullanılan rivayet lafızlarının dağılımı.

Bu eserlerdeki rivayet lafızları incelenirken müellifin kullandığı rivayet lafzı ve müelliften alan râvinin rivayet lafzına daha fazla dikkat çekmek amaçlanmıştır. Nitekim müellifler erken dönemde yaşamış muhaddisler olduklarından onlardan önceki râviler genellikle tâbiîn ve sahâbe olmaktadır. Çalışmanın amacı ise hicrî ikinci asırla alakalı bir

çerçeve çizmek olduğundan müellifin kullandığı rivayet lafzı daha önemli hale gelmektedir. Bu amaçla açıklama bölümünde ikiye ayrılan tablonun ilk sütununda müellifin rivayet lafzına yer verilmiştir. Bu tablodan hareketle müelliflerden Ubeydullah b. Ömer, İbrahim b. Tahmân, Leys b. Sa'd, İbrahim b. Sa'd, Süfyân b. Uyeyne ve Vekî'in hocalarından "an" sîgasıyla naklettiği -burada incelenen- ikinci asır müelliflerinden yalnızca İbn Cüreyc'in tahdîs sîgası kullandığı görülmektedir. İbn Cüreyc'in eserinde tahdîs sîgasının yoğunlukta olmasının onun tedlîsle meşhur olması¹⁸⁶ ile alakalı olduğu söylenmiştir. Bu durumda genellemelerden kaçınmakla beraber incelenen müelliflerin - tedlîs gibi özel bir sebeple istisnası olan İbn Cüreyc hariç- tamamının¹⁸⁷ "an" lafzı ile naklettiği söylenebilir. Dönemin son muhaddisleri olan Vekî' ve Süfyân'ın da bu kategoride olduğuna dikkat edilmelidir.

Cüzlerde bulunan diğer özelliklerden bazıları ise şu şekilde sıralanabilir:

1. Cüzlerde müellifler başlıklandırma yapmamışlardır. Bu sebeple bab isimleri ve rivayet arasındaki ilişkiyi ya da müellifin konuyla alakalı görüşünü tespit etmek mümkün olmamaktadır.
2. Müellif konuyla alakalı görüşüne yer vermemektedir. Ancak mevkuf rivayetlerin de yer aldığı eserlerde doğal olarak sahâbe görüşü bulunmaktadır.
3. Rivayetleri naklederken hiçbir sıralama takip edilmediği gibi bazen hocaya göre bazen de konuya göre ufak çaplı sınıflandırmalar takip edilmektedir. Nitekim erken dönem eserlerinin önemli örneklerinden olan Ubeydullah b. Ömer *Nüşa*'sında herhangi bir bab başlığı bulunmamakla beraber tebviib mantığı ile benzer konuya ait rivayetler peş peşe nakledilmiş muhteva esaslı bir gruplandırma yapılmıştır. Vekî'in *Cüz*'ünde ise râvi eksenli bir sıralama takip edilerek bir râvinin rivayetleri bittikten sonra diğerine geçilmiştir.

¹⁸⁶ Güşen, **Hadislerin İntikal Süreci**, s. 38-39.

¹⁸⁷ Affân b. Müslim'in hayatının son 20 yılı hicrî üçüncü asra dahil olduğundan bu kategoriye dahil edilmemiştir.

4. Rivayetlerin muhtevaları eserden esere değişiklik göstermekle beraber çeşitli konularda hadisleri bir araya toplayan telifler bulunduğu gibi yalnızca fıkıh konularını bir araya getiren Süfyân gibi müellifler de bulunmaktadır.

5. Müelliflerden Süheyl b. Ebû Sâlih ve Ubeydullah b. Ömer tâbiîn tabakasına mensupken diğer müellifler tebe’i tâbiîn tabakasından kabul edilmektedir.

6. Bu teliflerde yer alan eserler sonraki dönem kaynaklarına intikal etmiştir. Yukarıda bunlar detaylı bir şekilde verilmiştir ancak örnek olarak Leys b. Sa’d’ın 84 rivayetinden 57’sinin Buhârî’de yer alması yeterli olacaktır.

Tüm bu verilerden hareketle hicrî ikinci asır eserleri hakkında genellemelerde bulunmaktan kaçınılması gerektiğini, her müellifin özel sebeplerle farklı usûllere başvurduğu söylenebilir. Ancak müelliflerin hissettikleri bu tercih özgürlüğünün hadis ilmi bakımından henüz bazı kuralların oturmadığından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Nitekim çeyrek asır sonra sahih rivayetlerden oluşmayan eserler, tahdîs sîgasıyla alınmayan rivayetler, munkatı’ senetler, merfû olmayan hadisler ve sistemli rivayete uygun davranmayan müellifler muteber kabul edilmeyip bu özgürlükleri ellerinden alınacaktır.

İSMAİL B. CA'FER'İN HAYATI VE HADİS İLMİNDEKİ ÖNEMİ

Hadis ilmi, konusu rivayetler olan bir ilim dalıdır. Bu rivayetlerin sıhhatini tespit etmek, sahihini sakiminden ayırmak ise temel gayelerindendir. Hadislerin sıhhatini tespitinde metin ve isnad değerlendirmesi kullanılan iki temel yöntemdir. Daha yaygın ve nispeten daha objektif bir yol olan senet değerlendirmesinin en önemli unsurlarından biri hiç şüphesiz râvidir. Râviler hadisin sıhhatini tespitinde önemli ipuçları sunmaktadır. İşbu sebeple râviyi tanımak hadisi değerlendirmenin anahtarı olarak karşımızda durmaktadır. Râviyi tanımak denince genellikle akla, adalet ve zabt yönüyle tanımak gelir. Ancak bu aşamadan önce yani râvinin adaletini ve zabtını tespit edebilmek için onun kimliğini ortaya çıkarmak gerekir. İsminin tam hali, nisbesi, künyesi, doğum yer ve yılı, ailesi, yetiştiği ortam, ilk hocaları, eğitimi, özellikleri, hocaları, öğrencileri, vefatı gibi bilgiler tabir yerindeyse râvinin kimlik kartıdır. Bu kimlik kartına sahip olan râvi hakkında adalet ve zabt tespiti yapmak, rivayetinin sıhhatini değerlendirmek daha kolay olacaktır. Yani rivayetlerin sağlıklı bir biçimde değerlendirilebilmesi için râvinin tanınmasına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın farkında olan hadis âlimleri, hadis araştırmalarını kolaylaştırmak ve bilgileri bir araya toplamak amacıyla bu konuda çeşitli kitaplar telif etmişler ve hadis ilminde “Ricâl Edebiyatı” olarak bahsettiğimiz bir literatür ortaya koymuşlardır. Esmâ ve Kunâ türü eserler, Ensâblar, Tabakâtlar, Vefeyâtlar ve sözü uzatma endişesiyle burada yer verilmeyen birçok eser telif etmişlerdir.

Yukarıda bahsedilen sebeple çalışmanın ikinci bölümü İsmail b. Ca'fer'in tanıtımına ayrılmıştır. Bu bölümün ilk başlığında hayatı hakkında bilgi verilecek olan müellifin hadis ilmindeki güvenilirliği ve bu sahadaki önemi de bu bölümün ikinci ve üçüncü başlığı olarak ele alınacaktır.

İSMÂİL B. CA'FER'İN HAYATI

Telif edilen her eser müellifinin hayatından, ilmî birikiminden izler taşır. Diğer bir deyişle bir eseri özel kılan müessiridir. Çünkü eser meydana gelirken, müellifinin yalnızca ilminden değil hayatından, bulunduğu ortamdan, ailesinden ve daha pek çok faktörden etkilenir. Bilindiği üzere bu çalışma bir eser incelemesi üzerine bina edilmektedir. Ancak bu eseri tanımaya geçmeden önce müessirini tanımak gerekmektedir. Eseri meydana getiren yalnızca müellifin ilmî birikimi değil müellifin her yönüyle bizzat kendisidir. Bu sebeple eseri incelemeden önce müessiri detaylı bir şekilde tanımak eserin doğru anlaşılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Bu gayeye binâen bu başlıkta eserin müellifi İsmail b. Ca'fer'in kimliği, hayatıyla ilgili önemli ayrıntılar bahsi geçen kaynaklar yardımıyla ortaya çıkarılacaktır.

2.1 MEDİNE DÖNEMİ

İsmail b. Ca'fer, Medîne'de dünyaya gelip, hayatının büyük çoğunluğunu Medîne'de geçirmekle beraber ömrünün sonlarında Bağdat'a yerleşmiş ve önemli ilmî faaliyetlerde bulunmuş bir muhaddistir. Yani hayatında Medine ve Bağdat şehirleri büyük öneme sahiptir. Bu yüzden o, ilmî serüvenindeki temel dönüm noktaları kabul edilebilecek bu iki şehir üzerinden tanıtılacaktır. Öncelikle, dünyaya geldiği ve ilmî gelişimini sağladığı şehri Medine dönemi başlığıyla incelenecek ardından Bağdat döneminden bahsedilecektir. Bu bölümde İsmail b. Ca'fer'in ismi, nesebi, künyesi, doğum yeri ve yılı, ailesi, buradaki ilim yolculuğu, hocaları, talebesi ve ilmî faaliyetlerinden bahsedilip sonunda bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1.1 İsmi, Nesebi, Künyesi

İsmail b. Ca'fer'in ismi kaynakların çoğunda "İsmail b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Medenî¹ mevlâ benî Zürayk el-Ensârî el-Medenî²" şeklinde geçmektedir. Bazı kaynaklar "İsmail b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Medenî"³ diyerek isim ve nisbesini vermekle yetinmişken bazı kaynaklar⁴ onun Züreykoğullarının mevlâsı olduğunu belirtmişlerdir.

İsmail b. Ca'fer için "Medenî, Ensârî, Züракî ve Katavânî" nisbeleri kullanılmıştır. Medine'de yaşaması sebebiyle "Medenî", Ensardan Züreykoğullarının mevlâsı olması sebebiyle onlara nispetle "Züракî, "Ensârî" nisbeleri kaynaklarda kaydedilmektedir.⁵ Buhârî⁶ "Medenî ve Ensârî" nisbelerine ilaveten soyunun dayanağı olduğundan "Katavânî" nisbesini de kullanmaktadır. Yine bazı kaynaklar ismine "Kâri'u Ehl-i Medîne/ Medine ehlinin kıraat imamı"⁷, "Kâri/Kıraat imamı"⁸ "Müeddîb"⁹ vasfını da eklemişlerdir.

¹ Muhammed b. Sa'd b. Menî', **Tabakât**, C. VII, s. 237. İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, C. II, s. 162.

² Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîp el-Bağdâdî Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrût, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1422, C. VII, s. 182. Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl**, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrût, Müessesetü'r-risale, 1413, C. III, s. 56.

³ Muhammed b. Sa'd b. Menî', **Tabakât**, C. VII, s. 237.

⁴ Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, thk. Sâlih b. Muhammed ed-Debbâsî ve Mahmûd b. Abdulfettâh en-Nehhâl, Riyad, en-Nâşiri'l-mütemeyyiz li't-tibâa'ti ve'n-neşri ve't-tevdi', 2019, C. II, s. 41.

⁵ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, C. II, s. 162.

⁶ Buhârî, **et-Târîh**, C. II, s. 41.

⁷ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, C. II, s. 162.

⁸ Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, Matbaatü Dâiratü'lmeârifî'n-nizâmîyyeti, 1326, C.I, s.287.

⁹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, **el-Muktenâ fî serdi'l-künâ**, thk. Muhammed Sâlih Abdülazîz el-Murad, Medine, el-Meclisü'l-ilmiyye, 1408, c.I, s.58.

Künyesini Müslim¹⁰ ve Hatîb el-Bağdâdî¹¹ “Ebû İbrâhîm” olarak zikrederken İbn Hacer¹², Zehebî¹³, Süyûtî¹⁴ “Ebû İshâk” olarak kaydetmektedir. İbnü’l-Cezerî ise “Ebû İbrahîm” künyesini temrîz sîgasıyla nakledip “Ebû İshâk” künyesini kullanmaktadır.¹⁵

2.1.2 İsmail b. Ca’fer’in Doğumu

Râvinin kimlik bilgilerinin ele alındığı ricâl literatürünün ilgili eserlerinde yapılan detaylı taramada İsmail b. Ca’fer’in doğum tarihi ve yerine ilişkin veri elde edilememiştir. Erken dönem kaynaklarında bulunamayan tarihe ilişkin bu veri, ricâl kaynaklarına göre nispeten geç dönem müelliflerinden sayılabilecek İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) ve Zehebî’de kısmen yer almaktadır. İsmail b. Ca’fer’in doğum tarihini Cezerî’nin hicrî 130 olarak¹⁶ Zehebî’nin¹⁷ ise kesin bir yıl belirtmeden hicrî 100 küsurlu yıllar olarak kaydettikleri tespit edilmektedir. Zehebî, doğum tarihi verirken “وُلِدَ: سَنَةَ بَضْعٍ وَمِائَةٍ” ifadesini kullanmakta buradan da İsmail b. Ca’fer’in vefat tarihi için hicrî 110’u geçmeyen bir tarih verdiği anlaşılmaktadır.¹⁸ Zehebî’nin böyle belirsiz bir ifade kullanmasının sebebi olarak tarihi tam olarak bilmemesi düşünülebileceği gibi doğum tarihiyle alakalı önünde birkaç farklı seçenek bulunması sebebiyle bu seçenekleri kapsayıcı ihtimalli bir ifadeye yer verdiği de varsayılabilir. Bu durumda Cezerî ile Zehebî arasında İsmail b. Ca’fer’in doğum tarihine ilişkin en az 20 yıllık bir fark gözlenmektedir. Bu fark hadis tarihi

¹⁰ Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, **El-Künâ ve’l-Esmâ li’l-İmâm Müslim**, Medine, Medine İslam Üniversitesi, 1404, C.I, s.63.

¹¹ Hatîb, **Târîh**, C.VII, s.182.

¹² İbn Hacer, **Tehzîb**, C.I, s. 287.

¹³ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebî, **Ma’rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ale’t-tabakât ve’l-a’sar**, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1998, s. 87.

¹⁴ Ebü’l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, **Tabakâtü’l-huffaz**, Beyrut, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1403, s. 112.

¹⁵ Şemsüddîn Ebû’l-Hayr İbnü’l-Cezerî, **Ğayetü’n-nihâye fî tabakâti’l-kurrâ**, thk. Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf, Mektebetü İbn Teymiye, 1351, C.I, s.163.

¹⁶ İbnü’l-Cezerî, **a.y.**

¹⁷ Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.228.

¹⁸ Zehebî’nin kullandığı “بَضْعٍ” kelimesi Arap dilinde üçten dokuza kadar olan belirsiz sayıları ifade etmektedir. Bu durumda Zehebî’nin “100 küsur” olarak çevirdiğimiz ifadesi “100 ilâ 110” arası bir tarihe işaret etmektedir.

açısından önemli olduğundan doğru tarihin tespiti önem arz etmektedir. Kaynaklarda buna ilişkin başka bir bilgiye rastlanmadığından hangi müellifin daha doğru tarafta yer aldığına tespiti ancak İsmail b. Ca'fer'in hocalarının vefat tarihi ya da onlarla olan semâî gibi tarihi bilgiler yoluyla mümkün olmaktadır. Bu amaçla bakıldığında çalışmanın esas konusunu teşkil eden İsmail b. Ca'fer'in *Cüz*'ünde yer alan ilk 41 rivayeti kendisinden naklettiği hocası Abdullah b. Dînar hicrî 127 yılında vefat etmiştir. Yine onun hocaları arasında zikredilen Nâfi' hicrî 117 senesinde vefat etmiştir. Bu verilerle Cezerî'nin zikretmiş olduğu doğum tarihi -hicrî 130- uyuşmamaktadır. Çünkü İsmail b. Ca'fer'in doğumundan 3 sene önce vefat eden Abdullah b. Dînar'dan hadis rivayet etmesi ya da kendisinden 13 sene önce vefat eden Nâfi'den semâî yoluyla kıraat icâzeti alması mümkün gözükmemektedir. Bu durumda özellikle Nâfi' ile ilişkisi İsmail b. Ca'fer'in doğumu konusunda Zehebî'nin görüşünün daha isabetli olduğunu göstermektedir.

İsmail b. Ca'fer'in doğum yerine gelince kaynaklarda net bir bölgeden bahsedilmese bile onun, hayatının bir kısmını Medine'de bir kısmını Bağdat'ta devam ettirdiği¹⁹, ömrünün sonlarına doğru Bağdat'a gittiği²⁰ ve orada vefat ettiği bilinmektedir. Bu karineler ve nisbesinden, ailesinden hareketle onun Medine'de doğduğu söylenebilir.

2.1.3 Hadisle İlişkileri Bağlamında İsmail b. Cafer'in Ailesi

İsmi, İsmail b. Cafer b. Ebî Kesîr olarak tespit edilen müellifin babasının ismi Câfer b. Ebî Kesîr'dir. Cafer b. Kesîr'e Buhârî *Târîh*'inde biri müstakil başlık olarak biri de Bekr b. Küleyb adlı râvinin tercemesinde hocası olarak iki defa yer vermektedir. Müstakilen yer verdiği biyografisinde ismi ve nisbesini "Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Medenî Mevlâ Benî Zürayk el-Ensârî"; künyesini "Ebû İsmail" olarak kaydetmektedir.²¹ Ca'fer b. Ebî Kesîr'in, babası ve Osman b. Suhayb'dan hadis naklettiğini, oğlu İsmail'in de

¹⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, **Meşâhiru ulemâi'l-emsâr**, Dâru'l-vefâ, 1411, s. 224.

²⁰ Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.229.

²¹ Buhârî, **et-Târîh**, C.II, s.695.

kendisinden naklettğini eklemektedir.²² İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *Sikât*'ında zikretmiş Buhârî'ye ilaveten herhangi bir şey söylememiştir.²³ Babasına dair elde edilen bu bilgiden hareketle onun da bir hadis râvisi olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Oğlu İsmail'in yetişmesinde rolünün bulunduğunu söylemek için yeterli bir veri olmamakla beraber babasından hadis nakletmesi aralarında hadisle alakalı da bir ilişkinin bulunduğunu gösterir. Bununla beraber Cafer b. Ebî Kesîr'in babasından hadis rivayet etmesi²⁴ İsmail b. Ca'fer'in dedesinin de babası gibi hadis râvisi olduğunu göstermektedir.

Annesiyle ilgili bir bilgiye ulaşılamayan İsmail b. Ca'fer'in Buhârî'ye göre Kesîr b. Ca'fer²⁵, Yahyâ b. Ca'fer²⁶, Muhammed b. Ca'fer²⁷ adlı kardeşleri bulunmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî²⁸ Zehebî²⁹ ve İbnü'l-Cezerî³⁰ ise bu üç kardeşe Ya'kûb b. Ca'fer'i de eklemektedir. Zehebî, bu kardeşler arasında en meşhurlarının İsmail ve Muhammed olduğunu söylemektedir.³¹ Buhârî İsmail b. Ca'fer'in biyografisinde İsmail, Muhammed, Kesîr ve Yahyâ'nın kardeş olduklarını söylemiştir.³² Cafer b. Ebî Kesîr'i İsmail'in babası olarak; Muhammed, Kesîr ve Yahyâ'yı ise İsmail'in kardeşi olarak tanıtmaktadır. İsmail b. Ca'fer'i diğer kardeşlerine nispetle tanıtmayıp diğer üç kardeşi biyografilerinde İsmail'in kardeşi olarak vasıflandırması, yine babasını da diğer kardeşlerine değil İsmail'e nispetle ele alması İsmail b. Ca'fer'in Buhârî nazarında daha tanınır olduğunu göstermektedir. Ebû Nasr el-Kelâbâzî (ö. 398/1008) ise İsmail ve Muhammed'in

²² Buhârî, **a.y.**

²³ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973, C.VI, s.136.

²⁴ Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah İbn Kutluboğa, **es-Sikât mimmen lem yekâ' fi'l-Kütübi's-sitte** (Semnud San'a : Mektebetu İbn Abbas Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhûs ve'd-Dirasâti'l-İslamiyye ve Tahkîki't-Türâs ve't-Terceme, 1432/2011), C.III, s.186.

²⁵ Buhârî, **et-Târîh**, C.VIII, s.408.

²⁶ Buhârî, **a.g.e.**, C.X, s.219.

²⁷ Buhârî, **a.g.e.**, C.I, s.144.

²⁸ Hatîb, **Târîh**, C.VII, s.182.

²⁹ Zehebî, **Siyer**, C.VII, s.322.

³⁰ İbnü'l-Cezerî, **Ğayetü'n-nihâye**, C.II, s.389.

³¹ Zehebî, **Siyer**, C.VII, s.322.

³² Buhârî, **et-Târîh**, C.II, s.42.

biyografilerinde diğ er üç kardeş i de zikrederek herhangi birini ö ne çıkarmamaktadır.³³ İsmail b. Cafer’in kardeşlerinden Muhammed, Yahyâ b. Maîn tarafından “sika” olarak nitelenmiş Yahyâ ve Kesîr için de “sâdık” vasfı kullanılmıştır.³⁴

Görüldüğü üzere İsmail’in Kesîr, Yahyâ, Muhammed ve Ya’kûb isimli dört kardeş i bulunmaktadır. Ancak Ya’kûb b. Kesîr tüm kaynaklarda yer almamaktadır. İsmail ve Muhammed’in daha meşhur olduğı, ikisinin de hadisle iş tigoal ettikleri anlaşılmaktadır. Kesîr³⁵, Yahyâ³⁶, Ya’kûb³⁷ da kaynaklarda hadis râvisi olarak yer almaktadırlar. Sonuç olarak dedeleri ve babaları hadis râvisi olan beş kardeş de hadis rivayetinde bulunmuşlardır. İsmail ve Muhammed daha meşhur olmuştur.

Beş kardeş in biyografilerinde “Ensârî, Medenî ve Zürekogullarının Mevlâsı” ifadeleri zikredilmektedir. Dolayısıyla kardeşlerin aynı bölgede yaşadıkları ve bu velâ durumunun babalarından kaynaklandığı düşünölebilir. Hatîb el-Bağdâdî’in *Târihu Bağdat* adlı eserinde “Ebû Amr Abdullah b. Kesîr İbn Ehî İsmail b. Ca’fer” adlı bir râvi bulunmaktadır.³⁸ Bu râvi tarandığında Taberî’nin verdiğı bilgiye göre tam ismi “Ebû Amr Abdullah b. Kesir b. Ca’fer b. Ebî Kesir el-Ensârî el-Zürâkî el-Medenî”’dir.³⁹ Az sayıda hadisi olup çok hata yapmakla nitelenen râvi için sikalara muvâfakatı dışında hadisleriyle ihticâc edilmeyeceğı⁴⁰ söylenmiştir. Bu ismin İsmail b. Ca’fer’in akrabası olduğı isminden ve senette geçen “İsmail b. Ca’fer’in kardeşinin oğıu” ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Abdullah, İsmail’in kardeş i Kesîr’in oğıudur. Nitekim Mizzî *Tehzîbü’l-Kemâl*’de Abdullah’a yer vermekte ve onun biyografisinde İsmail’in kardeşinin oğıu olduğunu ifade etmekte Abdullah’ın hocaları arasında ise Kesîr’i “babası Kesîr b.

³³ Ebû Nasr el-Buhârî Kelâbâzî, **el-Hidâye ve’l-irşâd fî ma’rifeti ehli’s-sika ve’s-sedâd**, thk. Abdullah el-Leysî, Beyrût, Dâru’l-ma’rife, 1407, C.I, s.66.

³⁴ Hatîb, **Târîh**, C.VII, s.182.

³⁵ Buhârî, **et-Târîh**, C.VII, s.217.

³⁶ Buhârî, **a.g.e.**, C.VIII, s.265.

³⁷ Mizzî, **Tehzîb**, C.XXXII, s.317.

³⁸ Hatîb, **Târîh**, C.III, s.515.

³⁹ Ebû’l-Kâsım Müsnidü’d-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, **el-Mu’cemü’s-sağîr li’t-Taberânî**, Ürdün: Dâru’l-eseriyye-Kahire: Dâru İbn Affân, 1432, C.I, s.324.

⁴⁰ Taberânî, **a.y.**

Ca'fer''' diyerek zikretmektedir.⁴¹ Ancak İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inde Muhammed'in biyografisi kısmında Abdullah b. Ca'fer'i Muhammed, İsmail ve Kesîr'in kardeşleri olarak ele almıştır.⁴²

İsmail b. Ca'fer'in eşi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmamaktadır. Ancak İsmail'in künyesinden İbrâhim ve İshâk isimli oğullarının olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki isim hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla beraber "Füleyh" isimli bir oğlundan bahsedilmektedir. İsmi "Füleyh b. İsmail b. Ca'fer b. Kesîr" olan oğlunu İbn Hibbân *Sikât*'ında zikretmiş, ensardan Züreykoğullarına mensup olduğunu ve Medineli olduğunu söylemekle yetinmiş, hakkında da sükût etmiştir. İsmail b. Ca'fer'in oğlu olduğuna dair herhangi bir ifade kullanmamıştır.⁴³ Mizzî (ö. 742/1341) ise İsmail b. Ca'fer'in öğrencilerini sıralarken Füleyh'e "İsmail b. Ca'fer'in oğlu Füleyh" olarak yer vermiştir.⁴⁴ Füleyh, senetlerde ismi sıklıkla anılan bir râvi olmakla beraber İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) *Kütüb-i Sitte*'de rivayeti bulunmayan sika râvileri arasında ismini zikretmektedir.⁴⁵

İsmail b. Ca'fer'in soyuna gelince dedelerinin Abdullah b. Zübeyr'in kölesi olduğu, insanlar bu aileyi paylaştığında ensardan Züreykoğullarının payına düştüğü nakledilmektedir.⁴⁶ Züreykoğulları kabilesi ise Medine'de yaşayan Evs ve Hazrec'in oğullarının oluşturduğu Neccaroğulları, Amroğulları, Sâideoğulları gibi kabilelerden biridir.⁴⁷ İsmail b. Ca'fer'in Medine ehlinde olduğu daha sonradan Bağdat'a yerleştiği

⁴¹ Mizzî, *Tehzîb*, C.XV, s.461.

⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, C.VII, s.220.

⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, C.IX, s.11.

⁴⁴ Mizzî, *Tehzîb*, C.III, s. 59.

⁴⁵ İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, C. VII, s.532.

⁴⁶ Hatîb, *Târîh*, C.VII, s.182. Ebû Muhammed Abdülğani b. Abdülvâhid Makdisî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Şâdi b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'man, Kuveyt, Şeriketü Ğirâs li'd-dâiyeti ve'l-i'lân ve'n-neşri ve't-tevdi', 1437, C.III, s.267.

⁴⁷ İlyas Uçar, "Yasrib'ten Medîne'ye: Zaman ve Mekân Boyutuyla Bölgeye Bir Bakış = From Yasrib to Medina: A Perspective to the Region with Time and Space Dimension", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, C. XII, No: 62, 2019, s. 438.

kaynaklar tarafından ittifakla kabul edilmektedir.⁴⁸ Buhârî ise onun nisbesini Katâvânî olarak vermekte böylece Züreykoğullarından önceki asli soyuna işaret etmektedir.⁴⁹

İsmail b. Ca'fer'in ailesiyle alakalı kaynaklarda bulunan bilgiler onun ilim ehli bir aileden geldiğini göstermektedir. Dedesinin, babasının ve kardeşlerinin hadis râvisi olmasının, İsmail b. Ca'fer'in hadis ilmine yatkınlığı bağlamında bir tesiri olmalıdır. Nitekim bu ailenin hadise verdiği önem bir sonraki asra da taşınmış Kesîr'in oğlu Abdullah da hadis rivayetinde bulunmuştur.

Sonuç olarak Ebû Kesîr, oğlu, torunları ve hatta oğlunun torunu hadis râvisi olan bir aile büyüğü; İsmail b. Ca'fer ise böyle bir soydan dünyaya gelmiş bir muhaddistir.

2.1.4 İsmail b. Ca'fer'in İlim Yolculuğu

Medine'nin önde gelen kıraat ve hadis âlimlerinden olan İsmail b. Ca'fer'in şahsî hayatı tanıtıldıktan sonra bu bölümde ilmî serüveninden bahsedilecektir. Hocalarının ve öğrencilerinin vefat tarihlerinden hareketle ilme başladığı tarih, hoca ve talebelerinden yola çıkarak ilim aldığı şehirler, Medineli hoca ve öğrencileri, Medine'deki ilmî faaliyetleri bu bölümde işlenecek temel başlıklardır.

2.1.4.1 İlme Başlangıcı:

İsmail b. Ca'fer'in ilim hayatı doğduğu şehir Medine'de başlamıştır. İlk olarak Kur'ân-ı Kerîm ile hemhâl olmuş ve kendisini kıraat ilmi sahasında yetiştirmiştir. Bu sahadaki ilk hocası Şeybe b. Nisâh'tan (ö. 130/747) Kur'ân-ı Kerîm dersleri almış sonra Nâfi' b. Ebû Nuaym (ö. 169/785⁵⁰) sonra ise Süleyman b. Müslim b. Cemmâz'a (ö.

⁴⁸ Muhammed b. Sa'd b. Menî', **Tabakât**, C.IX, s.330.

⁴⁹ Buhârî, **et-Târîh**, C.II, s.41.

⁵⁰ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl**, Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1963, C.IV, s.242.

170/787)⁵¹, İsâ b. Verdân'a (ö. ?⁵²)⁵³ kıraatini arz etmiştir. Bu konuda uzmanlaştıktan sonra hadis ilmini öğrenmeye ve öğretmeye girişmiştir.⁵⁴ Belli ki o, Allah'ın kitabının kıraatinde derinleştikten sonra Allah'ın resulünün sözlerini, hadis ilmini öğrenmeye başlamıştır. Zehebî İsmail b. Ca'fer'in kıraatte uzmanlaştıktan sonra Ebû Tuvâle (ö. 134/751), Abdullah b. Dînar (ö. 127/744)⁵⁵, Â'la b. Abdurrahman(ö.138/755)⁵⁶, Rebîa (ö. 136/753 [?])⁵⁷, Ebû Câfer el-Kâri' ve diğer bazı kimselerden hadis semâında bulunduğunu söylemektedir.⁵⁸ Zehebî'nin bu sözlerinden hareketle İsmail b. Ca'fer'in kıraat ilminden sonra, hadis ilmini öğrenmeye başladığı ilk hocalarının bu isimler olduğu söylenebilir.

İsmail b. Cafer ilk hocası Şeybe'den kıraat eğitimi dikkate alındığında ilme başlaması hakkında fikir yürütülebilir. Şeybe'nin son talebesi olarak da İsmail b. Ca'fer zikredildiğine göre bu durumda İsmail b. Ca'fer'in Şeybe'nin derslerine başladığı tarih ilmî yolculuğunun başlangıcı kabul edilebilir. Nitekim kaynaklarda onun kıraat alanındaki ilk hocası olarak zikredilen Şeybe'nin vefat tarihinin hicrî 130 olduğu ve onun Şeybe'nin son öğrencilerinden olduğu⁵⁹ söylenmiştir. Hadis alanındaki hocalarının da en erken vefat tarihi 127 ile 130'lu yıllara rastlamaktadır. O halde İsmail b. Ca'fer'in kıraat ilminde uzmanlaşıp hadis ilmini öğrenmeye başlaması arasında ciddi bir zaman farkından söz edilemez. Ancak kıraatini arz ettiği diğer hocalarının vefat tarihleri İsmail b. Ca'fer'in neredeyse akrânı sayılabilecek şekilde hicrî 170'lere dayanmaktadır. Bu durumda onun kıraat ilmini tamamen bırakmadığı, hadis ilmiyle beraber devam ettirdiği söylenebilir.

⁵¹ Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.229.

⁵² İsâ b. Verdân'ın vefat tarihi hakkında hocası Nâfi' b. Ebû Nuaym (ö. 169/785)'ın kıdemli öğrencilerinden olduğu ve ondan önce vefat etmiş olabileceği bilgisi yer almaktadır. Bkz: Zehebî, **Ma'rifetü'l-kurrâ**, s. 66..

⁵³ Zehebî, **a.g.e.**, s. 87.

⁵⁴ Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.229.

⁵⁵ Kelâbâzî, **el-Hidâye**, C. I, s.67. Hatîb, **Târîh**, C.VII, s.182. Makdisî, **el-Kemâl**, C.III, s.267. Mizzî, **Tehzîb**, C.III, s.57-58. Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.228.

⁵⁶ Buhârî, **et-Târîh**, C.II, s.41. Hatîb, **Târîh**, C.VII, s.182. Mizzî, **Tehzîb**, C.III, s.57-58. Zehebî, C.VIII, **Siyer**, s.228.

⁵⁷ Buhârî, **et-Târîh**, C.II, s.41. İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, C.VI, s.44. Kelâbâzî, **el-Hidâye**, C.I, s.67. Makdisî, **el-Kemâl**, C.III, s.267. Mizzî, **Tehzîb**, C.III, s.57-58. Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.228. Hatîb, **Târîh**, C.VII, s.182.

⁵⁸ Zehebî, **Ma'rifetü'l-kurrâ**, s. 87.

⁵⁹ Velid b. Ahmed Hüseyin Zübeyri vd., **el-Mevsûatü'l-müeyyere fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikra ve'n-nahv ve'l-luga : elif-sin.**, Medine : Mecelletü'l-Hikme, 2003, C.I, s.485.

Ancak burada kıraat ilminde kendisinden daha bilgili olan akrânı olabilecek genç hocalarından ders almış olabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim kaynaklar ilk hocası Şeybe ile bu hocalarını “sümme” atfı ile beraber zikretmekte ardından hadis öğrenmeye başladığını söylemektedir. Bu sebeple bu ihtimal daha kuvvetli gözükmektedir.

Sonuç olarak İsmail b. Ca’fer’in kıraat ve hadis alanındaki hocalarının en erken vefat edenleri hicrî 127-130 arasında değişmektedir. Kıraat ilmi eğitiminin bir süreç isteyeceği muhakkaktır. Bu sebeple İsmail b. Ca’fer’in, kıraat hocalarının vefat tarihlerinden en geç birkaç yıl önce ilme başlaması kaçınılmazdır. Bu durumda İsmail b. Ca’fer’in hicrî 100 küsurlu yıllarda doğmasından hareketle en geç hicrî 120’li yıllarda kıraat ve hadis ilmini öğrenmeye başladığı söylenebilir. Ancak tarihlendirmeyi ihtiyata binaen bu kadar geç yaptığımıza dikkat edilmelidir.

2.1.4.2 İlmini Aldığı Şehir/ler

Kaynaklarda İsmail b. Ca’fer’in hadis almak ya da ilim talep etmek amacıyla herhangi bir yere yolculuk yaptığı bilinmemektedir. Bununla beraber İsmail b. Ca’fer’in Medineli olmayan hocalardan da hadis naklettiği görülmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla *Cüz*’ünde hadis naklettiği 40 hocasının sadece 4’ü Medineli değildir. Bunlardan 42-130 numaralı rivayetlerin kendisinden naklettiği Humeyd et-Tavîl (ö.143/760)⁶⁰ Basralı, 464-468 aralığı ve 471, 473-475 arasındaki rivayetleri naklettiği Habîb b. Hasan b. Ebî'l-Eşras ⁶¹(ö. ?), ve 476 numaralı rivayeti naklettiği Cerîr b. Abdülhumeyd b. Kurd ed-Dabbî adlı hocaları Kûfeli’dir.⁶² 472 numaralı rivayeti kendisinden naklettiği hocası

⁶⁰ İbn Hibbân, **Kitâbü’s-sikât**, C.VI, s.44. Kelâbâzî, **el-Hidâye**, C.I, s.67. İbn Ebî Hâtîm, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, C.II, s.162. Hatîb, **Târîh**, C.VII, s.182. Makdisî, **el-Kemâl**, C.III, s.267. Mizzî, **Tehzîb**, C.III, s.57-58. Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.228.

⁶¹ Mizzî, **Tehzîb**, C.III, s.57-58.

⁶² Habîb b. Hasan’ın Kûfeli olduğuna dair bilgi için bkz: Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî İbn Adî, **el-Kâmil fî duafâi’r-ricâl**, Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, C.III, s.311. Cerîr b. Abdülhumeyd’in Kûfeli olduğuna dair bilgi için bkz: Buhârî, **et-Târîh**, C.II, s.214.

Osman b. Hasan b. Allâk (ö.?), ise Dımaşk/Şamlı⁶³'dır. *Cüz*'de rivayeti bulunmayan ancak kaynaklarda İsmail b. Ca'fer'in hocası olarak zikredilen İsrail b. Yunus b. Ebî İshâk (ö. 162/779) da Kûfeli'dir.⁶⁴ Bu tablo İsmail'in üç Kûfeli bir Şamlı bir de Basralı hocasının olduğunu göstermektedir. Ancak buradan hareketle onun Kûfe, Basra ya da Şam'a yolculuk yaptığını söylemek mümkün değildir. Çünkü bu hocaların Medîne ya da Mekke'ye gelmeleri bu vesileyle de İsmail b. Ca'fer'in onlardan hadis nakletmesi mümkündür. Nitekim İsmail b. Ca'fer bu şehirlere -Kûfe, Şam, Basra- ilim talebi için rihle yapmış olsaydı diğer muhaddislerde görüldüğü üzere şehrin tüm hocalarından hadis alması, hiç değilse hoca sayısının Kûfe'de üç Şam ve Basra'da bir ile sınırlı kalmaması beklenirdi. Bu beklentiye dayanak olarak Zehebî'nin Müslim b. Haccâc'ın Dımaşk'a gitmesi iddiasına verdiği "Müslim, Dımaşk'a gitmiş olsaydı sadece bir hocadan işitmezdi." cevabı getirilebilir.⁶⁵ Zira hadis âlimleri arasındaki teamül, bir şehre ilmi seyahat yapıldığında o şehrin mümkün olduğunca tüm hocalarından istifade etmek şeklindedir. Bu durumda İsmail b. Ca'fer'in, akrânı Mâlik b. Enes gibi ilmîn merkezi Medîne ile iktifa ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak hicrî 100-110 yılları arasında Medîne'de hadis ilmiyle yakın alakası bulunan bir ailede dünyaya gelen İsmail b. Ca'fer kıraat ve hadis eğitimini buradaki hocaları vasıtasıyla sağlamış, kendisini Medine'de yetiştirmiştir. İlmi donanımını Medine şehrinde kazandıktan sonra ömrünün sonlarına doğru Bağdat şehrine yerleşmiştir. Bağdat'a gitme tarihine gelince, elde edilen verilerden hicrî 158-163 yılları arasında bir zaman diliminde⁶⁶ Bağdat'a göç ettiği anlaşılmaktadır. Burada halifenin oğluna özel dersler vermek dışında başka öğrenciler de yetiştirmiştir. Bu şehirde çeşitli ilmî faaliyetlerde bulunmuş, vefat edinceye dek halifenin oğlunu eğitmiş ve ömrünün sonuna kadar Bağdat şehrinde kalarak burada vefat etmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla ilmî yolculuğu;

⁶³ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm : h. 601-610**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrût: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1424, C.V, s. 922.

⁶⁴ Buhârî, **et-Târîh**, C.II, s.56.

⁶⁵ Zehebî, **Siyer**, C.XII, s.562.

⁶⁶ Bu tarihlendirmenin gerekçeleri ilgili başlıkta açıklanacaktır.

⁶⁷ Hatîb, **Târîh**, C.VII, s.182.

dünyaya geldiği, ilmî birikimini elde ettiği Medine ve ilmini yaydığı, hayata gözlerini yumduğu Bağdat şehirleriyle sınırlı kalmıştır.

2.1.5 İsmail b. Ca'fer'in Hocaları

Bu bölümde İsmail b. Ca'fer için bir çevre inşası oluşturulacaktır. İsmail b. Ca'fer'in ilişki ağı ortaya konularak bilgiyi alım ve aktarımı netleştirilecektir. Bu ilişki ağı, hoca ve öğrencilerinin tespiti ile kurulacaktır. Hadis ilminde yer alan diğer râviler gibi İsmail b. Ca'fer'in hoca ve öğrencilerinin tespit edilmesi de pek kolaydır. Çünkü ricâl edebiyatı bu konuda yeterli bilgiye ulaşma imkanı vermektedir. Bu eserlerde bir râvinin ismi, nesebi, ailesi gibi bilgilerin hemen ardından hoca ve öğrencileri peş peşe sıralanmaktadır. Ancak râviyi çocukluktan itibaren eğitip yetiştiren, rivayetlerinin çoğunun kaynağı durumundaki hoca ile, kendisinden tek rivayette bulunduğu hoca art arda yer alabilmektedir. Bu sorun öğrencileri için de geçerli olabilmektedir. Dolayısıyla ricâl kaynaklarından elde edilen veriler rivayet sayısı ve yakınlık hakkında yeteri kadar bilgi vermemektedir. Râvinin hocalarından ya da öğrencilerinin râviden aldığı rivayet sayıları ancak isnad verileri ile tespit edilebilmektedir. Ricâl verilerinin bu eksikliği isnad verileri ile tamamlandığında bu ilişki daha net ortaya çıkmaktadır. Bahsi geçen isnad verilerinin tespiti ise var olan dijital programlar sayesinde oldukça kolaydır.

Bu başlıkta râvinin ilişki ağını daha berrak bir şekilde ortaya koyabilmek için ricâl kaynaklarındaki bilgilerin yanında isnad verilerine de başvurulacaktır. Böylece çalışmalarda sıkça kullanılan hoca ve öğrencileri sınıflandırmaya tabi tutmadan art arda verme alışkanlığı yerine, ağda yer alan her râvi yakınlık ilişkisine göre gruplandırılacaktır. Bu gruplandırmada Rıdvan Talha Yücedağ tarafından ortaya konan “yakınlık (çift taraflı yakınlık-tek taraflı yakınlık)” kavramları da dikkate alınacaktır. Çalışmanın bu başlığında kullanılan yöntem M. Enes Topgül tarafından ortaya konulmuş ve danışmanlığında yapılan tezler aracılığıyla geliştirilmiştir.

2.1.5.1 İsmail b. Ca'fer'in Yakın Hocaları

İsmail b. Ca'fer'in hocaları kaynaklarda rakamsal olarak farklılık göstermektedir. Yalnızca *Cüz*'ünde kendisinden hadis rivayet ettiği 39 hocası bulunmaktadır. Bu eser ve ricâl kaynaklarında yer alan bilgiler dikkate alındığında İsmail b. Ca'fer'in yaklaşık 54 hocasının bulunduğu tespit edilmiştir. Ricâl kaynaklarından elde edilen bu veri ile dijital programlardan elde edilen isnad verileri karşılaştırıldığında farklı sayılar elde edilmektedir. C.H.H programı hoca sayısını 43, C.K ise 76 olarak tespit etmektedir.⁶⁸

C.H.H programının tespit ettiği 43 hocasından İsrâil b. Yûnus, Humeyd et-Tavîl ve Habîb b. Ebî'l-Eşres dışındaki -tespit edilemeyen iki hoca hariç- tüm hocaları Medinelidir. Medineli olmayan üç hocasından İsrâil, Kûfeli olup rihle yaptığı şehirler arasında Bağdat bulunmaktadır. Humeyd Basralı, Habîb ise Kûfeli şîi bir muhaddistir.

C.K programının tespit ettiği 76 hocadan Ebû Bekir b. Ayyâş (Kûfe), İsmail b. Uleyye (Basra), İsmail b. Ayyâş (Hıms), Bakıyya b. Velîd (Hıms), Cerîr b. Abdulhumeyd (Hıms), Süfyân b. Uyeyne, Selmâ b. Abdullah el-Hüzelî (Basra), Abdullah b. Saîd el-Kindî (Kûfe), Amr b. Ebû'l-Haccâc el-Münkîr (Basra), Habîb b. Hasan (Kûfe) adlı hocalar ve hakkında fazla bilgiye sahip olunmayan birkaç hoca Medineli değildir. Müellifin *Cüz*'ünde hadis rivayetinde bulunduğu hocalarının da -tespit edilemeyenler dışında- dördü hariç tamamı Medinelidir.

İsmail b. Ca'fer'in hocaları vefat tarihleri bakımından incelendiğinde ise C.H.H programında yer alan hocaların hicrî 121 ilâ 178 arasında, C.K programındakilerin ise 113 ilâ 198 yılları arasında olduğu görülmektedir.

Müellif hakkında yukarıda verilen bu ön bilgilerden sonra çalışmanın bu kısmında İsmail b. Ca'fer'in hocaları detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bölümün asıl hedefi

⁶⁸ İki programın yazılım ve programlanma formuyla alakalı çeşitli etkenler farklı sonuçların çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu sebepleri bazıları aşağıda sıralanacak olup detaylı bilgi için bkz: Topgöl, "Cevâmiu'l-Kelim" ve "Câmiu Hâdimi'l-Haremeyn" Adlı Dijital Hadis Veri Tabanları Üzerine Notlar", s. 167-176.

1. C.K programı 1400 eser tararken C.H.H programı yalnızca 33 eserde tarama yapmaktadır.
2. C.K, râvilerin tekrarsız rivayetlerine yer verirken C.H.H tekrarlı rivayetleri de kapsamaktadır.
3. C.K programının yalnızca merfû rivayetleri kapsamı da hoca-öğrenci ilişkisi açısından farklı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

müellifin yakın hocalarını tespit etmektir. Bu amaçla yakın hocaları tespit isnad ve ricâl verilerinden hareketle öncelenecek, ardından ilişki ağının kurulumunda etkili olacağından diğer hocalar da ricâl kaynaklarında yer alan bilgilerle rivayet sayıları ayrı ayrı incelenip beraber değerlendirilecektir.

2.1.5.1.1 İsnat Analizi

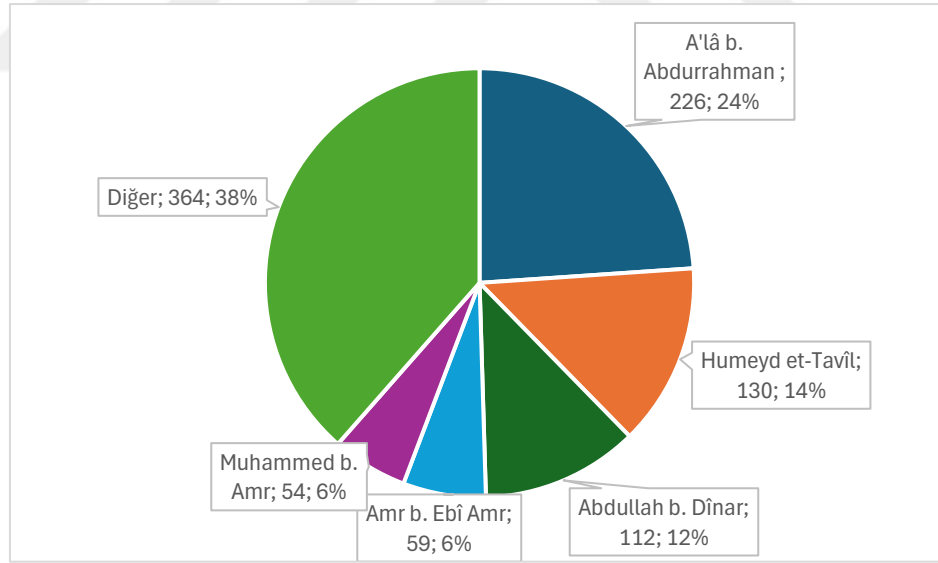
İsnad analizi, klasik dönemde daha çok rivayetin sıhhatini tespit amacıyla incelenen isnada farklı bir yönden yaklaşmakta, var olan dijital programlar sayesinde sıhhat bilgisinden çok daha fazlasına ulaşma imkanı sağlamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde isnad, bir muhaddisin yakın hocalarını tespit için ipucu niteliği taşıyacaktır.

Bu başlıkta yapılacak isnad analizinde İsmail b. Ca'fer'in hocaları ve aralarındaki yakınlık ilişkisi isnad verilerinden hareketle salt rivayet sayısı üzerinden değerlendirilecektir. Rivayet sayıları *Câmiu Hâdimi 'l-Haremeyn ve Cevâmiu 'l-Kelîm adlı* dijital programlar aracılığıyla tespit edilecektir. Bu tespit sonrasında İsmail'in rivayetlerinin toplamına oranı bakımından en çok hadis naklettiği hocaları ayırt edilecek ve bu hocalar, öğrenci sayıları, rivayet sayıları, müellifin hoca açısından konumu yönleriyle incelenecektir. Böylece müellifin rivayetlerinin kaynağı kabul edilebilecek yakın hocaları isnad verilerinden elde edilen rivayet sayıları aracılığıyla tespit edilecektir. Müellifin nakillerine oranla rivayetlerinin çoğunu aldığı hocası yakın kabul edilecek, kendisinden az rivayette bulunduğu hocası ile de yakınlık ilişkisi azalacaktır. Ancak bu varsayımda yakınlık kıstası tamamen rivayet sayısı olarak kabul edilecektir. Unutulmamalıdır ki bir râvinin yakın bir ilişkiye sahip olmadığı ve uzun bir zaman geçirmediği hocadan da çokça rivayetin olması mümkündür.

2.1.5.1.1.1 İsmail b. Ca'fer'in Rivayet Sayısı Bakımından En Yakın Hocaları

İsmail b. Ca'fer'in bahsi geçen C.H.H programına göre 945 rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetlerin yaklaşık yarısı ise A'lâ b. Abdurrahman, Humeyd et-Tavîl

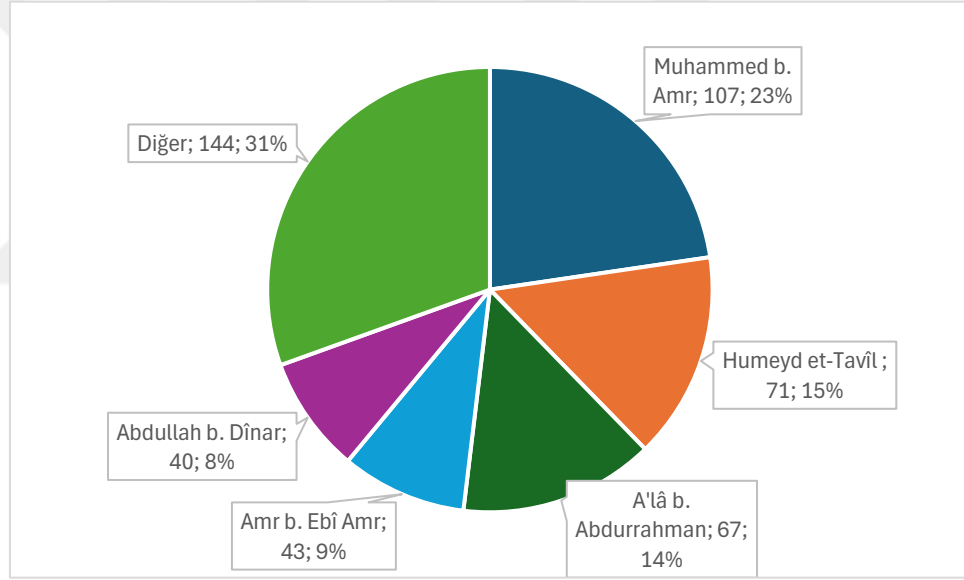
ve Abdullah b. Dînar isimli üç hocasından gelmektedir. Müellif 226 rivayeti A'lâ'dan, 130 rivayeti Humeyd'den, 112 rivayeti de Abdullah'tan almıştır. Bununla beraber İsmail b. Ca'fer'in Amr b. Ebî Amr'dan 59, Muhammed b. Amr b. Alkame'den 54, Muhammed b. Ebî Harmale'den de 47 rivayet aldığı görülmektedir. 43 hocasından 945 rivayet aldığı bilinen İsmail b. Ca'fer'in 33 hocasından 20'nin altında, 4 hocasından 40 ilâ 60 arasında, bahsi geçen 3 hocasından 100'ün üzerinde hadis naklettiği tespit edilebilmektedir. 945 rivayetinin yaklaşık yarısına tekabül eden 468 rivayet İsmail b. Ca'fer'in bahsi geçen üç hocasından gelmektedir. 200 rivayeti ise yukarıda ismi geçen 40-50 küsurlu rivayetler aldığı 4 hocasından nakletmektedir. Toplamı 98 rivayet eden 21, 22 ve 35 rivayeti de 3 diğer hocasından almıştır. Bu durumda İsmail b. Ca'fer 20'nin altında 33, 10'un altında 17 farklı hocadan rivayet almıştır. Bu hocalardan aldığı rivayet sayısı toplamı ise 177 olmaktadır.

Grafik 2. 1 C.H.H verilerine göre İsmail b. Ca'fer'in hocalarından rivayet sayı ve oranlarının dağılımı.

Cevâmiu'l-kelîm uygulamasına göre ise; İsmail b. Ca'fer'in 472 rivayeti, 76 hocası bulunmaktadır. C.H.H'ye göre 5. Sırada yer alan Muhammed b. Amr b. Alkame C.K'de 1. sırada hadis aldığı hocasıdır. Muhammed b. Amr'ın 527 rivayeti bulunmakta, bu

rivayetlerin 107'sini İsmail b. Ca'fer nakletmektedir. Medineli olan Muhammed b. Amr hicrî 144 yılında vefat etmiştir. Müellifin *Cüz*'ünde 3. sırada yer verdiği bu isim aynı zamanda 111 rivayet ile eserde en fazla hadisi bulunan hocası olarak dikkat çekmektedir. Muhammed b. Amr'ın öğrencileri arasında İsmail ise rivayet sayısı bakımından 2. sırada yer almaktadır. C.H.H'de çift taraflı yakınlığı bulunan A'lâ'nın bu programa göre 215 rivayetinin 67'sini İsmail nakletmektedir. A'lâ'nın öğrencileri arasında en fazla nakil İsmail'den gelmekte dolayısıyla aralarında tek taraflı yakınlık bulunmaktadır.

Grafik 2. 2: C.K programına göre İsmail b. Ca'fer'in hocalarından rivayet sayı ve oranlarının dağılımı.

C.H.H	C.K	İki Programa Göre Toplam Oranlar

A'lâ 226/937	Muhammed b. Amr 107/527	Amr b. Ebî Amr 102/552
Humeyd 130/2832	Humeyd 71/666	A'lâ 293/1152
Abdullah b. Dinar 112/1216	A'lâ 67/215	Abdullah b. Dînar 152/1503
Amr b. Ebû Amr 59/416	Amr b. Ebû Amr 43/136	Muhammed b. Amr 161/2286
Muhammed b. Amr 54/1759	Abdullah b. Dinar 40/287	Humeyd 201/3498

Tablo 2. 1: Dijital program verilerine göre İsmail'in sırasıyla en yakın hocalarının rivayet verileri.

Yukarıdaki tabloda net bir şekilde görüldüğü üzere programlar farklı rakamlar ortaya koyabilmektedir. Bunun çeşitli nedenleri bulunmakla beraber programların kurulumu gereği rivayet sayılarına tekrarlı ve tekrarsız olmak üzere farklı şekilde yer vermeleri bu sebeplerin başında gelmektedir. Bu sebepleri açıklamak konunun sınırlarını aşacağından konu hakkında yapılan bir çalışmaya işaret etmekle yetinilmelidir.⁶⁹ İki programın sunduğu veriler arasında sıralama açısından bir farklılık bulunmakla beraber İsmail b. Ca'fer'i yetiştirdiği düşünülen ilk beş hoca aynıdır.

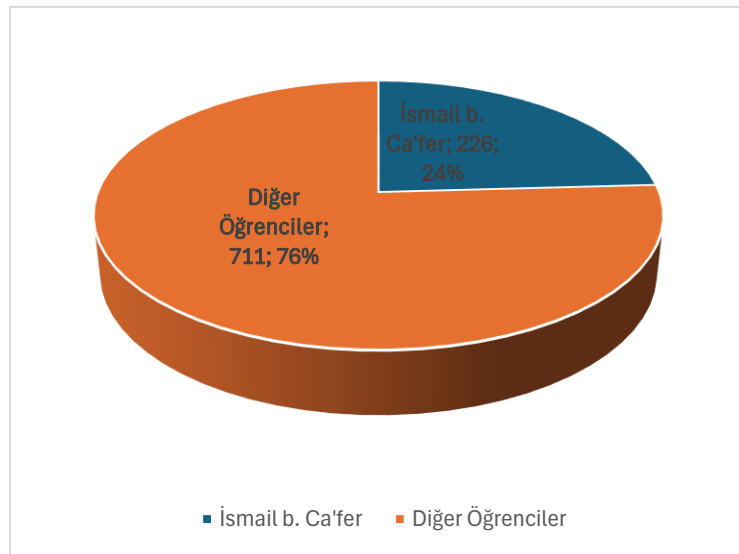
Yukarıdaki verilerde bahsedildiği üzere C.H.H'de 945 rivayeti bulunan İsmail b. Ca'fer'in rivayetleri toplamının yaklaşık yarısına tekabül eden 468'i A'lâ b. Abdurrahman, Humeyd et-Tavîl ve Abdullah b. Dînar adlı üç önemli muhaddisten gelmektedir. Bu hocalar ile İsmail'in ilişkisini biraz daha yakından incelemek gerekmektedir. İsnat verileri

⁶⁹ Konu hakkında M. Enes TOPGÜL tarafından yazılmış ("Cevâmiu'l-Kelim" ve "Câmiu Hâdimi'l-Haremeyn" Adlı Dijital Hadis Veri Tabanları Üzerine Notlar) adlı makale önemli ayrıntılar sunmaktadır.

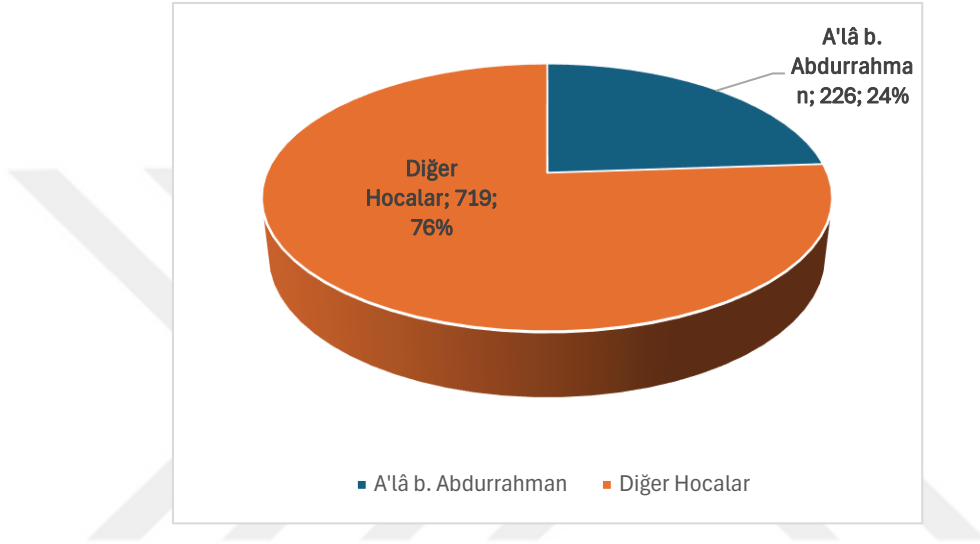
çerçevesinde hocalar hakkında yapılan araştırmalar sonucu ulaşılan şu bilgilerden bahsetmek yerinde olacaktır:

2.1.5.1.1.1 A'lâ b. Abdurrahman

C.H.H programı üzerinden yapılan araştırmada Medineli A'lâ b. Abdurrahman'ın (ö. 130 küsur) toplamda 937 rivayeti, 61 öğrencisi bulunmaktadır. Bu öğrenciler arasından İsmail b. Ca'fer 226 rivayet ile birinci sırada yer alırken İsmail'den sonra en fazla rivayet naklinde bulunan öğrencinin rivayet sayısı 105'tir. Dolayısıyla programın isnad verilerine göre İsmail b. Ca'fer'in bir numaralı hocası konumundadır. Rivayetlerinin yaklaşık dörtte birini (226) A'lâ'dan almaktadır. A'lâ cephesine bakıldığında ise 43 talebesi arasında kendisinden rivayet sayısı en fazla olan öğrencisi İsmail b. Ca'fer'dir. Bu durumda ikili arasında yakın bir bağdan söz edilebilir. Toplamda 937 rivayeti olan A'lâ'nın rivayetlerinin yaklaşık dörtte birini İsmail rivayet etmektedir. Bu bakımdan da ikili arasında tam bir uyum gözlenmektedir. İsmail'in rivayetlerinin dörtte biri A'lâ'ya ait olduğu gibi A'lâ'nın rivayetlerinin dörtte birinin taşıyıcısı da İsmail olmaktadır.

Grafik 2. 3: A'lâ b. Abdurrahman'dan nakleden İsmail b. Ca'fer ve diğer öğrencilerin rivayet oranlarının dağılımı.

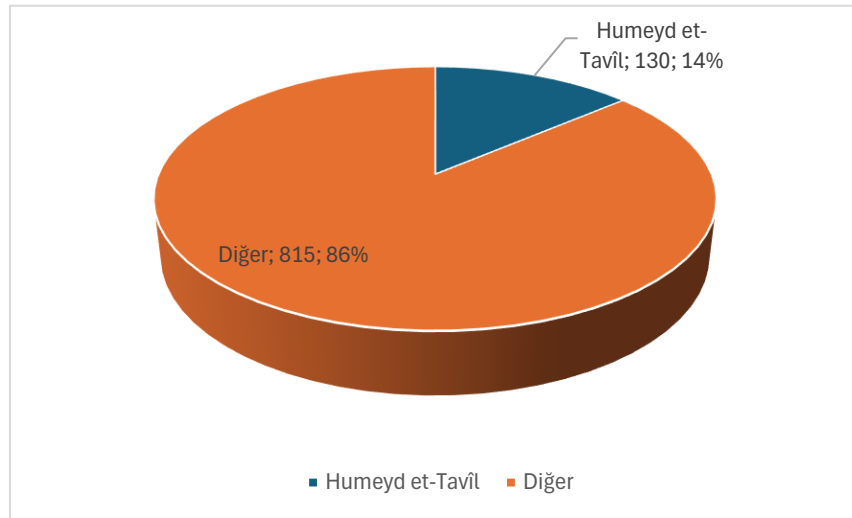
Grafik 2. 4: İsmail b. Ca'fer'in A'lâ b. Abdurrahman'dan ve diğer hocalarından naklettiği rivayet oranlarının dağılımı.

Burada ikili arasındaki yakın ilişki sebebiyle A'lâ'yı daha yakından tanımak gerekmektedir. A'lâ hicrî 130 küsur yıllarında vefat etmiş Medineli bir muhaddistir. İsmail b. Ca'fer'in hicrî 100 küsurlu yıllarda doğduğu ve ilme hicrî 130 yılları civarında başladığı önceki başlıklarda tespit edildiğinden A'lâ'nın onun hadis ilmini aldığı ilk hocalarından olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Zehebî de onu kırâatte uzmanlaştıktan sonra hadis aldığı hocaları arasında zikretmektedir.⁷⁰ A'lâ, müellifin *Cüz*'ünün dördüncü sıradaki, 244 ve 307 numaraları arasındaki rivayetleri aldığı hocası olarak da ortaya çıkmaktadır. Ancak İsmail'in *Cüz*'de 60 küsur rivayetine yer verdiği hocası A'lâ tasnif ve rivayet sayısı bakımından eserde ilk sırada yer almamaktadır.

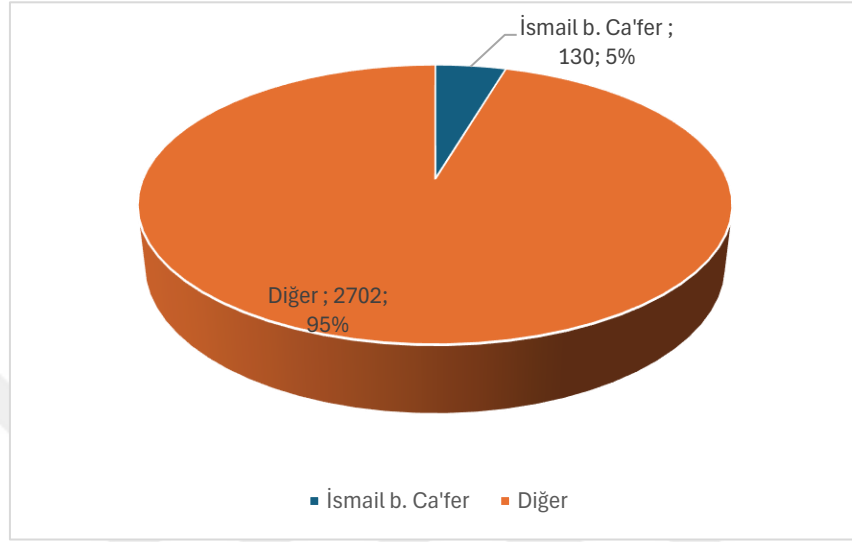
⁷⁰ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, s. 87.

2.1.5.1.1.2 Humeyd et-Tavîl

Humeyd et-Tavîl, hadis rivayetindeki gayretiyle bilinen meşhur bir muhaddistir. Programda 2832 rivayeti 144 talebesi bulunmaktadır. Basralı muhaddisin hicrî 140 küsur yıllarında vefat ettiği bilinmektedir. İsmail'in kendisinden 130 rivayeti bulunmakta, rivayet sayısı bakımından hocaları arasında ikinci sırada konumlanmaktadır. İsmail b. Ca'fer ise Humeyd'in öğrencileri arasında ilk sıralarda olmasa bile 5. sırada yer almaktadır. Humeyd'in rivayetlerini en fazla taşıyan 507 rivayet sayısı ile yeğeni Hammâd b. Seleme olarak dikkat çekmektedir. Müellif, hocası Humeyd'e *Cüz*'ünün 2. sırasında 42-130 numaralar arası rivayetlerde yer vermektedir. *Cüz*'de yaklaşık 88 rivayeti bulunan Humeyd, İsmail'in hocaları arasında Amr b. Ebû Amr'dan sonra eserde en fazla rivayeti bulunan isim olarak da öne çıkmaktadır. Müellifin hocalarının çoğunluğu Medineli olduğundan, en çok rivayet aldığı ikinci hocası Humeyd'in Basralı olması dikkat çekmektedir. Bu yıllarda Medine'de olan ve rihle yapmamış olan İsmail'in Humeyd'den, onun hicaz ya da farklı bir vesile ile Medine'ye gelmesi sonucu rivayet alması mümkündür.

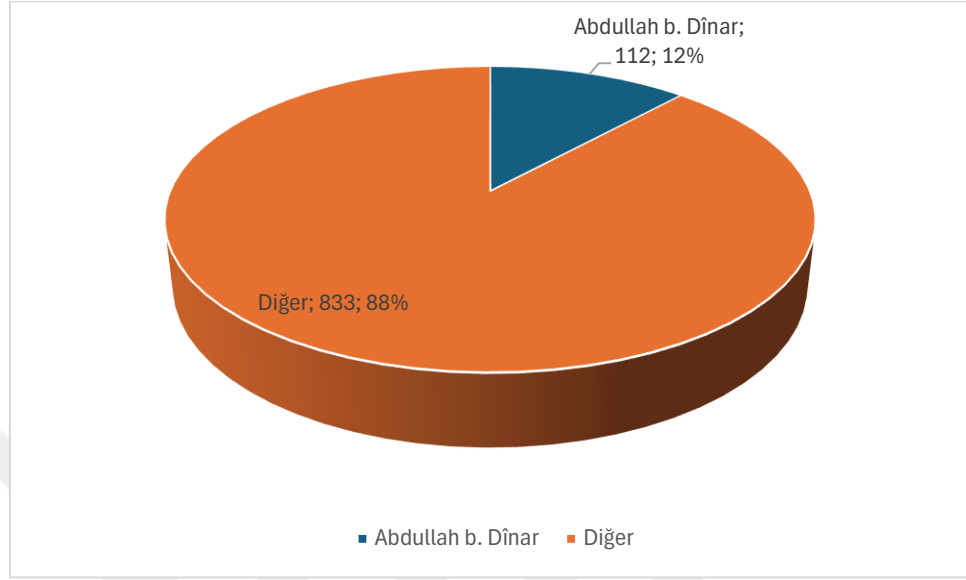
Grafik 2. 5: Rivayet sayısı bakımından 2. sırada yer alan Humeyd et-Tavîl'in, İsmail b. Ca'fer'in rivayetlerindeki konumu.

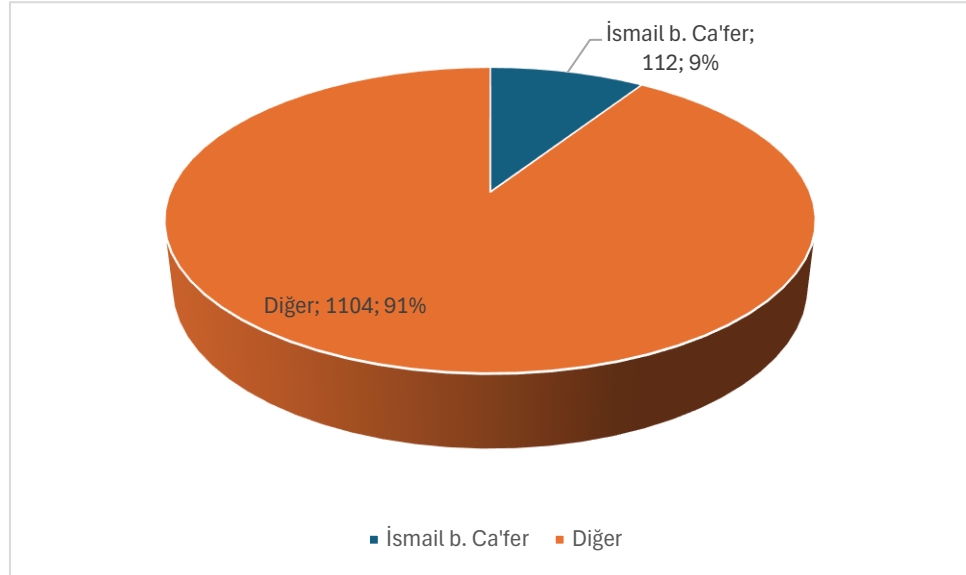
Grafik 2. 6: Humeyd et-Tavîl'in rivayetleri arasında İsmail b. Ca'fer'in konumu.

2.1.5.1.1.3 Abdullah b. Dînâr

1216 rivayeti, 70 talebesi bulunan Abdullah b. Dînâr hicrî 127-130'lu yıllarda vefat etmiş Medineli bir muhaddis, İsmail b. Ca'fer'in *Cüz*'ün ilk 41 hadisinde yer verdiği hocasıdır. İsmail'in hadislerini naklettiği hocaları arasında 112 rivayetle 4. sırada bulunması ve müellifin *Cüz*'üne ondan aldığı rivayetlerle başlaması Abdullah b. Dînâr'ı önemli hale getirmektedir. Ancak Abdullah b. Dînâr'ın öğrencileri arasında İsmail, rivayetlerini aktarmada öne çıkan isimler arasında yer almamaktadır.

Grafik 2. 7: İsmail b. Ca'fer'in Abdullah b. Dînâr'dan rivayetlerinin diğer hocalarından rivayetlerine oranı.

Grafik 2. 8: Abdullah b. Dînar'ın rivayetleri arasında İsmail b. Ca'fer'in konumu.

Bu üç hocaya ilaveten; Medineli Amr b. Ebî Amr'ın (ö. 144/150 civarı) 416 rivayetinin 59'unu İsmail b. Ca'fer nakletmekte böylece 39 talebe arasında 2. sırada yer almaktadır. Yine Medineli Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs'tan (ö. 144/145) 54 rivayet aktaran İsmail b. Ca'fer 134 talebesi arasında 7. sırada bulunmaktadır. Böylece Amr b. Ebî Amr ve Muhammed b. Amr'ın rivayet sayısı bakımından 4 ve 5. sıralarda konumlandıkları ancak aralarında bir yakınlık tespiti yapılamadığı görülmektedir.

2.1.5.1.2 Ricâl Kaynaklarının Analizi

İsmail b. Ca'fer'in hoca-talebe ilişkisini ortaya koymak için başvuru isnad analizinde bahsi geçen C.H.H ve C.K programlarına başvurulmuştur. Ancak yukarıda da detaylarından bahsedildiği üzere her iki program da kendi içinde bazı problemler barındırmaktadır. Dolayısıyla rivayet sayılarına dayalı bir hoca-talebe ilişkisi ortaya konulurken dijital veri tabanlarından istifade etmekle beraber bunlarla yetinmek doğru sonuca ulaşmayı engelleyecektir. Dijital veri tabanlarından elde edilen veriler ricâl kaynaklarında yer alan bilgilerle beraber değerlendirilmelidir. Böylece hoca-talebe ilişkisi hata payı bulunan programların sunduğu rivayet sayısına bırakılmamış olacaktır. Bu gerekçelere dayanarak bu başlıkta ricâl kaynaklarında yer alan veriler araştırılacaktır. Öncelikle müellifin *Cüz*'ünde rivayetlerine yer verdiği hocaları incelenecektir. Bu incelemede eserde yer alan toplam hoca ve rivayet sayısı ile hocaların rivayet sayıları, tasnife göre sıralamaları dikkate alınarak isnad verileriyle karşılaştırılacaktır. İsnat bilgilerinin sunduğu isimlerin *Cüz*'deki konumu araştırılacağı gibi eserin yakınlığına işaret ettiği yeni hocalar da tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra ricâl kaynakları taranacaktır. Bu kaynaklarda İsmail b. Ca'fer'in hocası olarak sıralanan isimler araştırılacak, müellif ile aralarındaki alakaya temas eden, yakınlık bildiren ifadeler karine olarak değerlendirilecektir. Ricâl kaynakları yine dijital bir program olan *el-Mektebetü's-şâmile* kullanılarak taranacaktır. Bu programda temel ricâl kaynaklarında geçen müellifle ilgili tüm maddeler incelenecek bununla beraber "İsmail b. Ca'fer" ismi "meclis, câlese,

lâzeme, sâhib”⁷¹ gibi hoca ile talebe arasındaki yakınlık ilişkisine işaret eden kelimeler ile taranacaktır. Ricâl kaynaklarından yeterli bilgiye ulaşamadığında ise *Kütüb-i Sitte* rivayetleri taranacaktır. Hadis ilminin otoriteleri olan bu altı müellif, İsmail b. Ca’fer’in hangi hocasından rivayetlerine eserlerinde daha çok yer verdiği üzerinden bir yakınlık tespiti yapılacaktır. Böylece üç aşamadan oluşan detaylı bir ricâl kaynakları araştırması ortaya konulacaktır.

2.1.5.1.2.1 İsmail b. Ca’fer’in Cüz’ünde Yer Alan Hocaların Analizi

Bu başlıkta araştırmanın temel konusu olan müellifin yegane eserinin, hadis cüzünün rivayetlerinden hareketle yakın hocaların tespiti hedeflenmiştir. Müellif, eserinde hoca esaslı tasnifi benimsemiştir. Dolayısıyla müellifin eseri için hocalarını seçimi, onların rivayetlerine yer verme oranı ve onları bir tasnife göre sıralayışı çalışma açısından ipucu niteliği taşıyacaktır. Tek başına anlam ifade etmeyen bu ipuçlarının isnad analizinden elde edilen sonuçlarla karşılaştırıldığında destekleyici birer veri haline dönüşeceği düşünülmektedir. Bu amaçla ricâl kaynaklarının analizinin yapılacağı bu bölümde ilk adım olarak müellifin bizzat seçimlerini yansıtan eserini incelemek makul olacaktır.

İsmail b. Ca’fer, *Cüz’ünde* 39 hocasından hadis rivayetinde bulunmaktadır. Bu eserde konu merkezli tasnif kullanılmamış, müellifin hocaları ve onlardan aldığı rivayetler alt alta sıralanmıştır. Müellif ilk 41 rivayeti Abdullah b. Dînar’dan nakletmektedir. Dolayısıyla eserine hocası Abdullah ile başlamaktadır. İsnat verilerine dönülecek olursa hatırlanacağı gibi Abdullah b. Dînâr iki programa göre de müellifin hocaları arasında ilk 5 sırada yer almaktadır. İsmail b. Ca’fer, hocası Abdullah b. Dînar’dan sonra isnad verilerine göre de 2. sırada yer alan Humeyd et-Tavîl’den aldığı rivayetlere yer vermektedir. 42 ilâ 130 numaralı rivayetler Humeyd’e ayrılmıştır. Humeyd’den sonra yine isnad verilerine göre ilk beş sırada yer alan Muhammed b. Amr b. Alkame’nin

⁷¹ Bu kelimeler ile tarama yapma fikri M. Enes Topgöl tarafından önerilmiştir.

rivayetlerine yer vermiştir. 131 ilâ 242 numaralı rivayetler İsmail'in hocası Muhammed b. Amr'a aittir. Müellif 4. sırada hocası A'lâ'nın rivayetlerini 243-307 numaraları arasındaki hadislerde vermiştir. Bu hocası da isnad verilerinin ilk beş sırasında yer almaktadır. Buraya kadar İsmail b. Ca'fer isnad verilerinin sunduğu bilgilere paralel bir sıralama yapmıştır. Eserinde ilk dört sırada rivayetlerine yer verdiği hocası dijital verilerin sunduğu tabloya uygundur. Yani kendisinden en fazla hadis rivayetinde bulunduğu hocaları eserinde de ilk sıralarda yer almaktadır. Ancak eserde dördüncü hocadan sonra müellif, rivayetine daha az yer verdiği beş hocasını isnad verilerine göre dördüncü sırada yer alan Amr b. Ebû Amr'a önelemekte, onuncu sırada onun rivayetlerini sıralamaktadır. Sıralama olarak durum böyleyken bu hocaların eserde yer alan rivayet sayıları da incelenmelidir.

Hocalardan en fazla rivayetine yer verdiği isim Muhammed b. Amr b. Alkame olarak dikkat çekmektedir. Müellif, eserinde hocasının 111 rivayetine yer vermiştir. Dijital programlardan C.K da İsmail'in hocaları arasında Muhammed b. Amr'ı 107 rivayetle ilk sırada sunmuştu. Dolayısıyla Muhammed b. Amr hakkında ricâl verileri ile isnad verileri uyumluluk arz etmektedir. Eserde en fazla rivayetine yer verdiği 2. sıradaki hocası ise 88 rivayetle Humeyd et-Tavîl'dir. Sıralama bakımından her iki program ile uyumluluk görülmekle beraber rivayet sayısı açısından C.K'nın verileri 71 rivayetle daha isabetlidir. Daha sonra A'lâ b. Abdurrahman 64 rivayetle 3. sırada yer almaktadır. Hem sıralama hem de rivayet sayısı bakımından 3. sırada 67 rivayet sonucuna ulaşan C.K programı veriyle oldukça yakındır. 41 rivayetine yer verdiği Abdullah b. Dînar 4., 36 rivayeti yer alan Amr b. Ebû Amr ise 5. sırada konumlanmaktadır. Rivayet sayısı bakımından isnad verileriyle yakın olup sıralamada C.K programında 4 ve 5. sıradaki isimlerin yerleri değişmektedir.

İsmail b. Ca'fer'in eserinde bu beş hocasından naklettiği rivayet sayısı toplamı yaklaşık 343'tür. Eserde 39 hocasından nakilde bulunduğu bilinmekle beraberl toplamı 477 olan rivayet sayısının yaklaşık 3'te 2'lik kısmı bu beş hocadan nakledilmiştir.

<i>Cüz</i>'de İlk Sıralarda Yer Alan Hocalar	<i>Cüz</i>'de En Fazla Rivayeti Bulunan Hocalar	C.K Programına Göre En Fazla Rivayet Ettiği Hocalar	C.H.H Programına Göre En Fazla Rivayet Ettiği Hocalar
Abdullah b. Dînar	Muhammed b. Amr (111 rivayet)	Muhammed b. Amr (107 rivayet)	A'lâ b. Abdurrahman (226 rivayet)
Humeyd et-Tavîl	Humeyd et-Tavîl (88 rivayet)	Humeyd et-Tavîl (71 rivayet)	Humeyd et-Tavîl (130 rivayet)
Muhammed b. Amr	A'lâ b. Abdurrahman (64 rivayet)	A'lâ b. Abdurrahman (67 rivayet)	Abdullah b. Dînar (112 rivayet)
A'lâ b. Abdurrahman	Abdullah b. Dînar (41 rivayet)	Amr b. Ebû Amr (43 rivayet)	Amr b. Ebû Amr (59 rivayet)
Muhammed b. Ebî Harmale	Amr b. Ebû Amr (36 rivayet)	Abdullah b. Dînar (40 rivayet)	Muhammed b. Amr b. Alkame (54 rivayet)

Tablo 2. 2: *Cüz*'deki hocalarla program verilerinden elde edilen hocaların rivayetlerinin mukayesesi.

Tablodaki verilerden daha net görüleceği üzere *Cüz* ile isnad verileri arasında pek çok yönden uyumluluk söz konusudur. Öncelikle sıralama bakımından müellifin tercihen ilk dört sıraya koyduğu hocalar isnad verilerinde en çok rivayette bulunduğu hocalarla aynıdır. Rivayet sayısı açısından karşılaştırıldığında programların sunduğu ilk beş sıradaki

hoca eserde de en fazla rivayetlerine başvurulmuş hocalardır. Hatta C.K programı ile eser 4 ve 5. sıradaki isimler yer değiştirildiğinde hem sıralama hem rivayet sayısı bakımından büyük bir uyuma sahiptir. Böylece C.K uygulamasının bu râviler açısından gerçeğe daha yakın tespitlerde bulunduğu söylenebilir. Nitekim C.H.H programının tekrarlı rivayetlere de yer vermesi sayıların daha abartılı gözükmesinin başlıca nedenidir.

2.1.5.1.2.2 Ricâl Kaynaklarının Sunduğu Verilerin Analizi

Ricâl kaynaklarında râvinin kimliksel bilgilerinin yanında hadis aldığı hocaları ve kendisinden hadis rivayet eden öğrencileri, hakkında yapılan cerh ve tezkirler gibi râviyi tanımayı sağlayan bilgiler sunulmaktadır. Bu başlıkta bilgilerden râvinin hadis rivayet ettiği hocaları kısmından faydalanılacaktır. Ricâl kaynaklarının bu konudaki genel üslubu “روى عن”, “سمع عن” ifadeleriyle başlıklandırdıktan sonra hocaları genelde bir hiyerarşi gözetmeden sıralamaktır. Ancak bazen satır aralarında hoca ile öğrenci arasındaki yakınlığa işaret eden bilgiler de yer alabilmektedir. Ricâl kaynaklarında yer alan bu satır araları incelenerek müellifin hocalarıyla yakın ilişkisine temas eden kavramlar tespit edilecek ve isnad analiziyle beraber değerlendirilecektir.

Ricâl kaynaklarında *El-Mektebetü’ş-şâmile* programı vasıtasıyla yapılan taramada müellifin hocalarıyla yakın ilişkisine işaret eden ipuçları elde etmeye çalışılmıştır. Bu amaçla kaynaklarda müellifin isminin geçtiği tüm maddeler detaylıca incelenmiştir. Ardından müellif program üzerinden “meclis, câlese, lâzeme, sâhib” kelimeleriyle tek tek taranmıştır. Ancak yakın ilişkiye işaret eden herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Kaynakların çoğu müellifin 5 ilâ 10 hocasının ismini sıralamakla yetinmiştir. Yakın hocalara işaret eden herhangi bir bilgi verilmediği gibi “ve onun tabakasındakiler”, “ve diğerleri” gibi kısaltmalar kullanılarak hocaların tamamının isimleri de zikredilmemiştir.⁷² Tespit edilebilen en detaylı sonuç *Tehzîbü’l-Kemâl*’de elde edilmiş, eserde müellifin tüm

⁷² Kaynaklarda hoca ve öğrencilerin tümünün verilmemesi sık rastlanan bir durumdur. Bunun sebebi eserin telif amacıyla yakından alakalıdır. Örneğin bir ricâl kaynağı muhtasar olma iddiası taşıyorsa kısaltmaya başvurmak durumundadır. Genellikle müelliflerin bu kısaltmalara başvurma sebebi eseri uzatmamaktır. Zira ricâl bilgisinde en fazla yer kaplayan madde hoca ve öğrencilerin isimleridir.

hocaları -45 isim- sıralanmıştır. Bu eser ve diğer ricâl verileri beraber değerlendirildiğinde müellifin yaklaşık 55 hocasına ulaşılabilir. Bu veriler *Cüz*'de yer almadığı halde İsmail b. Ca'fer'in hocaları arasında sayılabilecek yaklaşık 10-15 hocadan daha söz edilebileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin; Ebî Ca'fer Yezid b. Ka'ka' el-Kâri (ö. 127/130), Umâre b. Ğaziyye (ö. 140/ 757) Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 140/757), Hişâm b. Urve (ö. 145/762), Abdurrahman b. Harmale el-Eslemî (ö. 145/762), Muhammed b. Aclân (ö. 149/766) , Abdulaziz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn (ö. 164/780), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdullah b. Ca'fer b. Necîh el-Medenî (ö. 178/794), Amr b. Yahyâ b. İmâre el-Mâzenî (ö.?) Yahyâ b. Ca'fer b. Ebî Kesîr, İsrail b. Yunus b. Ebî İshâk (ö. 162/779) adlı râviler kaynaklarda hocası olarak zikredilmekle beraber müellifin eserinde hadis rivayetinde bulunmadığı kimselerdir. Bunlardan hakkında bilgi tespit edilemeyen Umâre ve Kûfeli olan İsrail hariç tamamı Medinelidir.

Ricâl kaynaklarında yer alan bilgilerden hareketle müellifin ilk hocalarına dair bir yorum yapılabilir. Onun ilk olarak kıraat ilmi sahasında Şeybe b. Nisâh, Nâfi' b. Ebû Nuaym, Süleyman b. Müslim b. Cemmâz, İsâ b. Verdân adlı hocalarından eğitim aldığı daha sonra hadis ilmini öğrenmeye ve öğretmeye giriştiği bilinmektedir.⁷³ Zehebî İsmail b. Ca'fer'in kıraatte uzmanlaştıktan sonra Ebî Tuval (ö. 134/751), Abdullah b. Dînar (ö. 127/744), A'lâ b. Abdurrahman (ö. 138/755), Rebîa (ö. 136/753 [?]), Ebû Câfer el-Kâri' ve diğer bazı kimselerden hadis semâinde bulunduğunu söylemektedir.⁷⁴ Zehebî'nin bu sözlerinden hareketle İsmail b. Ca'fer'in kıraat ilminden sonra, hadis ilmini öğrenmeye başladığı ilk hocalarının bu isimler olduğu söylenebilir. Nitekim Zehebî'nin sıraladığı bu isimler arasında bulunan Abdullah b. Dînar ve A'lâ b. Abdurrahman rivayet sayısı bakımından ilk sıralarda yer alan, *Cüz*'de de önemli konuma sahip olan hocalar olarak tespit edilmiştir. Bu anlamda ricâl ve isnad verileri arasında bir uyum söz konusudur.

Sonuç olarak ricâl kaynaklarında müellifin yakın hocalarına dair sadra şifa bir bilgiye ulaşamamıştır. Kaynaklarda hocalar art arda sıralanmış yakınlık ilişkisine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu yüzden tüm isimler hoca-talebe ilişkisi bakımından

⁷³ Zehebî, *Siyer*, C.VIII, s.229.

⁷⁴ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, s. 87.

aynı mesafede konumlanmaktadır. Bu problemi çözmek için *Şamile* programı üzerinden İsmail b. Ca'fer'in ismi ile “meclis, câlese, lâzeme, sâhib” kelimelerini beraber tarama yöntemine başvurulduysa da müellifin yaşadığı dönem itibariyle bu kelimeler henüz kavramsallaşmadığından bir sonuç elde edilememiştir.

2.1.5.1.3 Değerlendirme: İsnat ve Ricâl Bilgileri Sonucunda Tespit Edilen Yakın Hocalar

İsmail b. Ca'fer'in yakın hocalarının tespit edilmesi hedeflenen bu bölümde isnad verileriyle beraber ricâl kaynaklarında yer alan bilgiler karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmayla daha doğru bir sonuca ulaşmak amaçlanmıştır. Tespit edilen verilerden hareketle ulaşılan sonuçlara göre İsmail b. Ca'fer'in 50'yi aşkın hocası bulunmaktadır. Ricâl verilerine göre yaklaşık 50, dijital veri tabanlarından C.H.H programına göre 43, C.K'ye göre ise 76 hocası olduğu tespit edilmiştir.

Talebenin hocasından rivayet sayısının fazla olması aralarındaki ilişkinin kuvvetine dair kesin bir delil içermemektedir. Çünkü öğrenci yıllarca beraber olduğu hocasından yanında daha az vakit geçirdiği hocasına göre daha fazla hadis rivayetinde bulunabilmektedir. Bu yüzden yalnızca sayısal verilerle hareket etmek doğru sonuca götürmeyecektir. Ancak İsmail b. Ca'fer için yapılan araştırmada isnad verilerinin ilk beş sıraya yerleştirdiği Muhammed b. Amr b. Alkame, Humeyd et-Tavîl, A'lâ b. Abdurrahman, Amr b. Ebû Amr, Abdullah b. Dînar hocalar, *Cüz*'de de rivayet sayısı bakımından hemen aynı konumda bulunmaktadır. Ricâl kaynaklarında yeterli bilgiye ulaşılamasa bile Zehebî'nin, İsmail'in ilk hadis hocaları olarak zikrettiği Abdullah b. Dînar ile A'lâ b. Abdurrahman'ın, isnad verilerinin tespit ettiği ilk beşte yer alması önemlidir. En azından bu iki isim için ricâl verilerinin ve isnad verilerinin ortak bir sonuca ulaştığı, dolayısıyla müellifin yakın hocaları kabul edilebileceği söylenebilir. Bununla beraber isnad verilerinden elde edilen beş hocanın vefat tarihlerinin 130-140 arasında değişmesi, müellifin eserinde de hem sıralama bakımından hem rivayet sayısı bakımından ilk beşte yer almaları, ricâl verilerinin de kısmen bunu desteklemesi İsmail b. Ca'fer'in en

yakın çemberindeki isimlerin Muhammed b. Amr b. Alkame, Humeyd et-Tavîl, A'lâ b. Abdurrahman, Amr b. Ebû Amr, Abdullah b. Dînar olduğunu hissettirmektedir. Nitekim *Kütüb-i Sitte* rivayetleri de bu isimlerden üçünü -A'lâ, Humeyd, Abdullah- desteklemektedir.

İsmail b. Ca'fer'in yakın hocalarını tespit etmek amacıyla yapılan bu çok yönlü araştırma sonucunda tüm kaynakların "A'lâ, Humeyd ve Abdullah" noktasında birleştiği, Amr b. Ebû Amr ve Muhammed b. Amr'ın da İsmail'in yakın hocaları arasında sayılabileceğine ulaşılmıştır.

2.1.5.2 İsmail b. Ca'fer'in Diğer Hocaları

Bu bölümde hem isnad bilgilerinden çıkarılan hem de ricâl kaynaklarında yer alan müellifin diğer hocaları ele alınacaktır. Bu isimler, müellifin hocası olduğu tespitine ulaşılmış ancak müellifle arasında herhangi bir yakınlık karinesi saptanamamış kimselerdir. Bunlardan bir grup müellifin öğrencileri arasında rivayet sayısı bakımından ilk sırada yer aldığı hocalardır. Bu hocalar için müellif yegane aktarıcı konumunda olsa da gerek rivayetlerinin azlığı gerek İsmail b. Ca'fer'i veya eserini tanıtmaya adına bilgi kaynağı olmamaları sebebiyle yakın hocaları arasında ele alınmamışlardır. Bu iki grubun bir başlıkta ele alınması mümkünken böyle bir ayrıma gidilmesinin sebebi son çalışmalarda ortaya konulan "tek taraflı yakınlık" kavramına atıfta bulunmaktır. Çalışmada bu kavram yerine geleneksel kavramlar tercih edilmekle beraber yöntem ve fikir bu kavramlara ait olduğundan "Rivayetlerini Birinci Sırada Naklettiği Hocaları" başlığıyla "tek taraflı yakınlık" ilişkisi bulunan hocalar ortaya konulmuş bu sebeple de diğer gruptan ayrılmıştır. Bu iki gruptan sonra müellifin eserinde rivayetlerini naklettiği hocaları ve kaynaklarda hocası olduğu belirtilen bazı hocaları sıralanacaktır. Son olarak hadis ilmindeki kıymetine binaen İmam Mâlik'e de ayrı bir başlık açılarak müellifle ilişkisi ortaya konulacaktır.

2.1.5.2.1 Rivayetlerini Birinci Sırada Naklettiği Hocaları

Bu başlıkta müellifin, rivayetlerini aktaran öğrencileri arasında ilk sırada yer aldığı hocaları kastedilmektedir. Müellif, bu hocalar için hadislerinin bir numaralı aktarıcısı konumundadır.

İsmail b. Ca'fer'in C.H.H programında yer alan isnad verileri analiz edildiğinde hocalarından beşinin rivayetlerini aktarmada birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durum başta hoca ile İsmail arasında bir yakınlık olacağını hissettirmektedir. Ancak bu hocaların öğrenci ve rivayet sayısı incelenerek yapılacak olan yakınlık yorumu daha isabetli olacaktır. Bu sebeple bu bölümde hocaların yalnızca isimleri zikredilmeyecek hocanın rivayet sayısı, öğrenci sayısı ve bu öğrenciler arasında müellifin konumu da analiz edilerek bir değerlendirmede bulunulacaktır. Bahsi geçen beş hocayı ve ilgili detayları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Medineli Dâvûd b. Bekr b. Ebî'l-Furât'ın (161/170) toplam 15 rivayeti, 7 talebesi bulunmaktadır. Hocasının 4 rivayetini nakleden İsmail b. Ca'fer yedi öğrenci arasında rivayet sayısı bakımından ilk sırada yer almaktadır.

2. Toplamda 57 rivayeti bulunan Medineli Ömer b. Nâfi'in 16 talebesi arasında 15 rivayetle İsmail b. Ca'fer ilk sırada 14 rivayetle Ubeydullah b. Hafs ikinci sırada yer almaktadır.

3. Medineli Muhammed b. Ebî Harmale'nin (ö. 130 küsur) 77 rivayetinden 47'sini İsmail b. Ca'fer naklederek talebeleri arasında rivayet sayısı bakımından ilk sırada yer almaktadır.

4. Medineli Yahyâ b. Ali b. Yahyâ b. Hallad'ın (ö. 129/132) 15 rivayetinin 13'ünü nakleden İsmail b. Ca'fer ilk sırada yer almaktadır.

5. İsa b. Mûsa'nın (?) Safvân b. Müslim'den naklettiği toplam 2 rivayetini sadece İsmail b. Ca'fer nakletmektedir.

Yukarıda listesi verilen beş hocanın rivayetlerini aktaran birinci öğrencileri İsmail b. Ca'fer'dir. Bu hocaların rivayet ve öğrenci sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Bu durum beş şahsın hadis ilminde şöhret bulmamış kimseler olduğunu göstermektedir. Muhammed b. Ebî Harmele ile İsmail arasındaki ilişki rivayet oranı bakımından ilgi

çekicidir. 77 rivayetin 47'si İsmail tarafından nakledilmektedir. Îsâ b. Mûsa ise hakkında bilgi tespit edilemeyen bir râvidir. Dolayısıyla “rivayetlerinde birinci sırada yer aldığı hocaları” ya da diğer deyişle “tek taraflı yakınlık” kavramıyla ifade edilen durum yakınlığın fazla olduğunu hissettirse de sonuç farklılık göstermektedir. 2 rivayeti olan bir hocanın tüm rivayetlerini ya da 15 rivayeti olan birinin 13 rivayetini nakleden râvinin İsmail olması teorik olarak aralarında tek taraflı bir yakınlık sağlasa da pratikte rivayet sayısının azlığı aralarındaki ilişkinin de çok uzun süreli olamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla bu tasnife dahil olan hocalar ile yakınlık ilişkisi kurulamayan hocalar arasında bir fark bulunmamaktadır.

2.1.5.2.2 Rivayetlerini İlk Sıralarda Naklettiği Hocaları

Bu başlıkta müellifin, hocanın rivayetlerini aktaran -genellikle- ilk beş öğrenci arasında bulunduğu isimlere yer verilecektir. Önceki başlıkta müellifin ilk sırada olduğu hocaları nakledilmiş ancak tahmin edilen yakınlık elde edilememiştir. Her ne kadar matematiksel olarak iki, üç, dört ya da beşinci sıra ilk sırada yer alan öğrenciye göre uzak konumlandırılrsa da yapılan tespitler tersi yönde bulgulara ulaşmıştır. Nitekim müellifin en yakın hocaları tespit edilen Humeyd, Abdullah b. Dînar ve yakınlığı tahmin edilen Amr b. Amr ile Muhammed b. Amr'ın rivayetlerini İsmail birinci sırada aktarmamakta öğrencileri arasında ilk beş ilâ yedi sırada yer almaktadır. Buna rağmen birinci sırada yer aldığı Dâvûd b. Bekir, Ali b. Yahyâ, Îsâ b. Mûsâ gibi hocalarıyla ise herhangi bir yakınlık tespit edilememektedir. İşte bu sebeple müellifin birinci sırada yer aldığı hocaları kadar rivayetlerini ilk sıralarda naklettiği hocaları da önemlidir. Ancak bu bölümde yakınlığı tespit edilemeyen hocalara yer verilmiş, Humeyd ve Abdullah yakın hocaları olduğundan bu başlığa dahil edilmemiştir. Rivayet sayısı ve müellifin konumu C.H.H programı verileri esas alınarak yapılmıştır. Bu hocalar ve hakkındaki bilgiler şöyledir:

Hocanın İsmi	Bulunduğu Şehir	Rivayetleri	İsmail b. Ca'fer ile İlişkisi
--------------	-----------------	-------------	-------------------------------

Rebîa b. Abdurrahman	Medine	462 rivayeti, 66 talebesi bulunmaktadır.	İsmail b. Ca'fer 19 rivayet ile Rebîa'nın öğrencileri arasında 5. Sırada yer almaktadır.
Süleyman b. Süheym	Medine	58 rivayetinin 28'ini Süfyân b. Uyeyne, 11'ini İsmail b. Ca'fer nakletmektedir.	Üç öğrencisi daha bulunan Süleyman b. Süheym'in rivayet ağında İsmail, 3. Sırada yer almaktadır.
Abdurrahman b. Habîb b. Erdek (ö. 131-140 arasında)	Medine	4 talebesi, 18 rivayeti olan bir râvidir.	İsmail b. Ca'fer ise 3 rivayet ile öğrencileri arasında 3. Sırada yer almaktadır.
Abdullah b. Abdurrahman Ma'mer (ö. 134)	Medine	-	16 rivayet nakleden İsmail b. Ca'fer, öğrencileri arasında 2. sırada yer almaktadır.
Utbe b. Ebî Utbe Müslim (ö. 131-140 arası)	Medine	4 talebesi bulunmaktadır.	3 rivayet nakleden İsmail b. Ca'fer 9 talebesi arasında 4. sırada yer almaktadır.
Ömer b. Nübeyh (ö. 141/150)	Medine	5 talebesi 8 rivayeti bulunmaktadır.	İsmail b. Ca'fer, 2 rivayetle 2. sırada yer almaktadır.
Müslim b. Ebî Meryem	Medine	79 rivayeti 27 talebesi bulunmaktadır.	İsmail b. Ca'fer 5 rivayet ile 5. sırada yer almaktadır.
Nâfi' b. Mâlik (ö. 140 sonrası)	Medine	15 talebesi vardır.	İsmail 35 rivayetle 2. sırada yer almaktadır.
Yezîd b. Abdullah b. Husayfe (ö. 121-130)	Medine	30 talebesi vardır.	22 rivayetle İsmail b. Ca'fer 3. sırada yer almaktadır.

Ya'kûb b. Mücahid (ö. 149/150)	Medine	14 talebesi vardır.	3 rivayetle İsmail b. Ca'fer 2. sırada yer almaktadır.
Umâre b. Ğaziyye b. Hâris (ö. 134/140)	Medine	32 talebesi vardır.	16 rivayet aktaran İsmail b. Ca'fer 32 talebe arasında 6. sırada yer almaktadır.
Muhammed b. Amr b. Halhale (ö. 131-140)	Medine	21 talebesi vardır.	4 rivayet ile İsmail b. Ca'fer 6. sırada yer almaktadır.
Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs (ö. 144/145)	Medine	134 talebesi vardır.	54 rivayet aktaran İsmail b. Ca'fer 134 talebesi arasında 7. sırada yer almaktadır.
Kaderî Şerîk b. Abdullah b. Ebî Nemr (ö. 140/144)	Medine	320 rivayeti, 64 talebesi bulunmaktadır.	İsmail b. Ca'fer, 52 rivayeti olan Süleyman b. Bilal'den sonra 40 rivayet ile 2. sırada yer almaktadır.

Tablo 2. 3: Öğrencileri arasında İsmail b. Ca'fer'in önemli konumda bulunduğu hocalarının dağılımı.

2.1.5.2.3 Cüz'de Kendilerinden Hadis Rivayet Ettiği Hocaları

Müellifin eserinde hadis rivayet ettiği hocalarının detaylı analizi bir önceki bölümde, yakın hocalar, başlığında yapılmıştır. Eserde yer alan sıralamadan ve rivayet sayıları isnad ve ricâl verileriyle beraber değerlendirilerek yakın hocaları tespit edilmiştir. Bu başlıkta ise eserdeki hocaların yalnızca bir listesi sunulacaktır. Araştırmanın en temel konusu müellifin eseri olduğundan böyle bir başlığın *Cüz*'ü tanımak ve rivayetlerin numaralarıyla beraber hangi hocaya ait olduğunu sunmak için bir gereklilik olduğu

düşünülmüş sonraki bölüme hazırlık olması amaçlanmıştır. Eserde yer alan hocaların isimleri ve rivayetlerini şöyle sıralamak mümkündür:

Hocanın İsmi	Vefat Tarihi	Bulunduğu Şehir	Cüz'deki Rivayet Numarası
Abdullah b. Dînar	(ö. 127/744)	Medine	1-41 numaralı rivayetler
Humeyd et-Tavîl	(ö.143/760)	Basra	42-130 numaralı rivayetler
Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs	(ö. 144/761)	Medine	131-242 numaralı rivayetler
A'lâ' b. Abdurrahman	(ö.138/755)	Medine	243-307 numaralı rivayetler
Muhammed b. Ebî Harmale	(ö. 130?)	Medine	308-323 numaralı rivayetler
Yezîd b. Husayfe	(ö. 130 [?])	Medine	324-332 numaralı rivayetler
Ebû Tuvâle Abdullah b. Abdurrahman b. Ma'mer el-Ensârî	(ö. 134/751)	Medine	333-338 numaralı rivayetler
Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn ⁷⁵	(ö. 148/765)	Medine	339-340 numaralı rivayetler
Rebia b. Ebî Abdurrahman	(ö. 136/753 [?])	Medine	341-347 numaralı rivayetler
Amr b. Ebî Amr Mevlâ Muttalib b. Abdillâh b. Hinteb	(ö. 136 [?])	Medine	348-384 numaralı rivayetler
Şerik b. Abdullah b. Ebî Nemr	(ö. 177/794)	Medine	385-415 numaralı rivayetler
Sa'd b. Saîd b. Kays el-Ensârî	(ö. 141/758)	Medine	416-421 numaralı rivayetler

⁷⁵ Mizzî, *Tehzîb*, C.III, s.57-58.

Dâvud b. Kays el-Ferra'	(ö. 161/778)	Medine	422-428 numaralı rivayetler
Ömer b. Nübeyh el-Ka'bî	(?)	Medine	429-430 numaralı rivayetler
İsmail b. Ebî Hakîm	(ö. 130/747)	Medine	431
Ebû Hazre Ya'kûb b. Mücahid el-Kâs	(?)	Medine	432
Utbe b. Müslim	(?)	Medine	433-434 numaralı rivayetler
Abdullah b. Saîd b. Ebî Hind	(ö. 140 civarı)	Medine	435
Süheyl b. Ebî Sehl	?	?	436
Dâvûd b. Bekr b. Ebî'l-Fürât	(ö.?)	Medine	437
Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Abdulkârî	(ö. ?)	Medine	438
Îsâ b. Mûsâ b. Muhammed b. İyas b. Bükeyr el-Leysî	(ö. ?)	Medine	439
Muhammed b. Yûsuf b. Abdullah el-Kindî	(ö. ?)	?	440
Yahyâ b. Ali b. Yahyâ b. Hallâd el-Ensârî	(ö. 129)	Medine	441
Abdurrahman İbn Habîb b. Erdek	(?)	Medine	442
Müslim b. Ebî Meryem ⁷⁶	(ö. ?)	Medine	443
Abdullah b. Âmir el-Eslemî	(ö. 150/151/152)	Medine	444

⁷⁶ Mizzî, a.y.

Muhammed b. Zeyd b. el-Muhacir b. Kanfez	(ö. ?)	Medine	445
Süleyman b. Süheym	(ö. ?)	Medine	446
Ebü Seleme Mevlâ Âli Rebîa	?	?	447
Yezîd b. Eslem	?	?	448
Abdurrahman b. Abdullah b. Dînar	(ö. ?)	Medine	449
Saîd b. Abdurrahman b. Rakîş	(ö. ?)	Medine	450
Mûsâ b. Ukbe	(ö. 141/758)	Medine	451-456 numaralı rivayetler
Nâfi” b. Mâlik b. Ebî Âmir	(ö. 130-140)	Medine	457-463 numaralı rivayetler
Habîb b. Hasan b. Ebî'l-Eşras	(ö. ?)	Kûfe	464-468 aralığı ve 471, 473-475 arasındaki rivayetleri
Muhammed b. Amr b. Halhale	(ö. ?)	Medine	469-470 numaralı rivayetler
Osman b. Hasan b. Allâk	(ö.?)	Dimaşk	472
Cerîr b. Abdülhumeyd b. Kurd ed-Dabbî		Kûfe	476

Tablo 2. 4: İsmail b. Ca’fer’in Cüz’de hadislerini naklettiği hocalarının dağılımı.

Bütünlüğün bozulmaması için yakın hocalar arasında zikredilen isimlere de bu başlıkta yer verilmiştir. Bu isimlerin -memleketi tespit edilemeyen dört hoca hariç- altısı dışında tamamı Medinelidir. Listelenen isimler hakkında başlığın amacını aşmaması için herhangi bir analize girilmeyecektir. Nitekim eserde yer alan yakın hocaların analizi ilgili başlıkta yapılmıştır.

2.1.5.3 İsmail b. Ca'fer'in İmam Mâlik ile İlişkisi

İsmail b. Ca'fer ile Mâlik b. Enes aynı yıllarda aynı şehirde -başka bir şehre rihle yapmaya ihtiyaç duymadan- hadis ilmiyle iştigal etmiş iki önemli isimdir. Mâlik b. Enes hicrî 93 yılında İsmail b. Ca'fer ise hicrî 100-110 yılları arasında Medine'de doğmuştur. Vefat tarihleri arasında bir yıl olan iki muhaddisten İmam Mâlik yaşça daha büyüktür. Nitekim kaynaklarda İsmail b. Ca'fer'in İmam Mâlik'ten hadis işittiği geçmekte⁷⁷ aynı zamanda İsmail b. Ca'fer'in, hocaları bakımından İmam Mâlik'in akrânı olduğu⁷⁸, Mâlik'ten hadisler nakletmekle beraber hocalarının çoğunda Mâlik'in ortağı olduğu⁷⁹ söylenmektedir. Abdullah b. Dînar (ö. 127/744), Ebû Tuvâle (ö. 134/751), Rebîa b. Abdurrahman (ö. 136/753 [?]), A'la b. Abdurrahman (ö.138/755), Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 140/757), Humeyd et-Tavîl (ö.143/760), Hişâm b. Urve (ö. 145/762), Muhammed b. Amr b. Halhale (ö. ?) İsmail b. Ca'fer ile Mâlik b. Enes'in ortak hocalarından bazılarıdır. Süveyd b. Saîd (ö. 239/853), Kuteybe b. Saîd (ö. 241/855), Yahyâ b. Yahyâ en-Nîsâbüri (ö. ?) ise iki muhaddisin ortak öğrencilerinden birkaçıdır. İsmail b. Ca'fer'in *Cüz*'ünde 457-463 arasındaki rivayetleri naklettiği hocalarından biri de Mâlik'in amcası Ebû Süheyl Nâfi' b. Mâlik b. Ebî Âmir'dir (ö. 130-140).⁸⁰

Bununla beraber kaynaklarda Mâlik b. Enes, İsmail b. Ca'fer'in hadis rivayet ettiği isimler arasında İsmail b. Ca'fer de Mâlik'ten hadis nakleden isimler arasında yer almaktadır. İsmail, kimi kaynaklarda Mâlik'ten hadis nakleden akrânlar arasındayken⁸¹ kiminde böyle bir ayırım gözetilmeden ismi bulunmaktadır.⁸² Buradan hareketle İsmail b. Ca'fer'in, Mâlik b. Enes'ten hadis rivayet ettiğine ancak Mâlik b. Enes'in İsmail b. Ca'fer'den hadis nakletmediğine ulaşılabilir.

⁷⁷ Hatîb, *Târîh*, C.VII, s.182. Makdisî, *el-Kemâl*, C.III, s.267. Mizzî, *Tehzîb*, C.III, s.56. İbn Hacer, *Tehzîb*, C.I, s.287.

⁷⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl*, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y., C.I, s.381.

⁷⁹ Ebû Ya'la el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989, C.I, s.228.

⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, C.XII, s.285.

⁸¹ Zehebî, *Siyer*, C.VIII, s.48.

⁸² Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, C.VI, s.112.

Sonuç olarak Mâlik b. Enes ile İsmail b. Ca'fer aynı dönemde, aynı şehirde, aynı ilimle hemhal olmuş iki akrân muhaddistir. Kendilerinden hadis nakleden ortak talebe ve hadislerini rivayet ettikleri ortak hocalara sahiptirler. Bunun yanında İsmail, Mâlik'in de hadis râvisi olup ondan hadis nakletmiş ancak Mâlik, İsmail'den hadis nakletmemiştir. Ancak zaten âli isnadla hadis nakletmek muhaddislerin arzu ettikleri temel esaslardan olduğundan İmam Mâlik'in, İsmail b. Ca'fer'den hadis nakletmemesi doğal bir durumdur. Aralarında, ortak bazı özelliklere sahip olmak ve birkaç hadis rivayet etmek dışında bir yakınlık saptanmamıştır.

2.1.6 İsmail b. Ca'fer'in Medine'deki İlmi Faaliyetleri

İsmail b. Ca'fer'in ilmî gelişimini Medine'de tamamladığından yukarıda bahsedilmişti. Kaynaklarda geçen ifadelerden ileri yaşlarına kadar Medine'de kaldığı anlaşılan bu muhaddisin Medine'de ilmî faaliyetlerde bulunması, hadis halkaları kurması, hadis taliplerine hadis rivayet etmesi, ilmîn inceliklerini öğretmesi, kıraat ilmiyle de ilgilendiğinden bu alanda da çalışmalar yapması normal karşılanmalıdır. Her ne kadar kaynaklarda ilmini Bağdat'ta neşrettiğinden bahsedilse de yine aynı kaynaklar ömrünün sonlarında Bağdat'a gittiğinden söz etmektedir. O halde ilim ehli bir ailede yetişen, ilmîn merkezinde doğup Medine'nin önde gelen âlimleriyle beraber olan bir muhaddisin Bağdat'a gidinceye dek Medine'deyken ilmini neşretmemesi herhangi bir arızî sebep olmadığı müddetçe makul gözükmemektedir. Kaynakların ilmini Bağdat'ta neşretmesinden maksat, başka bir şehirde ilmini yayma imkanı bulması ve özellikle halifenin oğlunun müeddibi olmasıyla beraber şöhretinin artması olmalıdır. Nitekim onun hakkında “Medinelilerin kıraat ve ilimde önderi”⁸³, Nâfi'den sonra Medine'nin kârî'i, Mâlik'ten sonra Medine'nin muhaddisi⁸⁴ ifadelerinin kullanılması Medine'deki ilmî faaliyetlerinin etkisini ve yaygınlığını göstermesi bakımından yeterlidir. İşbu sebeple bu

⁸³ Moğultay b. Kılıç, **a.g.e.**, C.I, s.381. (Ebû Bekir es-Sem'ânî'den aktarmaktadır.)

⁸⁴ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, **el-İber fi haberi men ğaber**, Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, C.I, s.212.

başlıkta İsmail b. Ca'fer'in Medine'de gerçekleştirdiği ilmî faaliyetlerini ve yetiştirdiği öğrencileri incelenecektir.

2.1.7 Medine'de Yetiştirdiği Öğrencileri

2.1.7.1 Hadis Alanında Öne Çıkanlar

Kaynaklarda İsmail b. Ca'fer'in yaklaşık otuz öğrencisinden bahsedilmektedir. İsmi kaynaklarda geçmediği halde İsmail b. Ca'fer'in talebesi olan pek çok kişi bulunabilme ihtimaline karşın ismi kaydedilenlerden Medineli olduğu bilinen İshâk b. Muhammed el-Ferevî (ö.?) isimli yalnızca bir talebesi tespit edilmektedir. Bununla beraber 16 talebesinin Bağdatlı olduğu diğer 10 talebesinin de farklı şehirlere mensup olduğu bilinmektedir. Farklı şehirlere mensup olan bu öğrenciler rihle ya da hac sebebiyle gelerek İsmail b. Ca'fer'den Medine'de hadis alabilecekleri gibi Bağdat'ta görüşmeleri de mümkündür.

2.1.7.2 Kıraat Alanında Öne Çıkanlar

İsmail b. Ca'fer ilme, küçük yaşlarında kıraat ilmiyle başlayıp bu alandaki yeterliliğini tamamladıktan sonra hadis ilmiyle ilgilenmiştir.⁸⁵ Bu süreçte o, Medine'de kıraat ilmindeki otoritesiyle tanınmış, dönemin meşhur hocalarından dersler alıp Kisâî (ö. 189/805), Dûrî (ö. 248/862 [?]) ve Halef b. Hişâm (ö. 229/844) gibi önemli kıraat önderlerini yetiştirmiştir. Öğrencilerinden kıraat ve nahiv âlimi Kisâî ile İsmail b. Ca'fer'in vefatları arasında sadece dokuz yıl bulunmasına rağmen İsmail b. Ca'fer bu önemli kıraat imamına hocalık yapmıştır. Bu durum İsmail b. Ca'fer'in kıraat alanındaki yetkinliğini ve erken yaşlarında kıraat okutacak seviyeye geldiğini göstermektedir. Nitekim İsmail b. Ca'fer hakkında kullanılan “mukriu'l-Medîne fî zamânihi”⁸⁶ “Kâri'u

⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, C.VIII, s.229.

⁸⁶ Zehebî, *a.y.*

Ehl-i Medîne”⁸⁷, “Kâri’/Kıraat imamı”⁸⁸, “Medinelilerin kıraat ve ilimde önderi”⁸⁹ ifadeleri onun Medine’de bu alanda önemli bir konumda bulunduğunu anlatmaktadır.

Buradan hareketle İsmail b. Ca’fer’in Medine için önemli bir kıraat âlimi olduğunu söylemek zor değildir ancak onun bu sahadaki talebe yetiştirme faaliyetleri Bağdat’ta gerçekleşmiş gibidir. Çünkü ondan ders okuyan meşhur kıraat imamlarının tamamı Bağdatlıdır. Bununla beraber onun kıraat hocaları da diğer hocaları gibi Medinelidir. Bu hocalardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

1. Şeybe b. Nisâh (ö. 130/747): Kıraati arz usûlüyle aldığı hocasıdır.
2. Nâfi’ b. Ebû Nuaym (ö. 169/785⁹⁰) : Kıraatini arz ettiği hocasıdır.
3. Süleyman b. Müslim b. Cemmâz (ö. 170/787): Kıraatini arz ettiği hocasıdır.
4. Ebî Ca’fer Yezîd b. Ka’ka’(ö. 127/130⁹¹)⁹²: Kıraatini arz ettiği hocasıdır.
5. İsâ b. Verdân (ö. ?⁹³)⁹⁴: Kıraatini arz ettiği hocasıdır.

2.1.8 Medine Dönemi Hakkında Değerlendirme

Hicrî 100 küsurlu yıllarda, ilmîn merkezi olan bir şehirde, Medine’de, ilim ehli bir ailenin kucağında dünyaya gelen İsmail b. Ca’fer döneminin önemli simalarından biridir. İlim talebi için Medine şehrini yeterli görmüş akrânı Mâlik gibi diğer şehirlere rihle yapmamıştır. Hayatının büyük bir bölümünü Medine’de geçirmiş, ömrünün sonlarına doğru Bağdat’a yerleşmiştir.

Ömrünün çoğunu geçirdiği Medine şehrinde ehil olduğu kıraat ve hadis alanında etkili olması, alışıldığı üzere meclisler kurması, talebe yetiştirmesi beklenirken bu

⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, C.II, s.162.

⁸⁸ İbn Hacer, **Tehzîb**, C.I, s.287.

⁸⁹ Moğultay b. Kılıç, **İkmâl**, C.I, s.381. (Ebû Bekir es-Sem’ânî’den aktarmaktadır.)

⁹⁰ Zehebî, **Mîzan**, C.IV, s.242.

⁹¹ Zehebî, **Tezhîb**, C.X, s.227.

⁹² Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.228.

⁹³ İsâ b. Verdân’ın vefat tarihi hakkında hocası Nâfi’ b. Ebû Nuaym’ın (ö. 169/785) kıdemli öğrencilerinden olduğu ve ondan önce vefat etmiş olabileceği bilgisi yer almaktadır. Bkz: Zehebî, **Ma’rifetü’l-kurrâ**, s. 66..

⁹⁴ Zehebî, **a.g.e.**, s. 87.

bölümde elde edilen tespitler İsmail b. Ca'fer'in hayatının Medine safhasının ilmi yayma bakımından önemli bir rol oynamadığını göstermektedir. Ancak buradan hareketle İsmail b. Cafer'in Medine'de iken ilim ile meşgul olmadığı gibi bir anlam çıkarılması isabetli değildir. Hadis hocalarının büyük çoğunluğu Medineliyken hadis öğrencilerinden -tespit edilen- yalnızca bir tanesinin Medineli olması; kıraat ilmini Medineli hocalarından almışken yetiştirdiği önde gelen kıraat önderi talebelerinin tamamının Bağdatlı olması açıkça onun Medine'de “talebü'l-ilim”; Bağdat'ta “neşru'l-ilim” faaliyetinde bulunduğunu göstermektedir. Nitekim kaynaklardan bazıları da bu kanaati desteklemektedir. Bu konuda Zehebî, İsmail b. Ca'fer'in kıraat ilminde iyi bir seviyeye geldikten ve muhaddislerden hadis dinlemeye başladığını söyledikten sonra Bağdat'a gidip ilmini orada yaydığını ve orada okuttuğunu ilave etmektedir.⁹⁵ İsmail b. Ca'fer'in ilmini yayma, talebe yetiştirme, meclisler kurma gibi faaliyetlere Medine'de değil Bağdat'ta girişmiş olmasında Medine'nin ilmî ortamı etkili olmuş olmalıdır. Medine gibi merkezi bir şehirde, İmam Mâlik de hayatta iken İsmail b. Ca'fer ders verme ortamı ve fırsatı bulamamış, Bağdat'a gidince Medine'deki konumunun aksine yüksek bir mertebeye görülerek bu ortamı yakalamış olması düşünülebilir.

Sonuç olarak İsmail b. Ca'fer'in hayatında Medine, doğup büyüdüğü, kendini yetiştirdiği, hocalarının bulunduğu, çeşitli dersler aldığı ve ömrünün çoğunu geçirdiği yer olması bakımından önemli olmakla beraber ilim halkaları kurarak talebe yetiştirdiği, meclisler kurduğu ve hayatının geri kalan kısmını geçirdiği Bağdat'a göre daha geri planda gözükmektedir. Nitekim bir sonraki başlıkta incelenecek olan Bağdat döneminde daha net görüleceği üzere İsmail b. Ca'fer burada aktif bir kıraat ve hadis âlimi olarak faaliyetler gösterecek, tanınırlığı artacaktır. Çeşitli öğrenciler yetiştirmekle beraber halifenin oğluna eğitim verecek hatta insanların rağbet ettiği hadis halkaları kurarak *Cüz*'ünü rivayet edecektir.

⁹⁵ Zehebî, a.y.

2.2 BAĞDAT DÖNEMİ

Bu bölümde İsmail b. Ca'fer'in hayatının önemli dönüm noktalarından olan Bağdat yolculuğu ve buradaki faaliyetleri ele alınacaktır. Öncelikle “Bağdat Yolculuğu” başlığıyla Bağdat'a geldiği yıl verilerden hareketle tespit edilecek ardından halifenin oğlu Ali b. Reyta'yı eğitimi, Bağdat'taki talebelerinden, kurduğu hadis halkalarından bahsedilecek ve vefatıyla bölüm sonlandırılacaktır.

2.2.1 Bağdat Yolculuğu

Kaynaklarda Medine dışına yaptığı herhangi bir yolculuğu tespit edilemeyen İsmail b. Ca'fer'in ömrünün son yıllarında⁹⁶ Bağdat'a gittiği bilgisi yer almaktadır. Ancak kaynakların bir kısmı yalnızca Bağdat'a gittiğinden bahsetmekte⁹⁷, bir kısmı Bağdat'a gittiği, orada kaldığı ve dönemin halifesinin oğlu Ali b. Mehdi'yi eğittiğini söylemektedir.⁹⁸ Yani İsmail b. Ca'fer'in Bağdat'a gittiği konusunda kaynaklar müttefik olsa da Bağdat'a niçin gittiğiyle ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Buradan hareketle İsmail b. Ca'fer'in Bağdat'a halifenin oğlunu eğitmesi için davet etmesiyle gitmesi mümkün olduğu gibi eserlerde bulunmayan herhangi bir sebeple Bağdat'a gitmesi ve oradayken halifenin oğlunu eğitmesi de mümkündür. Bağdat'a gitmesiyle alakalı başka herhangi bir sebep bulunmaması, İsmail b. Ca'fer'in “müeddib”⁹⁹ yani “saray hocası” vasfıyla anılması birinci ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ancak eserlerde onun Ali b. Mehdi'yi eğittiği bilgisi yer alırken Bağdat'a bu sebeple gittiğine dair herhangi bir verinin bulunmaması durumu belirsizleştirmektedir. Nitekim, İsmail b. Ca'fer'in Bağdat'ta Ali b. Mehdi'yi eğitmesi onun şöhretini arttırdığı bilinmektedir.¹⁰⁰

⁹⁶ Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.229.

⁹⁷ Muhammed b. Sa'd b. Menî', **Tabakât**, C.VII, s.237. Buhârî, **et-Târih**, C.I, s.349. Kelâbâzî, **el-Hidâye**, C.I, s.66. Mizzi, **Tehzîb**, C.III, s.60.

⁹⁸ Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.229. Zehebî, **Tezhîb**, C.I, s.359.

⁹⁹ Zehebî, **el-Muktenâ**, C.I, s.58.

¹⁰⁰ Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.230.

Her ne sebeple olursa olsun İsmail b. Ca'fer'in bu yolculuğu ömrünün sonlarına doğru yapmasının ona kaynaklarda da belirtildiği üzere neşru'l-ilm¹⁰¹ gibi bir imkan doğurduğu aşıkardır. Nitekim Bağdatlı talebelerinin sayısından burada ilmini yaydığı ve öğrenci yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Zîra İsmail b. Ca'fer'in -tespit edilen- otuz talebesinin 16'sı Bağdatlıdır. Kalan talebelerinden Medîneli olanların sayısı az olup Basra, Kûfe, Merv gibi çeşitli bölgelere mensuplardır. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Halef b. Hişâm (ö. 229/844), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) ve Cüz'ün râvisi Ali b. Hucr (ö. 244/859) İsmail b. Ca'fer'in Bağdatlı öğrencilerinden birkaç tanesidir. Talebeleri arasında en erken vefat ettiğini tespit ettiğimiz Muhammed b. Cehdâm el-Hûrasânî (ö. 206/821) Basralı, Yahyâ b. Hasan et-Tinnîsî,(ö. 208/823) ise Şamlıdır. Bu iki isim dışındaki talebelerinin vefatları genellikle hicrî 220-250 arasında değişmektedir. Bağdat'taki vefat tarihleri en erken olan talebelerinden en dikkat çekeni İmam Ebû'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805)'dir. Aslen Kûfeli olup halife Mehdî'nin davetiyle Harûnürreşîd'in eğitimi için Bağdat'a yerleşmiştir.¹⁰² Süreyc b. Nu'man el-Cevherî (ö. 217/831) ve Süleyman b. Dâvud el-Hâşimî (ö. 219/834) de Bağdatlı olup vefat tarihi nispeten erken olan öğrencilerindendir.

İsmail b. Ca'fer'in Bağdat'a yerleşme tarihi hakkında kaynaklarda kesin bilgi bulunmamakla birlikte İsmail b. Cafer'in halifenin oğluna özel ders verdiği bilgisi üzerinden Bağdat'a geliş tarihi hakkında yorum yapılabilir. Halife Mehdî'nin (ö. 169/785) 158-169¹⁰³ yılları arasında hilafette bulunduğu, oğlu Ali'nin ise hicrî 149 yılında doğan Hârûnürreşîd'den (ö. 193/809) birkaç ay büyük olup hicrî 180 yılında vefat ettiği bilinmektedir.¹⁰⁴ Bu durumda babasının halifeliğinin ilk yılında Ali 9 yaşında olmaktadır. İlim öğrenmek için uygun yaşa gelen Ali'nin bu yıllarda İsmail b. Ca'fer tarafından eğitim gördüğünü söylemek için herhangi bir engel bulunmamaktadır. Çünkü Ali'nin hicrî 163

¹⁰¹ Zehebî, **a.g.e.**, C.VIII, s.228.

¹⁰² Makdisî, **el-Kemâl**, C.VII, s.371.

¹⁰³ Nahide Bozkurt, "Mehdî-Billâh", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.XXVIII, Ankara, 2003, s.377-379.

¹⁰⁴ Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer İbn İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, Cize : Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997, C.XIII, s.605.

yılında hac emirliği vazifesinde bulunduđu¹⁰⁵ kaynaklarda yer almaktadır. Hac emirliği yapabilmesinden hareketle onun hicrî 163 yılında en azından buluğ yaşını geçmiş olması ve bir eğitim sürecinden geçmiş olması beklenir. Halifenin hac emirliği görevini üstlenebilen oğlunu yetiştirmek üzere bir hocayı görevlendirmesi vakıya pek uygun gözükmemektedir. O halde İsmail b. Ca'fer'in hicrî 158-163 yılları arasında Bağdat'ta bulunduğu yüksek bir ihtimalle söylenebilir. Ancak bu tarihin netlik kazanması İsmail b. Ca'fer'in, halifenin oğlunu kaç yaşındayken eğitmeye başladığıyla tespit edilebilir. Eğer bu eğitim küçük bir çocuğun kıraat, hadis gibi İslamî ilimler alanında yetiştirilmesi ise hac emirliği görevinden önce yani hicrî 163 yılından önce olması gerekir. Ancak İsmail b. Ca'fer genç bir çocuğa hadis ya da kıraat ilmini öğretmesi, ihtisas sağlaması için davet edildiyse bu durumda hicrî 158-169 yılları arasında tarihlendirilmelidir. Hadis ve kıraat kaynaklarında Ali'ye rastlanmaması ve İsmail b. Ca'fer'in bir “müeddib” olarak görevlendirilmesi birinci ihtimali yani İsmail b. Ca'fer'in Ali'yi bir çocukken eğittiği olasılığını netleştirmektedir. İsmail b. Ca'fer için “müeddib” ifadesinin kullanılması bu konuda önemli bir ipucudur. Çünkü müeddibler özellikle Halife Abdülmelik b. Mervân zamanından itibaren saraylarda sürekli görev yapan öğretmenlerdir.¹⁰⁶

Ali b. Mehdi'nin hicrî 149 yılında dünyaya gelmesi, halifenin 158 yılında hilafete gelmesi ve Ali'nin 163 yılında hac emirliği yapmasına ek olarak İsmail b. Ca'fer'in hicrî 120 yıllarında dünyaya gelip hicrî 189 yılında vefat eden en yaşlı talebesi Kisâi aslen Kûfeli olup Halife Mehdi tarafından diğer oğlu Harûnürreşîd'i eğitmek üzere Bağdat'a davet edilmiştir.¹⁰⁷ Bu bilgiler bir araya geldiğinde İsmail b. Ca'fer'in hicrî 158-163 yılları arasında 50'li yaşlarındayken Bağdat'a yerleştiğini hayatının yaklaşık son 20 yılını Bağdat'ta ilmini yayarak geçirdiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

¹⁰⁵ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C.XIII, s.521.

¹⁰⁶ Mustafa Genç, **Türk-İslam Tarihinde Yükseköğretim : Selçuklu-Osmanlı Sınırlarında Gelenek ve Değişim**, Bolu : Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2015, s. 16.

¹⁰⁷ Makdisî, **el-Kemâl**, C.VII, s.371.

2.2.2 Ali b. Reyta'yı Eğitimi

Asıl ismi Ali b. Muhammed el-Mehdî¹⁰⁸ olan Ali b. Reyta¹⁰⁹, Halife Mehdî'nin oğludur. Kaynaklarda Ali b. Mehdî, Ali b. Muhammed b. Mehdî ve Ali b. Reyta olarak geçen bu oğul; Mehdî'nin, amcası Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ın (ö. 136/754) kızı olan Reyta adlı eşinden dünyaya gelmiş olmalıdır. Kaynaklarda İsmail b. Ca'fer ömrünün sonlarına doğru Bağdat'a yerleştiği¹¹⁰ ve Ali'ye eğitmenlik yaptığı,¹¹¹ bu olaydan sonra saygınlığının arttığı kaydedilmektedir.¹¹² Ancak İsmail b. Ca'fer'in İbn Reyta'nın eğitmenliği görevinde hadis ilmi temelli bir yaklaşım mı izlediği yoksa genel mahiyetli bir ilmî eğitim mi verdiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. (مُؤَدِّبًا لِعَلِيِّ بْنِ مَهْدِيٍّ) ifadesinden¹¹³ İsmail b. Ca'fer'in halife tarafından özel olarak görevlendirilen bir hoca olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu ifade halifelerin saraylarında, çocuklarını geleceğe hazırlamak için, sarayda kalacak yer temin ettikleri öğretmenler için kullanılır. Burada "te'dîb" kelimesinin seçilmesinde halifenin oğlunu yalnızca hadis ilmi bakımından değil genel bir eğitimden geçirdiği yani İsmail b. Ca'fer'in halife tarafından oğlu için özel olarak görevlendirildiği anlaşılabilmektedir. Hadis râvileri ile ilgili kaynaklarda bir râvi olarak kendisine yer verilmemesi de İsmail b. Cafer'in sadece hadis rivayeti amacıyla Ali b. Mehdî'ye hocalık yapmadığına işaret etmektedir. Eğer durum böyleyse bu da İsmail b. Ca'fer'in yalnızca hadis ilminde değil diğer ilim dallarında da mahir olduğuna işaret etmektedir. Ancak Ali'nin İsmail b. Ca'fer ile aynı yılda vefat etmiş olması, Ali'nin henüz 30 yaşına gelemeyen vefat ettiğini, İsmail b. Ca'fer'in vefatına kadar Ali ile kalması ise henüz eğitim sürecinin devam ettiğini göstermektedir. Nitekim kaynaklar onun İbn Reyta ile aynı yıl vefat etmiş olup¹¹⁴ bu tarihe kadar onun eğitmenliğini yaptığı söylenmektedir.¹¹⁵

¹⁰⁸ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezîd Taberî, *Târîhü't-taberî : Târîhü'r-rusûl ve'l-müluk.*, Kahire : Dârü'l-Maârif, C.VIII, s.167.

¹⁰⁹ Bazı kaynaklarda ismi "İbn Zayte" olarak geçmektedir. Bkz: Makdisî, *el-Kemâl*, C.III, s.267.

¹¹⁰ Hatîb, *Târîh*, C.VII, s.182. Makdisî, *el-Kemâl*, C.III, s.267.

¹¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, C.II, s.162.

¹¹² Zehebî, *Siyer*, C.VIII, s.228.

¹¹³ Makdisî, *el-Kemâl*, C.III, s.267.

¹¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C.XIII, s.605.

¹¹⁵ Hatîb, *Târîh*, C.VII, s.182.

Dolayısıyla Ali'nin ilim dünyasında isminin zikredilmemesinde erken vefat etmesinin payı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Elde edilen veriler çerçevesinde İsmail b. Ca'fer'in, İbn Reyta'yı 10'lu yaşlarından itibaren kıraat ve hadis ilmi çerçevesinde yetiştirdiği düşünülebilir. Bu saray eğitiminin İsmail b. Ca'fer'in şöhretinin artmasında ve öğrencilerinin çoğalmasında etkisi olması muhtemeldir. Bununla beraber İsmail b. Ca'fer'in Bağdat'ta yalnızca İbn Reyta'nın eğitimiyle ilgilenmediği aksine ilmini yaydığı¹¹⁶, kıraat dersi verdiği¹¹⁷ kaynaklarda zikredilen bir diğer husustur. İsmail b. Ca'fer de yaşlanıp kemale erdiğinde Bağdat'ta bu ilmi yaymaya devam etmektedir.

2.2.3 Bağdat'taki İlmî Faaliyetleri

İsmail b. Ca'fer, yaşı ilerleyip ilmî donanımını gerçekleştirdiğinde Medine'den Bağdat'a yerleşmiştir. Bu şehre yerleşmesiyle hayatının farklı bir safhasına geçmiş Medine'de İmam Mâlik gibi önemli muhaddisler sebebiyle bulamadığı ilim yayma fırsatını, belki göremediği rağbeti Bağdat'ta elde etmiştir. Zira Bağdat'taki hadis öğrencileri için, Medine'de doğup büyüyen, bu şehrin önemli hocalarıyla yetişen bir muhaddise talep kaçınılmazdır. Bu talebe karşı İsmail b. Ca'fer de Medine'de uzun yıllar süren ilim tahsilinin ardından Bağdat'ta ilmini okutmaya, kıraat ve hadis alanında öğrenciler yetiştirmeye başlamıştır.

Bu bölümde İsmail b. Ca'fer'in Bağdat şehrindeki hadis ilmine etki ve katkıları incelenecektir. Onun ilmî faaliyetlerinin yayılımını sağlayacak yegane unsur öğrencileri olduğundan bu bölümde müellifin yakın ve uzak öğrencileri tespit edilecektir.

2.2.3.1 Öğrencileri

Toplumsal hafızanın bir eseri olarak da görülen hadis rivayet ağı, temellerini şifahi geleneğe dayandırdığından muhaddisin yetiştirdiği öğrenciler taşıyıcı vazifesi

¹¹⁶ Zehebî, *Siyer*, C.VIII, s.228.

¹¹⁷ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, s. 87.

üstlenmektedir. Erken dönemlerde yaşamış Müellif İsmail b. Ca'fer de bu geleneğin bir parçası olarak çeşitli öğrenciler yetiştirmiştir. Çoğunluğu Medineli olan hocalarından talep ettiği ilmini, rivayetlerini, çeşitli şehirlere mensup öğrencilerine öğretmekle rivayetlerinin yayılımını sağlamıştır. Bağdat'a yerleşmesiyle öğrencilerinin çeşitliliği artmış, bu öğrenciler sayesinde sonraki nesillere intikali gerçekleşmiştir. Eğer Medine'de yetişip burada kalan bir muhaddis olsaydı belki Mâlik'in gölgesinden ayrılamayacak, öğrenciler tarafından rağbet görmeyecekti. Ve tarih onu Medine'de doğmuş, yetişmiş bir râvi olarak tanıtmakla iktifa edecekti.

İsmail b. Ca'fer halifenin oğlunu tedip ile görevlendirildiği Bağdat şehrinde hadis öğrencilerinin ilgisini çekmiş olmalıdır ki başta Bağdat olmak üzere Mısır, Basra, Horasan, Belh, Nîşâbur, Herat gibi çeşitli bölgelere mensup öğrencileri bulunmaktadır. Ancak bu öğrencilerin büyük çoğunluğunun Bağdatlı olduğu bilinmektedir. O, Bağdat'ta hem çok sayıda talebe yetiştirmiş hem de yetiştirdiği öğrenciler kıraat ve hadis alanında önemli konumlara gelmiştir. Yedi kıraat imamından biri olan ve nahivdeki otoritesiyle de tanınan Kisâî, İsmail b. Ca'fer'in öğrencilerinden yalnızca biridir. Hadis alanında da Bağdat'ta önemli öğrenciler yetiştirdiği bilinmektedir. Kaynaklarda İsmail b. Ca'fer'in "İrâkîlâr ondan rivayette bulunmuştur"¹¹⁸ ifadeleriyle tanıtılması da Bağdat'taki hadis faaliyetlerinin ve öğrencilerinin yekûnunu göstermektedir.

Müelliften hadis rivayetinde bulunan öğrenci sayısı dijital programlarda ve ricâl kaynaklarında oldukça farklılık göstermektedir. Ricâl kaynaklarından elde edilen bilgilerden hareketle yaklaşık 30 talebeden söz edilebilirken dijital programlardan C.H.H bu sayıyı 54'e C.K ise 98'e çıkarmaktadır. Ancak bu programlarda yapılan tespit programın belleğinde olan eserlerden hareketle İsmail'den rivayette bulunan her kim varsa sunmak olduğundan ortaya çıkardığı öğrencilerin büyük çoğunluğunun İsmail'den tek rivayeti bulunmaktadır. Ricâl kaynakları ise müelliflerinin ortaya koyduğu emek mahsulleridir. İnsan gücü nispetinde tespit edilebilecek en geniş bilgiler bu kaynaklarda yer almaktadır. Dolayısıyla aralarında bulunan bu farklılığın sebebi anlaşılabilir.

¹¹⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, C.VI, s.44.

Müellifin öğrencilerinin tümü tespit edilmekle beraber bu bölümün asıl hedefi yakın öğrenci çevresini oluşturmaktır. Bu amaçla önce müellifin öğrencileri tespit edilecek, ardından rivayet sayılarına göre bir yakınlık ilişkisi kurulacaktır. Bu ilişki isnad analiziyle C.H.H ve C.K programları aracılığıyla ortaya konacaktır. Salt rivayet sayılarıyla yapılan değerlendirmeler her zaman doğru sonuca ulaştırmamaktadır. Bu yüzden isnad verilerinden elde edilen bulgular, ricâl kaynaklarında yer alan bilgilerden elde edilen sonuçlarla beraber değerlendirilecektir.

2.2.3.1.1 İsmail b. Ca'fer'in Yakın Öğrencileri

Müellifin ricâl kaynaklarından tespit edilen yaklaşık 30, dijital programlardan tespit edilen 50 ve 90 küsur öğrencisi bulunmaktadır. Bu öğrencilerin çoğunluğu Bağdatlı olmakla beraber Basra, Kûfe, Nîşâbur, Horasan, Merv gibi farklı şehirlere mensup kimseler de bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümü niteliğiyle ön plana çıkan yakın öğrencileri tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu tespit ilk olarak rivayet sayılarından hareketle isnad analizi ile yapılacak ardından ricâl kaynakları ve rivayetler değerlendirilecektir.

2.2.3.1.1.1 Rivayet Sayılarına Göre Yakın Öğrenciler

Bu bölümde müellifin öğrencilerinin dijital programlar C.H.H ve C.K aracılığıyla rivayet sayısı üzerinden yakınlık ilişkisinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Dijital veri tabanları üzerinden yapılan araştırmada müellifin C.H.H programına göre 54, C.K programına göre 98 talebesi bulunmaktadır. Bu öğrencilerin büyük çoğunluğu Bağdatlı olmakla beraber diğer şehirlere mensup öğrencilerinin sayısı da az değildir. Hocalarında olduğu gibi birkaç istisna dışında tamamen Medineli olma/Bağdatlı olma gibi bir durum söz konusu değildir. Öğrencilerin vefat tarihleri hicrî 206-248 yılları arasında değişmektedir.

Çalışmada müellifin öğrencilerinin tümüne yer verilmeyecektir. Çünkü yukarıda da değinildiği üzere programların temel amacı var olan kaynaklarda bulunan ve

İsmail'den hadis rivayetinde bulunan her bir ismi sunmaktır. Çalışmanın amacı ise İsmail'in yakın öğrencilerini tespit etmektedir. Bu sebeple tek rivayeti olan ya da rivayet sayısı az olan isimlere burada yer verilmeyecektir. Burada tercih edilen isimler müellif ile yakınlık ilişkisi kurulabilme ihtimali olan râvilerdir. Bu yüzden müelliften rivayeti az olsa da İsmail'in, hocaları arasında ilk sırada yer aldığı öğrenciler de sunulacaktır.

Programlara göre İsmail b. Ca'fer'in öğrencileri arasında hadislerini en çok nakleden isim Ali b. Hucr (ö. 244/858-59)'dur. C.H.H verilerine göre 1020 rivayeti 60 hocası bulunan Ali, rivayetlerinin 351'ini İsmail'den almaktadır. İsmail b. Ca'fer'in öğrencileri arasında Ali b. Hucr da rivayet sayısı bakımından ilk sırada yer almaktadır. Buradan hareketle İsmail ile Ali arasında sıkı bir hoca-talebe ilişkisinin olduğu varsayılabilir.

Her iki programdan elde edilen veriler Ali b. Hucr ile beraber ortak üç talebeye işaret etmektedir. Bu öğrenciler; Ali b. Hucr, Yahyâ b. Eyyûb, ve Ebû Eyyûb Süleyman b. Dâvud'tur. Bu öğrenciler hakkında isnad verilerinin sunduğu ayrıntılar şu şekilde sıralanabilir:

2.2.3.1.1.1 Ali b. Hucr

Döneminde Horasan'ın üç büyük hadis imamından biri olarak kabul edilen¹¹⁹ Ali b. Hucr'un C.H.H programının sunduğu verilere göre 1020 rivayeti, 60 hocası bulunmaktadır. Hocaları arasında İsmail b. Ca'fer 351 rivayet ile ilk sırada yer almaktadır. İsmail b. Ca'fer'in öğrencileri arasında da en fazla rivayet sayısı Ali b. Hucr'da bulunmaktadır. C.K verilerine göre 613 rivayeti, 89 hocası bulunan Ali b. Hucr'un en fazla hadis rivayetinde bulunduğu hocası İsmail b. Ca'fer'dir. Ali'nin 613 rivayetinin 1/3'ünden fazlasını, 225'ini, kendisinden rivayet ettiği hocası İsmail için de Ali ilk sırada yer alan talebesidir. Bu durumda Ali b. Hucr rivayet sayıları farklı olmakla beraber her iki programa göre rivayetlerinin yaklaşık üçte birini İsmail'den almaktadır. Aynı zamanda

¹¹⁹ Mehmet Ali Sönmez, "Ali b. Hucr", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, s.399.

hocaları arasında en fazla hadis rivayetinde bulunduğu isim de İsmail b. Ca'fer'dir. Durum İsmail'in cephesinde de aynı olup, onun da en fazla hadis rivayetinde bulunduğu talebesi Ali'dir.

2.2.3.1.1.2 Yahyâ b. Eyyûb

Bağdatlı Yahyâ b. Eyyûb'ün C.H.H programına göre 377 rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetlerin 255'ini hocası İsmail'den nakletmektedir. Râvinin 2. Sırada rivayette bulunduğu hocasından ise 25 nakli vardır. Yani İsmail b. Ca'fer belirgin bir farkla ilk sırada yer almaktadır. 41 hocası bulunan râvi, rivayetlerinin büyük bir çoğunluğunu İsmail'den almıştır. C.K.K verilerine göre de benzer şekilde 322 rivayeti bulunan Yahyâ 174'ünü İsmail'den nakletmektedir.

2.2.3.1.1.3 Ebû Eyyûb Süleyman b. Dâvud

13 hocası 199 rivayeti bulunan Bağdatlı Süleyman b. Dâvud'un en çok hadis aldığı hocası 73 rivayetle İsmail b. Ca'fer'dir. Râvinin rivayetlerinin yaklaşık üçte birinin kaynağı İsmail b. Ca'fer'dir. Süleyman b. Dâvud aynı zamanda İsmail'in kıraat öğrencilerindendir.

Bu üç isim dışında yakınlık tespit edilen başka öğrenciler de bulunmaktadır. Mesela Abbâd b. Mûsa el-Huttelî (ö. 230/844) bunlardan biridir. Râvinin toplam 6 hocası bulunmakta ve hocaları arasında rivayet sayısı bakımından 1. sırada İsmail b. Ca'fer yer almaktadır. 60 rivayetinin 24'ü İsmail'den gelmektedir. İsmail b. Ca'fer'in Basralı/Horasanlı öğrencilerinden Muhammed b. Cehdâm el-Hûrasânî (ö. 206/821)'nin de toplam 7 hocası, 53 rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetlerin 46'sını İsmail b. Ca'fer'den almaktadır. Bir diğer talebe Haccâc b. İbrahîm (ö. 213/828)'in İsmail b. Ca'fer'den 31 rivayeti bulunmaktadır. 27 hocası bulunan râvinin hocaları arasında İsmail ilk sırada yer almaktadır. Bu öğrenciler her ne kadar rivayet oranı olarak İsmail ile yakın ilişkili gözükseler de hadis rivayet sayılarının azlığı dikkat çekmektedir. İlk iki râvi 6-7 hocası, 60 küsur rivayeti olan kimselerdir. Haccâc ise 27 hocası 106 rivayeti bulunan bir kimsedir.

Bir de Kuteybe b. Saîd örneği vardır. Bu talebe ise diğer iki öğrencinin aksine genel rivayet sayısının fazlalığı sebebiyle İsmail ile arasında yakın ilişki kurulamamaktadır. İsmail b. Ca'fer'in öğrencileri arasında 178 rivayet ile 3. Sırada yer alsa da râvinin 128 hocası bulunduğundan İsmail, onun hocaları arasında önemli bir konumda olup olmadığı tespit edilememektedir.

2.2.3.1.1.2 Ricâl Kaynakları Verilerine Göre Yakın Öğrenciler

İsnad verilerine dayalı yapılan araştırmada müellifin Ali b. Hucr ve Yahyâ b. Eyyûb ile yakınlığı tespit edilmiştir. Müellifin hem kıraat alanında hem hadis alanındaki talebesi Süleyman b. Dâvûd da yakınlığı saptanan öğrencilerdendir. İsnad verilerinin sunduğu bu bilgiler kıymetli olmakla beraber ricâl kaynaklarıyla beraber değerlendirilmedikleri takdirde yetersiz kalacaktır. Bu bölümde ricâl kaynakları ve *Kütüb-i Sitte* eserleri aracılığıyla müellifin yakın öğrencileri araştırılacak ve eldeki verilerden hareketle bir sonuca ulaşılabacaktır.

2.2.3.1.1.2.1 Ricâl Kaynakları

Ricâl kaynaklarında müellifin hoca ve öğrencileri genelde olduğu üzere art arda sıralanmıştır. (روی عنه) ifadesi kullanılarak müelliften hadis rivayetinde bulunan isimler talebesi olarak kabul edilmiş ve herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır. *Tehzîbü'l-Kemâl*'de bu yöntemle müellifin 30 öğrencisinin ismi zikredilmiştir. Dolayısıyla dijital programların 54 ve 98 olarak tespit ettiği öğrenci sayısı ricâl kaynaklarında en fazla 30'a ulaşmaktadır. Bu öğrencilerin İsmail b. Ca'fer ile yakınlık derecesiyle alakalı kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Tüm öğrenciler “müelliften rivayetten bulunanlar” başlığı ile aynı kategoride sunulmaktadır.

2.2.3.1.1.3 Değerlendirme: Müellifin Yakın Öğrencilerinin İsnat ve Ricâl Verileri Çerçevesinde Analizi

Dijital programlar kanalıyla yapılan isnad analizinden elde edilen veriler Ali b. Hucr'un, İsmail b. Ca'fer'in en yakın öğrencisi olduğuna işaret etmektedir. Bu veriler İsmail b. Ca'fer'in de Ali b. Hucr'un en yakın hocası olduğunu göstermekte dolayısıyla aralarında sıkı bir hoca-talebe bağı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Ali b. Hucr, Kuteybe b. Saîd ve Yahyâ b. Eyyûb'un İsmail b. Ca'fer'in rivayetlerinin yayılımında en etkili isimler olduğu söylenebilir. Ancak rivayet sayısıyla hoca-talebe ilişkisine dair yapılacak yorumlar eksik kalacağından bu üç ismin onun yakın öğrencileri olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Kuteybe'nin müellifin rivayetlerini yaymada önemli bir konumda olduğu kabul edilmekle beraber yakın talebesi olduğunu iddia etmek yanlış bir tespit olacaktır. Elde edilen kanaate göre Ali ve Yahyâ müellifin en yakın iki öğrencisidir. Bununla beraber yayılımda önemli etkisi bulunmamasına rağmen Ebû Eyyûb Süleyman b. Dâvûd müellifin yakın öğrencisi kabul edilebilir. Hocasından hem kıraat dersi almış olması hem de en çok hadis aldığı hocasının İsmail olması bu tespiti ulaştırmaktadır. Kuteybe'nin çok rivayete rağmen yakın öğrenci kabul edilmemesi, Süleyman b. Dâvûd'un ise az rivayetle İsmail'in yakınında olduğunun düşünülmesi salt rivayet sayısının yeterli veri sunmaması sebebiyledir. Nitekim öğrenci hoca ile bir sefer görüşüp tek mecliste rivayetlerinin çoğunu almış olabilir. Başka bir öğrenci ise uzun yıllar beraber olmasına rağmen ilgisinin farklı yönlerde olması -kıraat ilmi örneği- gibi çeşitli sebeplerle az rivayet nakledebilir. İşbu sebeple yalnız rivayet sayısıyla Kuteybe'nin İsmail'in yakın, Süleyman b. Dâvûd'un uzak kabul edilmesi isabetli bir değerlendirme olmayacaktır.

2.2.3.1.2 İsmail b. Ca'fer'in Diğer Öğrencileri

İsmail b. Ca'fer'in kaynakların tespitine göre 30, 50 ya da 90 küsur talebesi bulunmaktadır. Ancak bu çalışmadaki ilgili bölümün amacı müellifin yakın öğrencilerini tespit olduğundan rakamsal farklılıklar problem oluşturmamaktadır. Nitekim her hocanın

ismi unutulacak kadar çok öğrencisi olabilir ancak ilmin asıl taşıyıcıları, hocanın bilgisini gelecek kuşaklara aktaran isimler genellikle etrafındaki birkaç talebesidir. Önceki başlıkta müellifin ilmini aktardığı tahmin edilen öğrencileri tespit edilmiştir. Bu bölümde ise müellifin diğer öğrencilerine de kısaca yer verilecektir.

2.2.3.1.2.1 Rivayetlerinin Çoğunu İsmail b. Ca'fer'den Alan Öğrenciler

İsmail b. Ca'fer'in Abbâd b. Mûsa, Muhammed b. Cehdâm ve Süleyman b. Dâvud adlı üç öğrencisi diğer öğrenciler arasında ayrıca zikredilmesi gereken isimlerdir. Çünkü bu öğrencilerin hocaları arasında İsmail b. Ca'fer önemli bir konumda bulunmakta, en çok hadis rivayet ettikleri 1. isim olarak yer almaktadır. Abbâd b. Mûsa'nın 60 rivayetinin 24'ü, Muhammed b. Cehdâm'ın 53 rivayetinin 46'sı İsmail b. Ca'fer'den gelmektedir. Bu iki öğrencinin İsmail'den rivayetlerinin tüm rivayetlerine oranı oldukça yüksektir. Özellikle Muhammed b. Cehdâm'ın hemen tüm rivayetleri İsmail b. Ca'fer'den gelmektedir. Bu üç öğrenci ve rivayet sayıları isnad verilerinden hareketle şöylece sıralanabilir:

2.2.3.1.2.1.1 Abbâd b. Mûsa el-Huttelî (ö. 230/844)

Abbâd b. Mûsa el-Huttelî (ö. 230/844) Bağdatlıdır. Toplam 60 rivayeti bulunan râvinin 6 hocası bulunmaktadır. Hocaları arasında rivayet sayısı bakımından 1. Sırada İsmail b. Ca'fer yer almaktadır. 60 rivayetinin 24'ü İsmail'den gelmektedir.

2.2.3.1.2.1.2 Basralı/Horasanlı Muhammed b. Cehdâm el-Hûrasânî (ö. 206/821)

Basralı/Horasanlı Muhammed b. Cehdâm el-Hûrasânî (ö. 206/821¹²⁰)'nin 7 hocası bulunmaktadır. 53 rivayeti bulunan râvi, bu rivayetlerin 46'sını İsmail b. Ca'fer'den

¹²⁰ Makdisî, *el-Kemâl*, C.II, s.179.

almaktadır. 7 hocasının 5'inden 1 rivayet 1'inden 2 rivayet alan Muhammed b. Cehdâm'ın 1 numaralı hocası İsmail b. Ca'fer olarak dikkat çekmektedir.

2.2.3.1.2.2 İsmail b. Ca'fer'in Diğer Öğrencileri

Bu başlıkta herhangi bir sıralama ve ayırım gözetilmeksizin müellifin tespit edilen öğrencilerinden bazılarına yer verilecektir. Ricâl verilerinden hareketle öğrencilerin memleketleri tespit edilecek, dijital programların sunduğu veriler aracılığıyla ise öğrencilerin hoca ve rivayet sayıları kısaca açıklanacaktır. Burada peşinen belirtilmelidir ki müellifin tüm hocalarının tek tek incelenmesi çalışmanın esas hedefi değildir. Bu sebeple bu başlıkta daha çok ricâl kaynaklarında zikredilen yaklaşık otuz öğrencinin dijital kaynaklar aracılığıyla rivayet sayılarının sunulması böylece müellifle ilişkileri hakkında bir fikir oluşturması amaçlanmaktadır. Kaynaklarda geçen ancak hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan bazı öğrencilerin yalnızca isimleri açıklanacaktır.

Öğrencinin Adı	Vefat Tarihi	Memleketi	Rivayet Durumu ve Yakınlık İlişkisi
Süreyc b. Nu'man el-Cevherî	(ö. 217/831)	Bağdat	54 hocası vardır, İsmail'den ise yalnızca 1 rivayeti var. Hocaları arasında önemli bir konumda yer almamaktadır.
Saîd b. Süleyman el-Vâsîfî	(ö. 225/839)	Bağdat	108 hocası bulunmaktadır. İsmail'den 2 rivayet nakletmiştir.
Muhammed b. Sabbâh ed-Dûlâbî	(ö. 227/841)	Bağdat	28 hocası vardır. İsmail'den 4 rivayeti yer almaktadır.
Hasen b. Şevker el-Bağdâdî	(ö. 230 civarı)	Bağdat	7 rivayeti 4 hocası olan bir râvidir. İsmail b. Ca'fer'den 2 rivayeti bulunmaktadır.
Süreyc b. Yûnus el-Mervezî	(ö. 235/849)	Bağdat	60 hocası bulunmaktadır. İsmail b. Ca'fer de kendisinden 6 rivayet naklettiği hocalarından biridir.
İsmail b. İbrâhim b. Ma'mer	(ö. 236/850)	Bağdat	İsmail'den 8 rivayet nakletmiştir. 63 tane hocası bulunmaktadır.
Abdullah b. Mutî' b. Râşid el-Bekrî	(ö. 237/851)	Bağdat	21 rivayeti 3 hocası bulunan bir râvidir. İsmail'den 1 tane rivayeti bulunmaktadır.

Muhammed b. Bekkâr b. er-Reyyân	(ö. 238/852)	Bağdat	47 hocası bulunmaktadır. İsmail'den 1 rivayet nakletmiştir.
İbrâhim b. Abdullah b. Hâtim el-Herevî	(ö. 244/858)	Bağdat	22 hocası bulunmaktadır. İsmail'den 1 rivayet nakletmiştir.
Kuteybe b. Saîd	(ö. 241/855)	Belh/İran	128 hocasından biri de İsmail'dir. İsmail'den en fazla hadis rivayetinde bulunan öğrencileri arasında 3. Sırada yer almaktadır. Ancak İsmail, rivayet sayısı fazla olan râvinin hocaları arasında önemli bir konumda bulunmamaktadır. İsmail'den rivayet sayısı 178'dir.
Yahyâ b. Yahyâ en-Nisâbü'rî	(?)	Nîşâbur/İran	95 tane hocası bulunmaktadır. İsmail b. Ca'fer'den 46 tane rivayet nakletmektedir.
Muhammed b. Zünbûr el-Mekkî	(ö. 248/862)	Mekke	7 hocası bulunmaktadır. 60 civarında rivayeti bulunan râvi, 6 rivayetini İsmail b. Ca'fer'den nakletmektedir.
Heysem b. Hârice	(ö. 227/841)	Merv	
Süveyd b. Saîd el-Herevî	(ö. 239/853)	Herat	78 hocası bulunmaktadır. İsmail'den 1 rivayet nakletmiştir.
Muhammed b. Selâm el-Bikendî	(ö. 225/839)	Horasan	33 hocası bulunmaktadır. İsmail'den 3 rivayet nakletmiştir.
Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Dâvud	(ö. 234/848)	Basra/Bağdat	83 hocası bulunmaktadır. İsmail b. Ca'fer'den 54 rivayet nakletmektedir. Hocaları arasında İsmail 2. Sırada yer almaktadır. Rivayet sayısı bakımından İsmail'in öğrencileri arasında Süleyman b. Dâvûd 5. Sırada bulunmaktadır.
Dâvud b. Amr el-Dabbî	(ö. 228/842)	-	-
Ebü Hemmâm Velîd b. Şüca' es-Sekûnî	(ö. 243/857)	Bağdat	54 hocası bulunmaktadır. İsmail'den 5 rivayet nakletmiştir.
Füleyh b. İsmail b. Ca'fer (oğlu)	(ö.?)	-	
Haccâc b. İbrahîm	(ö. 213/828)	Bağdat	İsmail b. Ca'fer'den 31 rivayeti bulunmaktadır. 27 hocası bulunan râvinin hocaları arasında İsmail rivayet sayısı bakımından ilk sırada yer almaktadır.

Yahyâ b. Hasan et-Tinnîsî	(ö. 208/823)	Basra	75 hocası bulunmaktadır. İsmail b. Ca'fer'den 4 nakli vardır.
Îsâ b. Süleyman eş-Şeyzerî	(ö. ?)	Humus	
Ali b. Ma'bed b. Şeddâd	(ö. 218/833)	Mısır	34 hocası bulunmaktadır. İsmail b. Ca'fer'den 46 rivayette bulunmuştur. İsmail, 111 rivayetle ilk sırada yer alan Ubeydullah b. Amr'dan sonra 2. Sırada bulunmaktadır.
Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm	(ö. 224/838)	Bağdat	İsmail'in kıraat alanında öne çıkan öğrencilerindendir. Ondan 3 hadis rivayetinde bulunmuştur. Hadis rivayetinde bulunduğu 57 hocası daha vardır.
Ebü Ömer ed-Dûrî	(ö. 246/861)	Bağdat	İsmail'in kıraat öğrencilerinden olup ondan 1 hadis rivayetinde bulunmuştur. Yaklaşık 20 rivayeti bulunmaktadır.

Tablo 2. 5: İsmail b. Ca'fer'in öğrencileri hakkındaki bilgilerin dağılımı.

Müellifin Bağdatlı hadis öğrencilerinin hicrî 217-244 yılları arasında vefat ettiği, diğer şehirlere mensup öğrencilerinin vefat tarihlerinin de 206-248 arasında değiştiği görülmektedir.

2.2.3.1.3 Bir Ravi Olarak İsmail b. Ca'fer: Kütüb-i Sitte Eserlerindeki Durumu

Buhârî, *Sahîh*'inde İsmail b. Ca'fer'den 40 rivayet nakletmekte, diğer eserlerinde de raviye yer vermektedir. O, tarihen İsmail b. Ca'fer'e yetişemediği için rivayetlerin çoğunu İsmail'in bir öğrencisi aracılığıyla nakletmekte yani aralarında sadece bir ravi bulunmaktadır. Bu öğrenci ise 40 rivayetin 30'unda Kuteybe b. Saîd'dir. Buhârî'nin İsmail b. Ca'fer'den naklettiği bu hadisler arasında tekrarlı rivayetler de bulunmaktadır. Bu 40 rivayet İsmail b. Ca'fer'in nüshasındaki rivayetlerle karşılaştırıldığında birkaç

hadis dışında tamamına yakınının cüzde geçtiği görülmektedir. Buhârî bu hadislere bazen muhtasar şekilde bazense ufak lafız farklılıklarıyla yer verse de büyük çoğunluğu Kuteybe'den nakledilen ve cüzde de aynı şekilde bulunan hadislerdir.

Diğer *Kütüb-i Sitte* müelliflerine bakıldığında Müslim, İsmail b. Ca'fer'in 70'den fazla rivayetine yer vermektedir. İsmail'in rivayetlerinin büyük çoğunluğu Yahyâ b. Eyyûb, Kuteybe, Ali b. Hucr üçlüsünden beraber nakletmektedir. Tirmizî'de yer alan rivayetlerin 31'i Ali b. Hucr'dan gelmektedir. Nesâî'nin İsmail b. Ca'fer'den rivayetlerinin 105'i de Ali b. Hucr kanalıyla nakledilmektedir. Ebû Dâvud ve İbn Mâce'de yer alan rivayet sayısı oldukça düşük olduğundan bu iki kitabın diğerlerinden elde edilen verilere belirgin bir etkisi olmamıştır.

2.2.3.2 Kıraat Öğrencileri

İsmail b. Ca'fer, Medine'de Şeybe b. Nisâh, Nâfi' b. Ebû Nuaym, Süleyman b. Müslim b. Cemmâz, Ebî Ca'fer Yezîd b. Ka'ka', İsâ b. Verdân gibi hocalardan dersler alarak elde ettiği bu birikimi Bağdat'ta öğrenciler yetiştirmek ve sonraki nesillere aktarmak için kullanmıştır. Onun Bağdat'taki ilmî faaliyetlerine yer verirken kıraat alanında yetiştirdiği birkaç öğrenciden bahsetmek de yerinde olacaktır. Müellifin Bağdatlı kıraat öğrencilerinden bazıları şöyle sıralanabilir:

1. İmam Ebû'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805): Aslen Kûfeli, halife Mehdî'nin davetiyle Harun Reşid'in eğitimi için Bağdat'a yerleşir.¹²¹
2. Süleyman b. Dâvud el-Hâşimî (ö. 219/834) Bağdatlıdır.¹²²
3. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) Bağdatlıdır.¹²³
4. Ebû Ömer ed-Dûrî (ö. 246/861)¹²⁴ Bağdatlıdır.¹²⁵

¹²¹ Makdisî, *a.g.e.*, C.VII, s.371.

¹²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, C.IV, s.113.

¹²³ Halîlî, *el-İrşâd*, C.II, s.606.

¹²⁴ Zehebî, *Siyer*, C.VIII, s.228. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, s. 87.

¹²⁵ Zehebî, *Tarîhü'l-İslâm*, C.V, s.1128.

2.2.3.3 Bağdat'ta Kurduğu Hadis Meclisleri

Kaynaklarda yer alan “insanların kendisinden semâen işittiği 500 hadisi vardı”¹²⁶ ifadesi Şmail b. Ca’fer’in sistemli bir rivayet faaliyetinin bulunduğu iması taşımaktadır. Nitekim buradaki 500 hadis ifadesinden maksat İsmail b. Ca’fer’in *Cüz*’ü olmalıdır. Bununla beraber insanların kendisinden bunu işitmiş olmaları, onun bir meclis kurduğunu ve bu *Cüz*’ü burada rivayet ettiğini düşündürmektedir. Çalışmada bu meclisin Bağdat dönemine dahil edilmesinin sebebi ise İsmail b. Ca’fer’in ilmi yayma noktasındaki faaliyetlerinin yoğunlukla burada olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Medine’de böyle bir faaliyete işaret edilmemesi, İsmail b. Ca’fer’in talebelerinin büyük çoğunluğunun Bağdat’tan olması ve *Cüz*’ü rivayet eden, günümüze ulaştıran râvi, Ali b. Hucr’un da bu şehirden olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Yine de bu meclisin düşük de olsa Medine’de olma ihtimali bulunmaktadır.

2.2.4 Vefatı

Hadis âlimleri İsmail b. Ca’fer’in hicrî 180 senesinde Bağdat’ta vefat ettiği konusunda hemfikirdir. Ancak Cezerî, onun 180 yılında vefat ettiğini söyledikten sonra temrîz sîgasıyla 177 yılında vefat ettiğine dair bir görüşü ve Ahvâzî’nin (ö. 446/1055) 200 yılında vefat ettiği görüşünü kaydeder.¹²⁷ Talebelerinden¹²⁸ Heysem b. Hârice¹²⁹, Hatîb el-Bağdâdî¹³⁰, Zehebî¹³¹, İbn Hacer¹³² Süyûtî¹³³ gibi münekkit âlimler ise çeşitli eserlerinde İsmail b. Ca’fer’in vefat tarihini 180 olarak vermişlerdir. Dolayısıyla Bağdat’ta 180 yılında vefat ettiği yaygın olan görüştür. Cezerî’nin verdiği bu farklı ihtimallere diğer

¹²⁶ İbn Sa’d, **Tabakât**, C. VII, s.237.

¹²⁷ İbnü’l-Cezerî, **Çayetü’n-nihâye**, C.I, s.163.

¹²⁸ Mizzî, **Tehzîb**, C.III, s.56.

¹²⁹ Makdisî, **el-Kemâl**, C.III, s.268.

¹³⁰ İbn Sa’d, **Tabakât**, C.VII, s.237.

¹³¹ Zehebî, **Siyer**, C.VIII, s.228.

¹³² Şehabeddin Ahmed b Ali b Hacer el-Askalani İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, Haleb : Dârü’r-Reşid, 1988, s. 106.

¹³³ Suyûtî, **Tabakât**, s. 112.

eserlerde rastlanmamaktadır. Sonuç olarak İsmail b. Ca'fer, hicrî 180 yılında vefat edinceye dek Ali b. Reyta ile kalmış¹³⁴ ve aynı tarihlerde vefat etmişlerdir.¹³⁵

2.2.5 Bağdat Dönemi Hakkında Değerlendirme

Yukarıdaki verilerden açıkça anlaşıldığı üzere İsmail b. Ca'fer için Bağdat, ilmî faaliyetler bakımından aktif olduğu bir dönem olmuştur. Bunda şüphesiz, yaşının ilerlemesiyle ilmî donanımının artması etkili olduğu kadar halifenin oğlunu eğitmesiyle artan saygınlığı da önemli bir rol oynamıştır. Bağdat'ta kıraat ve hadis talebesi yetiştirmiş, hadis rivayetlerinde bulunmuştur.

2.3 İSMAİL B. CAFER'İN HADİS İLMİNDEKİ MERTEBESİ

İkinci bölümün birinci başlığı “İsmail b. Ca'fer'in Hayatı” kısmında müellifin kimliğinin tanıtılması hedeflenmiştir. Bu hedefe matuf olarak hayatının önemli iki dönüm noktası kabul edilen şehirlerden hareketle bir tasnif takip edilmiştir. Böylece onun doğumu, ailesi, ilim hayatının başlangıcı, hocaları, öğrencileri, kurduğu hadis halkaları ve ilmî faaliyetleri tanıtılmıştır.

Bu başlıkta ise bir önceki ana başlıkta tanıtılan müellifin hadisçiler tarafından sonraki nesillere nasıl tanıtıldığını, isminin kitaplarda nasıl geçtiğini ve tarihe nasıl kaydedildiğinin gösterilmesi hedeflenmektedir.

2.3.1 Ricâl Eserlerinde Bir Râvi: İsmail b. Ca'fer

İsmail b. Ca'fer döneminde önemli bir muhaddis olarak dersler vermiş, eser telif etmiştir. Ancak onun döneminde ve sonraki zamanlarda hadis münekkitlerince nasıl

¹³⁴ Hatîb, *Târîh*, C.VII, s.182.

¹³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, C.XIII, s.605.

değerlendirildiği önem taşımaktadır. Bu bölümde onun hakkında yapılan -varsa- cerh ve tezkiyeler sunulacaktır.

2.3.1.1 Sika Değerlendirmesinde Bulunanlar

Bu başlıkta müellif hakkında “sika” değerlendirmesinde bulunanlar tablo şeklinde sunulacaktır:

Münekkitin İsmi	Vefat Tarihi	İsmail b. Ca'fer Hakkındaki Değerlendirmesi
Yahyâ b. Maîn	(ö. 233/848)	“Sikadır, me'mundur, hatası azdır, saduktur.” ¹³⁶
Ali b. Medîni'ye	(ö. 234/848-49)	“Sikadır, kadîm şeyhlerdendir, kendisinden hadis alamadan vefat etti, biz ondan hadis yazmadık.” ¹³⁷
Ebû Zür'a er-Râzi'	(ö. 264/878)	“Sikadır.” ¹³⁸
Ahmed b. Hanbel	(ö. 241/855)	Oğlu Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903) babasına İsmail b. Ca'fer hakkında sorduğunda ondan “Hayırdan başka bir şey diyemem.” cevabını alır. Ardından net bir şekilde “Sika mıdır?” diye sorar ve babasının “evet” dediğini kaydeder. ¹³⁹
Nesâi	(ö. 303/915)	“Sikadır.” ¹⁴⁰
İbn Huzeyme	(ö. 311/924)	“Zamanının dünya hafızlarından olduğunu” söylemiştir. ¹⁴¹
İbn Hibbân	(ö. 354/965)	<i>es-Sikât</i> 'ta zikretmiştir. ¹⁴²

¹³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb İbn Ebî Hayseme, **et-Târîhu'l-kebîr = Tarihi İbn Ebî Hayseme.**, Kahire : el-Farukü'l-Hadise, 2004, C.II, s.358.

¹³⁷ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn el-Bağdâdî İbn Maîn, **Ma'rifetü'r-ricâl**, Dımaşk : Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1985, C.II, s.184.

¹³⁸ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, C.II, s.163.

¹³⁹ Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, **el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed**, Arabistan, Dâru'l-fellâh li'l-bahsi'l-ilmî ve tahkiki't-türâs, 1430, C.XVI, s.230.

¹⁴⁰ Mizzî, **Tehzîb**, C.III, s.58.

¹⁴¹ Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî İbn Huzeyme, **Sahîhu İbn Huzeyme**, Beyrut : el-Mektebü'l-İslâmî, 1975, C.III, s.202.

¹⁴² İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, C.VI, s.44.

Dârekutnî	(ö. 385/995)	Ziyadetü's-sika'sının makbul olduğunu söylemiştir. ¹⁴³
İbn Şâhin	(ö. 385/996)	<i>Sikat</i> 'ında zikretmiştir. ¹⁴⁴
Ebü Ya'lâ el-Halîlî	(ö. 446/1055)	İsmail b. Ca'fer'in sika olduğunu söylemiştir. ¹⁴⁵
Sem'ânî	(ö. 562/1166)	İsmail'in sikalardan olduğunu, ilim ve kıraatte Medinelilerin başı olduğunu söylemiştir. ¹⁴⁶
Şemsüddîn İbn Abdülhâdî	(ö. 744/1343)	"İmamdır, âlimdir, sikadır." ¹⁴⁷
Zehebî	(ö. 748/1348)	Ahmed b. Hanbel ve cemaatin İsmail b. Ca'fer'i tevsik ettiğini ¹⁴⁸ söylemiştir.

Tablo 2. 6: İsmail b. Ca'fer hakkında münekkitlerin yorumlarının dağılımı.

2.3.1.2 Sadûk Değerlendirmesi

Müteşeddîd olarak tanınan Abdurrahman b. Yusuf b. Hirâş (ö. 283/ 896) ise İsmail, Kesir ve Yahyâ kardeşlerin "sadûk" olduğunu söylemiştir.¹⁴⁹

Yapılan taramada elde edilen yukarıdaki verilerden hareketle İsmail b. Ca'fer hakkındaki en erken değerlendirme hicrî 158 yılında Bağdat yakınlarında doğan Yahyâ b. Maîn ve hicrî 161'de Basra'da doğan Ali b. Medînî tarafından yapılmaktadır. İsmail b. Ca'fer ile yaklaşık yirmi yıl beraber yaşayan bu iki münekkitten Ali b. Medînî, kendisinden hadis alamadan vefat ettiğini ve onun rivayetlerinden yazamadığını ekleyerek hayıflanmaktadır. Aralarında yaklaşık yarım asırlık zaman farkı bulunan, yirmi yıl kadar da beraber yaşayan iki münekkidin İsmail b. Ca'fer hakkındaki değerlendirmeleri oldukça

¹⁴³ Ebü'l-Meati Nuri, **el-Câmi' fi'l-cerh ve't-ta'dîl**, Beyrut : Âlemü'l-Kütüb, 1992, C.I, s.70.

¹⁴⁴ Moğultay b. Kılıç, **İkmâl**, C.I, s.382.

¹⁴⁵ Halilî, **el-İrşâd**, C.I, s.228.

¹⁴⁶ Moğultay b. Kılıç, **İkmâl**, C.I, s.382.

¹⁴⁷ Ebü Abdullah Muhammed b. Abdülhadi Dimaşkî, **Tabakâtu ulemâi'l-hadîs**, Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1996, C.I, s.369.

¹⁴⁸ Zehebî, **Tezhîb**, C.I, s.359.

¹⁴⁹ Makdisî, **el-Kemâl**, C.III, s.268.

önemlidir. Çünkü bu değerlendirmeler bizzat tanıdıkları, aynı yıllarda aynı şehirde -Yahyâ b. Maîn- yaşadıkları bir râvi için yapılmıştır. Oğlu Abdullah'ın nakliyle Ahmed b. Hanbel'in İsmail b. Ca'fer hakkındaki ifadeleri de bu açıdan değerlendirilmelidir. Zira o da İsmail b. Ca'fer ile aynı dönemde yaşamış, aynı ilimle meşgul olmuştur. Ebû Zür'a er-Râzî, İbn Hirâş da İsmail b. Ca'fer hakkında erken dönemde değerlendirmede bulunan münekkitler arasında zikredilmelidir.

İsmail b. Ca'fer hakkında hadis âlimlerinin değerlendirmeleri incelendiğinde en düşük mertebedeki değerlendirmenin “saduk” olduğu görülmektedir. Bu değerlendirmeyi ise müteşeddit tavırlarıyla tanınan İbn Hirâş yapmaktadır. Bu tavırla bilinen Nesâî ise İbn Hirâş'ın aksine İsmail b. Ca'fer'i “sika” kabul etmektedir. İsmail b. Ca'fer hakkında yalnızca saduk olduğu kanaatinde olan tek münekkit İbn Hirâş olmakla beraber aynı dönemde yaşaması bakımından ayrıca öneme sahip olan Yahyâ b. Maîn'in “sıkadır, me'mundur, hatası azdır, saduktur.” ifadeleri de dikkat çekmektedir.

2.3.2 Tarih Kitaplarında Tarihi Bir Şahsiyet: İsmail b. Ca'fer

Bu bölümde yukarıda “râvi” olması bakımından güvenilirliği hakkındaki değerlendirmelere ricâl kitapları aracılığıyla yer verilen İsmail b. Ca'fer hakkındaki tarihi yorumlar sunulacaktır. Tahmin edileceği üzere İsmail b. Ca'fer'in zikredildiği bu tarihi kaynaklar genellikle hadis ilmiyle de ilgilenen müellifler tarafından telif edilmiştir. İbn Sâd'ın *Tabakât*'ı, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târih*'i, İbn Kesîr'in *el-Bidaye ve'n-nihâye*'si, Taberî'nin *Târih*'i, Safedî'nin *el-Vâfi*'si, Zehebî'nin *Siyer, Târih ve İber*'i İsmail b. Ca'fer'den bahseden tarihi kaynaklardan bazılarıdır. Ancak bu bölümde birkaçına yer verilecektir.

1. İbn Sa'd (ö. 230/845) İsmail b. Ca'fer için “Sıkadır, insanların kendisinden dinlediği 500 hadisi vardır.”¹⁵⁰ ifadelerini kullanmaktadır.

¹⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, C.VII, s.237.

2. Zehebî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'da İsmail b. Ca'fer hakkında “İmamdır, hafızdır, sikadır.¹⁵¹”, *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm* adlı eserinde İsmail b. Ca'fer, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis ilminde Medine ulemâsının büyüklerindendir. Nâfi'den sonra Medine'nin en iyi kıraat hocasıdır.¹⁵², *el-İber fî haberi men ğaber*'de ise Nâfi'den sonra Medine'nin kâri'i, Mâlik'ten sonra Medine'nin muhaddisidir.¹⁵³ değerlendirmelerinde bulunmaktadır.

3. Safedî (ö. 764/1363), onun hakkında “Hadîs ve Kur'ân'da Medine ulemâsının büyüklerindendir. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ondan rivayette bulunmuştur.”¹⁵⁴ değerlendirmesinde bulunmaktadır.

İsmail b. Ca'fer biyografî eserlerinde de benzer şekilde tanımlanmıştır. Zaten bu eserlerin çoğunun müelliflerinin hadisçi kimlikleri de bulunmaktadır. Hem tarih hem hadisçi vasıfları bulunan bu müellifler İsmail b. Ca'fer'i güvenilir, sika bir râvi olarak tanımlamışlardır. Tarihte yaşamış bir şahsiyet olarak ise Medine'deki önemli konumundan, insanların ondan hadis dinlediğinden bahsederek önemine işaret etmişlerdir. Onun Medine'nin önemli muhaddisi Mâlik'ten, önemli kâriî Nâfi'den sonra geldiğini, Medine âlimlerinin büyüklerinden olduğunu ve önemli eserlerde ondan rivayetlerin nakledildiğini belirterek tevsik etmişlerdir.

Bu tarihi kaynaklarda İsmail b. Ca'fer'in daha çok Medine ile ilişkisine dikkat çekildiği görülmektedir. İlmi yayma faaliyetlerinin yoğunlukla Bağdat'ta olduğunu tespit ettiğimiz müellifin Medine şehri için de önemli bir muhaddis ve kâri' olduğuna işaret edilmektedir. Çalışma sırasında Medine'deki ilmî faaliyetlerini tespit edilemese de bu ifadeler onun hayatının Medine safhasının da ilmî bakımdan oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

¹⁵¹ Zehebî, *Siyer*, C.VIII, s.228.

¹⁵² Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, C.XI, s.35.

¹⁵³ Zehebî, *el-İber*, C.I, s.212.

¹⁵⁴ Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b Abdillâh Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Beyrût, Dâru İhyâu't-türâs, 1420, C.IX, s.65.

2.3.3 Kıraat Sahasında Medine'nin Kârîi: İsmail b. Ca'fer

İsmail b. Ca'fer hadisçi kimliğinden önce kârî olarak tanınmaktadır. Öncelikle kıraat ilmiyle ilgilendiği, burada belli bir seviyeye geldikten sonra hadis alanında hocalardan rivayetler almaya başladığı bilinmektedir. Ondan bahseden hadis kaynaklarında dahi kârî' yönüne mutlaka işaret edilmiş ve bu sahadaki maharetine, yetiştirdiği önemli öğrencilerine değinilmiştir. Dolayısıyla o, kıraat ilminde ve bu alandaki eserlerde de ismi çokça geçen kimselerdendir. Bu sahada yazılmış onca eser bulunmasına rağmen burada Zehebî'nin *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakât ve'l-a'sar* adlı eseri ile Cezerî'nin *Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* adlı çalışmalarından faydalanılacaktır. Zehebî'nin pek çok eserinden değerlendirmelerine yer verildiği için burada tekrar zikretmeyeceğiz. Zira aynı müellifin aynı şahıs hakkındaki görüşünün eserden esere farklılaşması beklenmez.

1. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) *Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* adlı eserinde İsmail b. Ca'fer hakkında “Celîldir, sikadır, Kuteybe kıymetinin yüceliği dolayısıyla ona kıraat okumuştur. O Ebû Cafer'in öğrencilerinden ders alsa da Ebû Cafer'den de okumuş olması uzak ihtimal değildir.¹⁵⁵” ifadelerini kullanmaktadır.

İsmail b. Ca'fer kıraat sahasında önemli kıraat hocalarından dersler almış ve pek çok kıraat önderine hocalık yapmıştır. Bu sebeple kıraat kaynaklarında da ondan övgü ile bahsedilmektedir.

¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, C.I, s.163.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSMAİL B. CA'FER'İN CÜZ'Ü: MUHTEVA TAHLİLİ VE ETKİLERİ

Çalışmanın bir önceki bölümünde detaylıca tanıtılan müellif İsmail b. Ca'fer'in günümüze ulaşan tek eseri, *Cüz* 'ü, eserin müellifi hicrî 2. asrın başlarında doğup sonlarına doğru vefat ettiğinden tam anlamıyla bir 2. asır eseri olmakta ve dönem hakkında önemli ipuçları vermektedir. Döneme dair genellemelerin ve ön kabullerin bu eser üzerinden yeniden ele alınması çalışmanın esas hedefidir. Bu amaçla çalışmanın bu bölümünde eserin muhtevası detaylı bir şekilde analiz edilecek ardından etki ve yayılımı incelenecektir.

Eserin muhteva tahlilinde öncelikle detaylı bir tasvir sunulacak ve bu veriler dönemin bahsi geçen ön kabulleri açısından ele alınacaktır. Bu tasvir; eserin ismi, hadis sayısı, bu hadislerin kaynakları ve sıhhat durumları, râvilerin tabakaları, hadislerde kullanılan rivayet lafızları, müellifin şahsi görüşlerine yer verme oranı vb. gibi muhtevaya yönelik bazı maddelerin incelenmesi sonucu oluşturulacaktır. Eserin muhteva tahlili yapıldıktan sonra etkileri ve yayılımı incelenecektir. Bu incelemede eserde yer alan rivayetlere kimler tarafından ulaşıldığı ve bu rivayetlerin kimlere ulaştırıldığı tespit edilecektir.

Bu bölümün bahsi geçen temel iki başlığı, muhteva analizi ve etkileri olmakla beraber bunlara geçmeden önce daha öncelikli incelenmesi gereken iki meselesi daha bulunmaktadır. Bu iki mesele cüzün müellife aidiyeti ve yazıldığı dönemdir. Bunlar muhteva hakkında söylenecek tüm yargıları etkileyeceğinden ve muhtevaya dahil olmadığından iki ayrı başlıkta incelenecektir. Bu meseleler hakkında doğruya en yakın tespitlere ulaşıldığı takdirde yapılacak muhteva analizi ve yayılım incelemesinin de daha doğru sonuçlar vermesi beklenmektedir.

3 ESERİN KİMLİĞİ

3.1 Eserin Müellife Aidiyeti

İsmail b. Ca'fer tarafından telif edilen, çeşitli konulara ait çoğunluğu merfû rivayetlerden oluşan hadis *Cüz*'ü, müellifin talebesi Ali b. Hucr tarafından rivayet edilmektedir. Önceki bölümde yapılan araştırmada müellifin en yakın talebesi olduğu tespit edilen Ali b. Hucr, eserin kütüphanelerde yer alan nüshalarının yegane râvisidir. Eserin İstanbul'da Köprülü ve Feyzullah Efendi Kütüphanelerinde, Suriye'de Zâhiriyye Kütüphanesinde olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır.¹ Bu nüshalardan Köprülü ve Feyzullah Efendi Kütüphanelerindeki yazmalarında eserin ilk *Cüz*'ünde ismi “الجزء الأول” من حديث علي بن حجر السعدي عن إسماعيل بن جعفر المدني olarak kaydedilmektedir. Köprülü Kütüphanesinde eserin ilk 3 cüzü yer alırken Zahirîyye Kütüphanesinde 3 ve 4. cüzün yazmaları da bulunmaktadır.²

Eserin yazma nüshalarında Ali b. Hucr'a nispetle isimlendirilmesi, gerçekte kimin telifi olduğunu ortaya koymayı zorunlu kılmaktadır. Eserin müellifinin tespiti için öncelikle kaynaklarda İsmail b. Cafer ve Ali b. Hucr'a nispet edilen eserler araştırılarak ilgili isimlere ait çalışma bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Bu çerçevede *el-Mektebetü's-şâmile* programında “nüsha/cüz/fevâid/hadîs/ehâdîs” kavramları “İsmail b. Ca'fer/İsmail” ve “Ali b. Hucr” isimleri ile ayrı ayrı taranmıştır. Yapılan bu taramada eserin İsmail b. Ca'fer'e ait olduğu, Ali b. Hucr'un eserin yalnızca râvisi olduğu tespit edilmiştir.

Cüz'ün İsmail b. Cafer'e ait olduğuna dair en önemli delillerinden biri nüsha ravilerinin bulunmasıdır. Yaygın bilinen şekliyle Ali b. Hucr olsa da diğer râvisi olan Muhammed b. Zünbûr ismine özel olarak değinilmesi gerekmektedir. Bu ismin rivayet tarihindeki konumu araştırıldığında nüsha ile olan ilişkisi bariz bir şekilde öne çıkmaktadır. Ancak günümüze ulaşan yazmalara kaynaklık eden tek nüsha Ali b. Hucr'dan

¹ Mısır'da da bir nüshasının olduğundan bahsedilmiştir. Bkz: Ali b. Hucr, **Hadîs**, s. 60.

² Faruk Koçak, **İstanbul Kütüphanelerindeki Hadis Cüzleri**, ; (İstanbul : Marmara Üniversitesi, Tez, 1995) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), 185 (168 numaralı dipnot).

geldiği için bu yazmalar onun ismiyle anılmıştır. Eğer zamanla farklı nüshaları tespit edilirse eserin diğer râvilerle nispetle anıldığı da görülebilir. Nitekim İbn Hacer eseri İbn Zünbûr'a nispetle “*Cüz'ü İbn Zünbûr*” isimlendirmesiyle de kullanmıştır.

Görünürde müellifle yakın alakası tespit edilemeyen Muhammed b. Zünbûr (ö. 248/862) Ali b. Hucr ile beraber eserin iki râvisinden biridir. İbn Zünbûr'un en önemli özelliği kaynaklarda nüshanın ravisi olarak zikredilmesidir. Nitekim İbn Hacer cüze ulaştığı isnadını İbn Zünbûr tariki ile nakletmektedir. Hatta bu cüzü Salihyye medresesinde okuduğunu ifade etmektedir. O, okuttuğu eserleri ve isnadlarını zikrettiği eseri *Mu'cemü'l-Müfehres*'inde bu *Cüz'e* ve isnadına “*Cüz'ün fihî Nüshatü İsmail İbni Ca'fer İbni Ebî Kesîri'l-Medeniyyi*” başlığıyla yer vermektedir.³ İbn Hacer'in meşhur hanım hocası Fâtımâ ile başlayan isnad İbn Zünbûr ile sona ermektedir. İbn Zünbûr'dan nakleden öğrencisi ise *Cüz'ün* senetlerinde ismi çokça zikredilecek olan Ebû Ca'fer Muhammed b. İbrahim Deybülî'dir. Dolayısıyla İbn Hacer eseri hocasından İbn Zünbûr'un rivayetiyle almıştır.

Aynı esere işaret etmek için kullanılan farklı atıf ve isimlendirmeler *Cüz'ün* müellifi hakkında önemli deliller sunmaktadır. Eser için kullanılan bu isimler, nüsha ravilerine nispetle tercih edildiğinde cüzün müellife aidiyetini ortaya koymaktadır. Bu kullanım İbn Hacer'de görülmektedir. O, *Cüz'ün fihî Nüshatü İsmail İbni Ca'fer İbni Ebî Kesîri'l-Medeniyyi* başlığıyla esere ulaştığı senedini zikrettikten sonra bu cüze “ha” harfi maddesinde “Ali b. Hucr'un Fevâidi”, “za” harfi maddesinde ise “İbn Zünbûr'un Cüz'ü” ismiyle yer vereceğini söylemektedir.⁴ Müellifin bu cümlesinden açıkça üç isimlendirmenin aynı eser için kullanıldığı, İsmail'in eserinin râvilerine nispetle de anıldığı anlaşılmaktadır. Eğer eser yalnızca Ali b. Hucr'un ismiyle anılsaydı aidiyeti hakkında bir şüphe barındırabilirdi. Ancak İbn Zünbûr'a nispetle de anılıyor olması, eserin açıkça râvilerine nispet edildiğini göstermektedir. Nitekim İbn Hacer'in işaret ettiği maddelerden “za” harfine bakıldığında “*Cüz'ü İbn Zünbûr*” başlığıyla elde ettiği isnadı

³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres = Tecrîd esânîdü'l-kütübü'l-meşhure ve'l-eczâi'l-mensûre*, thk. Muhammed Şekur Meyâdinî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 226.

⁴ İbn Hacer, a.y.

zikretmekle yetindiği görülmektedir.⁵ “Ha” harfî maddesinde ise “Fevâidü Ali b. Hucr es-Sa’dî fî Erba’ati Eczâin” başlığıyla eseri kendisine ulaştıran senedi vermektedir. Bu senet Ali b. Hucr’a dayanmakta ve müellif dört cüzden oluşan eserin cüzlerini aldığı senetleri ve tahammül yollarını ayrı ayrı zikretmektedir.⁶

Müelliflerin, eserlerinde yer verdiği isnadlar yukarıdaki durumu desteklemekte, Muhammed b. Zünbûr’un Ali b. Hucr ile beraber nüsha ravisi olduğunu göstermektedir. Nitekim Zehebî eserin kendisinde âlî bir nüshasının bulunduğundan bahsetmekte ardından isnadıyla beraber eserden bir rivayet örneği zikretmektedir. Bu isnaddan anlaşıldığına göre Zehebî’de bulunan nüsha da Muhammed b. Zünbûr rivayetidir.⁷ Nitekim Zehebî, İbn Zünbûr nüshasının râvisi Deybûlî’den bahsederken bu cüze âlî bir şekilde ulaştığını ifade etmektedir.⁸ Onun dışında, İbn Hacer ve Takıyyüddîn Fâsî’nin⁹ İbn Zünbûr rivayetini elde ettikleri bilinmektedir. Bu durum, eserin farklı rivayetlerinin özellikle hicrî 8. ve 9. asırlarda yaygın olduğunu ve râvisine nispetle anıldığını göstermektedir.

Ayrıca İbn Zünbûr’un İsmail b. Ca’fer’den rivayetlerinin *Cüz*’deki hadislerle mukayese edilmesi sonucunda ortaya çıkan uyum, onun eserin yayılımında etkili olan bir ravi olduğunu desteklemektedir. Bu durum, *Cüz*’ün müellifine aidiyetini oldukça kuvvetli hale getirmektedir. Nitekim Muhammed b. Zünbûr ile aynı asırda yaşayan Mekke tarihçisi Fâkihî (ö. 278/891-92 [?]) eserinde İsmail b. Ca’fer’in bir hadisini İbn Zünbûr’dan tahdîs sîğasıyla nakletmektedir.¹⁰ Bu hadisin *Cüz*’deki 283 numaralı rivayetle birebir aynı olduğu görülmektedir. Bu ise Fâkihî’nin İbn Zünbûr aracılığıyla cüze ulaşmış olabileceğine dair bir işaret niteliğindedir. Nesâî, *Sünen*’inde müelliften hem Ali b. Hucr

⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 291.

⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 263.

⁷ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-nübelâ** (Beyrut : Müessesetü’r-Risâle, 1985), C.VIII, s.230.

⁸ Zehebî, **a.g.e.**, C.X, s.16.

⁹ Ebü’t-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali Takıyyüddîn Fâsî, **el-İkdü’s-semîn fî târîhi’l-beledi’l-emîn**, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1998, C.II, s.141.

¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. el-Abbas Fâkihî, **Ahbâru Mekke fî kadîmi’d-dehr ve hadîsih**, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, 4. bs, Mekke, Matbaatü’n-Nehdati’l-Hadise, 1986, C.IV, s.41.

hem de İbn Zünbûr aracılığıyla aldığı hadisi tek senetle nakletmektedir.¹¹ Bu hadis de *Cüz*'deki rivayetle tamamen uyum arz etmektedir. Nesâî'nin Kuteybe ve Ali b. Hucr'un öğrencisi olması,¹² İsmail'in rivayetlerine ulaşması bakımından önemlidir. Ancak onun rivayeti Ali'nin yanında İbn Zünbûr aracılığıyla elde etmesi *Cüz*'e ulaşmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. İbn Arûbe de İsmail'in hadisini Fâkihî ve Nesâî gibi İbn Zünbûr'dan bizzat alan ve *Cüz* ile tamamen aynı nakleden isimlerdendir.¹³ Bu müellifler dışında İsmail b. Ca'fer'den İbn Zünbûr aracılığıyla hadis nakleden sonraki dönemlere ait pek çok hadis alimi bulunmaktadır. Bu alimlerin rivayetlerinin aynı ifadelerle *Cüz*'de geçmesi esere ulaşmış olmaları ihtimalini doğurmaktadır. Bu muhaddislerden bazılarının rivayetlerine aşağıdaki tabloda yer verilecektir:

Müellif	Rivayetin Eserdeki Formu	Rivayetin Cüz'deki Formu
Tâberânî (ö. 360/971)	حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِسْحَاقَ الْثَّسْتَرِيُّ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ زُنْبُورٍ، ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ مَيْمُونٍ بْنِ إِبَّاسِ بْنِ الْبَكَّيْرِ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ سَهْلٍ بْنِ سَعْدٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ إِلَى سُتْرَةٍ فَلْيَدْنُ مِنْهَا لَا يَقْطَعُ الشَّيْطَانُ عَلَيْهِ صَلَاتَهُ»	حدثنا علي، ثنا إسماعيل، ثنا عيسى بن موسى بن محمد بن إياس بن بكير الليثي، عن صفوان بن سليم، عن نافع بن جبير بن مطعم، عن سهل أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «إذا صلى أحدكم إلى السترة فليدن منها لا يقطع الشيطان عليه صلاته»
Dârekutnî (ö. 385/995)	قَرَأَ عَلَيَّ أَبِي مُحَمَّدٍ بِحَيٍّ بْنِ صَاعِدٍ وَأَنَا أَسْمَعُ: حَدَّثَكُمْ مُحَمَّدُ بْنُ زُنْبُورٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكَعَ فِي الصَّلَاةِ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، فَقَالَ: «اللَّهُمَّ أَنْجِ عَيَّاشَ	حدثنا محمد، عن أبي سلمة، عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ركع في صلاة الصبح، ثم رفع رأسه، فقال: «اللهم أنج عياش بن ربيعة، اللهم أنج سلمة بن هشام، اللهم أنج الوليد بن الوليد اللهم أنج المستضعفين من

¹¹ Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayn Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrût, Müessesetü'r-risale, 2001, C.IX, s. 368.

¹² M. Yaşar Kandemir, “Nesâî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXII, İstanbul, 2006, s. 563-565.

¹³ Hüseyin b. Muhammed b. Ebî Ma'ser Ebû Arûbe, *Ehâdisü Ebî Arûbe el-Harrânî bi-rivâyeti Ebî Ahmed el-Hâkim*, thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Riyad, Şirketü'r-Riyâd, 1998, s. 48.

	بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ ، اللَّهُمَّ أَنْجِ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسَنِي يُوسُفَ» ، ثُمَّ خَرَّ سَاجِدًا	المؤمنين، اللهم اشدد وطأتك على مضر، اللهم اجعلها عليهم سنين كسني يوسف» ثم خر ساجدا
Dârekutnî	فَرَى عَلَى أَبِي مُحَمَّدٍ بْنَ صَاعِدٍ ، وَأَنَا أَسْمَعُ: حَدَّثَكُمْ مُحَمَّدُ بْنُ زُنْبُورِ الْمَكِّيِّ ، ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تَقْدُمُوا هَلَالَ رَمَضَانَ يَوْمَ وَلَا بَيَوْمَيْنِ إِلَّا أَنْ يُؤَافِقَ ذَلِكَ صَوْمًا كَانَ يَصُومُهُ أَحَدُكُمْ ، صُومُوا لِرُؤُوسِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤُوسِهِ ، فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَعُدُّوا ثَلَاثِينَ ثُمَّ أَفْطِرُوا	حدثنا محمد، عن أبي سلمة، عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لا تقدموا شهر رمضان بيوم، ولا يومين إلا أن يوافق ذلك صوما كان يصومه أحدكم، صوموا لرؤيته وأفطروا لرؤيته، فإن غم عليكم، فعدوا ثلاثين ثم أفطروا»
Ebu Tahir Muhallis (ö. 393/1003)	حدثنا يحيى قال: حدثنا محمد بن زنبور قال: حدثنا إسماعيل بن جعفر قال: حدثنا العلاء بن عبد الرحمن، عن أبيه، عن أبي هريرة، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «من صلى علي واحدة صلى الله عليه عشرا» صلى الله عليه وسلم	حدثنا العلاء، عن أبيه، عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «من صلى علي واحدة صلى الله عليه عشرا»
Beyhakî (ö. 458/1066)	... ثنا يَشْرُ بْنُ أَحْمَدَ، ثنا دَاوُدُ بْنُ الْحَسَنِ النَّبْهَقِيُّ، ثنا قُتَيْبَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُجْرٍ، وَمُحَمَّدِ بْنِ زُنْبُورٍ، قَالُوا: ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حَمِيدٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «غَدْوَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا	حدثنا حميد، عن أنس أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «غدوة في سبيل الله، أو روحة خير من الدنيا وما فيها، ولقباق قوس أحدكم في الجنة أو موضع قدمه في الجنة خير من الدنيا، ولو أن امرأة من نساء أهل الجنة اطلعت إلى الدنيا

فِيهَا، وَلَقَابُ قَوْسَيْنِ أَحَدِكُمْ أَوْ مَوْضِعُ قَدَمِهِ مِنَ الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا، وَمَا فِيهَا، وَلَوْ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ اطَّلَعَتْ إِلَى الْأَرْضِ لِأَضَاءَتْ مَا بَيْنَهُمَا وَلَمَّأَتْ مَا بَيْنَهُمَا رِيحًا، وَلَنَصِيفُهَا عَلَى رَأْسِهَا خَيْرٌ مِنَ «الدُّنْيَا، وَمَا فِيهَا»	لمأت ما بينهما ريحا، ولنصيفها على رأسها خير من «الدنيا وما فيها»
--	---

Yukarıdaki tabloda müellifin eserinde yer alan rivayetlerle aynı lafızlarla nakleden muhaddislerden birkaç örnek verilmiştir. Bu örnekler cüzün İbn Zünbûr rivayeti aracılığıyla ulaştığı isimleri ve yaygınlık gösterdiği bölgelere dair bazı ipuçları taşımaktadır. Bunun yanında hicrî 5. asır alimlerinden Hüseyin b. Muhammed el-Hinnâî *Fevâid*'inde İsmail'in Cüz'ünde de aynı ifadelerle yer alan bir rivayete İbn Zünbûr senediyle yer vermektedir. Senetteki tüm isimlerin aynı olması müellifin Cüz'e İbn Zünbûr aracılığıyla ulaştığını göstermektedir. Bahsi geçen senet ve metin uyumundan Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Tâhir es-Silefî ve daha birçok muhaddisin İsmail b. Ca'fer'in eserindeki rivayetlere Muhammed b. Zünbûr aracılığıyla ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu ise İsmail b. Ca'fer'in eserinin en az iki ayrı nüshasının bulunduğunu, her iki nüshanın rivayetlerinin aynı olduğunu ve nüshalardan birinin -İbn Zünbûr nüshasının- kayıp olduğunu diğer Ali b. Hucr nüshasının ise İsmail'e ait olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ali b. Hucr ve İbn Zünbûr dışında Kuteybe'nin de eserin nüsha ravisi olduğuna dair bazı işaretler bulunmaktadır. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*'da müellifin eserine âlî bir isnadla sahip olduğunu söyledikten sonra Kuteybe tarikiyle gelen bir rivayeti örnek vermektedir.¹⁴ Bu rivayet müellifin cüzünde aynı ifadelerle yer almaktadır. Buradan hareketle eserin- her ne kadar günümüze ulaştığı bilinmese de- İsmail'in yakın öğrencilerinden Kuteybe'ye ait bir rivayetin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir

¹⁴ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998, C.I, s.184.

önceki bölümde İsmail b. Ca'fer'in *Kütüb-i Sitte* rivayetlerinde Kuteybe'nin ismi çokça zikredilmiştir.

Burada İsmail b. Ca'fer nüshasının ravileri olduğu kanaatine varılan üç isme ulaşılmaktadır. Bu isimlerden Ali b. Hucr'un rivayet nüshası günümüze ulaşırken İbn Zünbûr'un nüshası farklı eserlerdeki rivayetler yoluyla ve muhaddislerin ifadeleriyle tespit edilmektedir. Kuteybe'nin bir nüshasının olması ise yalnızca bir varsayım olarak kabul edilmelidir. Ancak cüzlerle ilgili Recep Gürkan Göktaş tarafından yapılan önemli bir doktora çalışmasında kitapların rivayet hakkını almak ile onları fiziksel olarak elinde bulundurmak arasında bir ayrıma gidilmektedir. Bu çalışmada 7.-9. yüzyıllarda semâ ve kıraat kayıtlarına göre cüzler ve küçük hadis eserlerinin çok fazla kişi tarafından dinlendiği ancak bu kitapların çoğunun tek nüsha halinde gelmesinin bu kitapların fazla istinsah edilmediğini gösterdiği belirtilmektedir.¹⁵ Nitekim yazar, okuyucuya “Mesela İbn Hacer'in elinde *el-Mu'cemu'l-Mufehres*'te kaydettiği iki bine yakın eserin hepsinden şahsi bir nüshası bulunmakta mıydı?” sorusunu yönelterek iddiasını düşündürmektedir. Çünkü yazara göre cüzler de dahil olmak üzere isimsiz hadis mecmualarının çok az bir kısmı sonraki dönemlere bütünüyle tam bir şekilde aktarılmıştır.¹⁶

Göktaş, incelediği eserin Muccâ'a nisbetini tartışmak gerektiğini, bu eserin ravilerinin/katılımcıların katkılarıyla oluşan ortak bir üretim olabileceğini belirtmekte,¹⁷ “Muccâ'a'nın hadisleri ve buna benzer pek çok erken dönem muhaddisin hadisleri bir iki nesil toplu bir şekilde rivayet edildiği için sonraki tarihlerde eser olarak telakki edilmiştir.” cümlelerini kurmaktadır.¹⁸ Bu ifadeleriyle yazar, hadis tarihinde telif edilen bazı eserlerdeki ravi tasarruflarını gündeme taşımaktadır. Buna göre nüshayı hocadan nakleden öğrenciler eklemeler, azaltmalar ve rivayetler arasında seçmelerle hocanın hadislerine müdahalelerde bulunabilmektedir. Hatta bazı hocaların rivayetleri başlangıçta toplu bir şekilde rivayet edildiğinden sonraki asırlar tarafından eser zannedilebilmektedir.

¹⁵ Göktaş, **Muccâ İbn Zübeyr**, s. 227.

¹⁶ Göktaş, **a.g.e.**, s. 228.

¹⁷ Göktaş, **a.g.e.**, s. 231.

¹⁸ Göktaş, **a.g.e.**, s. 232.

Yukarıdaki iddia telif edilen bazı eserler için mümkündür. Ancak İsmail b. Ca'fer'in eserinin yukarıda detaylıca açıklanan deliller sebebiyle ravi tasarrufu sonucu oluştuğunu ya da başlangıçta topluca rivayet edilme sebebiyle ilerleyen dönemlerde eser zannedildiğini varsaymak söz konusu olamaz. Nitekim tarih buna imkan vermemektedir. Eserden bahseden onlarca muhaddis, farklı yüzyıllarda farklı coğrafyalarda dolaşımında olmasına rağmen birbiriyle tamamen uyumlu yüzlerce rivayet, iki ayrı öğrenciden nakledilen nüsha ve muhaddislerin eserle ilgili değerlendirmelerinin nüsha ile uyumu bahsi geçen ihtimali bertaraf etmektedir. Ki zaten İsmail b. Ca'fer Buhâri, Müslim, Tirmizî'nin eserlerinde yer verilen önemli bir ravi olarak tarihte konumunu korumuştur. Hatta Buhâri'de yer alan rivayetlerin İsmail'in cüzüyle uyumu dikkat çekmektedir.

Yazarın bir diğer iddiası olan *el-Mu'cem*'deki eserlerin tamamının nüsha olarak İbn Hacer'de bulunup bulunmaması ise farklı bir tartışmanın konusudur. Burada yazar, bu senetlerin yalnızca rivayet senedi hakkı olabileceğini dolayısıyla nüshanın senedini zikreden her muhaddisin elinde nüshanın bulunmayacağı ihtimalinden söz etmektedir. Bu iddia da derin araştırmaları gerektirmekle beraber yukarıda sayılan sebeplere dayanarak İsmail b. Ca'fer'in eseri için söz konusu edilememektedir.

Eserin müellife aidiyeti konusunda temel delillerden biri de esere yapılan atıflardır. İsmail b. Cafer'in bu eserine müelliften yarım asır sonra aynı şehirde, Bağdat'ta, yaşamış olan; vefatları arasında yaklaşık elli yıl bulunan *Tabakât* müellifi İbn Sa'd (ö. 230/845), eserinde İsmail b. Ca'fer'in biyografisinde “صاحب الخمسمائة الحديث” ifadesiyle *Cüz*'ü kastetmektedir. Zira günümüze ulaşan nüsha 477 hadis ihtiva etmektedir. Bu sayı, İbn Sa'd'ın nitelemesiyle uygunluk arz etmektedir. İbn Sa'd'ın sunmuş olduğu bu bilgi, eserin İsmail'e aidiyetini gösteren önemli delillerden biridir. Çünkü Ali b. Hucr ile çağdaş olan ve aynı şehirlerde ikamet eden İbn Sa'd, eser hakkında -tespit edilebilen- en erken konuşan kimsedir. Bu durum eserin İsmail b. Ca'fer dönemindeyken ona aidiyetinin bilindiğini ancak sonraki asırlarda nüshalar azaldığında nüsha râvisine nispet edilmeye başlandığını göstermektedir. Nitekim İbn Sa'd hicrî 160 yıllarında doğmuşsa da hicrî 200

yılında¹⁹ yani İsmail b. Ca'fer vefat ettikten sonra Bağdat'a gelmiştir. Dolayısıyla onunla herhangi bir ilişkisi olmamıştır. Buna rağmen müellifi “insanların kendisinden dinlediği 500 hadise sahip” olmakla nitelendirmesinin dayanağı Bağdat'taki ilim ortamı olmalıdır. Ancak burada akıllara İbn Sa'd'ın maksadının İsmail'in eseri değil, rivayet sayısı olduğu gelebilir. Bu ihtimalin yok sayılmasının sebebi ise müellifin 500'den fazla rivayetinin bulunması, eserin hacmiyle burada zikredilen rivayet sayısının uyuşmasıdır. Dolayısıyla bu karineler yardımıyla İbn Sa'd'ın buradaki maksadının günümüze ulaşan *Cüz* olduğunda şüphe kalmamaktadır.

İbn Hacer'in “نسخة إسماعيل بن جعفر رواية علي بن حجر، عن إسماعيل، وهي في” ifadesi de durumu netleştiren önemli ifadeleridir. Zira burada İbn Hacer eseri “Ali b. Hucr'un İsmail'den rivayet ettiği ‘Nüshatü İsmail b. Ca'fer’” olarak isimlendirmekte dört cüzden oluşup İsmail'in hocalarına göre tertip edildiğini söylemektedir.²⁰ Bu durum günümüze ulaşan nüshada yer alan hadis sayısı, ravisi ve cüz sayısı ile birebir uyum içerisindedir.

Bahsi geçen deliller, eserin müellifinin İsmail b. Ca'fer olduğunu, Ali b. Hucr, İbn Zünbûr ve Kuteybe gibi râvilerinin bulunduğunu bununla beraber elde var olan tek nüshanın Ali b. Hucr rivayeti olması sebebiyle eserin bazen ona nispet edildiğini göstermektedir.²¹ Bu deliller eserin İsmail b. Ca'fer'in olduğunu göstermesi bakımından yeterli olmakla beraber aşağıda müelliflerin eseri isimlendirme tercihleri sunulacaktır. Bu isimlendirme biçimleri eserin müellife aidiyeti için önemli deliller teşkil etmektedir.

İsmail b. Ca'fer'in eseri sonraki dönemlerde “nüsha” ismiyle sıkça kullanılmıştır. Zehebî, *Siyer*'inde İsmail b. Ca'fer maddesinde eserin kendisine âlî bir senetle ulaştığını ifade etmek için “nüsha” kelimesini kullanmaktadır.²² Eserin başka bir yerinde müellif,

¹⁹ Mustafa Fayda, “İbn Sa'd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.XX, İstanbul, 1999, s. 294-297.

²⁰ Ahmed b Ali b Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe : mim - ya.*, Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, C.VI, s.396.

²¹ İsmail b. Ca'fer'in eserini tahkik eden bir çalışmada oldukça detaylı bir delillendirmede bulunulmuştur. Yukarıdaki delilleri yeterli görmeyen okuyucu dilerse bu araştırmaya başvurabilir. İlgili konu için bkz: Ali b. Hucr, *Hadîs*, s. 60-69.

²² Zehebî, *Siyer*, C. XV, s.10.

Ahmed b. İbrahim el-Abkasî'den (ö. 405/1014-15) "İsmail b. Ca'fer nüshasının râvi ashabından kalan son kişi"²³ olarak bahsetmekte ve eser için yine "nüsha" ifadesini kullanmaktadır.²⁴ Abkasî'nin, aynı zamanda hocası Deybülî'nin rivayetlerini devam ettiren tek kişi olduğu tespit edilmiştir.²⁵ Deybülî ise İbn Zünbûr'un rivayetiyle gelen *Cüz*'ü nakleden öğrencisidir. O halde eserin İbn Zünbûr nüshasının Deybülî-Abkasî tarihiyle taşındığı söylenebilir. Zehebî, *Siyer*'inin başka yerlerinde²⁶ ve başka eserlerinde²⁷ de *Cüz* için, "nüsha" ifadesini kullanmıştır.

Mekke tarihi hakkında yazdığı "*el-Ikdü's-semîn*" adlı eseriyle tanınan Mâliki fakihi Takıyyüddîn el-Fâsî (ö. 832/1429) ilgili telifinde İsmail'in *Cüz*'üne ulaşmış olan Ebû Ca'fer el-Mekkî'ye yer vermektedir. Fâsî bu maddede eseri "Nüshatü İsmail b. Ca'fer" olarak adlandırmakta ve Ebu Ca'fer'in bu eserin İbn Zünbûr nüshasını Deybülî vasıtasıyla hocası İbn Firâs'tan (Abkasî) aldığını ifade etmektedir.²⁸

İbn Hacer de eserlerinde, Zehebî gibi "nüsha" kelimesini tercih etmektedir. Nitekim o, Gazzâlî'nin fıkıh kitabına yazılan şerhte yer alan hadislerin tahrîcini yaptığı *Telhîsü'l-habîr*'inde bir rivayette kendisine İsmail b. Ca'fer'in nüshası vasıtasıyla rivayet edildiğini ifade etmektedir.²⁹ Bu ifadeden, müellifin esere ulaştığı da anlaşılmaktadır. Müellifin ricâlü'l-hadîs alanında yazmış olduğu, içerisinde yer alan râvi biyografisi sayısı açısından alanın en kapsamlı eseri *el-İsâbe*'sinde Davud b. Kays'tan naklettiği rivayetin kendisine Ali b. Hucr'un İsmail'den rivayet ettiği *İsmail b. Ca'fer Nüshası*'ndan rivayet edildiğini, bu nüshanın dört cüzden oluşup İsmail'in hocalarına göre tertip edildiğini, bahsi geçen rivayetin ise İsmail'in hocalarından Davud b. Kays başlığı altında yer aldığını ifade etmektedir.³⁰ Bunun yanında onun, okuttuğu kitapları aldığı hocalarını ve senetleri

²³ Zehebî, **a.g.e.**, C.XVII, s.182.

²⁴ Zehebî, **a.g.e.**, C.VII, s.13.

²⁵ M. Yaşar Kandemir, "Abkasî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, 1988, s. 311-312.

²⁶ Zehebî, **Siyer**, C.XIII, s.477.

²⁷ Müellif **Zeylû't-takyîd ve Ikdü's-semîn** gibi diğer bazı eserlerinde de eseri "nüsha" ile ifade etmektedir.

²⁸ Takıyyüddîn Fâsî, **el-Ikdü's-semîn**, C.III, s.95.

²⁹ Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîc-i ehâdisi'r-Rafî'yyi'l-kebîr* (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), C.IV, s.310.

³⁰ İbn Hacer, **el-İsâbe**, C.VI, s.396.

verdiği *el-Mecma'u'l-mü'esses* ve *el-Mu'cemü'l-müfehres* adlı kitaplarında cüz için “Cüz’ün Fihî Nüşatü İsmail b. Ca’fer...”³¹, “Nüşatü İsmail b. Ca’fer an Abdullah b. Dînâr”³² tabirini kullanmaktadır.

Hadis âlimlerinden Şemsüddîn Sehâvî (ö. 902/1497), biyografi türünde telif ettiği *ed-Dav'u'l-lâmi* adlı eserinde İsmail b. Ca’fer’in *Cüz*’ünü işiten bir kimseden bahsederken “Nüşatü İsmail b. Ca’fer” ifadesini kullanmaktadır.³³

Görüldüğü üzere eser Zehebî, İbn Hacer ve Sehâvî gibi müteahhirûn dönem âlimleri tarafından “nüsha” ismiyle İsmail b. Ca’fer’e nispet edilmektedir. Eserin diğer isimlendirmelerine kıyasla “nüsha” ismi daha çok İsmail b. Ca’fer’e atfedildiğinde kullanılmış, kaynaklarda Ali b. Hucr ile beraber kullanımına rastlanmamıştır.

İsmail b. Ca’fer’in eseri için de kimi zaman “fevâid” isimlendirmesi kullanılmıştır. Ancak eserin fevâid olarak adlandırılışı daha çok Ali b. Hucr’a nispet edildiğinde kullanılmıştır.

“Nüşatü İsmail b. Cafer” kullanımlarıyla dikkat çeken İbn Hacer *İsâbe*’de Ali b. Hucr’un bir rivayeti uzun versiyonuyla “Fevâidü İsmail b. Ca’fer” de rivayet ettiğini söylemektedir.³⁴ Eser Ali b. Hucr’a atıfla isimlendirildiğinde “Fevâid” isminin sıkça kullanıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin İbn Hacer, “İsmail b. Ca’fer Nüşası” maddesinde bu eserin Ali b. Hucr ve İbn Zünbûr maddeleriyle aynı olduğunu ifade ederken “Fevâidü Ali b. Hucr” olarak isimlendirmektedir.³⁵ Oysa İbn Zünbûr maddesine işaret ettiğinde “Cüz’ü İbn Zünbûr” ifadesini kullanmaktadır.³⁶ İbn Hacer, bir başka eserinde ise “رويناہ فی فوائد علی بن حجر عن اسماعیل بن جعفر” “Ali b. Hucr’un İsmail’den

³¹ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 226.

³² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer İbn Hacer, *el-Mecmâü'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres*, Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1992, C.I, s.221.

³³ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi [li-ehli'l-karni't-tâsi]*, Beyrut : Daru Mektebeti'l-Hayat, C.III, s.162.

³⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, C.VI, s.448.

³⁵ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 226.

³⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 291.

rivayet ettiği Fevâid” şeklinde nitelemektedir.³⁷ O bazı eserlerinde İsmail b. Ca’fer’e işaret etmeden direkt “Fevâidü Ali b. Hucr” ismini kullanmaktadır.³⁸ İbn Hacer başka bir eserinde ise daha farklı bir kullanımla eseri “فوائد علي بن حجر السعدي عن شيوخه رواية” “Fevâidu Ali b. Hucr an Şuyûhîhî” olarak adlandırmaktadır.³⁹ Normalde İsmail’in hocalarından rivayetlerinin yer aldığı esere yapılan bu adlandırma sanki Ali b. Hucr’un hocalarından rivayetlerinin yer aldığı fevâid türü bir eser gibi anlaşılmasına sebep olmaktadır. Sehâvî de eserinde “Fevâidü Ali b. Hucr” ifadesini kullanan isimlerdendir.⁴⁰

Eser için “hadîs/ehâdîs” isimlendirmesi de kullanılmıştır. Nitekim Birzâlî eseri “Ehâdîsu İsmail b. Ca’fer”,⁴¹ İbn Hacer “Ehâdîsu Ali b. Hucr”⁴², Zehebî “Hadîsü Ali b. Hucr” kullanımını tercih ettiği görülmektedir.⁴³

Eserin türüne nispetle “cüz” isimlendirmesi de bazen terim anlamıyla bazen de özel olarak esere işaret maksadıyla kullanılmaktadır. Zehebî, görüştüğü hocalarının biyografilerini derlediği eseri *Mu’cemü’s-şüyûh*’ta cüzden “Ali b. Hucr’un Cüzleri” ifadesiyle bahsetmektedir. Hocasının biyografisinde Ali b. Hucr’un cüzünü kendisine ulaştıran kişi olduğunu “رَوَى لَنَا الثَّالِثُ مِنْ أَجْزَاءِ عَلِيِّ بْنِ حُجْرٍ” sözleriyle anlatmaktadır.⁴⁴ Alâî, eseri Ali b. Hucr’a atıfla “أجزاء علي بن حجر” isimlendirmesiyle kullanmıştır. Eseri açıklarken üç cüzden meydana geldiğini bu cüzlerin Ali b. Hucr’un hocası İsmail’den

³⁷ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî İbn Hacer, **Muvâfakatü’l-hubri’l-haber fi tahrîci ehâdîsi’l-muhtasar**, Riyad : Mektebetü’r-Rüşd, 1993, C.I, s.373.

³⁸ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, **Fethü’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî**, Beyrut : Dâru’l-Ma’rife, C.I, s.24. **ed-Dürerü’l-kâmine fi a’yânî’l-mietî’s-sâmine**, Hint: Dâru’l-meârifî’l-Osmâniyye, 1972, C.II, s. 250. **en-Nuket ala kitâbi İbni’s-Salah** (Riyad : Dâru’r-Raye, 1988), C.II, 2, s.736.

³⁹ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, **el-Mecmâû’l-müesses li’l-mu’cemi’l-müfehres**, Beyrut : Dâru’l-Ma’rife, 1992, C.I, s.592.

⁴⁰ Sehâvî, **ed-Dav’ü’l-lâmi**, C.XII, s.34.

⁴¹ Ebü Muhammed Alemüddîn Kâsım b Muhammed b Yusuf Birzâlî, **el-Muktefâ li-târîhi Ebi Şâme**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrût, Mektebetü’l-asriyye, 2006, C.III, s.287.

⁴² Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer Askalânî İbn Hacer, **ed-Dürerü’l-kâmine fi a’yânî’l-mietî’s-sâmine**, Hint, Dâru’l-meârifî’l-Osmâniyye, 1972, C.V, s.427.

⁴³ Zehebî, **Siyer**, C.XII, s.667.

⁴⁴ Ebü Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, **Mu’cemü’s-şüyûh : el-Mu’cemü’l-kebîr**, Taif : Mektebetü’s-Siddik, 1988, C.II, s.134.

rivayeti olduğunu belirtmiştir.⁴⁵ Eserin farklı isimlendirmelerinin hemen hepsini kullanan İbn Hacer, etraf türünde telif ettiği eseri *İthâfû'l-meher*'de bir rivayetin kaynağına işaret etmek için “وهو في أجزاء علي بن حجر الثلاثة مسموع لنا” ifadesini kullanarak “Ali b. Hucr'un Cüzleri” tabirini de kullanmıştır. İbn Hacer başka bir eseri *Mecmau'l-müfehres*'te “جزء فيه نسخة إسماعيل بن جعفر بن أبي” kelimelerini beraber kullanarak “cüz” ve “nüsha” kelimelerini beraber kullanarak “ثلاثة أجزاء” ifadesiyle İsmail b. Ca'fer'e isnad etmektedir.⁴⁶ Takıyyüddîn Fâsî “أجزاء علي بن حجر”⁴⁷ ve Sehâvî “ثلاثة أجزاء علي بن حجر”⁴⁸ ve Sehâvî “أجزاء علي بن حجر”⁴⁹ ifadesini kullanan bazı isimlerdir. Burada İbn Hacer'in eseri, râvisi İbn Zünbûr'a nispetle “Cüz'ü İbn Zünbûr” olarak adlandırdığı kullanım da hatırlanmalıdır. Bu kullanımda eserin üç cüzden oluştuğunun altının çizildiği görülmektedir. Ancak burada İbn Hacer'in *Mecmau'l-müfehres*'inde “فوائد علي بن حجر في أربعة أجزاء”⁵⁰ adlandırmasıyla eserin dört cüzden müteşekkil olduğuna işaret ettiğine de dikkat edilmelidir. Özellikle müelliflerin çoğul haliyle “eczâ” kullanımında eserin özel isminden ziyade tek cüzden oluşmadığını vurgulama maksadı hissedilmektedir. Bu kullanımın da nüsha haricindeki diğer iki isimlendirme gibi daha çok Ali b. Hucr ile beraber anıldığı dikkat çekmektedir.

Eserin isimlendirilmesindeki bu tercihler cüzün İsmail b. Ca'fer'e aidiyetini açıkça gösteren delillerdir. Eser hakkındaki diğer isimlendirmeler eserin türü ve muhtevası açısından sonraki müellifler tarafından konan kelime tercihleridir. Bir bütün olarak zikredilen deliller ve eserin tarih boyunca isimlendirilişi Ali b. Hucr'un cüzün yalnızca ravisi olduğunu, eserin İsmail b. Ca'fer tarafından telif edildiğini ortaya koymaktadır.

⁴⁵ Ebû Saîd Salâhuddin Halil b. Keykeldi b. Abdullah Alâî, *İsâretü'l-fevâidi'l-mecmûa fi'l-işâre ile'l-ferâidi'l-mesmûa*, Medine/Dımaşk : Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem / Dârü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2004, C.II, s. 519.

⁴⁶ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 226.

⁴⁷ Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali Takıyyüddin Fâsî, *Zeylüt-takyîd fi ruvâti's-sünen ve'l-mesânid*, Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, C.I, s.380.

⁴⁸ Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer İbn Hacer, *Mu'cemü's-şeyha Meryem = el-Mu'cem li'l-Hurre Meryem.*, Kahire : Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2010, s. 69.

⁴⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, C.VI, s.115.

⁵⁰ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 263.

3.2 Eserin İsmi

Yapılan taramalarda eserin “nüsha, cüz, fevâid, hadîs” gibi adlandırmalarla kimi zaman müellife kimi zaman Ali b. Hucr’a nispet edildiği görülmektedir. Bu isimlerin tamamı eserle uygun olmakla beraber aralarında tanımsal açıdan bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ancak bu farklar literatürle alakalı kavramsal bilgiler olduğundan bu bölümün konusu değildir. Burada daha çok kullanımdan hareketle bir değerlendirmede bulunulacaktır.

Eser hakkında yapılan araştırmalarda daha çok aşağıda verilen isimlendirmeler dikkat çekmektedir:

1. حديثُ عليّ بن حجر السعديّ عن إسماعيلَ بن جعفر
2. حديث علي بن حجر السعدي
3. فوائد إسماعيل بن جعفر
4. حديث إسماعيل بن جعفر
5. الفوائد من حديث عليّ بن حجر عن شيخه: إسماعيل بن جعفر
6. فَوَائِدُ عَلِيّ بن حجر
7. فوائد علي بن حجر عن إسماعيل بن جعفر

Müelliflerin eseri isimlendirme tercihlerine bakıldığında Zehebî⁵¹, Takıyyüddîn el-Fâsî, İbn Hacer⁵² ve Sehâvî’nin⁵³ nüsha isimlendirmesini kullandığı görülmektedir. İbn Hacer⁵⁴ ile Sehâvî⁵⁵ “fevâid” ismini de tercih etmektedir. Eserin “cüz/eczâ” şeklindeki

⁵¹ Zehebî, *Siyer*, C.XIII, s.477.

⁵² İbn Hacer, *el-İsâbe*, C.VI, s.396; İbn Hacer, *el-Mecmâü’l-müesses*, C.I, s.221; İbn Hacer, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, s. 226.

⁵³ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, C.III, s.162.

⁵⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, C.VI, s.448.

⁵⁵ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi*, C.XII, s.34.

isimlendirmesi Zehebî⁵⁶, Alâî⁵⁷, İbn Hacer⁵⁸, Takıyüddîn Fâsî⁵⁹, Sehâvî⁶⁰ tarafından “hadîs/ehâdîs” kullanımını ise Birzâlî⁶¹ ve Zehebî⁶² ile sınırlanmaktadır.

Bu isimlendirmelerde “fevâid ve hadîs” kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Bunlara ilaveten “nüsha ve cüz” kavramları da eseri isimlendirmek için tercih edilen başlıca kelimelerdir. Bu kavramlardan “nüsha” ifadesinin daha çok müellife, İsmail b. Ca’fer’e nispetle kullanıldığı görülecektir. Diğer üç kavram ise eserin râvisi Ali b. Hucr’a atıfta tercih edilmektedir. Bu konuda herhangi bir âlimin belirli bir kullanımından söz etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira Zehebî, İbn Hacer ya da Sehâvî gibi birçok ismin eserinin bir yerinde İsmail’e atıfla “nüsha” aynı eserin başka bir yerinde ya da başka bir eserinde “cüz, hadis ya da fevâid” kavramlarını kullandığı; kimi zaman İsmail’e kimi zaman ise râvi Ali b. Hucr’a nispet ettiği görülmektedir.

Sonuç olarak bu isimlendirmeler eserin müellifi tarafından değil sonraki dönem muhaddisleri tarafından eser için tercih edilen kavramlardan ibarettir. Eserin aslında “Hadîs” olarak isimlendirildiği ve diğer kullanımların kitabın türü açısından verildiği ortaya çıkmaktadır ki bu doğal bir durumdur. Sonuç olarak bu isimler müellif tarafından değil, cüzün muhtevasına ve türüne göre sonraki dönem yazarları tarafından kullanılan kelime tercihleridir.

3.3 Eserin Yazıldığı Dönem

Hicrî ilk üç asırda telif edilen her eser bulunduğu dönem hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Müellifler, teliflerinde bazen dönemin siyasî, itikâdî ve ilmî

⁵⁶ Zehebî, **Mu’cemü’s-şüyûh**, C.II, s.134.

⁵⁷ Ebû Saîd Salâhuddin Halil b. Keykeldi b. Abdullah Alâî, **İsâretü’l-fevâidi’l-mecmûa fî’l-işâre ile’l-ferâidi’l-mesmûa**, Medine/Dımaşk : Mektebetü’l-Ulum ve’l-Hikem / Dârü’l-Ulum ve’l-Hikem, 2004, C.II, s.519.

⁵⁸ İbn Hacer, **el-Mu’cemü’l-müfehres**, s. 226.

⁵⁹ İbn Hacer, **Mu’cemü’s-şeyha**, s. 69.

⁶⁰ Sehâvî, **ed-Dav’ü’l-lâmi**, C.VI, s.115.

⁶¹ Birzâlî, **el-Muktefâ li-târîhi Ebi Şâme**, C.III, s.287.

⁶² Zehebî, **Siyer**, C.XII, s.667.

tartışmalarından etkilenmiş bazen de dönemin telif üslubu, rivayet lafızları, sıhhat şartları gibi ilmî kabullere göre eser telif etmişlerdir. Dolayısıyla bir eseri doğru okumak için öncelikle ait olduğu dönemi bilmek ardından yazıldığı dönem hakkında yeterli bilgiye sahip olmak gerekmektedir. Bu amaçla çalışmanın bu bölümünde öncelikle eserin ait olduğu dönemin tespiti hedeflenmektedir. Müellifinin yaşadığı yıllar hicrî ikinci asra tam anlamıyla bir yayılım sağlamaktadır. Dolayısıyla eserin hicrî ikinci asırda yazıldığı net bir şekilde söylenebilir. Ancak hicrî ikinci asrın ilk ve ikinci yarısı hadis ilminin gelişim ve eserlerin telif süreci açısından oldukça büyük farklar taşımaktadır. Bu açıdan eserin hangi yıllarda yazıldığının tespiti son derece önem arz etmektedir.

Eserle alakalı yapılan çalışmalarda yazıldığı zamana dair herhangi bir değerlendirme bulunmamaktadır. Döneme dair tam bir tarihe ulaşılamaması bir yana eserin hicrî ikinci asrın ilk ya da ikinci yarısına aidiyetine dair bir bilgiye dahi rastlanamamaktadır. Eserin ait olduğu dönem çalışma açısından önem arz ettiğinden bu başlıkta yapılan araştırmada yol gösterici bazı karineler yardımıyla bir sonuç elde edilecektir. Eldeki verilere göre eserin hadis ilminin dinamikleri bakımından hicrî ikinci asrın ilk yarısına ait olamayacağı araştırmanın hipotezi kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu kısımda *Cüz*'ün hicrî ikinci asrın ikinci yarısında yazıldığı hipotezini destekleyici karineler sunulacaktır. Müellifin eserinde yer alan hocalarından tespit edilen en geç vefat eden isim Şerîk b. Abdullah'tır. Eserde yaklaşık 30 hadis naklettiği hocası Şerîk, 177/794 yılında vefat etmiştir. 95 yılında doğup asrın ikinci yarısında vefat eden hocasından/akranından ezberlediği hadislerin eserde yer alması için ancak erken tarihlerde aldığı kabul edilmelidir.

1. Müellifin çeşitli bölgelere mensup öğrencileri bulunmakla beraber eserin râvisi Ali b. Hucr dahil öğrencilerinin çoğu Bağdatlıdır. Dolayısıyla müellifin eseri asrın ikinci yarısında, ilmîni yayma faaliyetleri gerçekleştirme fırsatını bulduğu şehir, Bağdat'ta telif ettiği söylenebilir.

2. Müellifin yakın hocaları olan Â'lâ, Abdullah, Humeyd gibi isimlerin vefat tarihleri hicrî 130'lu yıllar arasında değişmektedir. Müellifin, Zehebî'nin de zikredilen ifadelerinden hareketle önce kıraat ilmini öğrendiği ardından hadis hocalarından rivayetler

almaya başladığı kabul edilmiştir. Bu durumda müellifin hicrî 100 küsurlu yıllarda doğduğu düşünüldüğünde en yakın hocaları vefat ettiğinde henüz 30'lu yaşlarda olduğu anlaşılabacaktır. Kıraat ilmi süreç isteyen bir ilim olduğundan bu iki ilmi bu kadar hızlıca hazmedip eser yazması makul değildir.

3. Medine'de aynı yıllarda İmam Mâlik gibi bir hadis otoritesinin ilmî faaliyetlerinin bulunduğu bir ortamda öğrenci yetiştirme fırsatı dahi elde edememiş müellifin İmam Mâlik'ten önce eser yazması çok muhtemel değildir.

Müellifin eserini yazdığı zamana ait bir beyyine olmamasına karşın hadis araştırmalarının sunduğu neticelerden hareketle eserin ikinci asrın ikinci yarısına ait olduğu yardımcı bir ispat vasıtası olan karineler yardımıyla desteklenmektedir. Bu varsayımın temellendirilmesi şu şekilde sağlanabilir: “Eser hicrî ikinci asrın birinci yarısına ait olamaz./ Eser hicrî ikinci asrın ikinci yarısına aittir.” hipotezinin hareket noktası olarak hadis ilminde eserlerin tedvîn ve tasnif edildiği dönemlere uygunluk kabul edilmiştir. Hadis literatüründe kaleme alınan ilk eserler hicrî ikinci asrın ilk yarısının sonlarına doğru, hicrî 150'li yıllar ve sonrasında ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla bu eser asrın ilk yarısına ait olsaydı ilk musannefler arasında meşhur olur, ismi çokça zikredilirdi. Sırf bu durum bile eserin ikinci asra ait olduğunu desteklemektedir.

Bahsi geçen karineler sebebiyle çalışma boyunca müellifin eserinin hicrî ikinci asrın ikinci yarısında yazıldığı kabul edilecektir. Ancak burada konu hakkında yapılan bir çalışmada eserin hicrî ikinci asrın ilk yarısında olduğunu savunan bir görüşün varlığına işaret etmek yerinde olacaktır. Nuri Gürkan tarafından 1998 yılında yapılan bir yüksek lisans tezinde⁶³ eserin muhtemelen Medine'de hicrî 120-130'lu yıllarda yazıldığı⁶⁴, en azından eserin çoğunluğunu oluşturan rivayetlerin hocalarından alınarak *Cüz*'ün ana iskeletinin bu tarihlerde oluştuğunu⁶⁵ savunmaktadır. Gürkan bu iddiasına, eserde yer alan hocaların çoğunun Medineli olmasından ve bu hocaların vefat tarihlerinden hareketle

⁶³ Gürkan, **Ali b. Hucr.**

⁶⁴ Gürkan, **a.g.e.**, s. 27.

⁶⁵ Gürkan, **a.g.e.**, s. 28.

ulaşmaktadır.⁶⁶ Ancak Gürkan'ın iddiası iki açıdan problemlidir: İlk problem kendi içinde barındırdığı tutarsızlıktır. Zira Gürkan başında hem 120-130'lara dayanan bir tarihlendirme yapmakta, sonunda ise en azından hadislerin o dönem alınması itibariyle eserin çatısının oluştuğunu ifade etmektedir. İkinci yargı zaten kaçınılmazdır. Bu çalışmada bir önceki bölümde müellifin ilmî hayatı detaylıca incelenmiş ve Medine'de hadis aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu iddia yazarın ihtimal olarak gördüğü ilk yargısı “hicrî 120-130'larda yazıldığı” ifadesinden oldukça farklıdır. Bu yargılar ancak birbirini kapsayabilir. Dolayısıyla bir tutarsızlık söz konusudur. İkinci problem ise yazarın karine olarak kabul ettiği, hocaların Medineli olmaları ve vefat tarihlerinin bu yıllarda olmasıdır. Bu karinelere tarafımızca da dikkat çekilerek bu ihtimal başta varsayılmıştır. Ancak yukarıda maddelerle ifade edilen sebeple daha kuvvetli olduğundan bu ihtimal bertaraf edilmiştir.

3.4 Eserin Tarihi Serüveni

Araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre Medineli muhaddis ve kârî İsmail b. Ca'fer rivayetlerinin bir kısmını hicrî ikinci asrın ikinci yarısında Bağdat'ta hocalarına göre düzenlediği bir nüshaya kaydetmiştir. Nüshada 40 hocasından gelen 377 rivayete yer veren İsmail b. Ca'fer, öğrencilerini de eserinden mahrum bırakmamış sözlü rivayetlerinin yanı sıra bu yazılı kaynağı da onlara nakletmiştir. Nitekim eserin öğrencilerinden Bağdatlı Ali b. Hucr ve Mekkeli Muhammed b. Zünbûr'a ait iki nüshasının varlığı bunun temel dayanağıdır. Eserin günümüze gelen tek nüshasının Ali b. Hucr'a ait olduğu bilinmektedir. Muhammed b. Zünbûr'a ait nüshadan kaynaklarda sıkça bahsedilmektedir. Hocası İsmail'den nüshayı nakleden İbn Zünbûr'un rivayeti öğrencisi Deybülî ile devam etmektedir. Deybülî'nun rivayetlerini devam ettiren tek öğrencisinin Abkasî olduğu kaynaklardan elde edilen bir diğer bilgidir. O halde cüzün İbn Zünbûr nüshasının hicrî beşinci asra kadar İsmail-İbn Zünbûr-Deybülî-Abkasî tarikiyle geldiği tespit edilebilmektedir. Eserin Ali b. Hucr yoluyla gelen muttasıl senedi nüshada yer almaktadır.

⁶⁶ Gürkan, a.y.

Bu senetten anlaşıldığına göre nüsha, Ali b. Hucr'un öğrencisi İbn Huzeyme ve onun torunu vasıtasıyla hicrî dördüncü ve beşinci asra kadar ulaşmaktadır. Eserde yer alan hadisler henüz hicrî üçüncü asırdan itibaren *Kütüb-i Sitte*'de rivayet edilmekle beraber nüshaların doğrudan nakli yukarıda bahsedilen tariklerle gerçekleşmiştir. Günümüze ulaşan Ali b. Hucr nüshasında yer alan muttasıl senet hicrî dokuzuncu asırda sonlanmaktadır. İstinsah kayıtlarında eser müstensihinin kendisine ulaşan muttasıl senedi zikretmesinden yola çıkarak eserin hicrî dokuzuncu asır yazmalarına ait olduğu söylenebilir. Nitekim eserin istinsah tarihi hicrî 849 olarak kaydedilmektedir. Hicrî dokuzuncu asır yazmalarından olan bu eser İstanbul'da bulunan Feyzullah Efendi ve Köprülü kütüphanelerinde mevcuttur. Eserin bu kütüphanelere ulaşmasının ardından bilinen ilk tahrîcini Zekeriya Tüfekçioğlu 1987 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Ancak Tüfekçioğlu burada eserin 134 rivayetten oluşan ilk cüzünün tahrîcini yapmıştır. Köprülü kütüphanesinde üç cüzü yer alan eserde toplam 371 rivayet tespit eden Tüfekçioğlu kaynaklarda 500 kadar hadisten ve dört cüzden bahsedildiğine rastladığından eserin dördüncü cüzünün de olabileceğine işaret etmektedir.⁶⁷ Daha sonra 1998 yılında eserin dördüncü cüzünü de tespit ederek nüshayı bütünüyle tahkik eden, cüz ve müellif hakkında önemli bir dirâse kısmına yer veren Ömer b. Refûd b. Refîd güzel bir tahkik çalışması yayınlamıştır.⁶⁸ Aynı yıl birinci ve ikinci cüzün tahrîci Nuri Gürkan tarafından Uludağ Üniversitesinde bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.⁶⁹

3.5 MUHTEVA TAHLİLİ

Çalışmanın bu bölümünde müellife aidiyeti tespit edilen eserde yer alan rivayetler senet ve metin açısından incelenecek, dönemin şartları itibariyle değerlendirilecektir. Birinci aşamada eserin senedi ele alınacaktır. İsmail b. Ca'fer'in rivayetlerinin

⁶⁷ Tüfekçioğlu, **İsmail b. Ca'fer ve Cüz'ü**.

⁶⁸ Ebü'l-Hasan Ali b. Hucr b. İyas es-Sa'di Ali b. Hucr, **Hadîsu Ali b. Hucr es-Sa'di an İsmail b. Ca'fer el-Medenî**, Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

⁶⁹ Gürkan, **Ali b. Hucr**.

merfû/mevkuf/maktû olmaları bakımından izafe edildikleri kaynakları, rivayet senetlerinde yer alan râvi sayısı dolayısıyla isnadların âli ya da nâzil oluşu, rivayeti hocalarından naklederken kullandığı rivayet lafızları ve sonraki tabakalarda yer alan râvilerin rivayet lafızları, rivayetlerin sıhhati ve konuları gibi detaylar bu aşamanın temel meseleleri olacaktır.

3.5.1 Hadislerin Sayısı

Bir eserde yer alan rivayet sayısı hızlı bir bakışla dahi tespit edilebilecek bir konudur. Ancak söz konusu hadis rivayetleri olduğunda rivayetlerin sayısı her zaman önem arz etmiş başlıklar açılmış, makaleler, kitaplar dahi yazılmıştır. Çünkü hadis sayım metotlarındaki farklılıklar hadislerin sayımını da etkilemektedir. Ancak bu eser için böyle bir başlığa yer verilmesinin sebebi tekrarlı rivayetleri dahil edip/etmeme gibi metotsal farklılıklardan kaynaklı bir sayım değildir. Burada eser nüshalarında yer alan ancak İsmail b. Ca'fer'e ait olmayan bazı rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetlerin hangi numaralarda yer aldığı, kimlere ait olduğu ve kimlerden nakledildiği başlığın temel konusudur.

İsmail b. Ca'fer'in *Cüz*'ü ifadesinden bütün halinde tek bir eser anlaşılmamalıdır. Bu eser her biri ayrı isnada sahip dört cüzden oluşmaktadır. Bu cüzlerden ilkinde ilk 135 rivayet, ikincisinde 136-270. hadisler, üçüncüsünde 271-387. hadisler dördüncü cüzde ise 388-477 numaralı rivayetler yer almaktadır. Ancak eserde yer alan rivayetlerin tamamı İsmail'e ait değildir. Günümüze ulaşan Ali b. Hucr nüshasının râvisi İbn Huzeyme ve torunu bazı rivayetler ilave etmiştir. Bu rivayetlerin sayıca çok olmadığı gibi İbn Huzeyme'ye aidiyeti de bilinmektedir. Nüshada yer alması sebebiyle ilmî bir emanet olarak bu rivayetlere dokunulmamış, eserden çıkarılarak yazma eserde herhangi bir tasarrufa gidilmemiştir. İbn Huzeyme'ye ait bu rivayetlerin bazılarına ise hadis numarası verilmemiştir. Örneğin birinci cüzde 72 numaralı rivayetin ardından İbn Huzeyme aynı hadise ait farklı bir senet zikretmiş ancak bu ifade hadis olarak numaralandırılmamıştır. Birinci cüzün 100 numaralı rivayeti de İsmail b. Ca'fer'e ait değildir. Bu rivayetin seneti Ali b. Hucr-İbn Uleyye-Eyyüb es-Sahtiyânî-Nâfi' şeklinde gelmektedir. Dolayısıyla ilk

cüzde yer alan 135 rivayetin 133'ü İsmail b. Ca'fer'e aittir. İkinci cüzde de 264-270 numaralı cüzün son 7 rivayeti İbn Huzeyme'nin torunu Ebû Tâhir Muhammed b. Fazl b. Muhammed'e aittir. Bu 7 rivayetin 5'ini dedesi İbn Huzeyme'den nakletmektedir. Yani bu cüzün 136-264 numaralı rivayetleri İsmail b. Ca'fer'den nakledilmektedir. Dördüncü cüzün 477 numaralı son rivayeti de İsmail b. Ca'fer'den değil Ali b. Hucr-İbn Uleyye-Eyyüb es-Sahtiyânî-Ebû Kılâbe senediyle rivayet edilmektedir. Bu cüzde yer alan 424 numaralı rivayet Ali b. Hucr-İsmail b. İbrahim-Eyyüb şeklinde devam ettiğinden müellife ait olmamaktadır. Sonuç olarak ilk cüzde yer alan 2 rivayet, ikinci cüzde yer alan 7 rivayet ve dördüncü cüzde yer alan 2 rivayet olmak üzere toplam 11 rivayet haricindeki tüm rivayetler⁷⁰ müelliften nakledilmektedir. Bu 11 rivayetin biri, 72 numaralı rivayete dahil edilerek verildiği için 477 rivayetin 467'sinin İsmail b. Ca'fer'e ait olduğu söylenebilir.

3.5.2 Hadislerin Kaynakları

Hadis rivayetleri müntehâları yani senedin vardığı nihâî kaynak açısından kudsî, merfû, mevkuf ve maktû olmak üzere dört kısımda ele alınır. Bu sınıflandırma, rivayet edilen bilginin kaynağının kime ait olduğunu göstermekte ise de rivayetin sıhhati hakkında herhangi bir yorum için elverişli değildir. Ancak kıymet bakımından merfû rivayetlerin hadis ilminde ayrı bir önemi vardır. Bu durum ilim dallarına göre farklılık gösterebilmektedir. Nitekim fıkıh ilmi ele alındığında merfû rivayetler konumunu korumakla beraber mevkuf hadisler de içtihat alanlarında oldukça önemlidir. Özellikle Hanefî fikhî açısından sahâbe kavilleri düşünüldüğünde bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Ancak durum hadis ilmi açısından böyle değildir. Zira bizzat “hadis” teriminin farklı anlamları olmakla beraber ilk akla gelen tanımı merfû rivayetler yani Hz. Peygamber'den sadır olan söz, fiil ve takrirlerdir. Bu sebeple merfû hadisler ve çoğunluğu bu tür rivayetlerden oluşan eserler muhaddisler tarafından daha fazla önemsenmektedir.

⁷⁰ Dördüncü cüzde yer alan 453 numaralı rivayetin müellife aidiyeti muhakkik tarafından şüpheli görülmüştür. Ancak senette Ali b. Hucr, İsmail b. Ca'fer ve İsmail b. Ayyaş senetlerini tahvil yaptığından müellifin ismi yer almaktadır. Bu sebeple muhakkikin şüphesinden hareketle sayıdan çıkarılmamıştır.

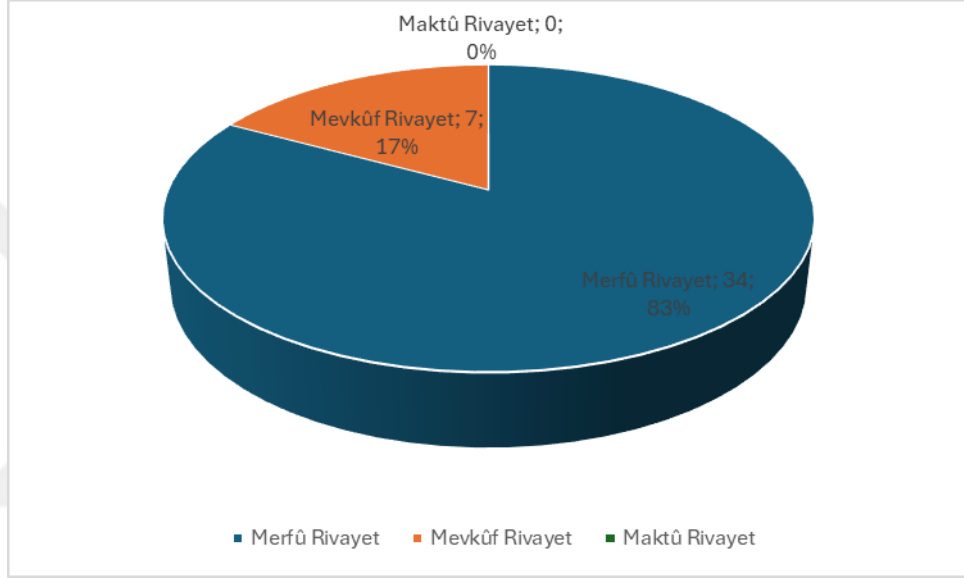
Cüz'de yer alan rivayetlerin kaynakları incelendiğinde çoğunun merfû olduğu görülmektedir. Eser hakkında böyle genel bir yargıdan bahsedilebilmekle beraber bu başlıkta bu genellenmenin etkenleri tartışılacaktır. Eserde yer alan her bir rivayet tek tek incelenecek ve kaynağı tespit edilecektir. Bu incelemede hükmen merfû rivayetleri gözden kaçırmamak için senet kadar metin de önemsenecektir. Müellifin hocalarına göre bir sınıflandırma yapılacak, rivayetlerin tespit edilen kaynaklarıyla beraber sahâbe râvileri ve yer yer diğer râvilerden de bahsedilecektir.

3.5.2.1 Abdullah b. Dînar Rivayetleri

Müellif, eserinin tasnifinde ilk sırada yer verdiği hocası Abdullah b. Dînâr'dan 41 rivayet nakletmektedir. Bu rivayetlerin ilk 33'ünün kaynağı Hz. Peygamber'dir, dolayısıyla merfûdur. 34 numaralı rivayetten 41. rivayete kadar olan 7 rivayet ise Hz. Ömer'e dayanmaktadır. Bu aralıktaki rivayetler mevkuf olup bölümün son rivayeti, 41. rivayet, tekrar merfûdur. Ancak bu bölümde yer alan mevkuf haberler arasında hükmen merfû rivayetler vardır.⁷¹ Bu rivayetler her ne kadar Hz. Peygamber'e isnad edilmeyip, sahâbî sözü olarak nakledilmişse de manaları incelendiğinde merfû oldukları anlaşılmaktadır. Bu tür hadisler için usûl kitaplarında "hükmen merfû" ifadesi kullanılır ancak nev' olarak "mevkuf" kabul edilir. Bu sebeple müellifin Abdullah b. Dînar'dan (ö. 127/744) aldığı 41 rivayetin 7'si mevkuf, 34'ü ise merfûdur. Abdullah b. Dînâr ilk 40 rivayeti sahâbî Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/693) aktarmaktadır. 41 numaralı merfû rivayeti ise Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719-20) adlı tâbiîn aracılığıyla Ebû Hureyre'den nakletmektedir. Burada, müellifin mevkuf yedi rivayeti Abdullah b. Dînâr hadislerinin sonuna bıraktığı görülmektedir. 41. rivayetin merfû olması ise tasnifte gözetilen başka bir amaca işaret etmektedir. İlk 40 rivayette Abdullah b. Ömer-Abdullah b. Dînâr şeklinde devam eden senedi esas alırken Ebû Sâlih es-Semmân ile senet değiştiği için bu bütünlüğü bozmamak adına bu tekil rivayeti sona saklamış olmalıdır. Bununla beraber ilk kırk rivayeti hocası direkt bir sahâbîden, Abdullah b. Ömer'den almışken 41. rivayet bir tâbiîn

⁷¹ Bkz: 35 ve 37 numaralı rivayetler vd.

aracılığıyla sahâbiden nakledilmektedir. Dolayısıyla diğer senetlere göre nâzil isnad konumundadır. Bu gerekçelerle merfû olmasına rağmen bu rivayetin mevkuf rivayetlerden sonra zikredildiği düşünülebilir.

Grafik 3. 1: Müellifin Abdullah b. Dînâr’dan naklettiği rivayetlerin kaynakları.

3.5.2.2 Humeyd et-Tavîl Rivayetleri

Müellif, hocası Abdullah b. Dînâr’dan sonra 42 ilâ 130. rivayetleri Humeyd et-Tavîl’den nakletmektedir. Bu rivayetlerin çoğunun sahâbe râvisi Enes b. Mâlik’tir. Bu bölümde müellif merfû rivayetlerin yanında mevkuf ve maktû rivayetlere de yer vermiştir. Bölümde yer alan 88 rivayetin 30’unun kaynağı sahâbe olup mevkuf türünde rivayetlerdir.⁷² Müellif, hocası Humeyd’in Hasan-ı Basrî’den naklettiği maktû kaynaklı 5 rivayete de bölümün sonlarında yer vermektedir. Dolayısıyla 88 rivayetin 53’ü merfû, 30’u mevkuf, 5’i de maktû kaynaklıdır. Bu rivayetlerin sıralanışında müellif Abdullah b.

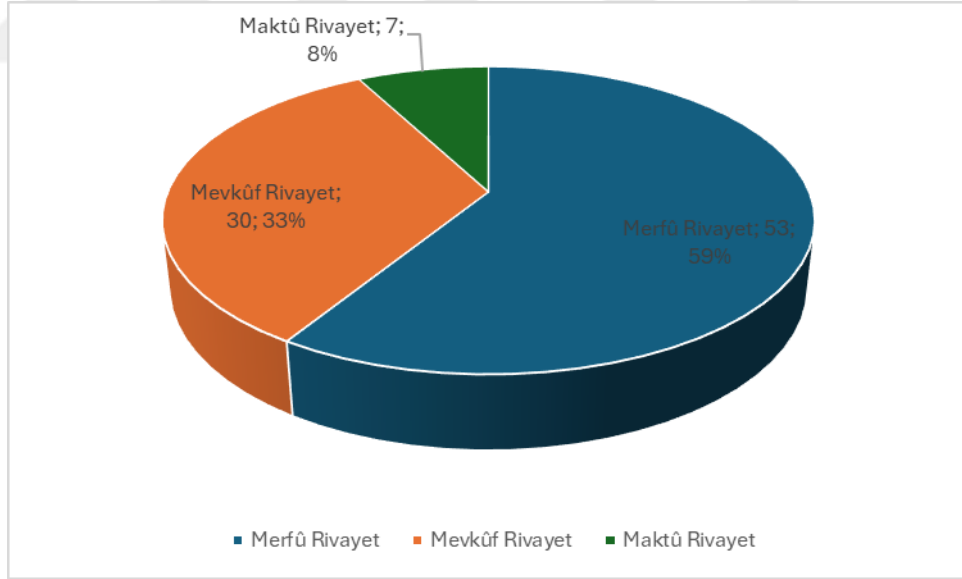
⁷² Bu bölümde yer alan 100 numaralı rivayet de mevkuf olmakla beraber İsmail b. Ca’fer’e ait olmadığından mevkufalara dahil edilmemiştir.

Dînâr'da uyguladığı yöntemi uygulamış bölümün ilk 52 rivayetinde (42 ilâ 94) merfû rivayetleri⁷³ verdikten sonra 23 mevkuf rivayet (94 ilâ 116) nakletmiştir. Mevkuf rivayetlerden sonra 5 de maktû rivayete (117 ilâ 120) yer vermiştir. Buraya kadar merfû-mevkuf-maktû sıralaması yapan müellif buradan sonraki on rivayette farklı tasnifler benimsemiştir. Örneğin 120. rivayeti maktû; 121'i merfû, 122'yi tekrar maktû, 123'ü mevkuf, 124'ü ise merfû ancak mürsel nakletmiştir. Buradan sonraki hadisler ise mevkuf olarak gelmektedir. 130 numaralı son rivayette Humeyd, hac cezalarıyla ilgili Hasan'ın görüşünü vermiş ardından sahâbeden istidlalde bulunmuştur. Yani hem mevkuf hem maktû kaynaklı iki rivayete yer vermiştir. Sonuç olarak 42 ilâ 120 numaralı rivayetleri belli bir tasnife göre sunmuşken 121 ilâ 130 numaralı rivayetlerde kaynak esaslı tasnifi değiştirecek daha öncelikli sıralamalar sebebiyle farklı bir sınıflandırmaya gitmiştir. Bu sınıflandırmanın sebeplerini tartışmadan önce müellifin 42 ilâ 120 numaralı rivayetlerin tümünü merfû naklederken 54. rivayeti mevkuf kaynaklı vermesine değinilmelidir. Bu rivayette sahâbenin içki yasağına karşı tavrından bahsedilmektedir. Önceki ve sonraki rivayetlerle karşılaştırıldığında senet ya da metin yönünden mevkuf rivayet zikretmeyi gerektirecek herhangi bir sebep bulunmamaktadır. Müellifin bu rivayete yer verme sebebi bilinmemektedir. Maktû rivayetlerden sonra gelen 121 numaralı merfû rivayete gelince bunun mevkuf ve maktû hadislerden sonra zikredilme sebebi mürsel olması olabilir. Çünkü Humeyd, Hasan'dan; Hasan ise Hz. Peygamber'den nakletmektedir. Dolayısıyla müellif, mürsel rivayeti merfû hadislerin arasında zikretmek yerine mevkuf ve maktû rivayetlerden sonra vermeyi tercih etmiş olmalıdır. Nitekim bu rivayetten sonra tekrar bir maktû rivayet nakletmektedir. 121 numaralı mürsel merfû rivayetten sonra maktû hadise yer veren müellif, bu rivayetten sonra 123 numarada tekrar mevkuf hadis nakletmektedir. Bu mevkuf rivayeti Humeyd, Kasım b. Rebia' isimli râviden almaktadır. Bu râvi de rivayeti Ebû Bekre adlı sahâbîye dayandırmaktadır. Bu rivayetin 94 ilâ 116 numaralı mevkuf rivayetler arasında yer almayıp sonlarda zikredilmesinin sebebi senetteki değişim olabilir ancak mevkuf rivayetlerde tüm senetler Humeyd-Enes şeklinde değildir. Bu sebeple müellifin bu tercih sebebi bilinmemektedir. Bundan sonraki 124. rivayet de merfû

⁷³ Humeyd et-Tavîl bölümünün üçüncü rivayeti yani 54 numaralı rivayet mevkuf nakledilmiştir.

kaynaklı mürsel hadistir. Bu rivayetin sonlarda yer alma sebebi sahâbe râvisi olmadığından senetteki kopukluk olmalıdır. Bu rivayetten sonra müellif bölümün son iki hadisine kadar tekrar mevkuf rivayetleri nakletmektedir. 129 numaralı rivayet maktû iken 130 numaralı son rivayet mevkuf-maktû özelliklere sahiptir.

Sonuç olarak müellifin Humeyd et-Tavîl'den naklettiği 88 rivayetin 78'inde rivayetlerin kaynakları açısından merfû-mevkuf-maktû şeklinde bir tasnif gözettiği anlaşılmaktadır. Ancak son on rivayette müellifin bu tasnife râvi sayısı, sahâbe râvisi, rivayetin muhtevası, sıhhat durumu gibi çeşitli gerekçelerle riayet etmediği görülmektedir. Yukarıda bu durumlar tartışılmışsa da on rivayetten iki merfû rivayetin mürsel oluşu dışında mantıklı bir gerekçe tespit edilememiştir. Humeyd'den gelen rivayetlerin yaklaşık üçte birinin mevkuf olması da dikkat çekmektedir.

Grafik 3. 2: Müellifin Humeyd et-Tavîl'den naklettiği rivayetlerin kaynakları.

3.5.2.3 Muhammed b. Amr Rivayetleri

İsmail b. Ca'fer 131 ilâ 242 numaralar arasındaki rivayetleri Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs'tan (ö. 144/761) nakletmektedir. Müellifin eserde Muhammed b. Amr'dan naklettiği rivayet sayısı diğer hocalarına oranla ilk sırada yer almaktadır. Bu 111 rivayetin ilk 60'ı (131 ilâ 191) merfû senetle Muhammed-Ebû Seleme-Ebû Hureyre tarikiyle nakledilmektedir. 191 ve 192. rivayetlerde müellif mevkuf iki haber naklettikten sonra 211 numaralı rivayete kadar tekrar merfû hadislerle yer vermektedir. Bu merfû rivayetlerin kaynağı Hz. Peygamber olmakla beraber aralarında sahâbînin atlandığı mürsel rivayetler de yer almaktadır.⁷⁴ 211 numaralı rivayette Muhammed b. Amr, Ebû Seleme'nin babasının bir fiiline yer vermektedir. Ebû Seleme ise sahâbî Abdurrahman b. Avf'ın oğlu olduğundan rivayet mevkuf kaynaklı olmaktadır. Bu mevkuf rivayetten sonra müellif tekrar aralarında mürsellerin de bulunduğu merfû rivayetleri 224 numaralı hadise kadar sıralamış, 224 numarada mevkuf bir hadis nakletmiştir. Bu rivayetten 236 numaralı rivayete kadar -230 numaralı mevkuf hadis hariç- merfû rivayetler nakletmiştir. 236 numarada mevkuf, 237'de ise maktû habere yer veren müellif 238 numarada tekrar mevkuf haber nakledip son rivayete kadar merfû hadis nakletmiştir. Muhammed b. Amr, bölümünü sonlandırırken mevkuf bir haberle bitirmiştir.

Bu bölümde yer alan rivayetler daha çok Ebû Seleme'nin Ebû Hureyre'den naklettiği merfû hadislerden oluşmaktadır. Bu merfû hadisler arasında mürsel yapıya sahip rivayetlerin sayısı da dikkat çekmektedir. Nitekim bölümün 108 merfû kaynaklı rivayetinin 13'ü⁷⁵ mürsel hadistir. Bu tür rivayetler 200 ilâ 220 numaralar arasında yayılım göstermiştir. 13 mürsel rivayetin tümü Ebû Seleme'nin sahâbîyi zikretmeden Hz. Peygamber'den naklettiği rivayetlerden oluşmaktadır.⁷⁶ Muhammed b. Amr'ın 131 ilâ 242 numaralı rivayetleri naklettiği tekrar hatırlanırsa bölümde yer alan hadislerle oranla mevkuf rivayetlerin oldukça az olduğu görülecektir. Nitekim müellif 131 ilâ 236 numaralı

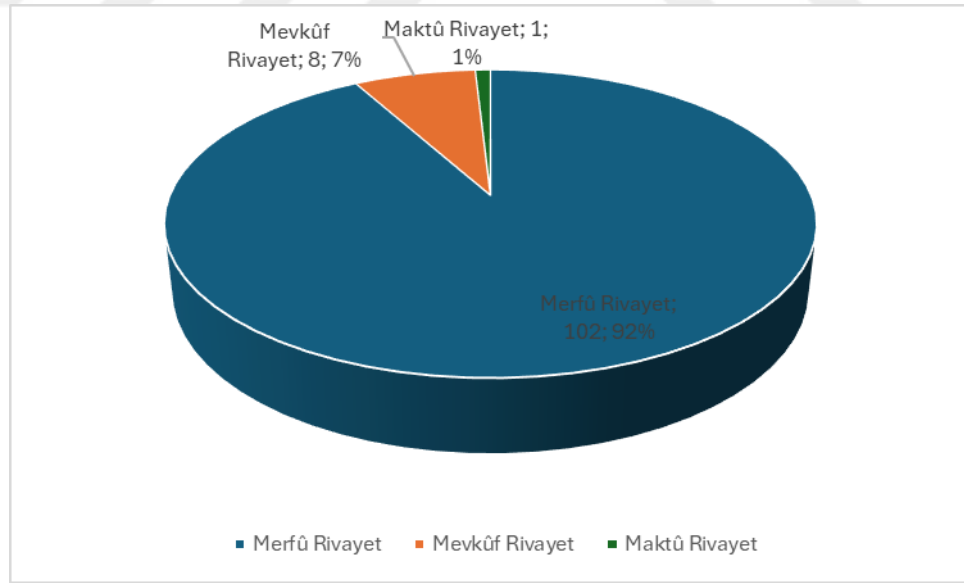
⁷⁴ Mürsel-merfû rivayetler için bkz: 196, 200, 203, 204, 208 (kudsî hadis) numaralı rivayetler.

⁷⁵ Bkz: 196-200-203-204-207-208-216-218-219-220-221-222-225.

⁷⁶ Bu rivayetlerden 208 numaralı rivayette Ebû Seleme sahâbîyi zikretmeden "Allah şöyle buyurdu" diyerek bir kudsî hadis nakletmektedir.

rivayetleri -191, 192, 211, 224, 230 numaralı mevkuf haberler hariç- merfû senetle nakletmiştir. Bundan sonraki altı rivayetin ise ikisi merfû, üçü mevkuf, biri de maktû kaynaklıdır. Bölümde yer alan 237 numaralı tek maktû rivayet ise fukâhâ-i seb‘a’dan Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme, Süleyman b. Yesâr ve kardeşi A’tâ b. Yesâr’ın radâ‘ konusuyla ilgili görüşüdür.

Sonuç olarak bu bölümde İsmail b. Ca’fer, hocası Muhammed b. Amr’ın genellikle Ebû Seleme’den naklettiği rivayetlerine yer vermektedir. Toplamı 111 olan bu rivayetlerin 8’i mevkuf 1’i ise maktû kaynaklıdır. Mevkuf rivayetlerin 5’ine ilk 60 rivayetten sonra, 190 numaralı hadislerde, yer yer rastlanmakta; 3’üne ise bölümün sonunda yer verilmektedir. Dolayısıyla bu tür rivayetlerin yalnızca en sonlarda nakledilmediği aksine rivayetler arasında dağılım gösterdiği gözlenmektedir. Kalan 102 rivayet ise merfû kaynaklı olmakla beraber bir kudsî hadis⁷⁷ de içermektedir.

Grafik 3. 3: Müellifin Muhammed b. Amr’dan naklettiği rivayetlerin kaynakları.

⁷⁷ Bkz: 208

3.5.2.4 A‘lâ b. Abdurrahmân Rivayetleri

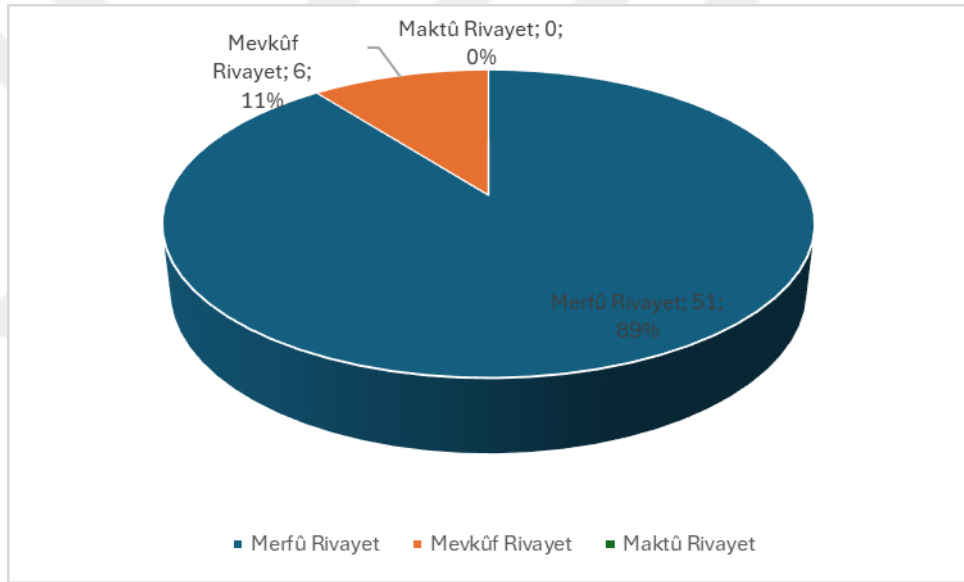
Müellifin en yakın hocası kabul edilen A‘lâ b. Abdurrahman eserde 4. sırada, 243 ilâ 307 numaralı rivayetlerin râvisi olarak yer almaktadır. Ancak bu rivayetlerden 2. cüzün sonunda yer alan 264 ilâ 270 numaralı yedi rivayet müellife değil İbn Huzeyme’nin torunu Ebû Tâhir Muhammed b. Fazl’a aittir. Bu sebeple bahsi geçen yedi rivayet değerlendirmeye alınmayacaktır. Bu yedi rivayet hariç tutulduğunda müellifin hocası A‘lâ’dan naklettiği rivayet sayısı 57 olmaktadır. Bu 57 rivayetin 6’sı hariç tamamı merfû kaynaklıdır. Mevkuf beş rivayetten 284 ve 307 numaralı rivayetler Ebû Hureyre’den, 294 numaralı hadis Hz. Osman’dan 295 ve 303 numaralı rivayetler İbn Ömer’den, 302 numaralı rivayet ise İbn Abbas’tan nakledilmiştir.

A‘lâ’nın bölümünde yer alan 243 ilâ 283 numaralı rivayetler⁷⁸ A‘lâ b. Abdurrahman-Abdurrahman b. Ya‘kub (babası)- Ebû Hureyre senediyle merfû şekilde gelmektedir. Müellif yalnızca 257 numaralı rivayeti Abdullah b. Ca’fer b. Nüceyh-A‘lâ-Abdurrahman-Ebû Hureyre tarikiyle nakletmekte, aynı zamanda A‘lâ’nın talebesi olan hocası Abdullah’ın rivayetine de burada yer vermektedir. 284 numarada Ebû Hureyre’den bir mevkuf haber nakledip 294 numaralı rivayete kadar “A‘la-Abdurrahman-Ebû Hureyre” senediyle merfû şekilde devam etmektedir. 294 numaralı rivayette A‘lâ, babası Abdurrahman b. Yakub’tan ve dedesinin (Yakub el-Cühenî) hanımıyla evliliğinden doğan çocuklarının mükâtep köle olarak ait olacakları kabile hakkında Hz. Osman’ın hükmüne yer vermiştir. Dolayısıyla bu rivayette müellif kendi ailesi hakkında mevkuf bir haber nakletmiştir. Bu rivayetten sonra 295 numaralı rivayeti de İbn Ömer’den mevkuf kaynakla nakleden müellif tekrar merfû rivayetlere devam etmiştir. Buraya kadar olan merfû rivayetlerin sahâbî râvisi Ebû Hureyre iken 296 numaralı rivayetten sonra çeşitli sahâbîlerden nakledilmektedir. 302 numaraya kadar merfû haber nakleden müellif 302 numaralı hadiste babasının İbn Abbas’tan aldığı bir hükmü nakletmektedir. Buradan sonra son rivayete kadar merfû nakletmiştir. 307 numaralı son hadis mevkuf gelmekle beraber

⁷⁸ Bahsi geçen 7 rivayet hariçtir.

müellifin bu rivayetin merfû isnadına sahip olduğu, dolayısıyla istinsah sırasında îkâf edilmiş olabileceği düşünülmüştür.⁷⁹

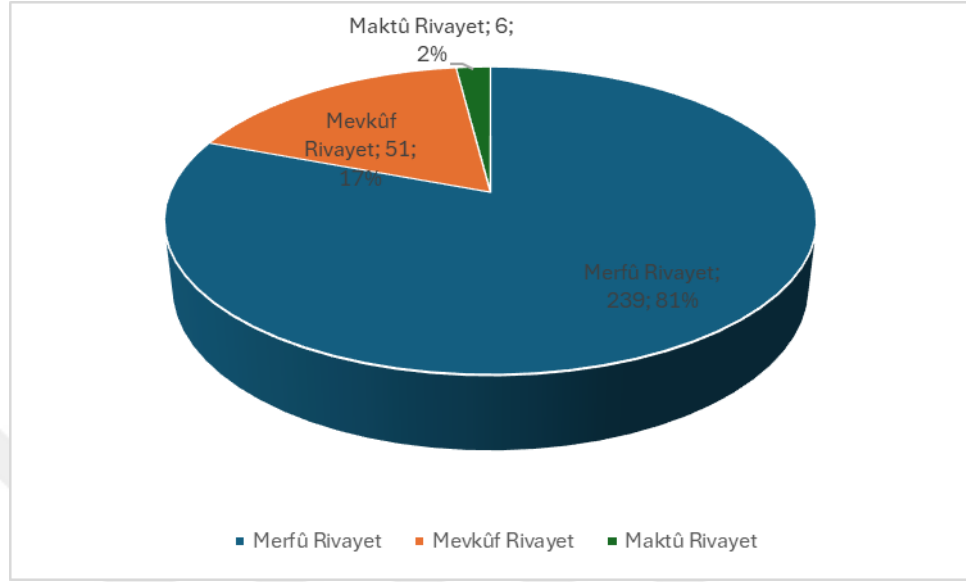
Sonuç olarak A'lâ'dan nakledilen 57 rivayetin 51'i merfû, 6'sı mevkuf karakterlidir. Maktû haber ise bulunmamaktadır. Bu mevkuf rivayetler çeşitli sahâbilerden gelmiştir ve rivayetler arasında dağılım göstermektedir. Bununla beraber ilk 33 rivayet aynı isnadla merfû şekilde nakledilmiştir.

Grafik 3. 4: Müellifin A'lâ b. Abdurrahman rivayetlerinin kaynakları.

Abdullah, Humeyd, Muhammed ve A'lâ'dan gelen 297 rivayet eserin yarısından fazlasına tekabül etmektedir. Bu rivayetlerin 239'u merfû, 51'i mevkuf, 6'sı maktu kaynaklıdır. Müellifin eserde yer alan diğer hocalarından rivayetleri sayısı az olduğundan tek başlıkta incelenecektir.

⁷⁹ Ali b. Hucr, **Hadîs**, s. 326 (muhakkikin 5 numaralı dipnotu).

Grafik 3. 5: Abdullah, Humeyd, Muhammed ve A'lâ'dan gelen rivayetlerin kaynakları.

3.5.2.5 Müellifin Diğer Hocalarından Rivayetleri

Müellif 308 ilâ 323 numaralı rivayetleri hocası Muhammed b. Ebî Harmele'den nakletmektedir. Bu 15 rivayetin 13'ü -aralarında 3 mürsel bulunmakla beraber- merfû, 2'si ise mevkuftur. Muhammed, bu rivayetlerin ilk 9'unu Hz. Peygamber'in zevcesi Meymûne'nin mevlâsı⁸⁰ olan A'tâ b. Yesâr'dan nakletmektedir. 310, 311, 313 numaralı mürsel 3 rivayet de Atâ'dan gelmektedir. 321 ve 322 numaralı rivayetlerde Hz. Osman ve Abdullah b. Ömer'in hükümleri yer almakta, dolayısıyla bu haberler mevkuftur. 314 numaralı rivayet ve ona mevsul nakledilen 315. hadislerin sahâbe râvileri meçhuldür. Sahâbe isimleri 314'te "Hz. Peygamber'in Hasan ve Hüseyin'i bağrına bastığını gören bir adam" ; 315'te "Falancanın oğlu falanca" şeklinde kapalı bırakılmıştır. Ancak bu zatların sahâbî oldukları senet ve metindeki ifadelerden anlaşılmaktadır.

⁸⁰ Ahmet Özel, "Atâ b. Yesâr", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, 1991, s.37-38.

Muhammed b. Ebî Harmele'nin rivayetlerinden sonra sırasıyla Yezîd b. Husayfe'nin 9, Ebû Tuvâle Abdullah b. Abdurrahman'ın 6, Ca'fer b. Muhammed'in 2, Rebîa b. Abdurrahman'ın 7 rivayetine yer vermiştir.

Yezîd b. Husayfe'den rivayet edilen 324 ilâ 332 numaralı 9 rivayet bulunmaktadır. Bu bölümün ilk rivayetinde Hz. Ali'den mevkuf bir haber nakledilmiştir. Bu rivayet dışındaki 8 rivayet ise merfû hadislerdir. İlk rivayete mevkuf ile başlamak müellifin eserde adeti olmayan bir durumdur. Rivayetin meşhur fakih Süleyman b. Yesâr'dan gelmiş olması seçiminde etkili olmuş olabilir. Buradan sonraki rivayetlerin tamamı Hz. Peygamber'e isnad edilen merfû rivayetlerdir. Ancak 329 numaralı rivayette bir inkîta durumu vardır.

Müellif, Ebû Tuvâle Abdullah b. Abdurrahman b. Ma'mer'den 6 rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlerin tamamı merfûdur. İlk üç rivayet Abdullah b. Abdurrahman'ın bizzat Enes b. Mâlik'ten naklettiği merfû rivayetlerden oluşmaktadır.

İsmail b. Ca'fer'in 339 ve 340 numaralarda yer verdiği hocası, Hz. Ali'nin torununun torunu Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlip'ten nakledilen her iki rivayet de merfû olmakla beraber 340 numaralı ikinci rivayet mürseldir.

Rebîa b. Ebî Abdurrahman'dan 341 ilâ 347 numaralı rivayetler nakledilmiştir. Bu rivayetler arasında merfû, mevkuf ve maktû haberler yer almaktadır. İlk dört rivayeti merfû nakleden müellif, ikinci rivayette Enes b. Mâlik'ten işittiği hadisi nakletmektedir. Merfû kaynaklı rivayetlerden 344 numaralı haber mürseldir. Bu mürsel rivayetten sonra munkatı' bir mevkuf haber nakledilmektedir. Ardından Rebîa ile meşhur fakih Saîd b. Müseyyeb arasında geçen kıyas-ı aklî kabilinden bir soru-cevap nakledilmektedir. Dolayısıyla bu rivayet Saîd'den nakledilen maktû bir haberdir. Son hadiste ise Hz. Ebû Bekir'in Hz. Âişe'den radâ' konusunda naklettiği mevkuf bir rivayet bulunmaktadır. Dolayısıyla 7 rivayetin ilk 4'ü merfû, 2'si mevkuf, 1'i ise maktû kaynaklıdır.

Amr b. Ebî Amr'ın rivayetleri 348 numaralı hadisten başlamakta 385. hadiste son bulmaktadır. Bu rivayetlerin arasında yalnızca bir tane mevkuf haber yer almakta, kalan tüm rivayetler merfû kaynaklıdır. Ancak bu merfû rivayetlerdeki mürsel ve munkatı' haberlerin oranı oldukça fazladır. Bölümün 360. mevkuf rivayeti Hz. Âişe'den

nakledilmektedir. Ancak bu rivayetin merfû tarikleri bulunduğu gibi hüküm bakımından da merfû kabul edilmektedir. Dolayısıyla nâsihin düşürmesiyle mevkuf olması muhtemeldir.⁸¹ Bu rivayetin de merfû olduğu varsayılırsa bölümün tamamını merfû kaynaklı rivayetler oluşturacaktır.

Amr b. Ebî Amr'ın rivayetlerinden sonra 385 numara ilâ 415 numaralar arasında Şerîk b. Abdullah'ın hadisleri yer almaktadır. Bölümde yer alan 31 rivayetin 30'u merfû kaynaklıdır. Diğer 1 rivayet ise Kâb el-Ahbâr'dan nakledilen isrâiliyât türünde bir haberdur. Bu rivayet istisna tutulduğunda tamamı merfû olan bölümde yaklaşık 20 rivayet mürseldir. Bu mürsel rivayetlerin tamamına yakını ise Atâ b. Yesâr'ın sahâbeyi zikretmeden naklettiği hadislerdir.

Sa'd b. Saîd'in 6, Dâvud b. Kays'ın 7, Ömer b. Nübeyh'in ise 2 rivayeti bulunmaktadır. Sa'd b. Saîd'in 6 rivayetinin tümü merfû kaynaklıdır. Ancak 419 numaralı rivayette İsmail b. Ca'fer bir önceki 418 numaralı mürsel rivayete atıfla hadisin benzerini başka bir hocası olan Abdullah b. Ca'fer'den de aldığını ifade etmektedir. Ancak senedin devamı bulunmadığından mürsel kabul edilmektedir.

Dâvud b. Kays bölümünde yer alan 7 rivayetin 6'sı İsmail b. Ca'fer'e aittir. 424 numaralı İsmail b. İbrâhîm'e ait olan hadis değerlendirmeye alınmayacaktır. Kalan rivayetlerin tamamı merfû kaynaklı olmakla beraber son iki rivayet Nâfi'den mürsel olarak nakledilmektedir.

Ömer b. Nübeyh bölümündeki iki rivayetin ilki merfû, ikincisi ise mevkuf kaynaklıdır.

Müellif tek hadislerine yer verdiği hocalarından sonra Mûsa b. Ukbe, Ebû Sehl Nâfi' ve Habîb b. Hasan, Muhammed b. Amr b. Halhale adlı hocalarının rivayetlerine yer vermektedir. Mûsa b. Ukbe'den toplamda 6 rivayet nakletmektedir. Bu rivayetlerden 453 numaralı hadisin müelliften olduğu şüphelidir. 454 numaralı rivayet ise mevkuf kaynaklıdır. Bu iki rivayet dışındaki 4 hadis merfûdur. 457 ilâ 463 numaralı 7 rivayetine yer verdiği hocası Ebû Sehl'den 4 merfû, 3 mevkuf rivayet nakletmektedir. İlk üç rivayeti

⁸¹ Ali b. Hucr, **Hadîs**, s. 420 (muhakkikin 1 numaralı dipnotu).

merfû nakleden müellif, peş peşe 3 mevkuf hadis nakletmiş son hadisi ise tekrar merfû kaynaklı olarak rivayet etmiştir. Mevkuf rivayetlerden 460 numaralı hadiste müellif bir sahâbenin ismiyle alakalı yorumu dışında ilk kez rivayette açıklamada bulunmuştur. Ardından hocası Habîb'in rivayetlerine mevkuf bir hadisla başlamıştır. 465 (?) 466 numarada merfû bir hadise yer vermiş bundan sonraki rivayette ise İbrahim en-Nehaî'nin maktû haberini nakletmiştir. Bir sonraki rivayet olan 468 numaralı hadiste de muhadram olan, dolayısıyla tâbiî kabul edilen Esved b. Yezîd'den Hz. Ömer'in uygulamasına dair mevkuf bir rivayet nakletmiştir. 469 ve 470 numaralı rivayetleri diğer hocası Muhammed b. Amr b. Halhale'den rivayet etmektedir. Her iki rivayet de merfûdur. Bu rivayetten sonra tekrar Habîb'ten mürsel ve merfû bir hadis nakletmektedir. 472 numaralı rivayet İsmail'in Osman isimli başka bir hocasından gelmektedir. Rivayet mürseldir, merfû kaynaklıdır. 473, 474 ve 475 numaralı rivayetler Habîb'ten nakledilmektedir. Bu rivayetlerden ilki Tâvus b. Keysân'dan nakledilen maktû bir haberdir. Diğer rivayet ise İbn Abbas'ın mevkuf rivayetidir. 475 numaralı hadis ise merfûdur. Bir sonraki 476 numaralı rivayet de bu rivayetin benzeri olarak müellifin Cerîr isimli farklı bir hocasından, farklı bir senetle gelmektedir. 477 numaralı rivayet İsmail b. Ca'fer'e ait olmadığından değerlendirilmeyecektir.

3.5.2.6 Müellifin Eserin Sonlarında Diğer Hocalarından Naklettiği Rivayetleri

Eserin sonlara doğru 45 rivayetini İsmail b. Ca'fer muhtelif hocalarından nakletmektedir. Bu bölümde bu rivayetler kaynakları, râvi sayısı, rivayet lafızları gibi çeşitli açılardan incelenecektir.

1. Müellif, 431 numaralı rivayeti İsmail b. Ebî Hükeym'den merfû kaynakla nakletmektedir. Ancak senet Atâ b. Yesâr'da son bulduğundan mürseldir.
2. 432 numaralı rivayet müellifin hocası Ebû Hazre el-Kâs'tan nakledilmektedir. Bu rivayet "Ebû Hazre-Abdullah b. Ebû Atîk-Aişe" isnadıyla geldiğinden merfû ve sülâsidir.

3. Utbe b. Müslim'den gelen 433 numaralı merfû hadis sülâsî senetlidir. Bir sonraki rivayet de bu hadise mevsul olup senet zikredilmemiştir.
4. Abdullah b. Saîd b. Ebû Hind'ten gelen 435 numaralı rivayet merfûdur. Râvi sayısı bakımından sülâsî isnada sahiptir. Bir sonraki rivayet Süheyl b. Ebû Sehl'den gelen mürsel, merfû bir hadistir.
5. 437 numaralı rivayet Davud b. Bekr b. Ebû'l-Furât'tan gelmektedir. Rivayet merfûdur, sülâsî senetlidir.
6. 438 numaralı rivayet Abdurrahman b. Muhammed b. Abîd'den gelmektedir. Rivayet Hz. Ömer'e isnad edilen mevkuf kaynaklı bir hadistir.
7. Müellifin îsâ b. Mûsâ adlı hocasından naklettiği rubâî isnadlı hadis merfûdur.
8. 440 numaralı rivayet müellifin Muhammed b. Yûsuf adlı hocasından gelmektedir. Hadis, Ömer b. Hattâb zamanındaki bir uygulamadan bahseden mevkuf kaynaklı bir rivayettir.
9. 441 numaralı rivayeti müellif, hocası Yahya b. Yahya b. Ali'den nakletmektedir. Bu rivayet rûbâî isnada sahip olup, merfû kaynaklıdır.
10. İsmail b. Ca'fer'in hocasının ismiyle ilgili şekkinin yer aldığı 442 numaralı rivayet, Abdurrahman b. Habîb b. Erdek'ten gelmektedir. Rivayet merfûdur, isnadı rubâîdir.
11. 443 numaralı rivayet Müslim b. Ebî Meryem'den nakledilmektedir. Rivayet sülâsidir, merfûdur.
12. Abdullah b. Âmir b. Eslemî'den nakledilen 444 numaralı rivayet sülâsidir, merfûdur.
13. 445 numaralı mevkuf hadis Muhammed b. Zeyd el-Muhâcir'den gelmektedir.
14. Süleyman b. Süheym'den gelen 446 numaralı rivayet rubâîdir, merfûdur.
15. 447. Hadis İsmail'in Ebû Seleme adlı hocasından gelen mevkuf bir rivayettir. Sonraki iki rivayet ise sırasıyla Yezîd b. Eslem ve Abdurrahman b. Abdullah b. Dînâr'dan gelen mürsel hadislerdir.

16. 450 numaralı hadis Saîd b. Abdurrahman'dan gelmektedir. Rivayet mevkuttur.

3.5.2.7 Değerlendirme

Bu bölümde rivayetler, kaynakları bakımından hocalarına göre incelenmiştir. Aralarında hükmen merfû hadislerin de bulunduğu mevkuf rivayetlerin sayısı Abdullah b. Dînâr'da 7, Muhammed b. Amr'da 8, A'lâ'da 6, Amr b. Ebî Amr'da 1 iken Humeyd'de 30 olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla eserdeki rivayetlerin çoğunluğunu oluşturan bu beş hocada mevkuf rivayet sayısı oldukça azdır. Ancak Humeyd'in genellikle Enes aracılığıyla Hz. Ömer başta olmak üzere çeşitli sahâbîlerin uygulama ve fetvalarına çokça yer verdiği görülmektedir. Bu mevkuf rivayetler Abdullah b. Dînâr'da olduğu üzere bölümün sonunda yer aldığı gibi rivayetler arasında da dağılım gösterebilmektedir. Müellifin bu beş hocası dışında diğer hocalarından gelen toplam mevkuf rivayet sayısı 16'dır. Böylece eserde 30'u Humeyd'den gelen toplam 68 mevkuf rivayet bulunmaktadır. Maktû rivayetlerin sayısı beklendiği üzere mevkuf rivayetlere göre daha azdır. 5'i Humeyd'ten gelen toplam 9 maktû haber yer almaktadır. Bu rivayetlerin dağılımı da birbirinden farklıdır. Sonuç olarak 467'sinin İsmail b. Ca'fer'den nakledildiği kabul edilen eserde 390 merfû, 68 mevkuf, 9 maktû haber bulunmaktadır.

Müellifin eserinde görülen merfu rivayet yoğunluğunun dönemin diğer eserleriyle karşılaştırılması İsmail b. Ca'fer'in Cüz'ünün hicrî 2. asır açısından konumunu ortaya koyacaktır. Bu dönemde telif edilen eserlerden Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshasındaki 49 rivayetin tamamı merfu, Ubeydullah b. Ömer'in eserindeki 127 rivayetin 42'si merfu, Abdülaziz b. Cüreyc'in 66 rivayetinin 61'i merfu, İbrahim b. Tahmân'ın 206 rivayetinin 202'si, Leys b. Sa'd'ın 84 rivayetinin 72'si, İbrahim b. Sa'd'ın 104 rivayetinin 54'ü, Süfyan b. Uyeyne'nin 50 rivayetinin 24'ü ve Veki' b. Cerrah'ın 134 rivayetinin 72'si merfu hadislerden oluşmaktadır.⁸² Bu eserlerin Ubeydullah'ın Cüz'ü hariç tümünde merfu

⁸² Bkz: Bu tez s.50.

rivayetler çoğunlukta olmakla beraber Süfyan ve Veki'in eserlerinde neredeyse yarı yarıya bir oran dikkat çekmektedir.

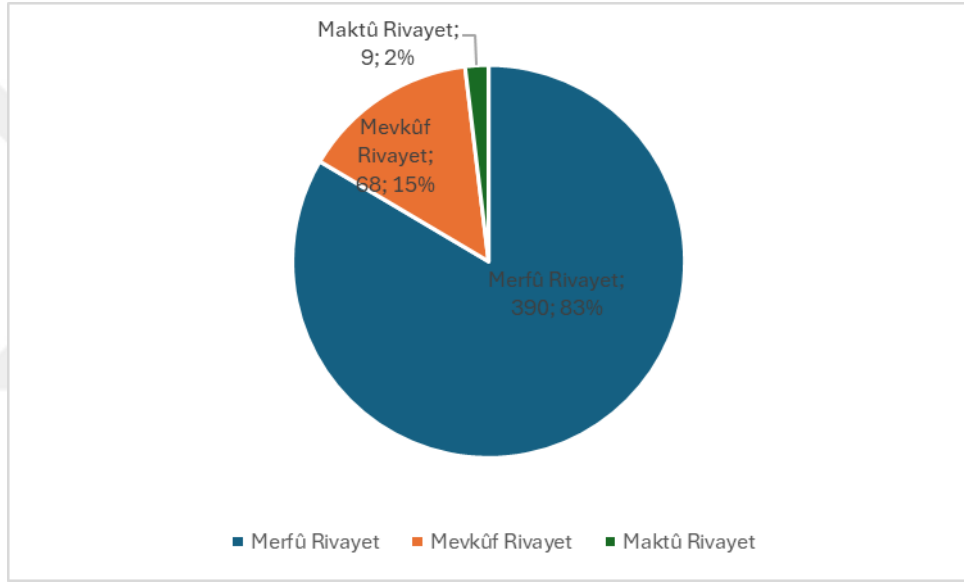
Hadis cüzlerinde durum böyleyken bu asırda telif edilen kitaplardan Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi*'i'ne de bakılmalıdır. Zîra bu, dönemin genel telif anlayışının yalnızca cüz türüne değil kitaplara yansımaları ortaya çıkarması bakımından gereklidir. Ma'mer'in eserinde -diğer hocaları hariç- dört hocasından naklettiği toplam 800 rivayette % 31'i merfu, %30'u mevkuf, % 10'u maktu rivayet oranı bulunmaktadır.⁸³ Ancak bu oranlar hocadan hocaya göre de değişmektedir. Nitekim Zührî'den 300 rivayetinin 51'i merfû, 21'i mevkuf; İbn Tâvus'tan 104 rivayetinin 5'i merfu 27'si mevkuf haberdur. Hocalar arasındaki değişen rivayet oranlarını Erul "*Bütün bu farklı oranlar, aynı dönemin hadis otoritelerinin, kendilerine mahsus bir tarzı olduğunu göstermektedir. Onlardan hiçbirinin, sadece merfu haber nakletme, muttasıl haber rivayet etme vb. prensibi veya metodu olmadığı anlaşılmaktadır.*" cümleleriyle değerlendirmektedir.⁸⁴

Erul'un değerlendirmesinin ilk kısmına "dönemin müelliflerinin kendilerine mahsus bir tarzları olduğu" düşüncesine katılmak mümkündür. Ancak ikinci cümlesi, "müelliflerin merfu ya da muttasıl haber nakletme gayelerinin bulunmadığı", ifadesi yukarıda incelenen cüzler sonucunda devre dışı kalmaktadır. Zîra 390 merfu 68 mevkuf rivayet eden İsmail'in, 206 rivayetinin 202'sini merfu nakleden İbrahim'in, 66 rivayetinin 61'nin ve 84 rivayetinin 72'sini merfu rivayet eden İbn Cüreyc ile Leys'in ve son olarak 49 rivayetinin tümünü merfu nakleden Süheyl'in "*merfu haber nakletme prensip ve metotlarının*" olmadığını söylemek doğru olmayacaktır. Burada telif türlerine göre müelliflerin amaçlarındaki farklılıktan kaynaklı bir metot ayrılığı düşünülebilir. Ancak burada, aynı telif türünde yazılan Ubeydullah b. Ömer'in eserindeki 127 rivayetinin 42'sinin, Süfyan b. Uyeyne'nin 50 rivayetinin 24'ünün merfu olduğu hatırlanmalıdır. Dolayısıyla İsmail b. Ca'fer'in, dönemde telif edilen bazı cüzlerle benzer şekilde merfu rivayetleri öncelendiği, bu rivayetlerin oranıyla diğer eserler arasında önemli bir konum elde ettiği söylenebilir. Hicrî 2. asırda telif edilen cüzlerin bazılarında rivayetlerin

⁸³ Erul, "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I)", s. 36.

⁸⁴ Erul, **a.g.e.**, s. 37.

tamamına yakını merfû iken bazılarında yarı yarıya bir oran görülmektedir. Bu asırda telif edilen bir kitap örneğinde, Ma'mer'in *el-Câmi*'inde ise mürsel rivayetler çoğunlukta olmakla beraber merfû ve mevkûf rivayetlerin hemen aynı orana sahip olduğu gözlenmektedir.

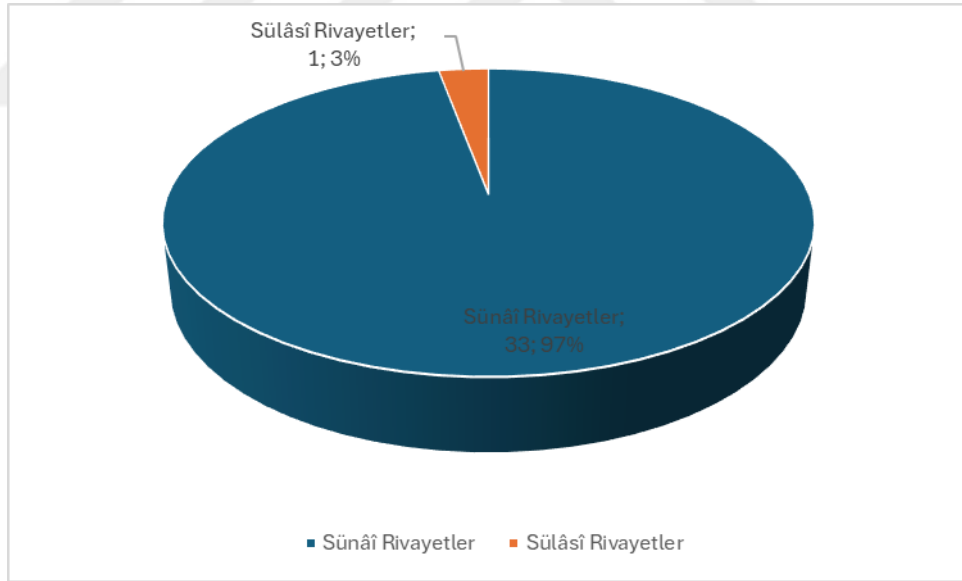
Grafik 3. 6: İsmail b. Ca'fer'in Cüz'ündeki rivayetlerin kaynaklarının oransal dağılımı.

3.5.3 Râvilerin Sayısı

Senetlerde yer alan râvilerin sayısına göre rivayet isnadlarına âlî/nâzil gibi sıfatlar verilir. Bir rivayette yer alan râvi sayısı azsa, Hz. Peygamber'e ulaşan yol kısa olacağı için daha değerli kabul edilir. Nitekim muhaddisler ilk kaynağa yani senedin müntehâsına en az râvi ile ulaşmak için diğer bir deyişle âlî isnad elde edebilmek için çaba sarfetmiş, rihleler yapmışlardır. Bu başlıkta eserdeki rivayetlerin kaç kişi aracılığıyla kaynağa ulaştığı incelenecektir.

3.5.3.1 Abdullah b. Dînâr Rivayetleri

Abdullah b. Dînâr bölümünde bulunan 41 rivayetin 33'ü Abdullah b. Dînâr-Abdullah b. Ömer isnadiyla gelmekte dolayısıyla İsmail açısından sünâî senetli olmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber ile son râvi Ali b. Hucr arasında tâbiünden olan Abdullah b. Dînâr ve sahâbî Abdullah b. Ömer olmak üzere iki kişi vardır. Bu tür rivayetler sünâî kabul edilir. Bu 33 rivayet dışındaki 41 numaralı merfû rivayet ise Abdullah b. Dînâr-Ebû Sâlih es-Semmân-Ebû Hureyre tarikiyle geldiğinden sülâsi olmaktadır. Bunların dışında kalan yedi mevkuf rivayet Abdullah b. Dînâr-Abdullah b. Ömer-Hz. Ömer tarikiyle nakledilmektedir. Sonuç olarak bu bölümde yer alan 34 merfû hadisin 33'ü sünâî, 1'i sülâsi isnadlıdır.

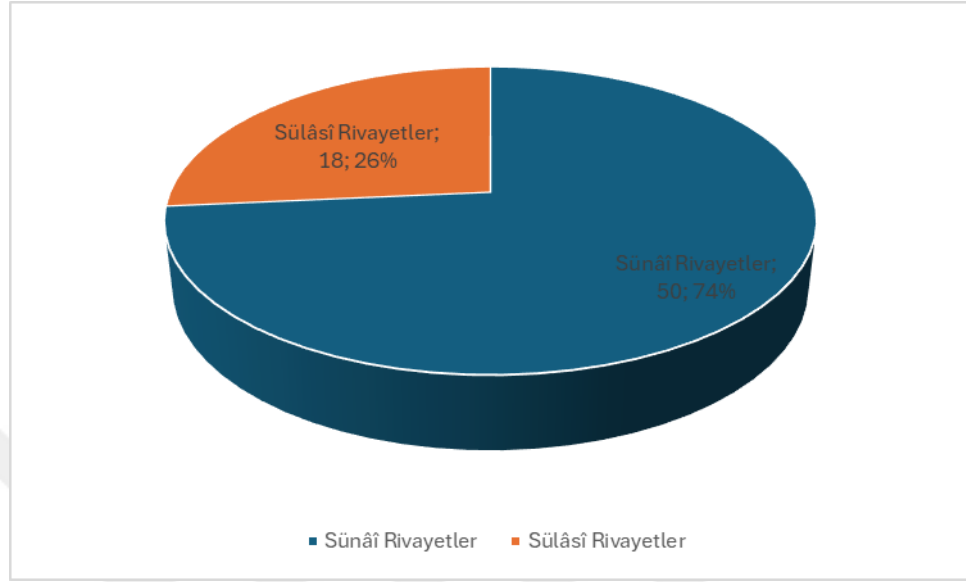
Grafik 3. 7: Abdullah b. Dînâr rivayetlerinde sülâsî ve sünâî rivayet dağılımı.

3.5.3.2 Humeyd et-Tavîl Rivayetleri

Müellif, hocası Humeyd'den naklettiği merfû ve mevkuf rivayetlerin çoğuna sünâî isnadla ulaşmaktadır. Nitekim Humeyd, Enes b. Mâlik'ten hadis dinlemiş tâbiîn

âlimlerindendir. İsmail'in ondan rivayet ettiği 88 rivayetin 70'e yakını⁸⁵ Humeyd-Enes tarikiyle nakledilmektedir. İlk 70 rivayeti aynı tarikle nakletmeyi tercih eden müellif, bu kanalla ilk 50 rivayeti merfû; sonraki 20 rivayeti mevkuf nakletmiştir. Humeyd tâbiî, Enes ise sahâbî olduğundan müellifin bu rivayetlerin 70'inde sünâi senede sahip olduğu, 50'sinde ise Hz. Peygamber'e sünâi isnadla ulaştığı söylenebilir. Kalan 18 rivayette ise Enes b. Mâlik dışındaki farklı sahâbîlerden hadis nakledilmiştir ancak Humeyd ile bu sahâbî arasında bir râvi daha eklendiğinden isnad uzamıştır. İsmail b. Ca'fer, 42 ilâ 112. rivayetleri Humeyd-Enes tarikiyle nakletmiş, 113. rivayette Humeyd'in tâbiînden hocası Hasan-ı Basrî aracılığıyla İmrân b. Husayn adlı sahâbîden mevkuf rivayetine yer vermiştir. Dolayısıyla bu mevkuf rivayet iki tâbiî ve bir sahâbî ile sülâsî senede sahiptir. 114. mevkuf rivayette ise Humeyd, vefat tarihi en geç kabul edilen sahâbî sayılan Ebû't-Tufeyl'den İbn Abbas'ın sözünü nakletmektedir. 115. rivayette Humeyd-Hasan; 116'da Humeyd-Hasan-Ali senetleriyle maktû ve mevkuf rivayetler nakletmiştir. 117 ilâ 120. rivayetleri Humeyd-Hasan isnadıyla maktû naklettikten sonra müellif aynı isnadla sahâbî râvisi olmadan Hz. Peygamber'e isnad etmiştir. Bundan sonraki 123 numaralı mevkuf rivayet Humeyd-Kâsım b. Rebîa-Ebî Bekre kanalıyla sülâsî isnadla gelmiştir. Bölümün 124 numaralı son merfû rivayeti Humeyd-Bekr b. Abdullah kanalıyla sahâbî râvisi olmadan mürsel şekilde nakledilmiştir. Buradan sonra müellif 125. rivayette Humeyd'in Ebû Said el-Hudrî'den hocası Ebû Mütevekkil aracılığıyla aldığı mevkuf hadisi, 126 numarada Humeyd'in İbn Sîrin'den aldığı Hz. Ömer'in mevkuf rivayeti, 127 numarada ise Humeyd, Osman en-Nehdî'den Selmân-ı Fârisî'nin mevkuf rivayetini nakletmiştir. 128 numarada Humeyd'in Enes'ten mevkuf rivayeti, 129'da Hasan'dan maktû rivayetinde tek râvi bulunmaktadır.

⁸⁵ Bu 70 rivayetten İsmail'e ait olmayan 73 ve 100 numaralı hadisler ile 102 numaralı meçhul râvinin bulunduğu senet çıkarılmalıdır. 50 numaralı rivayet de Humeyd-Enes tarikiyle gelmekle beraber senedi bir önceki rivayete dayandırılmaktadır.

Grafik 3. 8: Humeyd et-Tavîl rivayetlerindeki sülâsî ve sünâî rivayet dağılımı.

3.5.3.3 Muhammed b. Amr Rivayetleri

Muhammed b. Amr, bu bölümdeki rivayetlerin çoğunu Medine’nin yedi önemli fakihinden biri kabul edilen⁸⁶ Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf’tan (ö. 94/712-13) nakletmektedir. Ebû Seleme ise genellikle Ebû Hureyre’den nakilde bulunmakta ancak diğer sahâbîlerden de rivayetler nakletmektedir. Bu sahâbîler arasında Hz. Âişe rivayetleri dikkat çekmektedir. Ebû Seleme, çeşitli sahâbîlerden merfû hadisler rivayet etmekle beraber bazı rivayetlerde sahâbîyi atlayarak senedi kendisinde sonlandırmaktadır.

Bölümde yer alan merfû rivayetlerin genellikle sülâsî isnada sahip oldukları görülmektedir. Nitekim ilk 60 rivayetin (139 ilâ 191) senedi “Muhammed-Ebû Seleme-Ebû Hureyre” şeklinde gelmektedir. Bunun dışındaki merfû rivayetlerin⁸⁷ senetleri

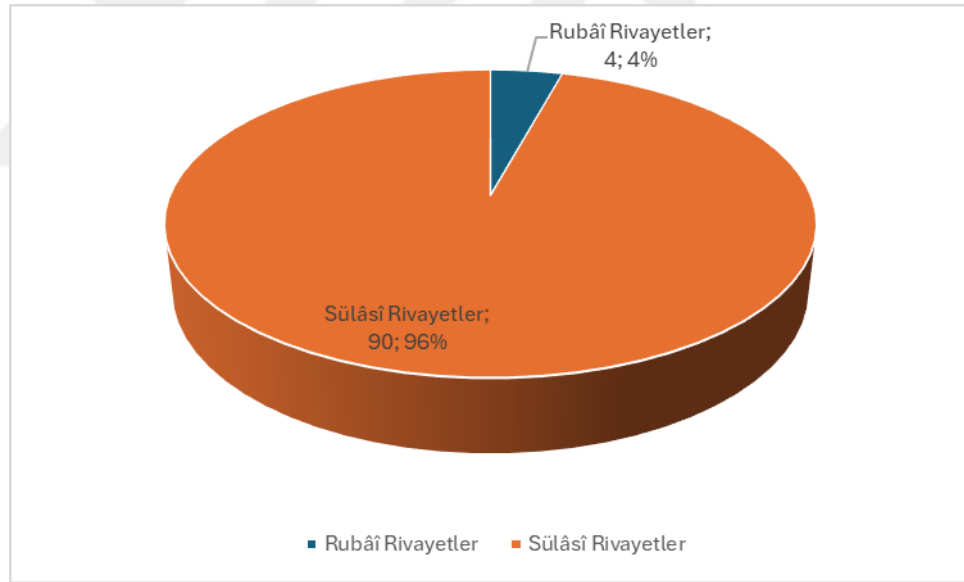
⁸⁶ Ebû Seleme, “yedi fakih” olarak kabul edilen yedinci fakih olmakla beraber bazıları yedinci fakih için Sâlim b. Abdullah ve Ebû Bekir b. Abdullah isimlerini de kabul etmişlerdir. Bkz: Cengiz Kallek, “Fukâhâ-yi Seb’a”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.XIII, İstanbul, 1996, s. 214.

⁸⁷ Bu taramaya mürsel karakter arz eden merfû rivayetler dahil edilmemiştir.

tarandığında da dört rivayet dışında⁸⁸ tümünün sülâsi olduğu tespit edilmektedir. Bu dört rivayet ise rubâi senede sahiptir.

Muhammed b. Amr, eserde yer alan rivayetlerini genellikle hocası Ebû Seleme'den aktarmakla beraber yaklaşık 15 rivayette⁸⁹ farklı hocalardan da nakillerde bulunmaktadır. Bölümde yer alan 65 merfû rivayetin sahâbe râvisi Ebû Hureyre; 25 merfû rivayetin⁹⁰ râvileri ise Hz. Âişe, Ebû Saîd el-Hudrî, Selmân-ı Fârisî gibi muhtelif sahâbîlerdir. Mevkuf rivayetlerin sahâbî râvileri ise Ebû Hureyre, Ebû Saî'd el-Hudrî, İbn Ömer, Abdurrahman b. Avf gibi isimlerdir.

Sonuç olarak bu bölümdeki merfû rivayetlerin tamamına yakını sülâsi senetlidir.

Grafik 3. 9: Muhammed b. Amr rivayetlerindeki sülâsî ve rubâi rivayet dağılımının yaklaşık oranı.

⁸⁸ Bu rivayetler için bkz: 209, 214, 226, 227.

⁸⁹ Bkz: 214, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239.

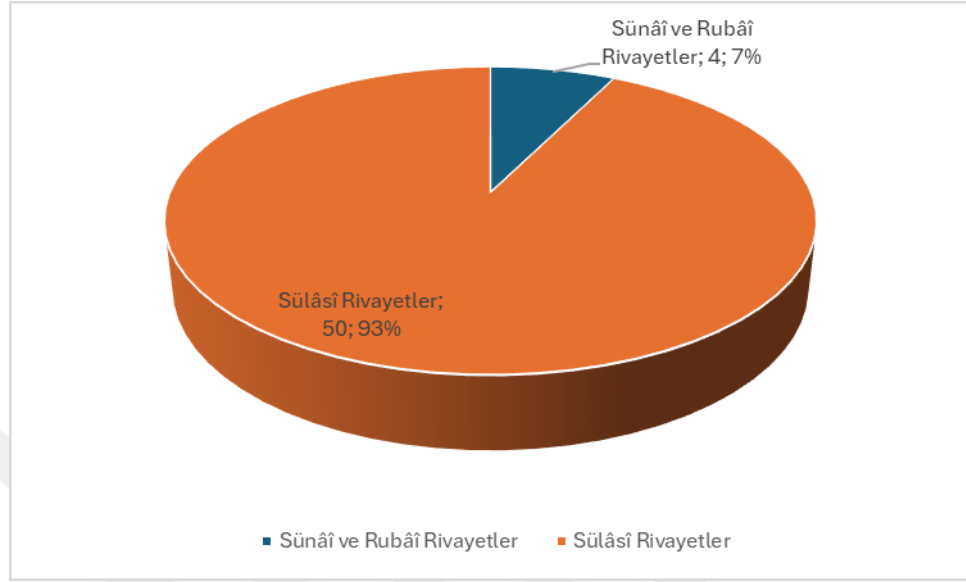
⁹⁰ 235 numaralı rivayette Hâris b. Haffâf b. İmâ' adlı sahâbeliği şüpheli olan bir râvi bulunmaktadır.

3.5.3.4 A ‘lâ b. Abdurrahman Rivayetleri

A‘lâ b. Abdurrahman rivayetlerinin başlangıcı olan 243 numaralı rivayet ilâ 293 numaralı merfû rivayetler⁹¹ A‘lâ b. Abdurrahman-Abdurrahman b. Ya‘kub (babası)- Ebû Hureyre senediyle gelmektedir. Ancak bu rivayetler arasında yer alan 257 numaralı hadis Abdullah b. Ca‘fer b. Nüceyh-A‘lâ-Abdurrahman-Ebû Hureyre tarikiyle nakledilmektedir. Müellif burada başka bir hocasından, Abdullah b. Ca‘fer’den, nakilde bulunmaktadır. Müellifin rivayetlerin arasına başka bir hocasını katmasının sebebi Abdullah b. Ca‘fer’in aynı zamanda A‘lâ’nın talebesi olması olabilir. Dolayısıyla bu rivayet ve 284 numaralı mevkuf rivayet hariç 243 ilâ 293 numaralı rivayetler sülâsîdir. Bahsi geçen 257 numaralı rivayet ise rubâîdir. Aradaki mevkuf rivayetlerden sonra müellif 296 ve 297 numaralı rivayetlerde A‘lâ’nın sırasıyla Abdullah b. Ömer ve Enes b. Mâlik’ten bizzat aldığı sünâî rivayetler yer almaktadır. Buradan sonraki merfû rivayetleri de müellif sülâsî isnadla nakletmektedir. Ancak 301 numaralı rivayet rubâî senetlidir.

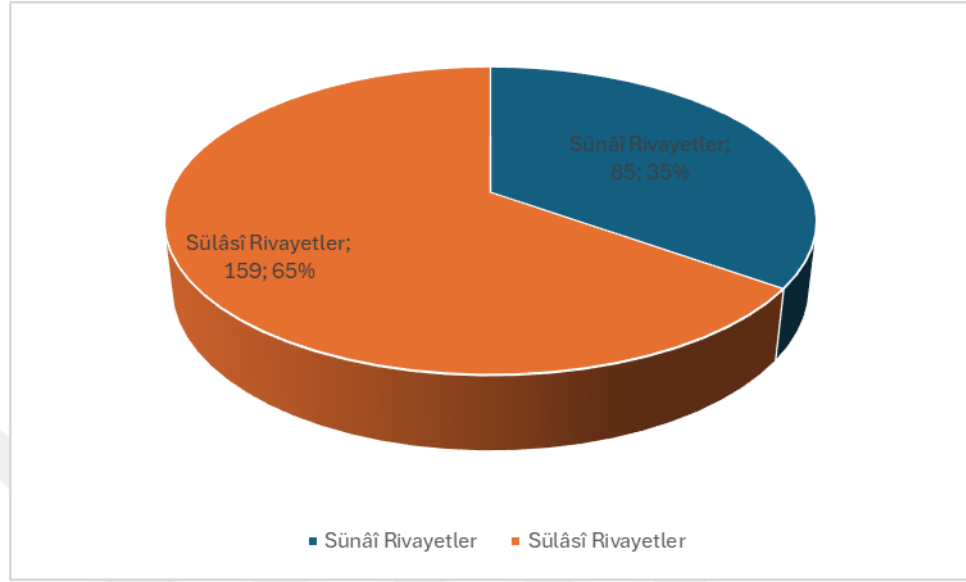
Sonuç olarak A‘lâ b. Abdurrahman rivayetlerinin sünâî ve rubâî dört senet dışında tamamı sülâsî tarikle gelmektedir. Bu durum, A‘lâ’nın hadisleri aldığı babası Abdurrahman b. Ya‘kub’un Ebû Hureyre’nin ashabından olmasından kaynaklanabilir. Çünkü 57 rivayetin yaklaşık 48’i A‘lâ-Abdurrahman-Ebû Hureyre senediyle gelmektedir.

⁹¹ Bahsi geçen 7 rivayet, 257 numaralı sülâsî rivayet ve 284 numaralı mevkuf rivayet hariçtir..

Grafik 3. 10: A'lâ b. Abdurrahman rivayetlerinin sülâsî ve sünâî-rubâî rivayet dağılımı.

Bu dört müelliften nakledilen 239 merfu rivayetlerin muttasıl senetlilerinin 159'u sülâsî, 85'i sünâî isnada sahiptir. Sünâî isnatlar Abdullah b. Dînâr ve Humeyd et-Tavîl'de yoğunlaşırken sülâsî senetler de cüzde bu hocalardan sonra gelen Muhammed b. Amr ve A'lâ'da toplanmaktadır. Buradan sonraki hocalar aşağıda tek başlıkta incelenecektir.

Grafik 3. 11: Müellifin dört hocasından gelen rivayetlerin sülâsî ve sünâî rivayet dağılımı.

3.5.3.5 Müellifin Diğer Hocalarından Rivayetleri

Muhammed b. Ebî Harmale rivayetlerinde müellif, hocasından 15 hadis nakletmektedir. Diğer bölümlerden farklı olarak rivayetlerin sahâbe râvisi oldukça çeşitlilik göstermektedir. İlk dokuz rivayetin senedinde “Muhammed-Atâ” kısmı ortaksa da sahâbîler dört rivayette Ebû Derdâ, Ebû Zer, Âişe, Havle bnt. Sa‘lebe şeklinde değişmekte, üç rivayette düşürülmekte, kalan iki rivayette ise meçhul bırakılmaktadır. Mürsel ve mevkuf rivayetler dışındaki tüm senetler sülâsîdir.

Müellif Muhammed b. Ebî Harnele’nin rivayetlerinden sonra sırasıyla Yezîd b. Husayfe’nin 9, Ebû Tuvâle Abdullah b. Abdurrahman’ın 6, Ca‘fer b. Muhammed’in 2, Rebîa b. Abdurrahman’ın 7 rivayetine yer vermiştir. Yezîd b. Husayfe’nin eserde toplam 9 rivayeti yer almaktadır. Bu rivayetlerin ilki meşhur fakihlerden Süleyman b. Yesar’ın naklettiği mevkuf bir haberdir. Bu rivayetten sonraki 325 ve 326 numaralı iki rivayeti Yezîd, Büsr b. Saîd’den nakletmektedir. “Yezîd-Büsr b. Saîd-Sahâbî” şeklinde gelen iki

rivayet râvi sayısı bakımından sülâsî isnadlıdır. Bu rivayetlerin ilkinde sahâbî râvisi Ebû Cuheyym el-Ensârî iken 326 numaralı sonraki rivayetin sahâbî râvisi iki rivayetiyle bilinen⁹² Süfyân b. Ebû Züheyr el-Ezdî'dir. İsmail b. Ca'fer bu rivayette sahâbînin kimliği hakkında bir tahminde bulunarak ilk kez şerh düşmektedir. Süfyân b. Ebû Züheyr el-Ezdî adlı sahâbînin Medine'nin fazileti ve köpek sahiplenme konusundaki iki rivayetini de müellif peş peşe sıralamaktadır. Bu rivayetlerin ilki sülâsî isnadla Büsr'den gelirken diğer rivayette Yezîd başka bir sahâbî aracılığıyla nakletmektedir. Süfyân b. Ebû Züheyr'den gelen 327 numaralı ikinci rivayet "Yezîd-Sâib b. Yezîd (sahâbî)-Süfyân b. Ebû Züheyr (sahâbî)" isnadıyla nakledilmektedir. Bu rivayeti Yezîd b. Husayfe doğrudan sahâbîden alsa da senette iki sahâbî bulunduğundan rivayet sülâsîdir. Bir sonraki rivayet "Yezîd-Amr-Nafi'-Osman b. Ebî'l-Âs" senediyle gelen rubâî isnadlı merfû bir hadistir. 329 ve 330 numaralı rivayetlerin senedinde kopukluk bulunmakta, 331 numaralı rivayette ise "Yezîd-Yezîd b. Abdullah-Atâ b. Yesâr-Zeyd b. Sâbit" isnadıyla tekrar rubâî hadis nakledilmektedir. Bölümün son rivayeti de rubâî isnadlı olup senedi "Yezîd-Abdurrahman b. Abdullah-Atâ b. Yesâr-Sâib b. Hallâd" şeklindedir. Böylece bu bölümde bulunan 9 rivayet başlarda bulunan 3 tanesi sülâsî, sonlara doğru yer alan 3'ü rubâîdir. Kalan bir rivayet mevkuf, iki rivayet mürsel ve munkatî' olduğundan değerlendirmeye alınmamıştır.

Ebû Tuvâle Abdullah b. Abdurrahman'ın 5 rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetlerin ilk 3'ü Ebu Tuvâle'nin Enes b. Mâlik'ten naklettiği sünâî senetli merfû hadislerdir. Sonraki rivayet ise meşhur fakih Saîd b. Müseyyeb'in bir sahâbîden naklettiği sülâsî isnadlı merfû hadistir. 337 ve 338 numaralı rivayetler de sülâsî senetlidir. Dolayısıyla 2 sünâî, 3 sülâsî rivayet bulunmaktadır. Ca'fer b. Muhammed'in iki rivayetinin ilki sülâsî; ikincisi ise mürseldir. Rebîa b. Abdurrahman'dan 341 ilâ 347 numaralı rivayetler nakledilmektedir. İlk rivayette sülâsî senetle bir hadis naklederken 342 numarada Enes b. Mâlik'ten işittiği sünâî senetli hadisi zikretmektedir. Bundan sonraki rivayet ise rubâî senetlidir. Bölümün kalan dört rivayeti sırasıyla; mürsel, munkatî', maktû ve mevkuf olduğundan râvi sayısı bakımından değerlendirmeye alınmamıştır.

⁹² İbn Hacer, **Tehzîb**, C.IV, s.110.

Müellif Amr b. Amr'dan hadisler rivayet ettiği bölüme Amr'ın sahâbîden, Enes b. Mâlik'ten, olan sünâî isnadlı rivayetiyle başlamıştır. Ardından munkatı' isnadlı bir rivayet nakletmiştir. Müellifin bu tür bir rivayete ikinci sırada yer vermesi dikkat çekmektedir. Senet yakından incelendiğinde inkıtânın sebebi Amr'ın hocası Medine'nin yedi meşhur fakihinden olan Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve Hamza b. Abdullah b. Utbe'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan hadis nakletmemeleridir. İbn Mes'ûd, Ubeydullah'ın amcası olmasına rağmen yaşı küçük olduğundan ondan hadis nakletmemiştir.⁹³ Müellifin bu munkatı' rivayeti ikinci sıraya koymasına, hocası Ubeydullah'ın birçok sahâbîden hadis nakletmiş olması, İbn Mes'ûd'a ulaşmasa da amcası olması ve Ubeydullah ile beraber Hamza'yı da zikretmesi gibi durumlar sebep gösterilebilir. Buradan sonraki beş rivayeti - 350 ilâ 355- "Amr b. Ebû Amr-Ebû Saîd el-Makberî-Ebû Hureyre- kanalıyla sülâsî isnadla nakletmektedir. 355 numaralı rivayetten sonra Amr, hocası Abdurrahman b. Huveyris'ten dördü de mürsel olan rivayetler nakletmektedir. Bu rivayetler "Amr-Abdurrahman-Muhammed b. Cübeyr" tarikiyle gelmektedir ancak Muhammed b. Cübeyr'in Resulullah'a ulaşmadığı söylenmektedir. Bununla beraber bu rivayetlerin irsal ve vaslı konusunda ihtilaf vardır.⁹⁴ Bu rivayetten sonra Amr, irsalleriyle bilinen Muttalib b. Abdullah'tan mürsel ve munkatı' rivayetler nakletmiştir. 370 numaralı rivayete kadar bu tür rivayetler yer almış 371 ve 373 numaralı rivayetlerde bilinmeyen râvilerle yer vermiştir. Dolayısıyla bu rivayetlerin senetlerini râvî sayısı yönünden incelemek makul olmayacaktır. 372 numaralı rivayet ise "Amr-Habîb b. Hind- Urve b. Zübeyr-Hz. Âişe" senedine sahip rubâî bir hadistir. 375 ilâ 377 numaralı üç rivayeti müellif Abdurrahman b. A'rec'ten sülâsî senetle nakletmektedir. Sonraki üç rivayet de Abdullah b. Abdurrahman el-Eşhelî'nin Huzeyfe'den naklettiği sülâsî rivayetlerdir. Müellif 381 ilâ 384 numaralı son rivayete kadar ise "Amr-Âsım b. Amr-Muhammed b. Belîd" tarikiyle yine sülâsî rivayetler naklederek bölümü bitirmektedir. Sonuç olarak bu bölümde yer alan ilk rivayet sünâî, diğer rivayetler ise sülâsî karakterlidir. 372 numaralı bir rivayet ise rubâî senetlidir. Bu

⁹³ Abdullah Kahraman, "Ubeydullah b. Abdullah", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.XLII, İstanbul, 2012, s.18-19.

⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz: s. 414, 7 numaralı dipnot.

rivayetler dışında, Abdurrahman b. Huveyris'ten ve Muttalip b. Abdullah'tan gelen mürsel, munkatı' ve bilinmeyen râvili senetler râvi sayısı bakımından dikkate alınmamıştır.

Ardından hocası Şerîk b. Abdullah'ın rivayetlerine yer vermektedir. Bölümde, mürsellerin çoğunlukta olduğu merfû rivayetler yer almaktadır. Müellif ilk rivayetlere sünâi isnadla, Şerîk'in Enes b. Mâlik'ten rivayetleriyle başlamaktadır. İsmail b. Ca'fer ilk rivayette Enes'ten rivayetini nakletmekte, bundan sonraki rivayette ise hocası Â'lâ'dan benzer rivayeti olduğunu ifade etmektedir. Burada müellif aynı sahâbiden gelen benzer rivayete iki ayrı hocası yoluyla sahip olduğunu belirtmiş olmaktadır. 388 numaralı bir sonraki rivayette de Şerîk'in Enes'ten rivayetini naklederek ilk üç rivayeti sünâi isnadla rivayet etmiş olmaktadır. Buradan sonraki rivayetlerden 389 ilâ 407 numaralar Şerîk'in Atâ b. Yesâr'dan nakilleridir. Ancak bu 19 rivayetin 16'sı mürseldir. Bu sebeple yalnızca mürsel olmayan üç rivayet râvi sayısı bakımından incelenebilir durumdadır. 389, 390 ve 392 numaralı üç merfû-muttasıl rivayetlerin senedi "Şerîk-Atâ-Sahâbi- şeklinde geldiğinden sülâsi isnada sahiptir. Yaklaşık 16 mürsel rivayetten sonra müellif, 408 numaralı hadiste "Şerîk-Ebû Sâib el-Ensârî-Sahâbi" isnadıyla merfû-muttasıl ve sülâsi isnadlı bir rivayet nakletmektedir. Ardından 409-410-412 numaralı rivayetler mürsel, 411 numaralı rivayet ise Kâb el-Ahbâr'dan gelen isrâiliyat türünden haberdır. Bölümün son 3 rivayeti Şerîk'in birbirinden farklı isnadlarla naklettiği rivayetlerden oluşmaktadır. Bu rivayetler sırasıyla, "Şerîk-Abdullah b. Huneyn-Ali b. Ebî Tâlip", "Şerîk-Abdullah b. Ebî Atîk-Hz. Âişe" ve "Şerîk-Abdurrahman b. Ebû Saîd-Ebû Saîd el-Hudrî" sülâsi senetleriyle nakledilmektedir. Sonuç olarak bölümdeki rivayetlerin büyük çoğunluğu mürsel isnadlı olduğundan râvi sayısı hakkında değerlendirme tamamı için yapılamamıştır. Muttasıl isnadlardan ilk üç rivayet sünâi, bu rivayetlerden sonra gelen üç muttasıl rivayet -391 numaralı mürsel rivayet hariç- sülâsi ve ortalarda yer alan 408 numaralı rivayet sülâsi ve son 3 rivayet de sülâsidir. Dolayısıyla müellif bölümün ilk rivayetlerini muttasıl senetli sünâi ve sülâsi rivayetlerden seçerken, bölümü üç sülâsi rivayetle bitirmiştir.

Sa'd b. Saîd'ın 6, Dâvud b. Kays'ın 7, Ömer b. Nübeyh'in ise 2 rivayeti bulunmaktadır. Sa'd b. Saîd'den nakledilen 6 rivayetin ilki sülâsi ikincisi rubâî senetlidir. Bundan sonraki iki mürsel rivayetten sonra bölümün son iki rivayeti de sırasıyla sülâsî ve rubâî senetli hadislerdir. Dâvud b. Kays bölümünde bulunan 6 rivayetin⁹⁵ son ikisi mürseldir. İlk 4 rivayet incelendiğinde ise tümünün sülâsî senetli olduğu görülmektedir. Ömer b. Nübeyh'ten nakledilen iki rivayetin ilki sülâsi, ikincisi ise mevkufur.

Müellif Mûsa b. Ukbe'den 6 hadis nakletmektedir. Ancak bu hadislerden 453 numaralı rivayetin müellife aidiyeti problemlidir bu sebeple kalan 5 rivayet incelenecektir. İsmail, ilk rivayette hocasının doğrudan ulaştığı sahâbî, Ümmü Halid'ten naklettiği sünâî senetli hadise yer vermektedir. Bundan sonraki rivayette meşhur tâbî Sâlim'in babası Abdullah'tan naklettiği sülâsi isnadlı merfû hadisi nakletmektedir. Bir mevkuf haberden sonra önceki senetle aynı şekilde "Mûsa-Sâlim-Abdullah" isnadıyla bir sülâsî merfû haber daha zikretmektedir. Son rivayette ise rubâî isnadlı bir hadis rivayet etmiştir.

Toplam 7 rivayetin bulunduğu Ebû Süheyl rivayetlerinde 3 mevkuf 4 merfû haber bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde 4 merfû haber incelenecektir. İlk üç rivayette Ebû Süheyl babasından farklı sahâbîlerin rivayet ettiği hadisleri nakletmektedir. Bu üç rivayet sülâsi isnada sahiptir. Bölümün son rivayeti de Ebû Süheyl'in babasından naklettiği sülâsi isnadlı bir merfû hadistir.

Habîb b. Hasan ve Muhammed b. Amr b. Halhale rivayetlerinde mevkuf, maktû ve mürsel rivayetler bulunduğundan râvî sayısını incelemeye uygun yalnızca 4 merfû haber yer almaktadır. Bu 4 merfû rivayet sülâsi isnadlıdır. Müellifin 475 numaralı rivayetin başka senedini vermek için zikrettiği 476 numaralı senet ise rubâîdir.

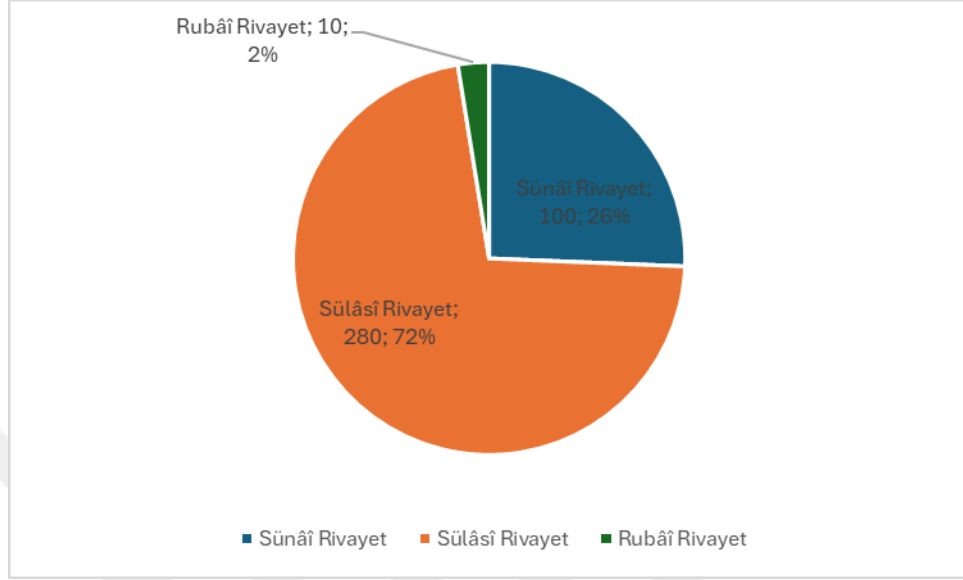
3.5.3.6 Değerlendirme

İsmail b. Ca'fer'in eserinde yer alan merfû hadislerin çoğunluğunu sülâsî rivayetler oluşturmaktadır. Bunun yanında kayda değer sayıda sünâî senetli hadis, birkaç da rubâî rivayet yer almaktadır. Özellikle meşhur 5 hocadan Abdullah b. Dînar ve Humeyd

⁹⁵ 424 numaralı rivayet müellife ait değildir.

et-Tavîl’de yer alan sünâî rivayetler dikkat çekmektedir. Zira Abdullah’ın 34 merfû rivayetinin 33’ü; Humeyd’in ise 50 rivayeti sünâî isnadla nakledilmektedir. Muhammed b. Amr, A’lâ ve Amr’ın rivayetlerinin tamamına yakını sülâsî isnadlıdır. Müellifin eserinin ilk iki sırasında yer verdiği hocalarından rivayetlerinin çoğu sünâî iken 3 ve 4. sırada yer alan hocaların sülâsî isnatlı olması, onun eser telifinde âlî isnadı gözetmiş olabileceğine işaret etmektedir. Eserin devamındaki rivayetlerin çoğu sülâsî isnadlıyken müellif sünâî rivayetleri genellikle bazı hocalarının ilk rivayetlerinde kullanmıştır. Bu durum yalnızca hocaların sıralanışında değil rivayetlerin kendi arasındaki iç tasnifinde de sünâî rivayetlerin öncelendiğini göstermektedir. Örneğin müellifin, Ebû Tuvâle Abdullah b. Abdurrahman’dan naklettiği 5 rivayetin ilk 3’ü, Amr b. Amr rivayetlerinin ilki, Şerîk b. Abdullah rivayetlerinin ilk 3’ü, Mûsa b. Ukbe rivayetlerinin ilki sünâî senetlidir. Bu örnekler müellifin, hocasından sünâî bir isnada sahip olduğu rivayeti varsa bunu ilk sırada nakletme çabasını ortaya koymaktadır. Ancak bu durum cüzde yer alan tüm rivayetler için bu şekilde gelişmemektedir. Örneğin 341 ilâ 347 numaralı rivayetleri naklettiği hocası Rebîa b. Abdurrahman’ın ilk rivayeti sülâsî senetle gelirken 342 numarada Enes b. Mâlik’ten işittiği sünâî senetli hadisi zikretmektedir.

Yukarıda tüm hocalarda yer alan merfû rivayetlerin rivayet sayılarına oranı ayrı ayrı incelendiğinden burada tekrar diğer hocalarına yer verilmeyecektir. Ancak sonuç itibariyle eserde 100’e yakın sünâî, 10’dan fazla rubâî rivayetin yer aldığı; kalan merfû hadislerin sülâsî senetli olduğu söylenebilir. Merfû rivayet sayısının 390 olduğu hatırlanırsa eserin yaklaşık dörtte birinin sünâî rivayetlerden oluştuğu görülecektir. Bu durum da müellifin ve telifinin kıymetini arttırmaktadır.

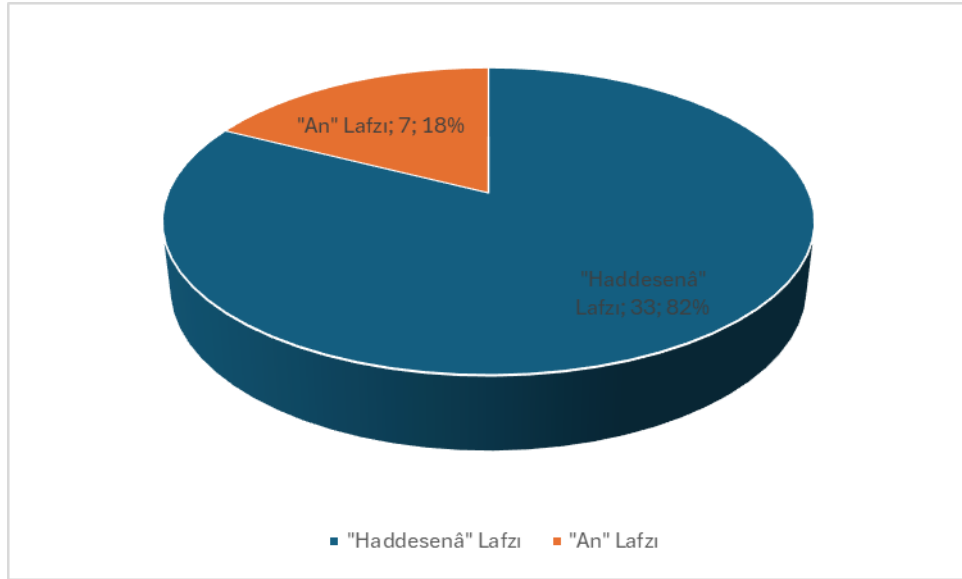
Grafik 3. 12: İsmail b. Ca'fer'in hocalarından naklettiği merfu rivayetlerin ravi sayısına göre yaklaşık oranı.

3.5.4 Rivayet Lafızları

Hadis tarihi boyunca rivayetlerin tahammül ve edasının çeşitli yolları ortaya çıkmıştır. Semâ, kıraat, icazet bu metotlardan bazılarıdır. Her bir metot için rivayetin tahammül edildiği yolu gösteren lafızlar bulunmaktadır. Özellikle ilk asırlarda semâ ve kıraatın yaygın olduğu icazet ve türevlerinin kitapların rivayetiyle sonraki asırlarda ortaya çıktığı bilinmektedir. Semâ ve kıraat metodu başlangıçta yaygın olmakla beraber rivayet lafızları için günümüzdeki gibi bir usûlden, keskin ayrımlardan söz etmek zordur. Nitekim bu kavramların oluşması, ıstılah haline gelip yaygınlaşması zaman almıştır. Bu sebeple sonraki dönemlerde problem olarak görülecek olan “an” gibi lafızlar da oldukça sık kullanılmıştır. Bu cüz, özellikle bu anlamıyla ayrı bir öneme sahiptir. Muan'an rivayetlerin çoğunlukta olması beklenen bir dönemde telif edilen eserde tahdîs sîğalarının yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu bölümde müellifin kullandığı ve diğer râvilerin kullandığı lafızlar ayrı ayrı incelenecektir.

3.5.4.1 Abdullah b. Dînâr Rivayetleri

Müellifin, hocası Abdullah b. Dînâr'dan naklettiği 41 rivayet bulunmaktadır. 41 rivayetin 33'ü Abdullah b. Dînâr- Abdullah b. Ömer isnadıyla gelmekte dolayısıyla iki râviden oluşan sünâi senede sahip olmaktadır. Bu rivayetlerin çoğunda tahdîs ve semâ sîğalarını kullandığı görülmektedir. Bununla beraber bazen tahdîsle beraber “an” sîğası kullandığı, bazen semâ ve “an” sîğasını kullandığı bazen ise tamamen “an‘ane” ile naklettiği olmaktadır. Bu üç tür rivayet sayısı 12’dir. Dolayısıyla 41 rivayetin 29’unda müellif hocasından tahdîs ile nakletmekte ikinci râvide ise semâ lafzı yer almaktadır. Kalan 12 rivayetin 7’sinde⁹⁶ müellif hocadan “an” ile nakletmekte ikinci râvide semâ lafzı kullanmaktadır. 30 ve 41 numaralı rivayetlerde hocasından tahdîs ile nakletmekte ardından “an” sîğasıyla devam etmektedir. 30 numaralı rivayet sünâi olduğundan “tahdîs-an”, 41 numaralı rivayet ise “tahdîs-an-an” sîğalarıyla nakledilmektedir. 3 rivayet ise “an-an” şeklinde her iki râviden de an‘ane ile rivayet edilmiştir.

⁹⁶ Bkz: 4-5-7-16-21-28-34

Grafik 3. 13: Müellifin Abdullah b. Dînâr'dan naklettiği rivayet lafızları.

3.5.4.2 Humeyd et-Tavîl Rivayetleri

Humeyd et-Tavîl, eserde 88 rivayetle tasnif bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Bu 88 rivayetin yaklaşık 70'i Humeyd-Enes tarikiyle merfû-mevkuf kaynaklarla nakledilmiştir. “Humeyd-Enes” tarikiyle iki râvinin bulunduğu rivayetlerin genelinde İsmail b. Ca'fer Humeyd'den rivayetlerini tahdîs sîğası ile nakletmektedir. İkinci râvide yani Humeyd'in rivayet ettiği sahâbîde “an” sîğası daha fazla kullanılmıştır. Dolayısıyla bölümde yer alan rivayetlerin önemli bir kısmı “haddesenâ-an” sîğalarıyla nakledilmiştir. Bununla beraber tahdîs ile başlayıp ikinci râvide semâa delalet eden lafızların yer aldığı ya da “enne” ifadesinin kullanıldığı rivayetler de vardır. Bölümde yer alan tüm rivayetler hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında; ilk rivayete “tahdîs-semâ” sîğalarıyla başlanmış bundan sonraki yaklaşık 70 rivayet⁹⁷ “tahdîs-an” ile nakledilmiştir. Bu rivayetlerde İsmail, Humeyd'den “haddesenâ” ile naklederken Humeyd, Enes b. Mâlik'ten “an” sîğası ile rivayet etmiştir. Ancak Humeyd'in Enes'ten rivayetlerinin ittisale hamledildiği bilinmektedir. Müellifin, hocasından tahdîs ile nakletmediği tek hadis 63 numaralı rivayettir. Bu rivayette İsmail, Humeyd'den “an” ile nakletmektedir. Bazı rivayetlerde⁹⁸ de ilk râvide tahdîs, ikinci râvide kâle⁹⁹, semi'tü¹⁰⁰ gibi semâ lafızları kullanılmıştır. İsmail'in Humeyd'ten tahdîs ile aldığı, Humeyd ile Enes arasındaki sîğanın müen'en olduğu rivayetler de yer almaktadır.¹⁰¹ Sülâsi senetli isnadlarda “tahdîs-an-an”¹⁰² “tahdîs-an-enne”¹⁰³ sîğaları kullanılmıştır. Rubâi senetli 102. rivayet ise “tahdîs-enne-tahdîs-enne” sîğalarıyla nakledilmiştir.

⁹⁷ Bu rivayetler için bkz: 43 ilâ 96, 98-99-101-103-104-105-112-114-117 ilâ 124, 128-129.

⁹⁸ Bu rivayetler için bkz: 64-92-106-107-108.

⁹⁹ Bkz: 64-92-106-107.

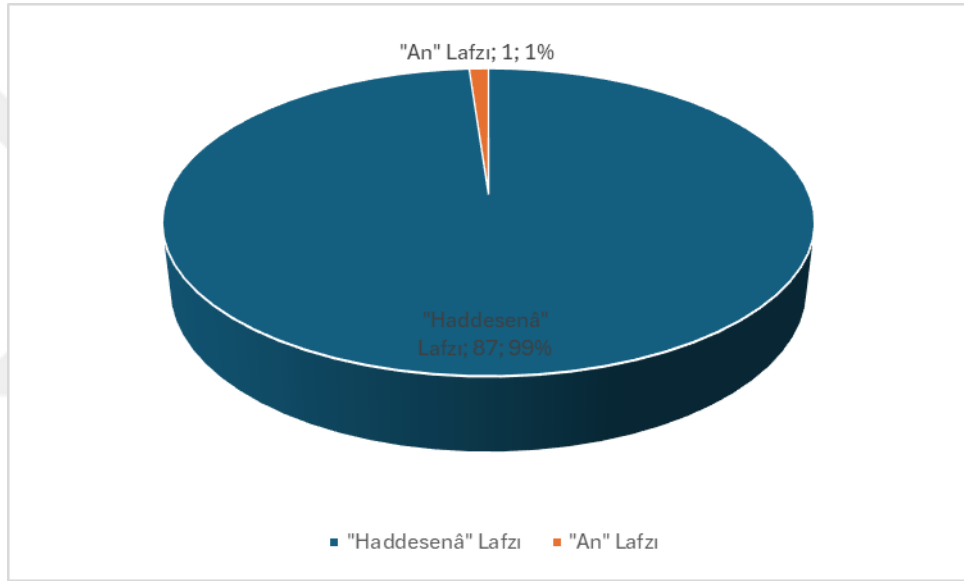
¹⁰⁰ Bkz: 108.

¹⁰¹ Bkz: 97-109-110-111-115

¹⁰² Bkz: 113, 123, 127.

¹⁰³ Bkz: 116, 125, 126.

Bu veriler doğrultusunda müellifin bir rivayet hariç Humeyd'den naklettiği tüm hadislere tahdîs sîğasıyla semâ yoluyla ulaştığı, Humeyd'in sünâi senetli rivayetlerin ikinci râvisi sayılan sahâbî Enes b. Mâlik'ten “an” ile naklettiği, sülâsi ve rubâi senetlerde de “an” ile rivayet edildiği tespit edilmiştir. Müellifin ilk rivayete tahdîs sîğalarından “haddesenâ-semia” ile başlaması dikkat çekmektedir.

Grafik 3. 14: Müellifin Humeyd et-Tavîl'den naklettiği rivayet lafızları.

3.5.4.3 Muhammed b. Amr Rivayetleri

İsmail b. Ca'fer, hocası Muhammed b. Amr'dan 111 rivayet nakletmektedir. Bu rivayetlerin ilk 60'ı “Muhammed-Ebû Seleme-Ebû Hureyre” senediyle nakledilmektedir. Rivayetlerin büyük çoğunluğunda üç râvi, dolayısıyla üç sîğa bulunmaktadır. Mürsel rivayetlerin de yer aldığı bölümde¹⁰⁴ 134 numaralı sülâsi rivayet ve 231 numaralı mürsel hadis hariç tüm rivayetler Muhammed b. Amr'dan tahdîs sîğasıyla nakledilmektedir. Bu

¹⁰⁴ Rivayet lafızları değerlendirmesinde mürsel rivayetler dahil edilmemiştir.

rivayet ise İsmail tarafından “an” ile rivayet edilmiştir. Müellifin, “Muhammed-Ebû Seleme-Ebû Hureyre” isnadlı rivayetleri ve sülâsi senede sahip diğer rivayetlerinin büyük çoğunluğu sırasıyla “tahdîs-an-an” lafızlarıyla gelmektedir.¹⁰⁵ Buradan İsmail’in hocası Muhammed’den tahdîs ile aldığı, ikinci ve üçüncü râviler arasında rivayetin muan‘an senetle geldiği anlaşılmaktadır. Rivayetlerin çoğunu oluşturan “tahdîs-an-an” lafız grubundan sonra en çok kullanılan sîğa, 7 rivayette kullanılan¹⁰⁶ “tahdîs-an-en” olmuştur. 3 rivayette ise “tahdîs-an-kâle” lafızları kullanılmıştır. Bu rivayetlerden 206 numaralı hadiste üçüncü râvide “kâle” ile beraber ihbar lafızlarından “enbee” kullanılmış, 212 numaranın üçüncü râvisinde ise “kâle ahberenî” lafzı kullanılmıştır. Sülâsi senetli diğer rivayetlerden 228 numaralı hadis tahdîs ile başlamış, ikinci râvide “ennehü semia” lafzıyla semâa lafzına işaret edilmiş, üçüncü râvide ise ihbar lafzı kullanılmıştır. Tümüyle muan‘an gelen tek rivayet ise 134 numaralı “an Muhammed-an Ebû Seleme-an Ebû Hureyre” formatıyla nakledilen hadistir. Rubâi rivayetler incelendiğinde; “tahdîs-an-tahdîs-an”¹⁰⁷, “tahdîs-an-an-en”¹⁰⁸, “tahdîs-an-an-ennehü semia”¹⁰⁹, “tahdîs-an-an-an”¹¹⁰, “tahdîs-an-an-kâle”¹¹¹, “tahdîs-an-an-en”¹¹² lafızlarıyla nakledilmektedir.

Sonuç olarak, çoğunluğu sülâsi senetle gelen rivayetler ilk râviden -bahsi geçen iki hadis hariç- tahdîs sîğasıyla nakledilmektedir. İkinci ve üçüncü râvilerde ise “an” lafzı sıkça kullanılmaktadır. Bunun yanında “kâle, semia’, enbee, ahberanî, enne” lafızlarına da rastlanmaktadır.

¹⁰⁵ Bu rivayetler için bkz: 131 ilâ149, 151 ilâ 191, 193 ilâ 200, 202-205-210-213-223-224-225-229-230-232-239 ilâ 242.

¹⁰⁶ Bkz: 150-192-211-217-233-234-238.

¹⁰⁷ Bkz: 209-214.

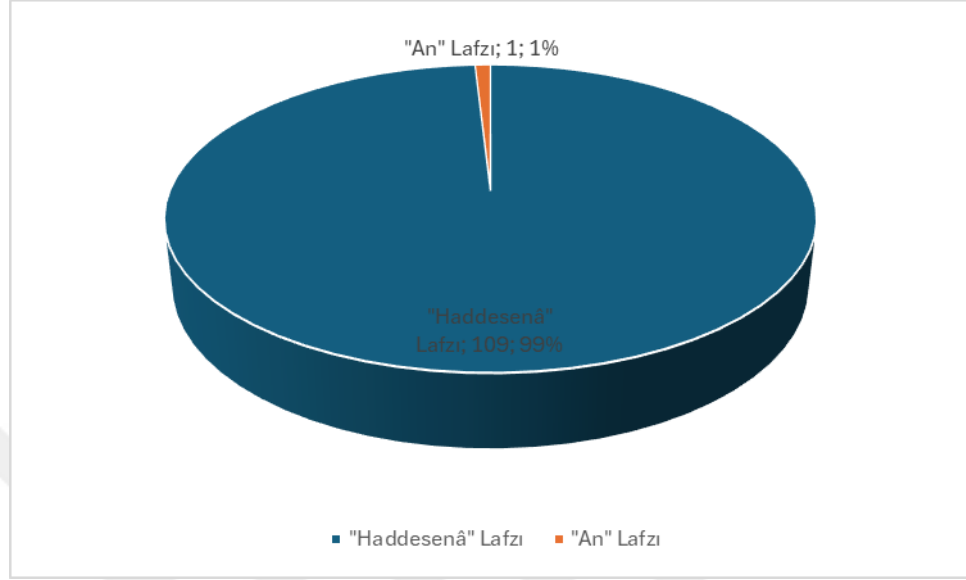
¹⁰⁸ Bkz: 215.

¹⁰⁹ Bkz: 226.

¹¹⁰ Bkz: 227.

¹¹¹ Bkz: 235.

¹¹² Bkz: 236.

Grafik 3. 15: Müellifin Muhammed b. Amr’dan naklettiği rivayet lafızları.

3.5.4.4 A’lâ b. Abdurrahman Rivayetleri

A’lâ b. Abdurrahman, eserin 243 ilâ 307 numaralı rivayetlerinin ilk râvisidir.¹¹³ Bu rivayetlerin ilk 60’ı A’lâ b. Abdurrahman-Abdurrahman b. Ya’kub (babası)- Ebû Hureyre senediyle gelmektedir.¹¹⁴ Bu senetle gelen 60 rivayet ve diğer sülâsi hadisler “tahdîs-an-an” lafızlarıyla nakledilmiştir. Dolayısıyla müellif A’lâ’dan tüm rivayetleri tahdîs ile almaktadır. Bununla beraber “tahdîs-an-enne”¹¹⁵, “tahdîs-an-ennehü kâle”¹¹⁶ sîğalarıyla gelen rivayetler de bulunmaktadır. Sünâî rivayetlerde “tahdîs-enne”¹¹⁷, mevkuf

¹¹³ Bu rivayetler arasında yer alan 264 ilâ 270. Hadisler müellife ait değildir.

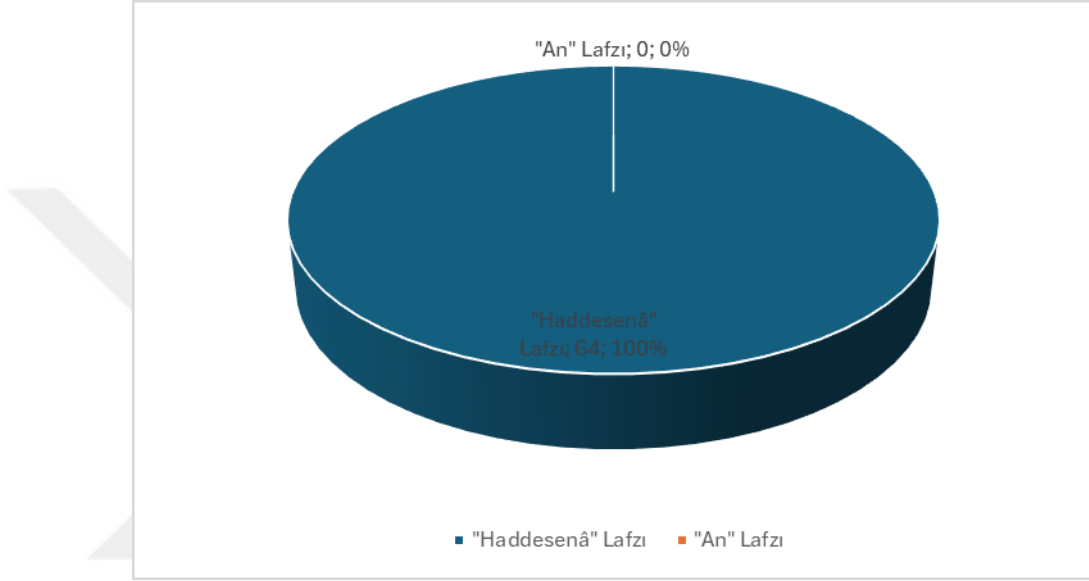
¹¹⁴ 257 numaralı hadis Abdullah b. Ca’fer b. Nüceyh-A’lâ-Abdurrahman-Ebû Hureyre tarikiyle nakledilmektedir.

¹¹⁵ Bkz: 294-304.

¹¹⁶ Bkz: 295.

¹¹⁷ Bkz: 296-297.

rivayetlerde “tahdîs-an¹¹⁸”, rubâi rivayetlerde ise “tahdîs-an-an-an”¹¹⁹ lafızları kullanılmıştır.

Grafik 3. 16: A'lâ b. Abdurrahman rivayetlerinde kullanılan rivayet lafızları.

3.5.4.5 Muhammed b. Ebî Harmele Rivayetleri

Müellifin 16 rivayet naklettiği hocası Muhammed, rivayetlerin ilk 9'unu Atâ'dan nakletmektedir. Bu rivayetler arasında 3 de mürsel rivayet yer almaktadır. Bu 3 mürsel rivayet hariç tutulduğunda “tahdîs-an-enne”¹²⁰, “tahdîs-an-an”¹²¹ lafızlarının daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Müellif, Muhammed b. Ebî Harmele'den 313 numaralı mürsel rivayet ve 315 numaralı önceki senede mevsul hadis dışındaki tüm rivayetleri tahdîs ile almıştır. 313 numaralı rivayet “an” ile başlayan “an Muhammed- an Atâ” senediyle Hz.

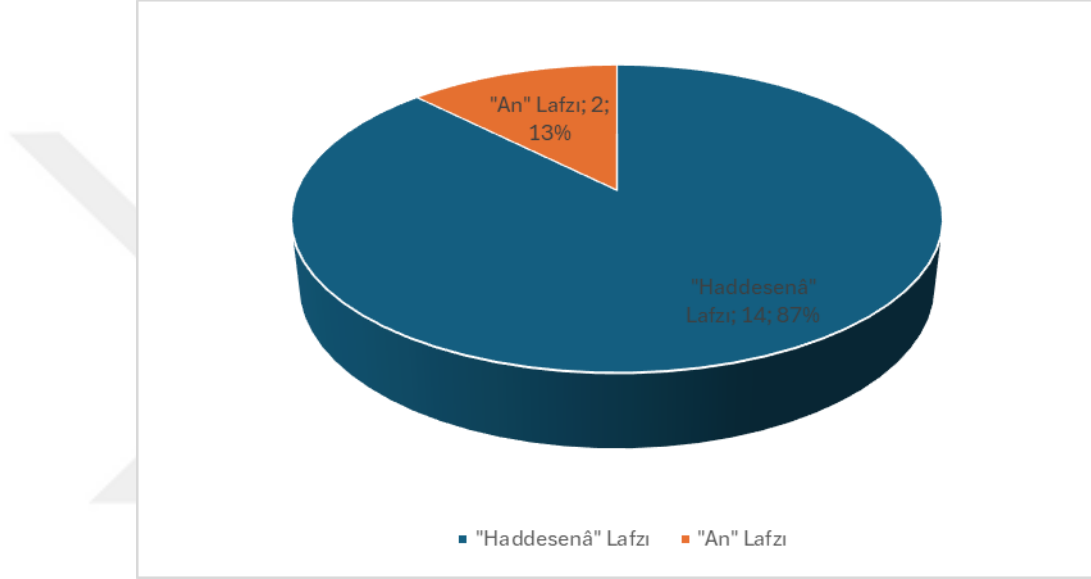
¹¹⁸ Bkz: 302.

¹¹⁹ Bkz: 301.

¹²⁰ Bkz: 312, 314, 316, 323.

¹²¹ Bkz: 308-309-312-317-318-320.

Peygamber’e mürsel ulaşan bir hadistir. 315 numaralı önceki senede mevsul rivayet “Kâle Atâ-Ahberânî Fülân” formatıyla nakledilmektedir. 319 numaralı hadiste de ihbar sîğası “tahdîs-ahberânî-enne” şeklinde kullanılmıştır.

Grafik 3. 17: İsmail b. Ca'fer'in Muhammed b. Ebî Harmale'den naklederken kullandığı lafızların oranı.

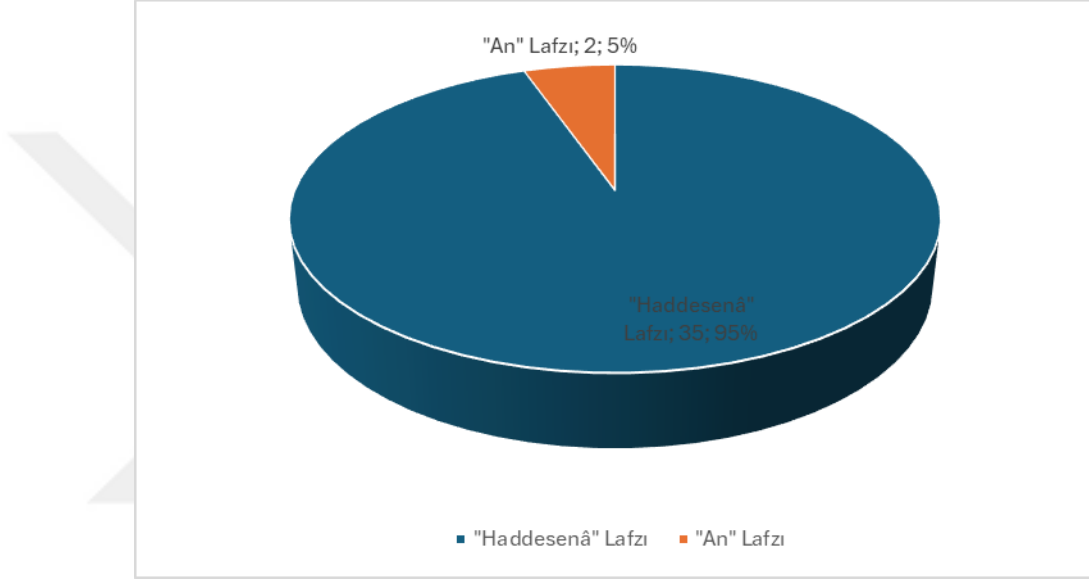
3.5.4.6 Amr b. Ebî Amr Rivayetleri

Amr b. Ebî Amr'ın rivayetleri 348 numaralı hadisten başlamakta 385. hadiste son bulmaktadır. Bölümde mürsel ve munkatı' rivayet sayısı fazladır. Dolayısıyla rivayet lafızları ele alınırken mürsel rivayetler için yalnızca ikinci râviler dikkate alınacaktır.

Bölümde yer alan rivayetlerin çoğu “tahdîs-an-an” sîğalarıyla nakledilmektedir. Üçüncü râvilerde sîğa nadiren değişmekle beraber bölümün tamamındaki rivayetlerin ikinci râvilerinden “an” ile nakledilmiştir. Üçüncü râvide “an” çoğunlukta olmakla beraber “en”¹²² de kullanılmıştır. Yalnızca ilk rivayette ikinci râvide “semia” lafzı tercih

¹²² Bkz: 360-377. Bu senet, bölümde yer alan bazı mürsel rivayetlerde de kullanılmaktadır.

edilmiştir. Bu rivayetin senedi sünâi olduğundan “Haddesenâ Amr - Ennehü Semia’ Enes” formatıyla rivayet edilmiştir. Senetlerin tümü tahdîs ile başlarken 364 numaralı munkatı‘ rivayet ve 371 numaralı hadis “an” ile başlamıştır.

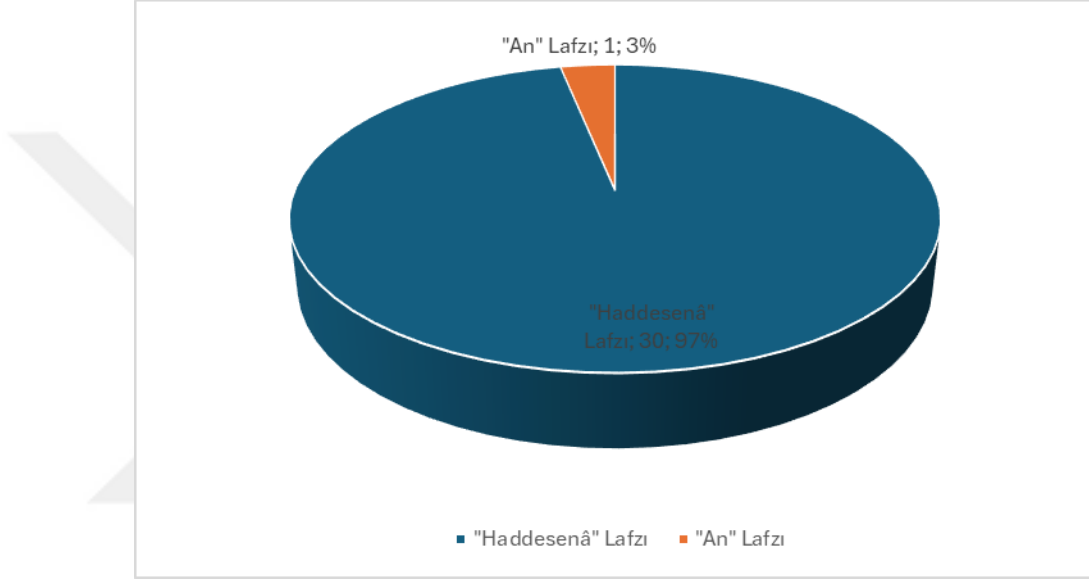

Grafik 3. 18: İsmail b. Ca'fer'in Amr b. Ebî Amr'dan naklederken kullandığı lafızların oranı.

3.5.4.7 Şerîk b. Abdullah Rivayetleri

Müellif, hocası Şerîk b. Abdullah bölümünde 31 rivayet nakletmiş, bu rivayetin birini A'lâ'dan rivayet etmiştir. Bölümde yer alan rivayetlerin 19'u da mürseldir. Mürsel rivayetler çoğunlukta olduğundan ilk ve ikinci râvilerin rivayet lafızlarına bakıldığında müellifin Şerîk'ten tüm rivayetleri tahdîs ile aldığı, Şerîk'in ise A'tâ'dan aldığı tüm rivayetleri “an” ile naklettiği dikkat çekmektedir. Şerîk'in Enes'ten aldığı 388 numaralı hadis, Ebû Sâib'ten aldığı 408 numaralı hadis ve Ebû Seleme'den aldığı 409 numaralı hadislerde “ennehü semia” lafzı kullanılmıştır. Müellif 385 numaralı ilk rivayeti ve 387. hadisi sünâi isnadla “haddesenâ Şerîk-an Enes” lafızlarıyla nakletmektedir. Bundan sonraki rivayette benzerini A'lâ'dan “an” lafzıyla aktarmıştır. Müellifin “an” ile naklettiği

tek senet budur. 388 numaralı rivayetin senedi “haddesenâ Şerîk-ennehü semia’ Enes” şeklinde gelmektedir. Mürsel olanlar hariç diğer sülâsî rivayetlerde “tahdîs-an-an” lafızları kullanılmıştır.

Grafik 3. 19: İsmail b. Ca'fer'in Amr b. Ebî Amr'dan naklederken kullandığı lafızların oranı.

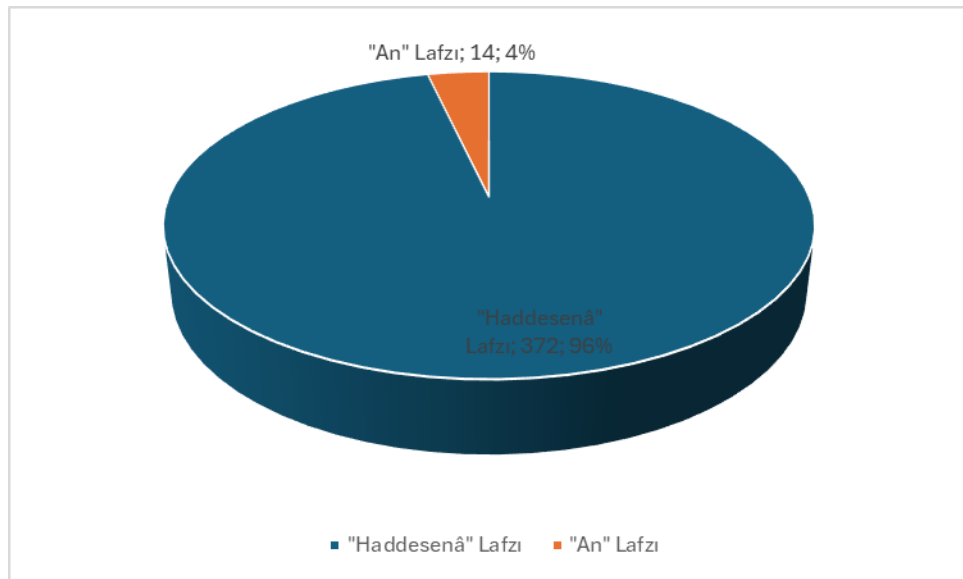
3.5.4.8 Diğer Hocalarından Rivayetleri

Eserde yer alan rivayetlerin 390'a yakını yukarıda yer alan 7 hocadan nakledilmektedir. Yaklaşık 80 rivayet ise çeşitli hocalardan rivayet edilmiştir. Bu hocalar arasında Yezîd b. Husayfe, Ebû Tuvâle gibi çeşitli isimler yer almaktadır. Bu hocaların rivayet sayıları az olduğundan ayrı başlıklar halinde incelenmeyecek, yalnızca rivayetleri hakkında değerlendirme yapılacaktır.

Kalan rivayetlerin senetleri de benzer şekilde “tahdîs-an-an” “tahdîs-semâ-an”, “tahdîs-enne” gibi kalıplarla nakledilmektedir. Müellif, birinci râviden tahdîs ile almakta; ikinci ve üçüncü râvilerde “semâ, ihbar, an, enne” lafızları kullanılmaktadır. Bu durum genel görüntüye tesir etmediğinden rivayetler tek tek zikredilmeyecektir.

3.5.4.9 Değerlendirme

Bu bölümde müellifin hocasından aldığı rivayet lafzı ve sonraki râvilerin lafızları ayrı ayrı incelenmiş ve her başlık altında ufak çaplı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu sebeple burada hocaların her biriyle alakalı tekrar bir analizde bulunulmayacaktır. Ancak eserin geneline bakıldığında İsmail b. Ca'fer'in rivayetleri aldığı hocalarının büyük çoğunda "tahdîs sîğasını" kullandığı, bunun yanında çok nadir de olsa "an" ile naklettiği görülmektedir. Ancak ikinci ve üçüncü râvilerde "an" lafzına sıkça başvurulmakta bunun yanında "kâle, enne, semia" gibi lafızlara da rastlanmaktadır. Abdullah b. Dînâr'dan gelen rivayetlerin ikinci râvisinde "semia" kullanılırken Humeyd, Muhammed, A'lâ, Amr ve diğer hocalarından gelen ikinci ya da üçüncü râvilerde büyük oranda "an" kullanılması müellifin rivayet lafızları konusunda hassas davrandığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Müellifin eserinde yer alan rivayetlerin 304'ünün kaynağı olan Abdullah, Humeyd, Muhammed ve A'lâ'dan yalnızca 9 rivayette "an" sîğası ile nakilde bulunmuş kalan tüm hadisleri "haddesenâ" ile rivayet etmiştir. Bu dört hocaya ilaveten Muhammed b. Ebî Harmale, Amr b. Ebî Amr ve Şerîk ile beraber incelenen toplam 390 rivayette İsmail b. Ca'fer, 14 defa "an" lafzıyla rivayette bulunmuştur. Bu lafzı en fazla 7 defa Abdullah b. Dînâr'da kullanmış, diğer hocalarında 1 ya da 2 defa ile sınırlı kalmıştır.

Grafik 3. 20: Eserde bulunan yaklaşık 390 rivayetin lafızlarının oranı.

Müellifin, eserinde naklettiği rivayetlerin neredeyse tamamında “haddesenâ” lafzıyla naklettiği, birkaç rivayeti “an” ile rivayet ettiği söylenebilir. Bununla beraber dönemin rivayet lafızları konusundaki genel karakterini yansıtmayı için yazılan diğer cüzlere de bakmak gerekmektedir. Bu cüzler için hicrî ikinci asrın ilk yarısı ve ikinci yarısının ayrı değerlendirilmesi daha makul olacaktır. Zira rivayet lafızlarının kullanımı ve yaygınlaşmasının dönem ile alakası oldukça fazladır. Asrın ilk yarısında vefat eden müelliflerden Süheyl b. Ebû Sâlih ve Ubeydullah b. Ömer hocalarından “an” lafzıyla naklederken, onlardan rivayet eden öğrencileri semaya delalet eden lafızlar kullanmaktadır. Dönemin ikinci yarısında vefat eden müellifler; İbrahim b. Tahmân, Leys b. Sa’d, İbrahim b. Sa’d, Süfyân b. Uyeyne ve Veki’ b. Cerrah rivayetlerinin tümü “an” ile nakletmektedir.¹²³ Bu müellifler arasında yalnızca İbn Cüreyc’in tahdîs sığası kullandığı, bunun sebebinin de tedlisle itham edilmek olduğu düşünülmektedir.¹²⁴ Vefatı hicrî 220 olduğundan yaşamının bir kısmı sonraki asra da dayanan Affân b. Müslim’in cüzündeki rivayetlerin tamamında tahdîs sığası kullanılmaktadır.¹²⁵ Dönemin kitap türü eserlerinden Ma’mer’in *el-Câmiî*’nde de yer yer “ahberânî, semi’tü, haddesenî” lafızları kullanılmakla beraber genel olarak an’ane yöntemi tercih edilmiştir.¹²⁶ Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i özelinde konuyu inceleyen bir çalışmaya göre de “haddese” kökünden türeyen rivayet lafızları müellifin ait olduğu 1. ve 2. tabaka dönemlerinde yoğunlaşmaktadır. Bu tabakalara ait muhaddisler bir üst nesil hocalarından hadis naklederken bu lafızları kullanmaktadır.¹²⁷ Durum böyleyken Ahmed b. Hanbel’in hicrî 2. asrın ikinci çeyreğinde ilim talebinde bulunan hocalarının “an” lafzını kullandıkları görülmektedir.¹²⁸ Yazar, bu

¹²³ Bkz: Bu tez s. 54-55.

¹²⁴ Güşen, **Hadislerin İntikal Süreci**, s. 38-39.

¹²⁵ Bkz: Bu tez s. 54-55.

¹²⁶ Erul, “Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I)”, s. 43.

¹²⁷ Muhammed Enes Topgöl, **İsnadı Okumak**, 1. bs, İstanbul, İFAV, 2022, s. 39.

¹²⁸ Topgöl, **a.g.e.**, s. 49.

kullanımı bir istisna olarak kabul etmekte, özel bir bağlam ve coğrafya ile açıklamaktadır. Ona göre İsmail b. Ca'fer'in yaşadığı 1. tabaka müellifleri hocalarından yerleşik sığalar olan “haddesenâ”, “ahberenâ” lafızlarını kullanarak aktarımda bulunmuşlardır. Onlar, sistemli hadis rivayetinin ilk mahsullerini alan, belirli halkalarda amaçlı bir şekilde hocayla buluşup belli sığalar kullanarak hadis tahammül eden ve bunu sonraki nesle aktaran ilk tabaka olmuşlardır.¹²⁹ Bu değerlendirmeler İsmail'in eseri ile uyumluluk arz etmektedir. Ancak dönemde telif edilen Veki', Süfyan, İbrahim ve Leys'in eserlerinde de “an” lafzı kullanılmaktadır. Nitekim Süfyan ile Veki'in bu kullanımları yazarın istisna kabul ettikleri arasındadır.

3.5.5 Rivayetlerin Sıhhati

İsmail b. Ca'fer, bir önceki bölümde tanıtıldığı ilmî kimliğiyle hadis alimleri tarafından “sika” değerlendirmesinde bulunulmuş, rivayetleri Buhârî-Müslim ve diğer müellifler tarafından eserlerinde nakledilmiş güvenilir bir râvidir. Hakkında yapılan olumlu değerlendirmelerin ve rivayetlerinin kaynaklara yoğun bir şekilde yansımalarının bir sonucu olarak telif ettiği eserin de sahih hadislerden oluşması beklenmektedir. Ancak bu beklentide dönemin sıhhat anlayışı göz ardı edilmemelidir. Bu durum özellikle hasen rivayetlerin durumu ve senetteki kopukluk açısından mürsel rivayetler için söz konusu edilmelidir. İşbu bölümde müellifin eserinde yer alan her bir hadisin sıhhati, hocaları özelinde ayrı ayrı incelenecektir. Ancak bu incelemede sıhhat tespiti, eseri tahkik ve neşreden muhakkikin hükümlerinden hareketle yapılacak olup çalışmanın kapsamını aşacağından tarafımızca yapılmayacaktır.¹³⁰ Dolayısıyla bu bölümde yapılacak olan; muhakkikin hükümleri üzerinden bir değerlendirme sunmaktır.

¹²⁹ Topgöl, **a.g.e.**, s. 57.

¹³⁰ Ali b. Hucr, **Hadîs**.

3.5.5.1 Abdullah b. Dînar Rivayetleri

İsmail b. Ca'fer'in, Abdullah b. Dînar'dan aldığı rivayetlerin tamamı sahihtir. Bu rivayetlerin çoğu Buhârî ve Müslim'in eserlerinde de yer almaktadır. Hatta bazı rivayetler hem Buhârî hem Müslim tarafından aynı senetle nakledilmektedir.¹³¹ Ancak genellikle Müslim müellifin senediyle nakletmekte¹³², Buhârî ise İmam Mâlik, Süfyân gibi farklı isimler vasıtasıyla rivayet etmektedir. Bazı rivayetler ise senet itibarıyla Buhârî ve Müslim tarafından tercih edilmemiştir.¹³³ Buhârî ve Müslim'in aynı senetle vermediği bu rivayetler farklı senetlerle bu eserlerde yer aldığı gibi, müellifin senediyle farklı eserlerde de yer almaktadır. Bu tür rivayetlerin sayısı 19'dur. Müslim, Buhârîyle beraber 3 rivayette, yalnız ise 17 rivayette bizzat müellifin senediyle rivayette bulunmuştur.

Sonuç olarak Abdullah b. Dînar bölümündeki rivayetlerin tamamı sahihtir, rivayetlerin yarısı aynı isnadla Buhârî ve Müslim tarafından nakledilmiştir. Kalan rivayetler farklı senetlerle Buhârî ve Müslim'in eserlerinde, aynı senetlerle çeşitli hadis kitaplarında yer almaktadır.

3.5.5.2 Humeyd et-Tavîl Rivayetleri

Müellifin, Humeyd'ten naklettiği rivayetlerin büyük çoğunluğu sahih senetlidir. Rivayetler arasında râviden, senetteki kopukluktan ya da vakıf-ref probleminden kaynaklı bazı sahih olmayan senetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin sayısı diğerlerine oranla oldukça azdır. Bu sebeple azınlıkta kalan bu rivayetlere geçmeden önce sahih rivayetlerin niteliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır: Müellifin Humeyd'ten rivayet ettiği 68 numaralı "Humeyd-Enes" tarikli merfû hadis hem Buhârî hem Müslim tarafından İsmail'in senediyle nakledilmektedir. Bu rivayet, aynı senetle *Sahîhayn*'da yer alması bakımından bu bölümde biriciktir. Ancak Buhârî ya da Müslim'den yalnızca birinin aynı senetle eserinde naklettiği 11 rivayet¹³⁴ daha vardır. Bu 11 rivayetin büyük çoğunluğu

¹³¹ Bkz: 24-32-41.

¹³² Bkz: 1-2-3-5-8-11-12-13-14-15-16-21-23-26-27-30-33.

¹³³ Bkz: 4-6-9-10-17-18-19-20-25-28-29-31-34-35-36-37-38-39-40.

¹³⁴ Bkz: 56, 58, 61, 63, 64, 65, 70, 74, 76, 80, 82.

Buhârî tarafından nakledilmektedir. Kalan rivayetler farklı tariklerle Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud ve Nesâî gibi çeşitli müellifler tarafından rivayet edilmiştir. Bu müelliflerden Tirmizî'nin ismi ayrıca dikkat çekmektedir. Rivayetlere bazen aynı senetle bazen farklı tariklerle eserinde yer vererek hüküm verdiği görülmektedir. Ancak bölümün rivayetlerinin büyük çoğunluğu farklı tariklerle de olsa Buhârî tarafından nakledilmiştir.

Senediyle alakalı problem ve şüphe bulunan rivayetler “şahit ve mütâbî olmayan muan‘an isnadlar”, “mevkuf ve merfû iki tür kaynağa isnad edilenler”, “râvide bilinmezlik bulunanlar”, “Hasan-ı Basrî'nin tedlis şüphesinden kaynaklananlar”, “senette kopukluk bulunanlar”, “rivayetin lafzından kaynaklı problemler” şeklinde çeşitli açılardan incelenebilir.

1. Şahit ve Mütâbî Olmayan Muan‘an İsnatlar:

Bölümde yer alan rivayetlerin çoğu “Humeyd-an Enes” tarikiyle geldiğinden muan‘an kabul edilmektedir. 96 numaralı rivayette Humeyd'in Enes'ten olan muan‘an rivayetleri semâa hamledildiği için bu bir sorun olmamaktadır. Ancak bu isnadların başka bir kaynakta benzeri bulunmadığında problem teşkil edebilmektedir. Örneğin;

103 numaralı Hz. Ebû Bekir'in bir uygulamasından bahseden mevkuf rivayetin müellif dışında başka bir kaynağı bulunmamaktadır. Humeyd'in Enes'ten muan‘an hadislerindendir.

111 numaralı mevkuf rivayet “Humeyd-Enes” muan‘an isnadıyla nakledilmektedir. Aynı senetle nakledilen başka rivayet yoktur.

128 numaralı rivayet muan‘an olup benzer isnad ve metni bulunmamaktadır. 129 numaralı maktû rivayet de müellif dışında nakledilmemiştir.

2. Hasan-ı Basrî'nin Tedlis Şüphesinden Kaynaklananlar Muan‘an Rivayetler:

116. mevkuf rivayeti Hasan hadis işitmediği Hz.Ali'den “enne” sîğasıyla nakletmektedir. Ancak kaynaklar rivayeti farklı lafız ve senetlerle aktarmaktadır. Dolayısıyla rivayette tedlis şüphesi bulunmaktadır.

119. rivayet Hasan-ı Basrî'den maktû nakledilmiştir. Ancak rivayetin zayıf râvili de olsa şahidi olabilecek merfû rivayetler vardır.

120 numaralı rivayet Humeyd'in Hasan-ı Basrî'den “an” ile naklettiği maktû bir haberdur. Ancak Humeyd, Hasan'ın önemli öğrencilerindendir. Rivayetin zayıf bir râviden de olsa mütâbii' vardır.

122 numaralı rivayet Hasan'dan maktû olarak gelmektedir. Ancak bu rivayetin mevkuf ve merfû isnadları bulunmaktadır. Muhakkike göre bu rivayette İmran b. Husayn müstensihler tarafından düşürülmüş olabilir. Dolayısıyla rivayet diğer senetlerle uyumlu şekilde mevkuf gelebilir. Bazı isnadlarla merfû hali de mevcuttur.

3. Mevkuf Ve Merfû İki Tür Kaynağa İsnat Edilenler:

113 numaralı rivayet İmran b. Husayn'dan nakledilen mevkuf bir haberdur. Bu rivayet; Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî tarafından farklı bir tarikle nakledilmiştir. Nesâî başka bir tarikte merfû şekliyle rivayet etmiştir. Bu rivayetin esas problemi Humeyd'in hocası Hasan-ı Basrî'den nakletmiş olmasıdır. Çünkü Hasan'ın İmrân'dan işittiğine dair muhtelif görüşler vardır. Aynı zamanda tedlisleriyle bilinen Hasan'ın muan'an naklettiği bu rivayetin semâ ile tasrihi de bulunmamaktadır. Ancak rivayetin mütâbi'i olmamakla beraber Abdürrezzak tarafından nakledilen sahih senetli bir şahidi nakledilmektedir.

105 numaralı meşhur halâvetü'l-îmân hadisi müellif tarafından Enes'e isnad edilerek, mevkuf şekilde nakledilmiştir. Ancak bu rivayet aynı senetle Nesâî'de, hadisteki “İslam” lafzı yerine “İman” kelimesinin değişmiş haliyle de *Sahîhayn*'da merfû olarak geçmektedir.

123 numaralı mevkuf rivayetin bu şekilde nakli müellif dışında kimsede görülmemektedir. Buhârî rivayeti farklı bir isnadla merfû olarak nakletmektedir.

125 numaralı rivayetin isnadı sahihtir. Burada mevkuf verilen rivayetin Humeyd'den merfû senedi de yer almaktadır.

127 numaralı rivayette Humeyd, Selmân'dan mevkuf senetle rivayet etmektedir. Ancak Humeyd, Ebû Osman el-Hindî'den bu rivayeti merfû senetle nakletmektedir. Bu durumda rivayetin merfû ya da mevkuf olduğuna dair bir tercih yapmak gerekmektedir.

4. Râvide Bilinmezlik Bulunanlar

102 numaralı rivayette Humeyd, “enne” sığasıyla Musa b. Enes adlı meçhul bir şahıstan mevkuf bir haber nakletmektedir. Rivayette yer alan Musa b. Enes'in durumu sebebiyle haber zayıf kabul edilmektedir.

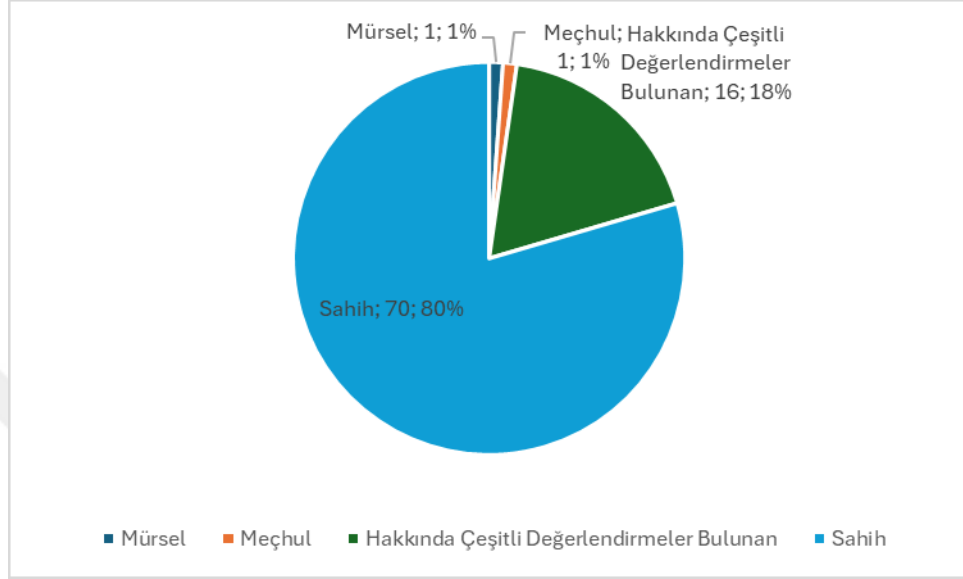
5. Senette Kopukluk Bulunanlar

124 numaralı merfû hadis mürseldir. Bekr b. Abdullah adlı tâbiîden nakledilmiş olup sahâbî râvisi bulunmamaktadır. Rivayetin farklı müellifler tarafından da mürsel haliyle nakledildiği bilinmektedir. Rivayetin mevsul hallerinden de bahsedilmiştir. Aralarında tercih yapılmalıdır.

6. Rivayetin Lafzından Kaynaklı Problemler

91 numaralı rivayette Hz. Peygamber'in Huneyn savaşı sonrası ganimetlerin dağıtımıyla ilgili ensara söylediği meşhur hutbeden bahsedilmektedir. Bu hutbenin bir kısmı bu bölümün 50. rivayetinde de yer almaktadır. Rivayet, aynı senetle Nesâî tarafından nakledilmektedir. Hadisin aslı Buhârî ve Müslim'de Abdullah b. Zeyd'ten gelmektedir. Ahmed b. Hanbel, İbn İshak tarikiyle tahrîc etmiştir ve muhakkike göre İbn İshak'ın *Meğâzî*'de zikrettiği hadisi hasen derecesinin altına inmemektedir ve bu rivayet de *Meğâzî*'de geçmektedir.

Sonuç olarak 88 rivayette yaklaşık 16 rivayet için çeşitli yorumlar yapılmış ancak 124 numaralı mürsel rivayet ve 102 numaralı meçhul râvinin bulunduğu rivayet haricindeki hadisler için zayıf hükmü net bir şekilde ortaya konmamıştır.

Grafik 3. 21: Humeyd et-Tavîl’den nakledilen rivayetlerin sıhhat durumu.

3.5.5.3 Muhammed b. Amr Rivayetleri

İsmail b. Ca‘fer, Muhammed b. Amr’dan oldukça fazla sayıda hadis rivayet etmektedir. Tamamı merfû rivayetlerden oluşan bu bölümdeki hadislerin sıhhat durumları incelendiğinde büyük çoğunluğuna “hasen” hükmünün verildiği görülmektedir. Rivayetler arasında “sahih” hükmü verilen bir hadis yer almadığı gibi “zayıf” olarak adlandırılan yalnızca 3 rivayet yer almaktadır. Bu zayıf rivayetlerin ilki, bölümün ilk rivayetinden yaklaşık 100 rivayet sonra gelen 227 numaralı haberdir. Muhammed b. Amr’ın, Muhammed b. Alkame’den aktardığı rivayette yer alan bu ismin durumu sebebiyle hadis zayıf kabul edilmiştir. Ancak rivayet Taberânî, Hâkim ve Beğavî tarafından aynı senetle nakledilmiş hatta Beğavî tarafından “sahih” olarak hüküm verilmiştir. Bir sonraki zayıf rivayet sondan 5. hadistir. Yine Muhammed’in rivayeti aldığı isim, Ebî Abîde sebebiyle zayıf kabul edilmiştir. Bundan bir sonraki 239 numaralı rivayet de metin itibarıyla sahih sayılsa da isnadı zayıf olarak isimlendirilmiştir. Bunlara ilaveten

224 numaralı rivayette Muhammed'in hadisi aldığı Ömer b. Abdülmelik b. Muğîre'nin tercemesi de muhakkik tarafından bulunamamıştır. Ancak hadisin şahitleri vardır.

Bölümde yer alan rivayetlerin tamamına yakını hasen olmakla beraber, Müslim'in aynı senetle rivayet ettiği 5 rivayet¹³⁵, Buhârî'nin ise 1 rivayeti¹³⁶ bulunmaktadır. Rivayetlerin aynı senetle; Beğâvî, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Ebû Ya'lâ, Beyhakî vd. müellifler tarafından nakledildiği dikkat çekmektedir. Buhârî ve Müslim ise daha çok farklı isnadlarla rivayet etmektedir.

Muhammed b. Amr'dan nakledilen rivayetlerin arasında mürsel hadisler dikkat çekmektedir. Ancak bu 13 mürsel rivayetlerin tamamı için "hasen" hükmü verilmiştir.¹³⁷ Bölümde yer alan 215 numaralı rivayette ise inkıtâ tespit edilmiştir. Muhammed b. Amr'ın rivayeti kendisinden aldığı Ebû Seleme ile Talha b. Ubeydullah arasında semâin olmadığı ifade edilmiştir.¹³⁸ 231¹³⁹ ve 242¹⁴⁰ numaralı rivayetlerde ise müstensihlerin hatasından kaynaklı bir inkıtâ'-vakıf durumu olabileceği iddia edilmiştir. Bölümün sondan bir önceki 241 numaralı rivayeti yine bu bölümde yer alan 164 numaralı hadisin mükerreridir.

Sonuç olarak bölümdeki rivayetlerin tamamına yakını hasendir. Sahih hadis bulunmamaktadır. Rivayetlerin 3'üyle alakalı zayıf hükmünde bulunulmuştur. Birkaç rivayette ise; râvi bilgisine ulaşılabilmesi, inkıtâ' tespit edilmesi, müstensihlerden kaynaklandığı düşünülen mevkuf nakil gibi durumlar bulunmaktadır. Mürsel 13 rivayet hakkında hasen değerlendirmesi yapılmış, bir rivayet ise mükerrer olarak nakledilmiştir.

¹³⁵Bkz: 145-198-226-228-235. Bu rivayetlere muhakkik tarafından hüküm verilmemiştir.

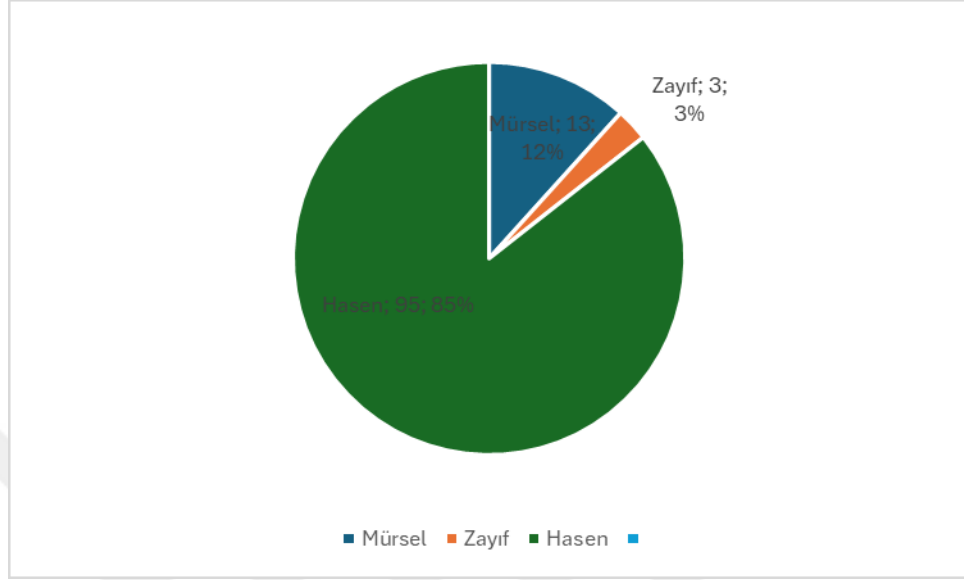
¹³⁶ Bkz: 175.

¹³⁷ Bkz: 196-200-203-204-207-208-216-218-219-220-221-222-225.

¹³⁸ Rivayetteki inkıtâ' ile ilgili bilgilendirme için bkz: 293, 5 numaralı dipnot.

¹³⁹ 231 numaralı rivayet İbn Şihâb ez-Zührî'nin Hz. Âişe'den naklettiği rivayettir. Bu rivayetin kopukluk sebebi Zührî'nin Hz. Âişe ile görüştüğünün bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Ancak müellifin başka tariklerinde hadisin Urve b. Zübeyr aracılığıyla mevsul şekilde geldiği görülmektedir. Bu sebeple nâsihin ya da râvilerinden birinin düşürmüş olabileceği muhakkik tarafından ifade edilmektedir.

¹⁴⁰ Rivayet mevkuf nakledilmiştir. Ancak diğer hadis kaynaklarında merfû şekilde yer almaktadır. muhakkike göre buradaki vakfın sebebi müstensihler olabilir.

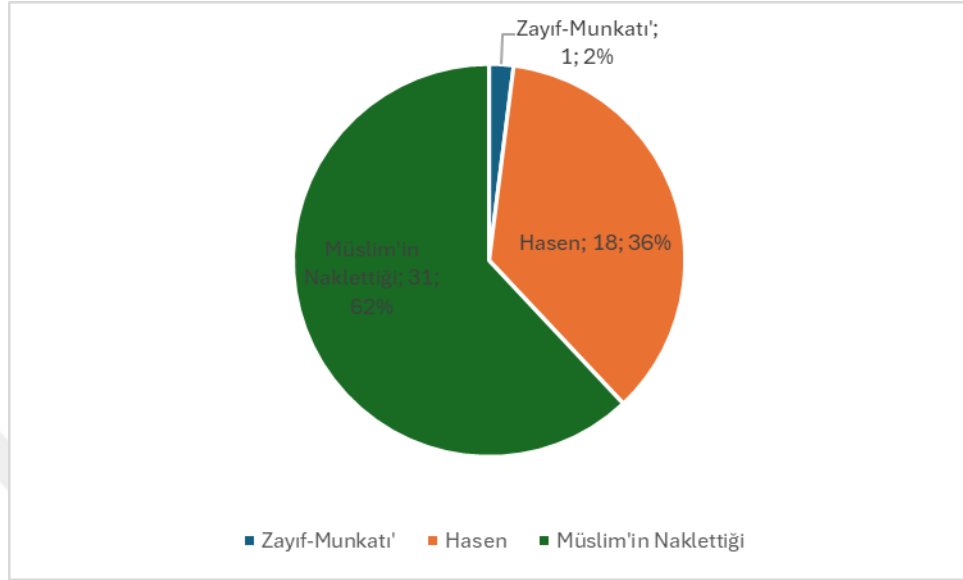

Grafik 3. 22: Muhammed b. Amr’dan nakledilen rivayetlerin sıhhat durumu.

3.5.5.4 A’lâ b. Abdurrahmân Rivayetleri

A’lâ b. Abdurrahman’dan nakledilen 50 kûsur rivayetin yarısından fazlası aynı senetle Müslim tarafından nakledilmiştir. Kalan rivayetlerden 18’i¹⁴¹ için ise “hasen” değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Açıkça “zayıf” hükmü verilen tek rivayet 294 numaralı munkatı‘ hadistir. Müellifin Abdullah b. Ca’fer aracılığıyla A’lâ’dan aldığı 257 numaralı rivayet Tirmizî tarafından aynı senetle nakledilmiştir. Abdullah hakkında da “sâlihu’l-hâl” değerlendirmesine bulunulmuştur. Dolayısıyla bu rivayet hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bölümün son rivayeti mevkuf nakledilmiştir ancak müellifin senediyle merfû varyantı da bulunmaktadır. Buradaki vakfin müstensihlerden kaynaklanabileceği düşünülmüştür.

¹⁴¹ Bkz: 246, 258, 260, 280, 281, 284, 290, 291, 292, 295, 296, 298, 299, 302, 303, 304, 306, 307.

Grafik 3. 23: A'lâ b. Abdurrahman'dan nakledilen rivayetlerin sıhhat durumu.

3.5.5.5 Muhammed b. Ebî Harmele Rivayetleri

Bu bölümde yer alan rivayetler hakkında “sahih” değerlendirmesi yapılmış ya da Müslim tarafından aynı senetle nakledildiğini ifade etmekle iktifa edilmiştir. Mürsel rivayetlerin de isnadının sahih olduğu hükmüne varılmıştır. 317 numaralı rivayet ise hem Buhârî hem Müslim tarafından aynı senetle nakledilmiştir.

3.5.5.6 Yezîd b. Husayfe, Ebû Tuvâle, Abdullah b. Abdurrahman, Ca'fer b. Muhammed, Rebîa b. Abdurrahman Rivayetleri

Yezîd b. Husayfe'den nakledilen 9 rivayetin ilk ikisi sahih senetle başlamaktadır. Bölümde yer alan 328, 330¹⁴² ve 332 numaralı hadisler için de “sahih” hükmü verilmiştir.

¹⁴² Rivayet mürseldir.

Müslim'in aynı senetle naklettiği iki rivayet yer almaktadır.¹⁴³ Zayıf hükmü verilen rivayetlerin ilki 326 numaralı haberdır. Bu rivayette bilinmeyen râvi yer almaktadır. Bir diğer zayıf rivayet 329 numaralı hadistir. İsnatta yer alan bir râvinin durumu ve senette yer alan inkıtâ sebebiyle hadis zayıf kabul edilmiştir.

Abdullah b. Abdurrahman b. Ma'mer'den nakledilen 6 rivayetin 4'ü Müslim tarafından aynı senetle rivayet edilmiş,¹⁴⁴ bir rivayete "sahih"¹⁴⁵ diğerine "hasen"¹⁴⁶ hükmü verilmiştir.

Ca'fer b. Muhammed'den nakledilen biri mürsel 2 rivayet "hasen" kabul edilmektedir.¹⁴⁷

Rebîa b. Abdurrahman'dan 7 rivayet nakledilmiştir. Bölümün ilk rivayeti ve 343 numaralı rivayet aynı senetle *Sahihayn*'da nakledilmiştir. 344 numaralı mürsel rivayet bu senetle, mürsel halde Buhârî tarafından rivayet edilmiştir. Müslim'in aynı senetle eserinde yer verdiği rivayet 343 numaralı hadistir. Bölümün son iki rivayeti 346 ve 347 numaralı hadisler için "sahih" hükmü verilmiştir. Yalnızca 345 numaralı haber munkatı' isnadlıdır ve müellif dışında senedine rastlanamamıştır.

3.5.5.7 Amr b. Ebî Amr Rivayetleri

Amr b. Amr'dan rivayet edilen hadislerde Buhârî'nin ve Müslim'in aynı senetle naklettiği rivayetlerin yanında, hasen hadisler, mürsel ve munkatı' isnadlar, bilinmeyen râviler de çokça yer almaktadır.

Bölümün ilk rivayeti hem Buhârî hem Müslim tarafından aynı senetle nakledilen bir hadisle başlamış¹⁴⁸ sonraki rivayette munkatı' ile devam etmiştir. Bölümde yalnızca

¹⁴³ Bkz: 327-331.

¹⁴⁴ Bkz: 333-334-335-338.

¹⁴⁵ Bkz:336.

¹⁴⁶ Bkz: 337.

¹⁴⁷ Bkz: 339-340.

¹⁴⁸ Bkz: 348.

Buhârî'nin¹⁴⁹ ya da Müslim'in¹⁵⁰ aynı isnadla rivayet ettiği hadisler bulunmaktadır. Ancak bu tür rivayetlerin oranı fazla değildir. Bu şekilde Buhârî'den yalnızca 1 rivayet, Müslim'den ise 3 rivayet nakledilmiştir. Bunun yanında “hasen” hükmü verilen rivayetlerin sayısı dikkat çekmektedir. Bölümde aralarında mürsellerin de bulunduğu yaklaşık 17 rivayet¹⁵¹ hasen kabul edilmiştir. Zayıf rivayetler genellikle belirli râvilerden kaynaklanmıştır. Örneğin bazı senetlerde bulunan Abdurrahman b. Huveyris¹⁵², Mihsan b. Ali el-Fehrî¹⁵³, Abdullah b. Abdurrahman el-Eşhelî¹⁵⁴ sebebiyle rivayetler zayıf kabul edilmiş, Muttalip b. Abdullah'ın¹⁵⁵ yer aldığı senetlerde irsal ve inkıtâ' tespit edilmiştir. Muttalip b. Abdullah'tan kaynaklanan mürsel rivayetler arasında “hasen” hükmü verilen rivayetler de bulunmaktadır. Bunlardan başka 371 ve 373 numaralı iki senette bilinmeyen râviler yer aldığı için bu rivayetlere zayıf hükmü verilmiştir.¹⁵⁶

3.5.5.8 Şerîk b. Abdullah Rivayetleri

Bu bölümde 31 rivayet yer almaktadır. Rivayetlerin 19'u A'tâ'dan mürsel şekilde nakledilmektedir. Bu mürsel rivayetlerin tamamının¹⁵⁷ A'tâ'ya isnadı hasen kabul edilmiştir. 19 mürsel rivayete verilen “hasen” hükmüne ilaveten 5 mevsul rivayet¹⁵⁸ de hasen kabul edilmiştir. Bunların yanında Müslim'in eserinde aynı senetle naklettiği 5 rivayet bulunmaktadır.¹⁵⁹ Bölümün 3. rivayeti ise hem Buhârî hem Müslim tarafından aynı senetle nakledilmiştir.¹⁶⁰ Senedi “leyyin” sayılarak zayıf kabul edilen tek rivayet 411 numaralı isrâiliyat kaynaklı haberdır.

¹⁴⁹ Bkz: 354,

¹⁵⁰ Bkz: 350, 375, 376

¹⁵¹ Bkz: 351,352, 353, 360, 361, 362, 363, 365, 367, 368, 369, 374, 377, 381, 382, 383, 384

¹⁵² Bkz: 355, 356, 357, 358, 366

¹⁵³ Bkz: 370,

¹⁵⁴ Bkz: 378, 379, 380,

¹⁵⁵ Bkz:359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369

¹⁵⁶ Bkz: 371, 373

¹⁵⁷Bkz: 390-391-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-409-410-412.

¹⁵⁸ Bkz: 386-388-390-408-413.

¹⁵⁹ Bkz: 385-389-392-414-415.

¹⁶⁰ Bkz: 387.

Sonuç olarak 31 rivayetin 1'i *Sahîhayn*, 5'i Müslim tarafından nakledilmişken 24'ü hasen, 1'i de zayıf kabul edilmiştir.

3.5.5.9 Sa'd b. Saîd b. Kays el-Ensârî, Dâvud b. Kays el-Ferrâ' ve Ömer b. Nübeyh el-Ka'bî Rivayetleri

Sa'd b. Saîd bölümündeki rivayetler müellifin hocası Sa'd sebebiyle zayıf kabul edilmiştir. Bu 6 rivayetin 2'si Müslim tarafından aynı senetle nakledilmiştir.¹⁶¹

Dâvud b. Kays'tan nakledilen 6 rivayetin 4'üne¹⁶² "sahih" hükmü verilmiştir. Sahih hükmü verilen bu rivayetlerin 2'si¹⁶³ mürseldir. 422 numaralı hadis ise Müslim tarafından aynı senetle nakledilmektedir. "Hasen" hükmü verilen tek rivayet 426. hadistir.

Ömer b. Nübeyh'ten nakledilen biri zayıf¹⁶⁴ iki rivayetin ilki¹⁶⁵ Müslim tarafından aynı senetle rivayet edilmiştir.

3.5.5.10 Diğer Hocalarının Rivayetleri

Müellif, 431 ilâ 450 numaralı rivayetleri çeşitli hocalarından nakletmiştir. Bu rivayetler arasında sahih¹⁶⁶ ve hasen¹⁶⁷ rivayetler, Buhârî¹⁶⁸ ya da Müslim'in¹⁶⁹ aynı senetle eserinde yer verdiği hadisler ve sahih¹⁷⁰, hasen ve zayıf¹⁷¹ hükmünde mürsel rivayetler

¹⁶¹ Bkz: 416-421.

¹⁶² Bkz: 423-425.

¹⁶³ Bkz: 427-428.

¹⁶⁴ Bkz: 430.

¹⁶⁵ Bkz: 429.

¹⁶⁶ Bkz: 434, 440, 443, 447, 450.

¹⁶⁷ Bkz: 435, 437

¹⁶⁸ Bkz: 433

¹⁶⁹ Bkz: 432, 446

¹⁷⁰ Bkz: 431,

¹⁷¹ Bkz: 436, 449

bulunmaktadır. Senette yer alan râviler sebebiyle zayıf hükümlü rivayetler olduğu gibi¹⁷² müellifin hocasından kaynaklanan zayıf senetler¹⁷³ de dikkat çekmektedir.¹⁷⁴

3.5.5.11 Mûsa b. Ukbe, Ebû Süheyl Nâfi b. Mâlik, Habîb b. Hasan ve Muhammed b. Amr b. Harmele Rivayetleri

Mûsa b. Ukbe'den rivayet edilen 6 hadisin 4'ü için "sahih" hükmü verilmiş¹⁷⁵ 1'i de Buhârî ve Müslim tarafından aynı senetle nakledilmiştir.¹⁷⁶

Ebû Süheyl Nâfi b. Mâlik'ten nakledilen rivayetler sahih ve Buhârî ile Müslim'in aynı senetle beraber rivayet ettiği¹⁷⁷ hadislerden oluşmaktadır. Yalnızca Buhârî'nin¹⁷⁸ rivayet ettiği de bir rivayet bulunmaktadır.

Habîb b. Hasan b. Erdek'ten rivayet edilen hadisler bizzat Habîb'ten kaynaklı olarak "zayıf" hükmündedir.¹⁷⁹ Bu rivayetler arasında yer alan İsmail'in Muhammed b. Amr'dan¹⁸⁰ ve Cerîr'den naklettiği rivayetlerin ilki aynı senetle Müslim tarafından nakledilmiş ikincisi ise "sahih" hükmü verilmiştir. Bir rivayette ise zayıflık sebebi başka bir râviden kaynaklanmaktadır.¹⁸¹ Son olarak 470 numaralı rivayet mürsel olup isnadı sahihtir.¹⁸²

3.5.5.12 Değerlendirme

Muhakkikin değerlendirmelerinden yola çıkarak yapılan sıhhat araştırmasında, eserde sahih, hasen ve zayıf rivayetlerin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Muhakkik, sıhhat

¹⁷² Bkz: 445, 448

¹⁷³ Bkz: 436, 439, 441, 442 (Bu rivayette İsmail'in de şekki bulunmaktadır.), 444, 449

¹⁷⁴ 438 numaralı rivayet için çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

¹⁷⁵ Bkz: 451, 452, 454, 456.

¹⁷⁶ Bkz: 455, 460, 461, 462

¹⁷⁷ Bkz: 457, 459, 463

¹⁷⁸ Bkz: 458

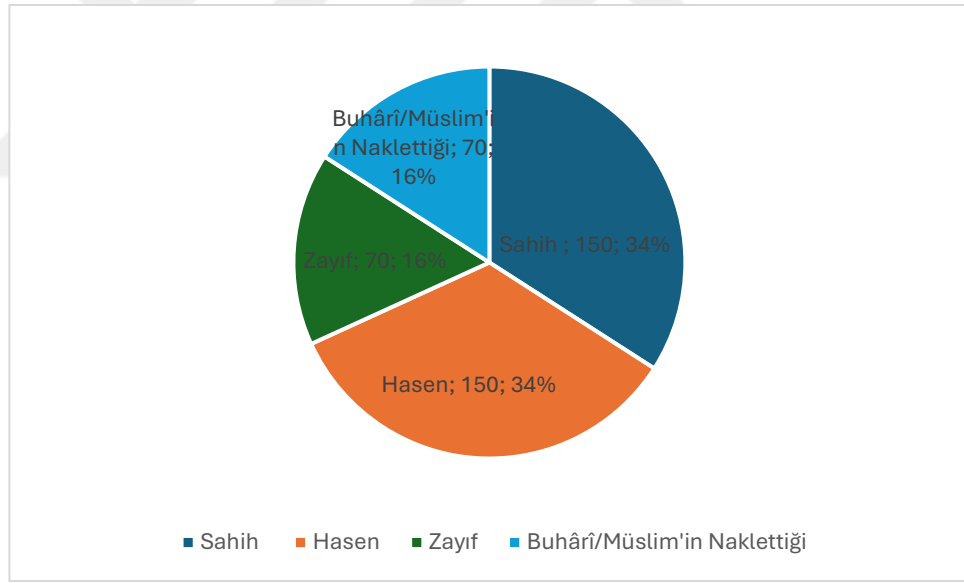
¹⁷⁹ Bkz: 464, 465, 466, 467, 468, 471, 473, 474, 475

¹⁸⁰ Bkz: 469, 476.

¹⁸¹ Bkz: 470.

¹⁸² Bkz: 473.

değerlendirmelerinde kimi zaman “sahih” ifadesini açıkça kullanırken kimi zaman Buhârî’nin ya da Müslim’in naklettiğini söylemekle yetinmiştir. Bu durum sıhhat tespitinde net rakam verilememesine sebep olmuştur. Nitekim eserde, sahih hükmü verilen 150’ye yakın rivayet varken, Buhârî’nin ya da Müslim’in aynı isnadla naklettiği söylenen 70’e yakın senet bulunmaktadır. Muhakkik tarafından ayrı ifadelerle hüküm verildiğinden bu iki tür birleştirilerek sahih hükmü verilememektedir. Eserde hasen hükmü verilen rivayetlerin büyük çoğunluğu Muhammed b. Amr bölümündeki rivayetlerdir. 100’ü aşkını burada yer alan hasen rivayetlerin yaklaşık sayısı 150’dir. Bunun yanında 70’e yakın zayıf rivayet bulunmaktadır.¹⁸³ Zayıf rivayetler ise en çok Amr b. Ebû Amr’dan gelmektedir.

Grafik 3. 24: Eserdeki rivayetlerin yaklaşık oranlarla sıhhat durumu.

Bu rivayetler arasında sahih, hasen ve zayıf hükmü verilen 52 mürsel ve munkatı’ rivayet yer almaktadır. Bu rivayetlerin farklı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğinden yukarıdaki sıhhat grafiğine dahil edilmemiştir.

¹⁸³ Rivayetlerin hükümlerine göre sayımı yaklaşık bir orana ulaşmak için kabataslak bir şekilde yapılmıştır. Tam bir uyumluluk beklenmemelidir.

Rivayetlerin hocalara göre değerlendirmesi yapıldığında Abdullah b. Dînar'dan gelen tüm rivayetlerin, Humeyd'ten gelen çoğu rivayetin sahih olduğu, A'lâ'dan gelen rivayetlerin çoğunun Müslim tarafından aynı senetle nakledildiği görölmektedir. Muhammed b. Amr'dan gelen rivayetlerin tamamına yakını hasen iken Amr b. Ebû Amr'dan gelen hasen ve zayıf rivayetler 40'ı bulmaktadır. Eserdeki rivayetlerde yer alan zayıflıklar genellikle inkıtâ', irsal, tedlis gibi durumlarla senetteki kopukluk, râvinin tanınmaması, vakıf-ref problemlerinden oluşmaktadır.

Sonuç olarak İsmail b. Ca'fer'in eserindeki rivayetlerin 220'si sahih ya da Buhârî/Müslim tarafından rivayet edilen, 150'si hasen, 70'i zayıf hadislerden oluşmaktadır. İttisal problemi olan rivayetlerin sayısı 52 olup bu rivayetler arasında sahih, hasen hükmü alanlar da bulunmaktadır. Dönemde telif edilen diğer cüzler arasında da çoğunlukta sahih rivayetlere yer veren Ubeydullah b. Ömer, İbn Cüreyc, İbrahim b. Tahmân, Leys b. Sa'd ve Süfyan b. Uyeyne gibi müelliflerin yanı sıra Veki' b. Cerrah gibi zayıf hadislerin çoğunlukta yer aldığı eser telif eden müellifler de bulunmaktadır. İttisal problemi açısından bakıldığında ise gerek İsmail'in eserinde gerekse diğer cüzlerde bu tür rivayetler belirgin bir orana sahip değildir.

3.5.6 Rivayetlerin Konuları

Hadis ilminin rivayeti'l-hadîs alanında derlenen telif çalışmalarında genellikle "ale'l-ebvâb" ve "ale'r-ricâl" diye adlandırılan iki tasnif sistemi benimsenmiştir. Bu sistemlerden ilkinde, ale'l-ebvâb tasnif metodunda rivayetler müellif tarafından belirlenen uygun başlıklar altında konularına göre sıralanmıştır. Diğer yöntem, ale'r-ricâl sistemine göre derlenen eserlerde ise konular ikinci plana atılarak rivayetin râvisini esas alan bir tasnif öncelenmiştir. Dolayısıyla bu tür eserlerde konu bütünlüğünden ziyade sahâbî râvilerinin ve müellifin hocalarının sınıflandırılmasında uyum beklenmektedir.

Çalışmanın konu edindiği İsmail b. Ca'fer'e ait eser bahsi geçen iki yöntemden "ale'r-ricâl" sistemine uygun gözükmektedir. Bu sistemin alt türlerinden olan ve genellikle müelliflerin hocalarının rivayetlerini tasnif etme amacı güderek derledikleri

“mu’cem” edebiyatının özellikleri İsmail b. Ca’fer’in eseriyle oldukça alakalıdır. Bu durumda eserde yer alan rivayetlerde konu bütünlüğü beklenmezken eserde yer yer dikkat çeken art arda sıralanan konu uyumlu rivayetler, genel yargıları bırakarak rivayetlerin incelenmesini gerektirmiştir. İşbu amaçla “ale’r-ricâl” sisteme sahip bir eserde rivayetlerin konularını inceleyecek bir başlık açılmıştır.

Bu başlık altında eserde yer alan rivayetlerin çoğunun kaynağı olan aynı zamanda İsmail b. Ca’fer ile de hoca-talebe yakınlık ilişkisi tespit edilen “Abdullah b. Dînar, Humeyd et-Tavîl, Muhammed b. Amr, A’lâ b. Abdurrahman” isimli dört hocanın her birinin yaklaşık 40 rivayeti, toplamda 150 küsur rivayet, konuları bakımından tetkik edilecektir. Bu araştırmada hocaların her bir rivayeti¹⁸⁴ “*el-Mektebetü’ş-şâmile*” programı üzerinden taranarak konu esaslı tasnif edilen eserlerde kullanılan başlıklar dikkate alınacaktır. Bu taramada büyük oranda Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’lerinde yer alan başlıklar öncelenecektir. Eğer rivayet bu eserlerde geçmiyorsa diğer *Kütüb-i Sitte* eserlerine bakılacaktır. Aynı rivayet farklı başlıklarda zikredildiğinde, lafız olarak daha uyumlu rivayetin yer aldığı başlık ya da konunun geneline daha uygun olan başlık tercih edilecektir.

3.5.6.1 Abdullah b. Dînar Rivayetleri

Abdullah b. Dînâr’ın eserde yer alan 41 rivayetinin tümü yukarıda bahsedilen yöntemle taranmıştır. Rivayetlerden en çok tekrar eden başlık 5 rivayetle Kitâbü’l-büyu’, 3 rivayetle Kitâbü’s-salât ve Kitâbü’s-savm’dır. Bölümde 25’i aşkın farklı bab başlığına dahil edilen rivayet yer almaktadır. Art arda aynı konuya sahip rivayetler ise nadiren bulunmaktadır. 5 ve 6 numaralı hadislerde oruç konusu, 14 ve 15 numaralarda alışveriş bahsi peş peşe zikredilmiştir. 22 ve 24 ve 31 ile 33 numaralı rivayetlerde ise sırasıyla sahâbenin fazileti, Kur’ân’ın tefsiri konuları ortak olarak bir rivayet aralıklı bulunmaktadır.

¹⁸⁴ Hocanın ilk 40 rivayeti incelenecektir.

Rivayetler sırasıyla; (1)¹⁸⁵Bed'il-halk, (2) Kitâbü'l-ıtk, (3) Kitâbü'l-edeb (4) Kitâbü'l-libâs, (5) Kitâbü's-savm, (6) Kitâbü's-Savm, (7) Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih, (8) Fazlu's-salâti fi'l-mescidi Mekke ve'l-Medîne, (9) Kitâbü's-salât, (10) Kitâbü's-selâm, (11) Kitâbü'l-hacc, (12) Kitâbü'l-büyu', (13) Kitâbü Menâkibi'l-Ensâr, (14) Kitâbü'l-büyu', (15) Kitâbü'l-büyu', (16) Kitâbü'l-îmân, (17) Kitâbü'l-libâs, (18) Kitâbü'l-fiten, (19) Kitâbü'l-gusl, (20) Kitâbü's-savm, (21) Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih, (22) Kitâbü fezâili's-sahâbe, (23) Kitâbü'l-büyu', (24) Kitâbü Fezâili's-sahâbe, (25) Kitâbü Salâti'l-müsâfirîne ve kasriha, (26) Kitâbü'l-imâra, (27) Kitâbü's-selâm, (28) Kitâbü'l-Cum'a, (29) Kitâbü Ehâdisi'l-enbiyâ, (30) Kitâbü'n-nikâh, (31) Kitâbü Tefsîri'l-Kur'ân, (32) Kitâbü'l-ilm, (33) Kitâbü Tefsîri'l-Kur'ân, (34) Kitâbü'l-büyu', (35) Kitâbü mevâkîti's-salât, (36) Kitâbü'l-hacc, (37) Kitâbü'l-cenâiz, (38) Kitâbü'r-rıda'a, (39) Kitâbü's-sayd ve'z-zebâih, (40) Kitâbü'l-vüdu', (41) Kitâbü'l-menâkib şeklinde başlıklandırılmıştır.

Yukarıda bölümde bulunan 41 rivayetin başta Buhâri ve Müslim'in *Sahîh*'leri olmak üzere başlıklandırmaları sıralanmıştır. Açıkça görüldüğü üzere bir konu hakkındaki rivayet sayısı en fazla 5, büyük oranda da 1'dir. Birkaç rivayet dışında ortak konulu hadisleri peş peşe zikretme amacı da hissedilmemektedir.

3.5.6.2 Humeyd et-Tavîl Rivayetleri

Humeyd et-Tavîl'in rivayetlerinden ilk 40'ı konuları bakımından incelenmiştir. Bu bölümde yer alan rivayetlerin de Abdullah b. Dînar rivayetlerinde olduğu gibi çok farklı başlıklar altında zikredildiği, dolayısıyla konuların birbirinden bağımsız olduğu görülmektedir. Bununla beraber Humeyd'in incelenen rivayetlerinde "Medine", "ensar" ifadelerinin geçtiği hadisler ile cihâd, meğâzi konulu hadisler dikkat çekmektedir. 48, 49 ve 50 numaralı rivayetlerde peş peşe "ensar" kelimesi geçmekte, 57, 65, 66, 82 numaralı hadislerde de Medine ve ensara ilişkin konular yer almaktadır. Savaşla ilgili rivayetler 48, 50, 78, 79, 80 numaralarda yer almaktadır. Ayrıca 81 ve 82 numaralı hadislerde de sefer konusunda bahsedilmektedir. Dolayısıyla 78 ilâ 82 numaralı rivayetlerin benzer konular

¹⁸⁵ Rivayetin cüzdeki numarasıdır.

taşıdığı söylenebilir. Namazla ilgili; ezan, bayram namazları, namazların kısaltılması gibi çeşitli konularda ve mescitlerle alakalı 47, 51, 61, 62, 63, 70, 75, 77 numaralı 8 rivayet bulunmaktadır. 61 ilâ 63 numaralı rivayetler ortak konuyla peş peşe zikredilmektedir. 64, 65 ve 68 numaralı rivayetlerde de müellif büyü' bahsiyle alakalı rivayetler sunmuştur.

Rivayetlerin ait olduğu konular şu şekildedir: 42. Kitâbü'l-cenâiz, 43. Kitâbü't-talâk, 44. Kitâbü't-ta'bîr, 45. Kitâbü'r-rikâk, 46. Kitâbü's-savm, 47. Kitâbü Salâti'l-müsâfirîne ve kasriha, 48. Kitâbü'l-meğâzî (ensar), 49. Kitâbü Menâkıbı'l-ensâr, 50. Kitâbü'l-meğâzî (ensar-huneyn ganimetleri), 51. Kitâbü'l-ezân, 52. Kitâbü'l-mezâlim, 53. Kitâbü'l-et'ime, 54. Kitâbü'l-eşribe, 55. Kitâbü'l-istiskâ', 56. Kitâbü'r-rikâk, 57. Kitâbü menâkıbı'l-ensâr, 58. Kitâbü'n-nikâh, 59. Kitâbü'l-cennet, 60. Kitâbü'l-hac, 61. Kitâbü's-salât, 62. Kitâbü Salâti'l-ıydeyn, 63. Kitâbü'l-mesâcid, 64. Kitâbü'l-büyu', 65. Kitâbü'l-büyu' ensar, 66. Fedailü'l-Medîne, 67. Kitâbü'l-hacc, 68. Kitâbü'l-büyu', 69. Kitâbü'l-îmân ve'n-nezir, 70. Kitâbü'l-mesâcidi , 71. Kitâbü'z-zikr ve'd-duâ, 72. Kitâbü'l-cenâiz, 73. Kitâbü'l-kader, 74. Kitâbü's-savm, 75. Kitâbü's-salât, 76. Kitâbü'r-rikâk, 77. Kitâbü mevâkîtu's-salât, 78. Kitâbü'l-cihâd ve's-siyer, 79. Kitâbü'l-cihâd ve's-siyer, 80. Kitâbü'l-cihâd ve's-siyer, 81. Kitâbü's-savm, 82. Fedailü'l-Medîne.

3.5.6.3 Muhammed b. Amr Rivayetleri

Muhammed b. Amr'ın rivayetlerinden ilk 35'i, geçtikleri eserlerdeki başlıklarına göre aşağıda sıralanacaktır. Bu sıralamaya geçmeden önce bu bölümde incelenen rivayetlerin konularının birbirinden farklı olduğu dikkat çekmektedir. Önceki iki hocada az da olsa yer alan ortak temalara burada daha nadiren rastlanmaktadır. 147 ve 148 numaralı rivayetlerde oruç/savm, 150 ve 151. Rivayetlerde Kitâbü'l-mesâcîd, 153 ve 154 numaralarda alışveriş/büyu' bahsinden rivayetler peş peşe nakledilmiştir. Bunun dışında temalarda dikkat çeken herhangi bir ortaklık gözükmemektedir.

Rivayetlerin bulunduğu başlıklar şu şekilde sıralanabilir: 131. Kitâbü't-tefsîri'l-Kur'ân, 132. Kitâbü fedaili's-sahâbe, 133. Kitâbü'l-menâkıb, 134. Kitâbü ehâdisi'l-enbiyâ, 135. Kitâbü'l-cennet, 136. Kitâbü'l-îmân, 137. Kitâbü'l-menâkıb, 138. Kitâbü'l-

cennet, 139. Kitâbü'l-îmân, 140. Kitâbü mevâkîti's-salât, 141. Kitâbü't-ta'bîr, 142. Kitâbü'l-ferâiz, 143. Kitâbü's-salât, 144. Kitâbü'l-libâs, 145. Kitâbü fedâili'l-Kur'ân, 146. Kitâbü'l-cenâiz, 147. Kitâbü's-savm, 148. Kitâbü's-savm, 149. Kitâbü'l-cum'a, 150. Kitâbü'l-mesâcidi ve mevâdi'i's-salât, 151. Kitâbü'l-mesâcidi ve mevâdi'i's-salât, 152. Kitâbü'r-rikâk, 153. Kitâbü'l-büyu', 154. Kitâbü'l-büyu', 155. Kitâbü'l-eşribe, 156. Kitâbü'l-fiten ve eşrâtu's-saat, 157. Kitâbü'l-cum'a, 158. Kitâbü tefsîri'l-Kur'ân, 159. Kitâbü'l-cihâd, 160. Kitâbü'z-zekât, 161. Kitâbü'l-et'ime, 162. Kitâbü'l-cihâd, 163. Kitâbü'l-imâret, 164. Kitâbü fedâili's-sahâbe, 165. Kitâbü'r-rikâk.

3.5.6.4 A'lâ b. Abdurrahman Rivayetleri

Bu bölümde A'lâ b. Abdurrahman'ın 243 ilâ 263 ve 271 ilâ 290 numaralı rivayetleri incelenecektir. Aradaki 7 rivayet İsmail b. Ca'fer'e ait olmadığından ve 257 numaralı rivayet A'lâ'dan gelmediğinden incelemeye dahil edilmeyecektir.

İncelenen rivayetlerde özellikle “ahlak” konulu rivayetler dikkat çekmektedir. Nitekim Müslim'in eserini tebvîb edenlerin koyduğu “Kitâbü'l-birr ve's-sılatü ve'l-âdâb” başlığına ve ahlak konusunda uygun 6 rivayet yer almaktadır. Bununla beraber aynı konulu peş peşe rivayet edilen iki konu bulunmaktadır. Bunlardan ilki aynı başlıkta, “Kitâbü'l-birr ve's-sılatü ve'l-âdâb”ta peş peşe¹⁸⁶ yer alan 263 ve 271 numaralı rivayetlerdir. Diğerleri ise taharet konusunda zikredilen 261 ve 262 numaralı hadislerdir. İncelenen rivayetlerin sonlarında yer alan 278, 279, 280, 283, 285 numaralı hadisler farklı bab başlıklarında zikredilmekle beraber mesih, kıyamet alametleri gibi fiten ortak konularını içermektedir.

Bu rivayetlerin başlıkları şu şekilde sıralanabilir: 243. Kitâbü'l-vasiyye, 244. Kitâbü't-tahâret, 245. Kitâbü'l-hacc, 246. Kitâbü't-ta'bîr, 247. Kitâbü'l-ilim, 248. Kitâbü'l-îmân, 249. Kitâbü'l-mesâcidi ve mevâdii's-salât, 250. Kitâbü'l-birr ve's-sılatü ve'l-âdâb, 251. Kitâbü'l-vasiyye, 252. Kitâbü's-salât, 253. Kitâbü bedi'l-halk, 254.

¹⁸⁶ Rivayet numaralarının aralarında yer alan 7 rakamı müellife ait olmayan rivayetler sebebiyledir. Dolayısıyla 263 ve 271 numaralı hadisler aslında peş peşedir.

Kitâbü'l-mesâcidi ve mevâdii's-salât, 255. Kitâbü'z-zikr ve'd-duâ, 256. Kitâbü't-tevbe, 258. Kitâbü'l-cum'a, 259. Kitâbü'l-îmân, 260. Kitâbü'l-kader, 261. Kitâbü't-tahâret, 262. Kitâbü't-tahâret, 263. Kitâbü'l-birr ve's-sılatü ve'l-âdâb, 271. Kitâbü'l-birr ve's-sılatü ve'l-âdâb, 272. Kitâbü's-selâm, 273. Kitâbü'l-elfâz mine'l-edep ve ğayrihâ, 274. Kitâbü't-tıp, 275. Kitâbü'l-imâra, 276. Kitâbü't-tevbe, 277. Kitâbü't-tıp, 278. Kitâbü'l-îmân 279. Kitâbü'l-hacc, 280. Kitâbü'l-fiten, 281. Kitâbü'l-büyu', 282. Kitâbü'l-birr ve's-sılatü ve'l-âdâb, 283. Kitâbü'l-fiten, 285. Kitâbü tefsîri'l-Kur'ân, 286. Kitâbü'l-îmân, 287. Kitâbü'l-birr ve's-sılatü ve'l-âdâb, 288. Kitâbü'l-libâs ve'z-zînet, 289. Kitâbü'l-îmân, 290. Kitâbü'l-büyu'.

3.5.6.5 Rivayetlerin Konuları Hakkında Değerlendirme

Bu bölümde İsmail b. Ca'fer'in yukarıda ismi zikredilen dört hocasından naklettiği 150 rivayeti konuları bakımından incelenmiştir. Bu incelemede rivayetin tahrîcinden hareketle yer aldığı eserlerde kullanılan başlıkları tespit edilmiştir. Rivayetlerin büyük çoğunluğunun başlığı için *Sahîhayn*'a başvurulmakla beraber Ebû Dâvud, Tirmîzî¹⁸⁷, Nesâî, Beyhâkî¹⁸⁸ gibi müelliflerin eserlerinden de faydalanılmıştır. Özellikle merfû olmayan rivayetlerde diğer bazı eserlere de başvurmak gerekmiştir. Bu başvurular neticesinde incelenen rivayetlerde müellifin ortak konulu hadisleri yer yer art arda zikretme gayretine şahitlik edilse de genelde konu bütünlüğünü esas alan bir sınıflandırma amacıyla hareket etmediğine ulaşılmıştır. Rivayetlerde; tahâret, namaz, oruç, hac, alışveriş gibi fıkıh konularının yanında adap, zühd, tıp, dua-zikir, ilim, rüya, fiten, fedâil, menâkıb, libâs, yiyecek-içecek, siyer ve meğâzî gibi çeşitli konularda da oldukça fazla rivayet yer almaktadır. Bu özelliğiyle sonraki dönemlerde en önemli örneklerini verecek olan câmi' türündeki eserlere de kaynaklık etmektedir.

¹⁸⁷ Bkz: 73.

¹⁸⁸ Bkz: 39.

3.5.7 Sahâbe ve Tâbiûn Fetvâları

İsmail b. Ca'fer, eserinin büyük bir bölümünü merfû kaynaklı haberlerden telif etmiştir. Bunun yanında sahâbe ve tâbiûn fetvalarını da zikretmiştir. Nitekim eserde 68 mevkuf 9 maktû haber yer almaktadır. Ancak mevkuf ya da maktû her rivayet sahâbî/tâbiî fetvası olarak kabul edilmemelidir. Zira kaynak bakımından mevkuf olup hüküm bakımından merfû rivayetler, hükmen merfû hadisler, de yer almaktadır. Bu durum dikkate alındığı takdirde eserde en fazla 75 rivayetin sahâbe ve tâbiûna ait olabileceği kabul edilebilir. Bu tür haberlerin eserde ne şekilde yer aldığını göstermesi bakımından Abdullah b. Dînar ve Humeyd'den nakledilen birkaç örnek yeterli olacaktır:

Abdullah b. Dînar'dan nakledilen 7 mevkuf haber Abdullah b. Ömer'in, Hz. Ömer'e isnad ettiği rivayetlerdir. Bu rivayetlerden 39 numaralı hadiste çekirge yemenin hükmü 40 numaralı hadiste ise mestlere mesh etmenin hükmü Hz. Ömer'e sorulmuş ve fetvası nakledilmiştir. Kalan rivayetlerin merfû senetleri olduğundan ya da hükmen merfû olduklarından sahâbe fetvası içermemektedir.

Humeyd'in rivayetlerinde 30 mevkuf, 5 maktû haber bulunmaktadır. Bu haberlerin görüş barındıranları bulunmaktadır. 54 numaralı rivayette Enes b. Mâlik'in birkaç sahâbîye içki sunduğu, o sırada kendilerine içkinin yasaklandığını haber veren Müslüman'dan sonra bir daha asla dönmediğini anlatan bir hâdis e yer almaktadır. 94. rivayette Hz. Ömer'in hırsızlık haddiyle alakalı bir uygulamasına, 95'te Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in saçlarını kınayla boyamasına, 96'da Enes'in Hz. Ömer'le arasında geçen bir hadise, 97'de Hz. Ömer'in kabir ehline seslenişine, 98'de Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın namazları, 99'da hutbeyi uzun tutan bir kimseye Hz. Ömer'in uyarısına, 101'de Hz. Ömer'in cariyeleri uyarmasına, 102'de düşman kâlesini kuşatmakla ilgili soruya Hz. Ömer'in cevabına, 103'te Hz. Ebû Bekir'in bir hırsıza uygulamasına, 104'te Enes'in dul bir kadınla nikahlanmak hakkındaki görüşüne, 106'da Hz. Ebû Bekir'in hırsızlıkla ilgili uygulamasına, 107'de İbn Mes'ûd'un abdestte kulakların meshiyle ilgili fetvasına, 108'de Enes'in nafile oruçla ilgili görüşüne, 110'da Enes'e oruçluyken hacamatla ilgili sorulan soruya cevabına, 111'de Ebû Mûsa ve Muğîre'nin yolculukta namazla ilgili uygulamasına, 112'de Enes'in zayıf kimselerin orucuyla ilgili fetvasına, 114'te tövbeyle alakalı İbn

Abbas'ın bir nakline yer verilmiştir. 126 numarada Hz. Ömer'in nikahla ilgili 128'de alıverişle ilgili bir ifadesine, 130'da hac yasakları konusunda İbn Abbas'ın fetvası nakledilmiştir.

115 numaralı rivayette Humeyd, Hasan-ı Basrî'ye hac yasaklarıyla ilgili bir soru sormuş, Hasan da fetva vermiştir. Ardından müellif bu fetvayı desteklemesi için Abdullah b. Ömer'in de benzer bir ifadesinin olduğunu söylemiştir. 117 numarada mut'a nikahı, 118'de kadının şahitliği, 120'de taharet konusunda Hasan-ı Basrî'nin görüşlerine yer vermiştir. 129 numaralı rivayette yine Hasan'ın haccıyla ilgili bir nakli aktarılmıştır.

Abdullah b. Dînâr ve Humeyd et-Tavîl rivayetleriyle 68 mevkuf rivayetin 37'si, 9 maktû rivayetin de 5'i incelenmiştir. Bu rivayetlerin en yoğun olduğu bölüm Humeyd et-Tavîl'den gelen nakillerdir. Burada Enes b. Mâlik'in özellikle Hz. Ömer'den naklettiği fetvalara sıkça rastlanmaktadır. Maktû rivayetlerde Humeyd'in hocası olması sebebiyle Hasan-ı Basrî'nin fetvaları sıkça zikredilmiştir. Ancak diğer maktû rivayetlerde Atâ-Süleyman b. Yesâr, Saîd b. Müseyyeb¹⁸⁹ gibi meşhur fakihlerden de fetvalar yer almaktadır.

Kalan mevkuf rivayetlerin 8'i Muhammed b. Amr'dan, 6'si A'lâ'dan kalanı da diğer hocalarından nakledilmektedir. Bunların arasında da hükmen merfû kabul edilen rivayetler kadar sahâbî görüşlerinin de yer alması kaçınılmazdır. Ancak Humeyd'de yer alan rivayetlerle maksat hasıl olduğundan kalan rivayetler incelenmeyecektir. Sonuç olarak İsmail b. Ca'fer'in eserinde sahâbe görüş ve fetvalarına yer verilmiştir. Bunun yanında az da olsa tâbiîn görüşleri de bulunmaktadır. Sahâbeden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik gibi çeşitli isimlerin fetvalarına rastlanmakla beraber Hz. Ömer'in görüşleri daha yoğun bir şekilde yer almaktadır. Maktû haberlerde ise fukâhâ-i seb'a'dan kabul edilen isimler görülmektedir.

¹⁸⁹ Bkz: 237.

3.5.8 Müellifin Değerlendirmeleri

Hicrî üçüncü asır müellifleri, dönemin alışılmış telif geleneği üzere eserlerinde bab başlıkları ya da hadislerden sonra zikrettikleri açıklamalarıyla konu hakkındaki şahsi görüşlerine yer vermişlerdir. Bu durum dönemin tartışmalarını yansıtmaya yönüyle ilmî ortam hakkında ipuçları verdiği kadar hadis müelliflerinin bu münakaşalardaki tutumunu göstermesiyle de müellifin ilmî kimliğini ortaya çıkarmaktadır. Ancak hicrî ikinci asırda telif edilen bazı eserlerde bab başlıkları bile yer almamakta, müellifin görüşlerine ise neredeyse hiç rastlanılmamaktadır.¹⁹⁰

Araştırmada incelenen eser dönemin bahsi geçen telif alışkanlığını desteklemektedir. Zira çalışma boyunca müellifin açıklamasına yalnızca 460 numaralı mevkuf rivayette rastlanmaktadır. Bu rivayette Mâlik b. Ebû Âmir, Ebû Cuheym'in evinde sabah vakti Hz. Ömer'in kıraatini işittiğini söylemektedir. İsmail, bu rivayete ikisinin evleri arasının yaklaşık 700 zira' olduğu açıklamasını eklemektedir. Metne yaptığı bu açıklamanın yanında müellifin bir de senede açıklama yaptığı bir rivayet bulunmaktadır. 326 numaralı merfû hadisin senedinde "Süfyân" isimli bir kimse yer almakta, müellif hemen ismin yanına bu kimsenin "İbn Ebi'l-Kırd" olduğunu zannettiği açıklamasını getirmektedir. Nitekim bu kişi aslında "Süfyân b. Ebû Züheyr el-Ezdî" ismiyle tanınan bir sahâbîdir ve senette yalnızca "Süfyân" adıyla nakledilmektedir. Müellif de sahâbînin adının açığa kavuşması için bir tahminde bulunarak şerh düşmektedir.

Bazı rivayetlerde ise rivayetin başka hocalar yoluyla desteklendiği görülmektedir. Örneğin İsmail b. Ca'fer 115 numaralı Hasan-ı Basrî'nin hacla ilgili bir fetvasına yer veren maktû rivayete İbn Ömer'in de konuya benzer şekilde cevap verdiğini eklemektedir. İbn Huzeyme'nin Ali b. Hucr'da bu şekildeki ilavelerine 52, 72 ve 446 numaralı rivayetlerde rastlanmaktadır. Bu rivayetlerde müstensih İsmail'in hadisini nakletmekte ardından "haddesena Ali" ile başlayarak ondan gelen farklı bir senetle rivayeti desteklemektedir. 257 numaralı rivayette ise Ali b. Hucr rivayeti desteklemeyen bir yorumda bulunmaktadır. Müellifin A'lâ bölümünde Abdullah b. Ca'fer'den naklettiği merfû rivayetin sonunda Ali

¹⁹⁰ Güşen, **Hadislerin İntikal Süreci**, s. 111.

kendisinden çokça hadis işittiği¹⁹¹ hocası Abdullah b. Ca'fer'den bu rivayeti işitmediğini, tahdîs etmediğini eklemektedir. 442 numaralı rivayette İsmail, “Abdurrahman ya da Abdurrahîm” adlı hocasından işittiğini söylemekte, muhtemelen müstensih “şekke İsmail” ifadesini eklemektedir.

Sonuç olarak müellifin 450'yi aşkın rivayetinın bulunduğu bu eserde biri metne diğeri senede olmak üzere 2 açıklamaya yer verilmektedir. Bu iki açıklama şahsi görüşler içermeyip basit bir şerh niteliği taşımaktadır. Bunun dışında rivayetleri destekleyen senetler de bu türden basit açıklamalar kabul edilebilir. Nitekim bunların sayısı çok olmayıp İbn Huzeyme'den de nakledilmektedir.

3.5.9 Senetlerde Yer Alan Akrabalıklar

Müellifin eserinde naklettiği rivayetlerin senetlerinde, “an ebîhî” şeklinde akrabalık bildiren ifadelerle anılan râviler dikkat çekmektedir. Akrabalık bağları isnada genellikle “baba-oğul” formunda yansımakla beraber râvilerin annesi, kardeşi ya da dedesinden naklettiği de olmuştur. Senedinde bu şekilde bir ilişkinin kurulabildiği rivayet sayısı 80 küsur tanedir.

“Baba-oğul” formunda gelen rivayetlerin büyük bir kısmı A'lâ'nın babasından peş peşe naklettiği senetlerdir. Ancak bundan önce Mûsa b. Enes adlı meçhul râvinin babasından naklettiği,¹⁹² Ebû Seleme'nin babası Abdurrahman b. Avf'ın başından geçen bir olayı aktardığı,¹⁹³ İbrahim b. Abdullah'ın babasından rivayette bulunduğu¹⁹⁴ hadisler yer almaktadır. Bu rivayetlerden sonra 50 küsur rivayet “A'lâ-Abdurrahman b. Yakub” senediyle A'lâ'nın babasından naklettiği hadislerden oluşmaktadır.¹⁹⁵ Bunun dışındaki akrabalık ifadesi barındıran rivayetlerin çoğunluğu “baba-oğul” şeklinde gelmektedir.¹⁹⁶

¹⁹¹ Ali b. Hucr, **Hadîs**, s. 323 (muhakkikin 4 numaralı dipnotu).

¹⁹² Bkz: 102 numaralı rivayet.

¹⁹³ Bkz: 211.

¹⁹⁴ Bkz: 226.

¹⁹⁵ Bkz: 243 ilâ 295 302, 304, 305, 306, 307.

¹⁹⁶ Bkz: 339, 340, 423, 435, 438, 446, 452, 454, 455, 457 ilâ 463.

Bir rivayet “anne-oğul” formuyla, Muhammed b. Zeyd b. Muhâcir el-Kanfez’in annesi Ümmü Hâram’dan nakledilmektedir.¹⁹⁷ Bu rivayet hem bu form bakımından hem de kadın râviler bakımından yegânedir. Çünkü sahâbe tabakası haricinde isnadda kadın hocalara pek rastlanmamaktadır.

“Dede-oğul-torun” formuyla tam bir şekilde gelen yaklaşık 4 rivayet bulunmaktadır. Bunların ilki “Muhammed b. Amr- Amr b. Alkame- Alkame b. Vakkas” senediyle İsmail’in hocası Muhammed’in babasından, onun da babasından naklettiği rivayettir.¹⁹⁸ Bir diğer rivayet ise A’lâ’nın aynı şekilde babası ve onun da babasından “A’lâ b. Abdurrahman - Abdurrahman b. Ya’kub - Ya’kub el-Cühenî” isnadıyla gelen hadistir.¹⁹⁹ Bu rivayette Abdurrahman “enne” sığası ile babasının başından geçen bir hadiseyi anlatmaktadır. Bu formda gelen bir başka rivayette İsmail’in hocası Davud b. Kays, Amr b. Şuayb’tan; Amr b. Şuayb da babasından, babası da dedesinden nakletmektedir.²⁰⁰ Bu formda gelen -tespit ettiğimiz- son rivayette ise dörtlü bir aile ilişkisi bulunmaktadır. İsmail’in hocası Yahya b. Ali b. Yahya b. Hallad b. ez-Zürakî, babası Ali b. Yahya b. Hallâd b. Râfi’ b. Mâlik b. Aclân ez-Zürakî’den, o da babası Yahya b. Hallâd b. Râfi’den nakletmektedir.²⁰¹ Yahya b. Hallâd’ın naklettiği sahâbe Rıfâe b. Râfi’ b. Mâlik b. Aclân da Yahya’nın kardeşi olmalıdır.

Kardeşlerin “ve” bağlacıyla bağlandığı birkaç rivayet de yer almaktadır. Örneğin 237 ve 312 numaralı rivayetlerde Muhammed b. Amr, ilkinde; Yezîd b. Abdullah’tan o da “Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme ve Atâ ile Süleyman b. Yesâr” kardeşlerden²⁰², diğer rivayette ise direkt Atâ, Süleyman kardeşler ve Ebû Seleme’den beraberce nakletmektedir.²⁰³ 349 numaralı rivayette de benzer şekilde Amr b. Ebû Amr, Abdullah ve Hamza kardeşlerden hadis rivayet etmektedir.²⁰⁴

¹⁹⁷ Bkz: 445.

¹⁹⁸ Bkz: 227.

¹⁹⁹ Bkz: 294.

²⁰⁰ Bkz: 426.

²⁰¹ Bkz: 441.

²⁰² Bkz: 237.

²⁰³ Bkz: 312.

²⁰⁴ Bkz: 349.

3.6 YAYILIM VE ETKİLERİ

İslam dünyasına kağıt kullanımının girmesiyle beraber, öncelikle ihtiyaç duyulan eserlerin çoğaltılması daha sonra ise ilmî hassasiyetin bir gereği olarak var olan eserleri gelecek kuşaklara aktarmak için Müslümanlar kitapların telifi ve istinsahı ile ilgilenmişlerdir. Öyle ki “kâtiplik, müstensihlik” gibi meslek grupları ortaya çıkmış hatta bu zanaatkarlara malzeme tesis etmek için Abbasiler döneminde Bağdat’ta “derbü’l-karâtîs” adı verilen çarşılar kurulmuştur.²⁰⁵ Döneminde belki ihtiyaç karşılamak, geçim sağlamak maksadıyla ortaya çıkan bu meslekler günümüze çok önemli miraslar bırakmıştır. Bu miraslar “yazma” ya da “nadir” eserler olarak adlandırılır ve uzmanlar tarafından gün yüzüne çıkarılırlar. İşte İsmail b. Ca’fer’in *Cüz*’ü de hicrî 2. asırda telif edilmiş, en erken nüshasına hicrî 9. asırda ulaşılabilmiş ve 7 asır sonra, 14. asır sonlarında ilk kez tahkikli bir şekilde neşredilmiştir.

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında bu eserin ismi, dönemi, müellifine aidiyeti gibi biçimsel durumu ve eserde yer alan rivayetlerin kaynak, sıhhat, rivayet lafızları bakımından incelendiği içerik analizi detaylı bir şekilde yapılmıştır. Bu başlıkta ise eserin tarihi serüvenine bir yolculuk yapılacaktır. Bu serüvende “nüsha nerelere ulaştı, kimler okuttu ve dinledi” sorularının yanı sıra “eserdeki rivayetler kimlere ulaştı ve rivayet edildi” temalı iki temel noktadan hareketle hazırlanan sorularla inşa edilecektir. Bu sorulardan birinci kısmın temel hareket noktası “nüshanın rivayeti” , ikinci kısmın ise “rivayetlerin nakli” olarak şekillenmektedir. Bu iki unsur birbirinden ayırt edilerek bu bölümde incelenecektir.

Bahsi geçen incelemede yazma eserde bulunan senet, biyografi kitaplarında yer alan nüsha bilgileri ve rivayet kitaplarından yararlanılacaktır. Ancak nüshanın kütüphaneye intikali, bugüne nasıl ulaştığı gibi yazmalarla ilgili ihtisas gerektiren konulara çalışmanın sınırlarını aşacağından değinilmeyecektir. Bununla beraber eserin Ali b. Hucr’dan gelen rivayetin farklı parçaları Köprülü, Feyzullah Efendi, Zâhiriyye

²⁰⁵ Orhan Bilgin, “Yazma”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XLIII, İstanbul, 2013, s. 369-373.

kütüphanelerinde bulunmaktadır. Eserin semâ kaydı gibi yazma ile alakalı konularda bu nüshalardan muhakkikin de asıl kabul ettiği Köprülü kütüphanesi nüshası esas alınacaktır.

3.6.1 Nüshanın Tanıtımı

İsmail b. Ca'fer tarafından telif edilen eser; Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa koleksiyonunda “428” koleksiyon numarası ile yer almaktadır. Eserin ismi 1 numaralı varağında “الجزء الأول من حديث علي بن حبرابن اياس السعدي عن إسماعيل بن جعفر المدني” şeklinde geçmektedir.²⁰⁶ Yazmayı kataloglayan uzman “Hadîsu Ali b. Hacer” ismiyle kaydetmiştir. Mecmuanın 1 ilâ 59 arasındaki varakları bu cüze aittir ve varaklardaki satır sayısı 17’dir. 275x185-180x112 mm. boyutlarına sahip eserin yazım türü nesihdir. Üç cüzden oluşan bu yazmanın sayfa kenarlarında talikler ve tashihler bulunmakta, unvanın da yer aldığı zahriyesinde 4 tane de temellük kaydına rastlanmaktadır.²⁰⁷ Eserde yer alan rivayet lafızları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. “Hâzâ mimmâ Vakafehu’l-Vezîr Ebu’l-Abbâs Ahmed b. el-Vezîr Ebî Abdullah Mehmed Urife bi-Köprülü Ekâlallâhu Isârahumâ”²⁰⁸ şeklinde gelen vakıf mührü ve “İnnemâ li külli'mriin mâ nevâ”²⁰⁹ yazılı şahıs mühürleri vardır. Ayrıca bahsi geçen dört temellük kaydının ikisinde 1011 ve 1041 tarihleri yer almaktadır.²¹⁰ Bu kayıtlarda Ahmed el-Ganîmî el-Ezherî, 1011, 1a; Yahya İbn Zekeriyya, 1a; Âmir el-Cenâhî, 1041, 1a ve Yusuf Ebu'l-Esad İbnü'l-Vefâ, 1a adlı şahısların isimleri geçmektedir.²¹¹ Eserde yer alan üç cüze de “besmele” ile başlanmakta; “hamdele ve salvele” ile tamamlanmaktadır. Her cüzün başında nüsha ve rivayet senetleri, sonunda ise rivayet kayıtları tekrarlanmaktadır. Aşağıda bu rivayet ve temlik kayıtlarından, senette yer alan isimlerden yola çıkılarak eserin tarihi serüveni tespit edilecektir.

²⁰⁶ Ali b. Hacer es-Sa'dî, **Hadisu Ali b. Hacer** (İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 360006), 1a.

²⁰⁷ Sa'dî, *Hadis* (Fazıl Ahmed Paşa, 360006), 1a.

²⁰⁸ Mührün anlamı: “Bu, Köprülü diye tanınan Ebu'l-Abbâs Ahmed b. el-Vezîr Ebî Abdullah Mehmed’in vakfettiklerindendir. (eserlerindendir) Allah onun günahlarını affetsin.”

²⁰⁹ Mührün anlamı: “Kişiye ancak niyet ettiğinin (karşılığı) vardır.”

²¹⁰ Sa'dî, *Hadis* (Fazıl Ahmed Paşa, 360006), 1a.

²¹¹ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK), “Hadisu Ali b. Hacer”, (Erişim 14 Ağustos 2024).

3.6.2 Yazma Eserde Bulunan Metin Dışı Kayıtlar Yardımıyla Tespit Edilebilen Tarihsel Serüven

Yazma eserler; metin, fiziki unsurlar ve metin dışı kaynaklar²¹² olmak üzere üç temel unsurdan oluşur. Yazma eserin esas metni dışındaki tüm kayıtlar “metin dışı kayıtlar” olarak adlandırılır. Vakıf kaydı, temellük kaydı, kıraat ve semâ kaydı, mukâbele kaydı, istinsah kaydı bu kayıtlardan bazılarıdır.²¹³ Bu kayıtlar, yazmaların ulaştığı bölgeler, tarihler ve şahıslar hakkında önemli bilgi ve ipuçları sunabilmektedir.

İncelenen nüshada vakıf, temellük, kıraat, mukabele ve sıhhat kaydı bulunmakta; ferağ kaydına ise yer verilmemektedir. Bu başlıkta eserde bulunan kayıtlar yardımıyla nüshanın müstensihi, istinsah tarihi, ulaştığı bölgeler gibi bazı bilgilere ulaşılması hedeflenmektedir.

3.6.2.1 Eserde Yer Alan Senet Kayıtları

Üç cüzden oluşan nüshanın zahriyesinde başlığın hemen altında nüshanın rivayet senedi yer almakta ve her cüzün unvan sayfasında tekrarlanmaktadır.²¹⁴ Eserin senedi zikredildikten sonraki varakta ise hadislerin rivayet senedi verilmektedir.²¹⁵ Dolayısıyla ilk varağın ön sol yüzü yani veçhi, başlığa ve eserin rivayet senedine ayrılmıştır. Arka sağ yüzdeki zahr sayfasında ise hadislere başlamadan önce “besmele”, ardından da rivayet senedi yazılmıştır. İki senet karşılaştırıldığında beklendiği üzere bir noktaya kadar aynı olup ilave birkaç râvi daha yer almaktadır. Bu sebeple burada her iki senetteki isimler ve ifadeler yer verilecektir.

²¹² Okan Kadir Yılmaz, **İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2018, s. 15.

²¹³ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 16-19.

²¹⁴ Sa’dî, **Hadis** (Fazıl Ahmed Paşa, 360006), 20a, 40a.

²¹⁵ Sa’dî, **Hadis** (Fazıl Ahmed Paşa, 360006), 1b, 20b, 40b.

3.6.2.1.1 Nüsha Rivayet Senedi

Yazma nüshanın her cüzünün başında yer alan ortak senette İsmail b. Ca'fer dışında 11 isim yer almaktadır. Bu isimler “rivâyeti fülân an fülân” formatıyla alt alta sıralanmaktadır. Senet sırasıyla; “Ali b. Hucr, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme, Ebû Tâhir Muhammed b. Fadl b. Muhammed b. İshak b. Huzeyme, Ebû'l-Hasen Ubeydullah b. Mu'tez b. Mansur en-Nîsâbûrî, Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Muhammed b. Ahmed b. Heysem es-Sebbağ, Ebû Ferec Yahya b. Mahmud b. Sa'd es-Sekafî, Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Halîl b. Abdullah ed-Dîmaşkî, Ebû İshak İbrahim b. Halîl, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Acmî, Ahmed ve Abdurrahman b. Muhammed el-Acmî” isimlerinden oluşmaktadır.²¹⁶

Dolayısıyla eser, Ali b. Hucr'dan İbn Huzeyme'ye ondan da torunu Muhammed b. Fadl'a ulaşmıştır. Muhammed b. Fadl, cüzü Ebu'l-Hasen'e nakletmekte ondan da Ebû Tâhir almaktadır. Ebû Tâhir'den Ebû'l-Haccâc ve kardeşi Ebû İshak'a ulaşan eser son olarak Muhammed b. Abdurrahman ve oğulları Ahmed ile Abdurrahman'a rivayet edilmiştir.

3.6.2.1.2 Hadis Rivayet Senedi

Nüshanın her cüzünün ilk varlığında yer alan nüsha senedine ilaveten bir de hadis rivayetleri için besmeleden sonra rivayet senedi zikredilmektedir.²¹⁷ Bu senette rivayetlerin intikal ettiği isimler, rivayetlere ulaşma tarihleri ve rivayetleri alma usûlleriyle alakalı bilgiler de yer almaktadır. Bununla beraber cüzün ulaştığı bölge ve tarihler de doğrudan ve dolaylı yoldan tespit edilebilmektedir. Biyografi kaynaklarına başvurmadan önce salt olarak senette tespit edilen serüven şu şekilde özetlenebilir: Rivayetler, Ali b. Hucr vasıtasıyla talebesi İbn Huzeyme'ye ondan da torunu Muhammed b. Fadl'a ulaşmıştır. Muhammed b. Fadl eseri semâ meclisinde²¹⁸ Ebû'l-Hasen'e tahdîs etmiştir.

²¹⁶ Sa'dî, **Hadis** (Fazıl Ahmed Paşa, 360006), 1a, 20a, 40a.

²¹⁷ Sa'dî, **Hadis** (Fazıl Ahmed Paşa, 360006), 1b, 20b, 40b.

²¹⁸ Rivayette “حدثنا” rivayet lafzının kullanımından hareketle ulaşılmıştır.

Ebû'l-Hasen Tuğrul Bey ile Ebû Tâhir'in memleketine gittiğinde eser bu bölgeye de ulaşmıştır. Ebû'l-Ferec eseri 516 yılında Ebû Tâhir'den bir kıraat meclisinde²¹⁹ almış ve 583 yılında Dımaşk'te Ebû'l-Haccâc'a yine bir kıraat meclisinde²²⁰ nakletmiştir. Nüshanın sahibi eser rivayetlerini 638 yılında kıraat yoluyla Ebû'l-Haccâc'dan almıştır. Ancak yalnızca senet yardımıyla inşa edilen bu serüven, ilerleyen başlıklarda diğer kayıtların ve biyografi kaynaklarının katkısıyla bölgeler ve tarihlendirmeler açısından daha detaylı bir şekilde ortaya konulacaktır.

Yukarıda bahsedilen tarihi arka planın dayanağı aşağıda verilen senettir:

1. Senedin başındaki şahıs Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Halîl'den “اخبّرنا...قراءة” sığasıyla 638 yılı Ramazan ayının 4. günü rivayetleri dinlediğini söyler.
2. Ebû'l-Haccâc'a, Ebû'l-Ferec Yahya b. Mahmud b. Sa'd es-Sekafî'den 583 yılı Safer ayında Dımaşk'a gelip ihbâr ettiği ve “قراءة عليه وانا” “قراءة عليه وانت تسمع” sığaları kullanılarak kıraat edildiği söylendi.²²¹
3. Ebû'l-Ferec de Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Muhammed b. Ahmed b. Heysem es-Sebbağ'dan 516 yılında aldı. “فاقر به انبا...وانا حاضر” lafzı kullanılmıştır.
4. Ebû Tâhir de Tuğrul Bey ile memleketlerine geldiğinde Ebû'l-Hasen Ubeydullah b. Mu'tez b. Mansur en-Nisâbü'rî'den²²² tahdîs etmiştir.
5. Muhammed b. Fadl b. Muhammed b. İshak b. Huzeyme de Ebû'l-Hasen'e tahdîs etmektedir. (kıraaten aleyhi)
6. Muhammed b. Fadl'a da dedesi İbn Huzeyme tahdîs²²³ etmiştir.
7. İbn Huzeyme'ye tahdîs eden Ali b. Hucr'dur.

²¹⁹ Rivayette geçen “فاقر به انبا...وانا حاضر” ifadesinden hareketle ulaşılmıştır.

²²⁰ Rivayette geçen “قراءة عليه وانا اسمع” ifadesinden hareketle ulaşılmıştır.

²²¹ Senette bu ifadenin yer aldığı kısım üç cüzün başında farklı ilavelerle zikredilmektedir: Birinci cüzde Ebû'l-Ferec'ten meşhur müselsel evveliyyeyi aldığını söylemektedir. Buna ilaveten rivayet lafızlarındaki zamirler de farklıdır. Nitekim “O kıraat etti, sen dinledin” anlamına gelen bir ifade kullanılmaktadır.

İkinci ve üçüncü cüzde “Dımaşk'a sizin yanınıza geldi ve ona kıraat etti” şeklinde bir ilave bulunmaktadır. Üçüncü cüzde ilk cüzde “sen işittin” olarak gelen zamir “ben işittim” şeklinde değişmektedir.

²²² Üçüncü cüzün senedinde bu isme yer verilmeden sonraki râvi olan Ebû Tâhir b. Huzeyme'den “قري علي” ifadesiyle rivayet edilmektedir.

²²³ Birinci ve ikinci cüzlerde “انبا” ; üçüncü cüzde “حدثنا” kullanılmaktadır.

3.6.2.2 Nüshada Bulunan Metin Dışı Kayıtlar

Eserde, bahsi geçen senetler haricinde cüzün başında yer alan temellük kayıtları ve her cüzün sonunda bulunan semâ ve mukabele kayıtlarına da yer verilmektedir. Bahsi geçen kayıtlar eserin ulaştığı şahıs, tarih ve bölgeler açısından önemli ipuçları taşıyabildiğinden bu başlıkta incelenecektir.

Bu bağlamda cüzlerin sonunda yer alan semâ kaydı nüshanın tarihini tespit etmek bakımından oldukça önemlidir. Bu kayıt yazı tipi sebebiyle zor okunmakla beraber bazı isim ve tarihlere ulaşılabilmektedir. Metin hamd ve dua ile başlayıp “Ali b. Hucr’un bu *Cüz*’ünü dedem Şeyhülislam el-Cemâl Ebû Muhammed (...) Abdullah b. Muhammed Cema’a’dan okudum” ifadeleriyle metin devam etmektedir. “846” olarak okunan tarih nüshanın 9. asra ait olduğunu göstermektedir. Bu kaydın sonunda bir de sıhhat ve mukabele kaydı olduğu anlaşılan “Abdullah b. Muhammed b. Cema’a, bunu tashih etti, yazdı.”²²⁴ ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeden ve eserin kenarlarında yer alan notlardan nüshanın mukabele edildiği; okunan tarihten ve Abdullah b. Muhammed b. Cema’a’nın yaşamından hareketle de bu mukabele ve sıhhat notunun hicrî 9. asırda düğüldüğünden söz edilebilir.

Ayrıca İstanbul Kütüphanelerindeki cüzlerle ilgili yapılan bir araştırmada²²⁵ nüshanın unvan sayfasında yer alan temellük kayıtlarından 1011 ve 1021 tarihlerine; kıraat kaydından ise 656 tarihine ulaşılabildiği, eserin hicrî 9. asırda mukabele ve tashih edildiği söylenmiştir.²²⁶ İsmail b. Ebû İbrahim b. Cemâ’a’nın eseri, dedesi Abdullah b. Muhammed b. Cemâ’a’nın huzurunda okuyarak ondan rivayet izni aldığı ve hicrî 856 yılında birer gün arayla *Cüz*’ü istinsah ettiği tespit edilmiştir.²²⁷

²²⁴ Nüshada geçen kelimeyi “كتبه” şeklinde okuduğumuzda sıhhat ve mukabele kaydının bir arada yazıldığını görmekteyiz. Ancak kelimenin yazı tipi okunması bakımından zor olduğundan ihtiyatlı yaklaşılmalı, farklı bir anlama gelen başka bir kelime olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

²²⁵ Koçak, *İstanbul Kütüphaneleri*.

²²⁶ Koçak, *a.g.e.*, s. 187.

²²⁷ Koçak, *a.y.*

Eser üzerine 1998 yılında tez hazırlayan bir başka araştırmacı²²⁸ nüshanın Zahirîye Kütüphanesindeki kayıtlarına ulaşmıştır. Bu kayıtlarda eserin istinsahıyla alakalı önemli bilgiler yer almaktadır. Buna göre eser hicrî 583 yılında Ebû'l-Ferec'in huzurunda düzenlenen kıraat meclisinde on kişi tarafından dinlenmiştir. Nitekim bu kütüphanede yer alan nüshada on kişinin aynı tarihli semâ kaydı yer almaktadır. Bu on isim arasında da bizim esas aldığımız Köprülü nüshası râvisi Ebû'l-Haccâc ve kardeşi Ebû İshak da bulunmaktadır.²²⁹ Yine bu nüshalarda yer alan “vakıf” ve “ed-diyâiyye” kayıtlarından, eserin döneminin meşhur dârülhadislerinden Ziyâiyye Dârulhadis'i anlaşılmaktadır.²³⁰

Başlığı tamamlamadan önce burada Ziyâiyye Dârulhadis'i hakkında nüshanın tarihi sürecine ışık tutabileceği düşünülen birkaç detaydan bahsetmek yerinde olacaktır. Dimaşk'te beş asır boyunca hizmet veren bu dârulhadis meşhur muhaddis Ziyâeddîn Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî (ö. 643/1245) tarafından kurulmuştur.²³¹ Bu medreseye muhaddisler tarafından çeşitli kitap ve cüzlerin vakfedildiği bilinmektedir. Ancak Moğol istilasından zarar gören medresede pek çok eser harap olmuştur.²³² Bu dârulhadisin özelliği derslerde farklı bir metot izleyerek birden fazla hocanın katılımıyla semâ meclisleri gerçekleştirmiş olmalarıdır. Burada erkek ve kadın muhaddisler kendilerinde rivayet hakkı bulunan kitabın senedini zikreder, derste ki hoca ya da talebe kitabı okurken meclistekiler dinler ve isimleri semâ kayıtlarına kaydedilir.²³³ Bu yöntem, incelediğimiz eserde on kişiye ait semâ kaydının bulunmasını da anlamlı hale getirmektedir.

Nüshada yer alan metin dışı kayıtların incelendiği bu başlıkta yapılan araştırmalardan eseri istinsah edenin Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Cemâ'a'nın torunu olduğu dolayısıyla önceki başlıkta Ebû'l-Haccâc'ın oğullarıyla sona eren senedin İbn Cemâ'a ve torunuyla devam ettiği tespit edilmiştir. Hicrî 9. asra ait

²²⁸ Gürkan, **Ali b. Hucr.**

²²⁹ Gürkan, **a.g.e.**, s. 31.

²³⁰ Gürkan, **a.y.**

²³¹ Mehmet Eren, “Ziyâiyye Dâru'l-Hadis'inde Birden Fazla Hocanın Katılımıyla Yapılan Dersler”, **Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler (Sempozyum)**, 2013, s. Giriş Yazısı.

²³² Eren, **a.g.e.**, s. 284.

²³³ Eren, **a.g.e.**, s. 287.

olduğu anlaşılan nüshanın Zahirîyye Kütüphanesinde yer alan kayıtlarından semâ ve kıraat meclislerinde okunduğu, Ziyâiyye Dârulhadîs’inde de mevcut olduğu görülmektedir. Çeşitli kitap ve cüzlerin vakfedildiği dârulhadise bu eserin de aynı yolla ulaşmış olduğu ve burada düzenlenen meclislerde okutulduğu düşünülebilir. Nitekim Makdîsilerin eserlerinin yaygın olarak yer aldığı Zahirîyye Kütüphanesinde bulunan nüshanın yazmasındaki semâ kayıtlarında on kişilik bir liste yer aldığı hatta bu listede Köprülü Kütüphanesi nüshası râvisi Ebû’l-Haccâc ile Ebû İshak’ın da bulunduğu görülmektedir.

3.6.3 Biyografi Kitaplarından Elde Edilen Sonuçlar

Bu başlıkta, biyografi bilgileri veren tarih ve tabakat türü eserlerin yanı sıra alimlerin okuduğu eserlerin yer aldığı fehreselere başvurularak eserin intikalini açıklayıcı nitelikteki bilgiler seçilecektir. Biyografi eserlerinde müellif İsmail b. Ca’fer ve nüsha râvileri Ali b. Hucr ile Muhammed b. Zünbûr isimleri taranarak kaynaklarda *Cüz*’ün tarihi hakkında sunulan bilgiler incelenecektir. Bu isimlerin yanında, bir önceki bölümde nüshadaki kayıtlar yardımıyla tespit edilebilen şahıslar; yaşadıkları dönem ve bölge, yaptıkları rihleler gibi açılardan incelenerek eserin râviler arasındaki intikali aydınlatılacaktır. Fehrese ve bernâmece türü eserlere ise *Cüz*’e ulaşan önemli müelliflerin senetlerini incelemek, senetlerde yer alan isimleri tespit etmek için başvurulacaktır.

3.6.3.1 Fehrese ve Bernâmece Türü Eserlerde Yer Alan Bilgiler

el-Mektebetü’ş-şâmile programı üzerinden fehrese ve bernâmece kapsamına dahil on eserde “İsmail b. Ca’fer, Ali b. Hucr, Muhammed b. Zünbûr” isimleriyle tarama yapılmıştır. Bu eserlerden yalnızca İbn Hacer’in eserleri her üç başlığa da istenen sonucu vermiştir. Müellifin eserlerinden, okuttuğu kitapları aldığı hoca ve senetlerini zikrettiği *el-Mu’cemü’l-müfehres*’i ile hocaları hakkında hem biyografik bilgiler verdiği hem de onlardan okuduğu kitapları sıraladığı eseri *Mecma’u’l-mü’esses*’i bu konuya temas etmektedir. İbn Hacer, eserlerinde *Cüz*’ü her üç isme -İsmail, Ali, Muhammed- nispetle

ayrı maddelerde zikretmiş ancak ilgili bölümlerde diğer maddelere de işaret etmiştir. İbn Hacer'in bu tavrı, yani eseri “جزء فيه نسخة إسماعيل بن جعفر بن أبي كثير المدني” , “فوائد علي بن حجر” , “جزء ابن زنيور” , “السَّعْدِيُّ فِي أَرْبَعَةِ أَجْزَاء” şeklinde üç ayrı isimle kullanması eserin tanındığı diğer isimlere de yer verme çabasının bir sonucu olabilir. Nitekim bugün, çalışmamızın nüshası yazma eserler kütüphanesinde “İsmail b. Ca'fer” ismiyle değil “Ali b. Hucr” ismiyle bulunabilmektedir. Dolayısıyla aynı nüsha olduğunu bilmeyen biri İsmail üzerinden arama yapması sonucu esere ulaşamayacaktır. İbn Hacer ise böylesi bir duruma mahal vermemek için eserin meşhur olduğu üç ismin de bilinmesini istemiş olabilir. İbn Hacer'in esere ulaştığı isnadına geçmeden önce esere “نسخة إسماعيل بن جعفر عن عبد الله بن دينار” şeklindeki kullanımına da dikkat çekmek yerinde olacaktır.

İbn Hacer'in Cüz'e Ali b. Hucr ve Muhammed b. Zünbûr kanallarından ayrı ayrı ulaştığı görülmektedir. Burada İbn Hacer'in ulaştığı her farklı senede yer verilecektir:

3.6.3.1.1 İsmail b. Ca'fer'e Nispetle Cüz

İbn Hacer bu eseri, Muhammed b. Abdülhâdî es-Sâlihî'nin (ö. 744/1343) kızları Fâtıma ve Âişe'ye Dımaşk'ın Sâlihiyye Medresesinde (قرايتها بالصالحية) okumuş ve aşağıdaki isnadla da Ebû İshak İbrahim b. Muhammed'den ihbâr sîğasıyla almıştır:

İsmail b. Ca'fer-İbn Zünbûr Ebû Sâlih Muhammed b. Ebû'l-Ezher-Ebû Ca'fer Muhammed b. İbrahim ed-Deybülî-Ebû'l-Hasen Ahmed b. İbrahim b. Firâs-Ebû Ali el-Hasen b. Abdurrahman-Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Abdülaziz el-Abbâsî-Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Amr el-Katî'î-Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebû Tâlip²³⁴-Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ebû Bekir ed-Dımaşkî (bi'l-Mescidi'l-Harâm).²³⁵

Yukarıdaki senet müellifin eserinin “Muhammed b. Zünbûr- Ebû Ca'fer Deybülî-Ahmed b. İbrahim b. Firâs” şeklinde devam eden İbn Zünbûr tarikidir. Görüldüğü üzere burada “Ali b. Hucr-İbn Huzeyme-Torunu” şeklinde giden senetteki isimlerden hiçbiri yer almamaktadır. Buradan hareketle İbn Hacer döneminde eserin iki ayrı talebeden yayılan

²³⁴ Müellifin diğer eseri *Mecma'u'l-mü'esses*'de senet burada son bulmaktadır.

²³⁵ İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 226.

iki nüshasının varlığından kesinlikle söz edilebilir. Bunun dışında isnad, eserin Mekke ve Dımaşk'e de ulaştığını söylemektedir. Senette İsmail b. Ca'fer'e gelinceye kadar “enbeenâ” lafzı kullanılmıştır.

3.6.3.1.2 Ali b. Hucr'a Nispetle Cüz

İbn Hacer, Rukiyye adlı hocasının bölümünde “Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme rivayetiyle gelen Ali b. Hucr'un hocalarından fevâidi” nin ilk iki cüzünü Rukiyye'ye okuduğunu üçüncü cüzü ise Ahmed b. Abdüddâim'den işiten Zeyneb bnt. İsmail b. İbrahim b. el-Habbâz'dan semâ ettiğini söylemekte, ardından şu senedi getirmektedir²³⁶:

Ali b. Hucr-İbn Huzeyme-Torunu-Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Mu'tez b. Mansur-Ebû Tâhir Abdülvahid b. Muhammed b. Ahmed b. el-Heysem es-Sebbâğ-Yahya b. Mahmud es-Sekâfi-Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdüddâim b. Ni'me- Zeyneb bnt. İsmail b. İbrahim b. el-Habbâz.²³⁷

Yukarıdaki senet İbn Hacer'in müellifin eserinin Ali b. Hucr rivayetine aittir. Dolayısıyla senet “Ali b. Hucr-İbn Huzeyme-Torunu” şeklinde devam etmektedir. Senedin devamı elimizde bulunan nüshanın isnadıyla Ahmed b. Abdüddâim'e kadar aynıdır. Bu durum İbn Hacer'in farklı isimlendirmeler kullansa da aynı eserden bahsettiğini de açıkça göstermektedir. Nitekim o, bu isnadda eseri “Ali b. Hucr'un Hocalarından Rivayetleri (Fevâidi): İbn Huzeyme Rivayeti” anlamına gelecek şekilde isimlendirmiştir. Bu ifadeden onun nüshanın farklı rivayetlerine sahip olduğuna ve buna dikkat çektiğine ulaşılabilir.

²³⁶ İbn Hacer, *el-Mecmâü'l-müesses*, C.I, s.592.

²³⁷ *El-Mu'cemü'l-Müfehres*'te birinci cüz için farklı bir senet daha zikredilmiştir ancak ona burada yer verilmeyecektir. Bkz: İbn Hacer, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, s. 263.

3.6.3.1.3 İbn Zünbûr'a Nispetle Cüz

İbn Hacer “Cüz’ü İbn Zünbûr” başlığını attıktan sonra Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed’e semâî olmasa da icazetiyle okuduğunu söylemekte ardından senet şu şekilde devam etmektedir:

Ebû Ca’fer Muhammed b. İbrahîm b. Zünbûr-Ebû Ca’fer Muhammed b. İbrahim ed-Deybülî- Ebû’l-Hasen Ahmed b. İbrahim b. Firâs- Ebû Ali el-Hasen b. Abdurrahman-Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Abdülaziz el-Abbâsî-Ebû’l-Hasen İbnü’l-Mukîr (إِذَا بِإِجَازَتِهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ) (مشافهة)-Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. el-Mübarek b. Ğazzî (سَمَاعًا).²³⁸ Müellifin eseri Muhammed b. Zünbûr’a ve İsmail b. Ca’fer’e nispetle sunduğu iki senet yalnızca ibtidâ’ bakımından farklıdır.

Sonuç olarak fehreseler esas alınarak yapılan araştırmada taranan 11 eserden yalnızca İbn Hacer’in eserlerinde senetlere ulaşılabilmektedir. Bu senetler İbn Hacer’in iki ayrı yolla *Cüz*’e ulaştığını, bilinen Ali b. Hucr rivayeti dışında Muhammed b. Zünbûr adlı talebesine ait bir rivayetin daha olduğunu ortaya koymaktadır. Rivayetlerden Ali b. Hucr tariki eldeki nüshayla uyumlu bir şekilde “İsmail-Ali-İbn Huzeyme-Muhammed b. Fadl-Ubeydullah b. Mu’tez” formuyla devam ederken Muhammed b. Zünbûr tariki “İsmail-İbn Zünbûr-Ebû Ca’fer Deybülî-Ahmed b. İbrahim” olarak gelmektedir. İbn Hacer’in ulaştığı Ali b. Hucr rivayeti ile aynı rivayetle nakledilen günümüzdeki nüsha arasında bekleneneği üzere senedin ibtidasında farklılık bulunmaktadır. Ancak senet bu noktaya kadar aynı şekilde nakledilmektedir. Nitekim yazmanın hicrî 9. asra ait olduğu düşünülürse bu benzerliğin kaçınılmaz olduğu görülecektir. Ayrıca bu kaynaklardan, eserin icazet yoluyla da rivayet edildiği ve Dımaşk ile Mekke’ye de ulaştığı sonucuna varılmıştır.

3.6.3.2 Biyografi Eserlerinde Senetlerdeki İsimler

Eldeki nüshanın kayıtlarından ve fehrese türü eserlerden *Cüz*’ün iki farklı rivayetine ulaşılmıştır. Bu rivayetlerdeki isimlerin biyografi eserlerinde taranmasıyla *Cüz*’ün yolculuğu hakkında daha detaylı bilgilere ulaşılabileceği beklenmektedir. Bu

²³⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 291.

amaçla aşağıda Ali b. Hucr ve Muhammed b. Zünbûr tarikindeki muhaddislerin tercemeleri konumuzu ilgilendirdiği kadarıyla sunulacaktır.

3.6.3.2.1 Ali b. Hucr Tariki

Günümüz nüshasının tek tariki konumunda olan Ali b. Hucr rivayetine, cüzde yer alan rivayet senedi, nüsha senedi, rivayet kaydı ve İbn Hacer'in rivayetiyle ulaşılmaktadır. Cüzde rivayet senedinde nüsha senedinden farklı olarak râviler Ali b. Hucr ile başlayıp Ebû'l-Haccâc'ta sonlanmaktadır. Nüsha senedinde ise bu râviden sonra kardeşi Ebû İshak-Muhammed b. Abdurrahman ve oğulları Ahmed ile Abdurrahman'a yer verilmektedir. Her cüzün sonunda yer alan rivayet kaydında ise Ebû Muhammed b. Cemâa' ile İsmail b. Ebû İbrahim b. Cemâa'ya ulaşılmaktadır.

İbn Hacer'in senedinde Ebû Ferec Yahya b. Mahmud'dan sonra senet "Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdüddâim b. Ni'me- Zeyneb bnt. İsmail b. İbrahim b. el-Habbâz" isimleriyle devam etmektedir.

3.6.3.2.1.1 Ali b. Hucr

Ali b. Hucr, İsmail b. Ca'fer'in en yakın talebesi, kendisine nispetle sık sık anıldığı *Cüz*'ün günümüze ulaşan yegane rivayetinin râvisidir. O, Horasan'ın üç meşhur aliminden biri²³⁹ kabul edilmiş; hadis ilminde hıfzı ve güvenilirliğiyle anılmıştır. Aslen Horasanlı olup, hicrî 154 yılında²⁴⁰ doğan muhaddis çeşitli şehirlere ilmî seyahatlerde bulunmuş ve hicrî 244 yılında²⁴¹ vefat etmiştir. İlmi yolculuğunda önce Bağdat'a ardından Merv'e gittiği ve hadislerinin burada meşhur olduğu söylenmektedir.²⁴² Ali b. Hucr, Bağdat/Irak'tan ayrıldığında ise 33 yaşında olduğunu ifade etmektedir.²⁴³

²³⁹ Zehebî, **Siyer**, C.XI, s.509.

²⁴⁰ Zehebî, **a.g.e.**, C.XI, s.508.

²⁴¹ Buhârî, **et-Târih**, C.VII, s.341.

²⁴² Zehebî, **Siyer**, C.XI, s.509.

²⁴³ Zehebî, **a.y.**

Bu bilgilerden hareketle hicrî 154 yılında doğan Ali b. Hucr'un, 33 yaşında yani hicrî 187 yılında Bağdat'tan Merv'e rihle yaptığına ulaşılmaktadır. Bu halde *Cüz*, İsmail b. Ca'fer'in vefatından 7 yıl sonra Merv'e ulaşmış olmalıdır. Kaynaklarda Ali b. Hucr'un rivayetlerinin, Merv'e gidişi ile beraber meşhur olduğu haber verilmektedir. Dolayısıyla bu tarikle nakledilen eserin Bağdat'tan sonraki ilk yolculuğu hicrî 187 yılında Merv olacaktır.

3.6.3.2.1.2 Muhammed b. İshak b. Huzeyme

Muhammed b. İshak b. Huzeyme eserin Ali b. Hucr'dan sonraki halkasıdır. O, hadis ilminde tasnifleriyle ve ilmî kişiliğiyle tanınmış, hatta bu konuda darb-ı mesel olmuştur.²⁴⁴ Nişâbürlü İbn Huzeyme, hicrî 223 senesinde²⁴⁵ doğmuş, hicrî 311 yılında²⁴⁶ 98 yaşındayken vefat etmiştir. O, çeşitli şehirlere ilim yolculuğu yapmıştır ancak onun Kuteybe b. Saîd için Merv'e gitme arzusu Ali b. Hucr ve *Cüz* ile kesişim noktaları olmalıdır. Nitekim o, Kuteybe'nin yanına gitmek için babasından izin istediğini, babasının ancak sunduğu bazı şartları gerçekleştirdikten sonra izin verdiğini anlatmaktadır.²⁴⁷ Bu izin üzerine Merv'e giden İbn Huzeyme, orada Kuteybe'nin vefat haberini almıştır.²⁴⁸

Yukarıda verilen biyografik bilgiler İbn Huzeyme'nin, Merv'e Kuteybe b. Saîd'in vefatından sonra yani hicrî 240 yılı sonrası gittiğini göstermektedir. Ali b. Hucr ile İbn Huzeyme'nin hoca-talebe ilişkisinin varlığı hatta cüzü ondan rivayet ettiği bilinmektedir. Ali b. Hucr'un hicrî 244 yılında vefat ettiği de göz önünde bulundurularak İbn Huzeyme'nin hicrî 240 ilâ 244 yılları arasında bir zaman Merv'de bulunduğu ve Ali b. Hucr'un son yıllarına yetiştiği söylenebilir. Ancak burada Ali b. Hucr ile farklı bir vesileyle farklı bir şehirde karşılaşmış olması zayıf bir ihtimal olduğundan değerlendirmeye alınmamıştır. Çünkü hicrî 223 yılında doğan İbn Huzeyme, Merv'e

²⁴⁴ Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s. 365.

²⁴⁵ Zehebî, **a.y.**

²⁴⁶ Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s. 382.

²⁴⁷ Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s. 371.

²⁴⁸ Zehebî, **a.g.e.**, C.XIV, s. 372.

babasından iki defa reddedildikten sonra zorlukla alabildiği izinle gitmiştir. Dolayısıyla Merv ziyareti öncesi başka bir rihle yapmış olması pek mümkün gözükmemektedir. Bu durumda Ali b. Hucr'un hicrî 244'te vefat ettiği göz önünde bulundurulursa onunla ancak Merv'de görüştüğü anlaşılabılır. O halde cüz hicrî 240-244 yılları arasında Merv'de İbn Huzeyme'ye ulaşmıştır.

3.6.3.2.1.3 Muhammed b. Fadl b. Muhammed b. İshak b. Huzeyme

Muhammed b. Fadl, *Cüz*'ün İbn Huzeyme'den sonraki râvisidir. O İbn Huzeyme'nin torunudur. Nişâburlu olup, hicrî 387 yılında vefat ettiği; vefat etmeden 3 yıl önce -hicrî 384'te- 84 yaşındayken ihtilata uğradığı bilinmektedir.²⁴⁹ Buradan hareketle onun hicrî 300'de dünyaya geldiği söylenebilir. Aynı bölgeden olan Hâkim, hicrî 368'de onunla görüştüğünden ve dedesinin -İbn Huzeyme'nin- evinde 250'yı aşkın sahih semâi olan cüzden bahsetmektedir.²⁵⁰

Muhammed b. Fadl ile alakalı kaynaklardaki sınırlı bilgilerde onun herhangi bir ilmî yolculuğundan bahsedilmemiştir. Ancak rihleler yapmış bir muhaddis olsa dahi dedesinden bu eseri muhtemelen Nişâbûr'da, bulundukları yerde almış olması beklenir. Çünkü yine Nişâburlu olan Hâkim, onun yanında gitmekte ve “dedesinin kitap evi” olarak ifade ettiği yerdeki cüzlerden bahsetmektedir. Ayrıca İbn Huzeyme'nin hicrî 311 yılında Nişâbûr'da vefat ettiği bilinmektedir. Muhammed b. Fadl'ın hicrî 300 yılında doğduğu varsayılırsa esere en geç 11 yaşındayken hicrî 300 ilâ 311 yılları arasında Nişâbûr'da ulaştığı anlaşılabılır. O halde eser 300'lü yılların başında Nişâbûr'dadır. Hatta Hâkim'in hicrî 368 yılında bahsettiği cüzlerin arasında olması da mümkündür.

²⁴⁹ Zehebî, **a.g.e.**, C.XVI, s.490.

²⁵⁰ Zehebî, **a.g.e.**, C.XVI, s.390.

3.6.3.2.1.4 Ubeydullah b. Mu'tezz b. Mansur en-Nîsâbûrî

Zehebî'nin Ali b. Hucr'un dört *Cüz*'ünün râvisi olarak tanıttığı Ubeydullah b. Mu'tezz²⁵¹ Nîşâburlu olup Isfahan ve Rey'de hadis tahdîs etmiş, hicrî 447 yılında vefat etmiş bir muhaddistir.²⁵²

Zehebî, hadis işittiği hocaları arasında Muhammed b. Fadl'ı ilk sırada zikretmektedir.²⁵³ Nîşâburlu olan Ubeydullah yine buralı olan hocası Muhammed b. Fadl'dan eserin rivayetini almış olmalıdır. Aynı zamanda Zehebî'nin onu cüzle beraber anması onun bu eserle de meşhur olduğu iması taşımaktadır. Dolayısıyla eser hicrî 387 yılından önce -Muhammed b. Fadl vefat etmeden- Ubeydullah b. Mu'tezz'de, Nîşâbûr'dadır.

3.6.3.2.1.5 Ebû Tâhir Abdülvâhid b. Muhammed b. Ahmed

“Deşteç, Sebbağ” lakaplarıyla da isimlendirilen Ebû Tâhir, hicrî 518 yılında 90 yaşını aşmışken vefat etmiştir.²⁵⁴ “el-Isfahânî” olarak nisbe verildiğinden Isfahanlı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda onun lakabı “Deşteç” de “ed-Deştî” nisbesinden gelmektedir.

Ebû Tâhir'e eserin nasıl ulaştığı nüshadaki rivayet senedinde yer alan notlardan tespit edilebilmektedir. Nitekim yazmada, bu senette Ebû Tâhir, kendisine Ubeydullah b. Mu'tezz'in tahdîs ettiğini söylemekte ardından, “قدم علينا مع طغرلبك” ifadesiyle Ubeydullah'ın Tuğrul Bey ile beraber Isfahan'a geldiğini burada rivayet aldığını belirtmektedir. Zira Ubeydullah'ın Isfahan ve Rey'e gittiğinden bahsedilmektedir.²⁵⁵ Bu durumda cüz, Ubeydullah b. Mu'tezz ile beraber Isfahan'a Ebû Tâhir'e ulaşmıştır. Ebû

²⁵¹ Zehebî, a.g.e., C.XVII, s. 662.

²⁵² Zehebî, a.y.

²⁵³ Zehebî, a.y.

²⁵⁴ Zehebî, a.g.e., C.XIX, s. 473.

²⁵⁵ Nitekim nüshaya ulaşan müelliflerden Makdisî de Ubeydullah'ın şehirlerine geldiğini ifade etmektedir. Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed Ziyâeddin Makdisî, **el-Ehâdisü'l-muhtâre = el-Müstahrec mine'l-ehâdisi'l-muhtare mimmâ lem yuhrichü'l-Buhâri ve Müslim fî Sahîhayhimâ**, Beyrut : Dâru Hıdır, 2001, C.VI, s.20.

Tâhir'in vefat ettiği hicrî 518'de 90'ı aşkın yaşta olduğu düşünülürse 420 ilâ 430 yılları arasında doğduğu kabul edilebilir. Ubeydullah b. Mu'tezz de hicrî 447 yılında vefat ettiğinden Isfahan'da görüşmeleri 420 ilâ 447 yılları arasında olmalıdır. Sonuç olarak cüz hicrî 5. asrın ilk yarısında Isfahan'dadır.

3.6.3.2.1.6 Ebû Ferec Yahya b. Mahmûd b. Sa'd es-Sekafî

Ebû Ferec Yahya b. Mahmûd Isfahanlı bir sûfidir. Hicrî 514 yılında doğmuş, yaşı ilerleyince ilmini yaymak için Isfahan, Halep ve Dimaşk'e gitmiş²⁵⁶, Hemedan'da 70 yaşındayken vefat etmiştir.²⁵⁷

Rivayet senedinde Ebû Ferec'in, Ebû Tâhir'den 516 yılında cüzü aldığı ifade edilmektedir. Ancak Ebû Ferec 514 yılında doğmuş, Ebû Tâhir ise 518 yılında vefat etmiştir. Bu durumda 2 yaşındayken eserin rivayetini aldığı anlaşılmaktadır. Rivayet senedinde yer alan “فاقر به انبا....وانا حاضر” ifadesi onun huzurân aldığını göstermektedir. Ebû Ferec'in de Isfahan ile olan irtibatından hareketle onun da esere Ebû Tâhir aracılığıyla -hicrî 516'da- Isfahan'da ulaştığı söylenebilir.²⁵⁸

3.6.3.2.1.7 Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Halîl ed-Dimaşkî

Zehebî'nin hafızlar arasında zikrettiği²⁵⁹ Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Halîl hicrî 648 yılında²⁶⁰ vefat etmiştir. Nisbesinden Dimaşk ile bağlantısı bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû'l-Haccâc, rivayet senedinde de hicrî 583 yılında Ebû'l-Ferec'in Dimaşk'a gelerek cüzü kıraat ettiği ve bu yolla aldığını söylemektedir.²⁶¹ Bu ifadelerden cüzün hicrî

²⁵⁶ Zehebî, **Siyer**, C.XXI, s.134.

²⁵⁷ Ziyâüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî, **es-Sünen ve'l-Ahkâm ani'l-Mustafâ aleyhi Efdalü's-salati ve's-selâm**, 1. bs, Suûdî Arabistan, Dârü Mâcidi Aseyrî, 1425, s. 59.

²⁵⁸ İbn Hacer'in senedinde eser, buradan sonra Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdüddâim b. Ni'me- Zeyneb bnt. İsmail b. İbrahim b. el-Habbâz isimleriyle devam etmektedir. Ancak biz, nüshada yer alan senedi esas alarak Yusuf b. Halîl ile devam edeceğiz.

²⁵⁹ Zehebî, **Tezkira**, s. 280.

²⁶⁰ Sezgin, **Tarihü't-türâs**, C. III, s.45.

²⁶¹ Nüshaya ulaşan sonraki müelliflerden Makdisî de aynı ifadeyi kullanmaktadır. Makdisî, **Ehâdisü'l-muhtâre**, C.V, s.274.

583 yılında Dımaşk'a ulaştığı söylenebilir. Senedin ibtidasında yer alan şahıs da Ebû'l-Haccâc'tan hicrî 638 yılında alarak hadis rivayet senedi sonlanmaktadır. Buradan sonra nüsha rivayetinde yer alan diğer isimler de açıklanacaktır.

3.6.3.2.1.8 Ebû İshak İbrahim b. Halîl

Hicrî 575 yılında Dımaşk'te doğan İbrahim b. Halîl 658 yılında vefat etmiştir.²⁶² O, Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Halîl'in kardeşidir. Bu halde cüzün Ebû'l-Haccâc'tan sonraki râvisi Ebû İshâk olmaktadır. Dolayısıyla cüz hicrî 7. Asırda hala Dımaşktedir.

3.6.3.2.1.9 Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Acmî/Acemî

Biyografisine erişilemeyen râvinin hicrî 704 yılında vefat ettiği söylenmektedir.²⁶³

3.6.3.2.1.10 Ahmed b. Muhammed el-Acmî/Acemî

Hicrî 637 yılında doğmuş, Halep'te hicrî 714 yılının sonunda vefat etmiştir.²⁶⁴ Bir önceki râvi olan Muhammed b. Abdurrahman'ın oğludur. Halep'te vefat ettiğine göre eserin hicrî sekizinci asra doğru Dımaşk, Şam bölgesinde olduğu söylenebilir.

3.6.3.2.1.11 Abdurrahman b. Muhammed el-Acmî/Acemî

Bir önceki râvi Ahmed b. Abdurrahman'ın kardeşi, Muhammed b. Abdurrahman'ın da oğludur. Biyografisine erişilemeyen râvinin hicrî 716 yılında vefat ettiği söylenmektedir.²⁶⁵

²⁶² Takıyüddîn Fâsî, *Zeylû't-takyîd*, C.I, s.424.

²⁶³ Tüfekçioğlu, *İsmail b. Ca'fer ve Cüz'ü*, s. 41.

²⁶⁴ Zehebî, *Mu'cemü's-şüyûh*, C.I, s.94.

²⁶⁵ Tüfekçioğlu, *İsmail b. Ca'fer ve Cüz'ü*, s. 41.

3.6.3.2.1.12 el-Cemâl Ebû Muhammed (...) Abdullah b. Muhammed Cema'a'

Nüsha senedinde yer alan bu râvilere ilaveten cüz sonlarında yer alan semâ kaydında dedesi Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Cemâ'a'dan torunu -İsmail b. Ebû İbrahim b. Cemâ'a'ya- ulaştığı kaydedilmektedir. İslam tarihinde İbn Cemâa'lar çok olduğundan bu ismi diğerlerinden ayırt etmek konusunda katiplik vasfı önemli bir unsurdur. Nitekim kaynaklarda genellikle torunuyla beraber nüshalar, semâ meclisleri ve kitabetle anılmışlardır.²⁶⁶ Hicrî 865 yılında vefat edenler arasında sayılmıştır.²⁶⁷

İbn Cemâa'nın vefat tarihi Abdurrahman b. Muhammed'ten sonraki râvi olması için uygun gözükmemektedir. Eseri torununa yazdıran ve nakleden oysa da kimden aldığı net değildir.

3.6.3.2.1.13 İsmail b. Ebû İbrahim b. Cemâa'

Nüshada ismi geçmemekle beraber²⁶⁸ kaynaklarda sıkça dedesi İbn Cemâa' ile beraber adı zikredilmektedir.²⁶⁹ Bunun dışında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak bizden önce yapılan bir çalışmada -muhtemelen nüshadaki kayıtlardan hareketle- İsmail b. Cemâa'nın dedesinin huzurunda cüzü okuyarak rivayet izni aldığı ve hicrî 856 yılında birer gün arayla istinsah ettiği belirtilmektedir.²⁷⁰ Nitekim metnin sonundaki rivayet kaydında da "Ali b. Hucr'un bu Cüz'ünü dedem Şeyhülislam el-Cemâl Ebû Muhammed ... Abdullah b. Muhammed Cema'a'dan okudum" ifadeleri yer almakta, bu

²⁶⁶ Muhammed b. İdris Şâfiî, **Risale**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940, s. 78, 84.

²⁶⁷ Zeynüddîn Abdülbâsî b. Halîl b. Şâhin Abdülbâsî Malatî, **Neylül-emel fî zeyli'd-Düvel**, Beyrut Sayda : el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002, C,VI, s.123.

²⁶⁸ Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla geçmemektedir, ancak görmediğimiz herhangi bir yerde isminin yazıyor olması mümkündür.

²⁶⁹ Şâfiî, **Risale**, s. 78, 84.

²⁷⁰ Koçak, **İstanbul Kütüphaneleri**, s. 187.

kaydın sonundaki sıhhat ve mukabele notunda da “Abdullah b. Muhammed b. Cema’a, bunu tashih etti, yazdı.”²⁷¹ cümlesi bulunmaktadır.

Bu halde cüz, hicrî 9. asırda torun İbn Cemâa’ tarafından dedesinden istinsah edilmiştir.

3.6.3.2.2 Muhammed b. Zünbûr Tariki

Eserin, biyografi kaynakları yardımıyla ulaşılabilen Muhammed b. Zünbûr tariki, İbn Hacer tarafından nakledilmektedir. İbn Hacer’den başka Zehebî ve Takıyyüddîn Fâsî²⁷² de İsmail b. Ca’fer’in cüzüne bu tarikle ulaşmaktadır. Burada İbn Hacer’in zikrettiği senette yer alan isimlerin biyografileri incelenerek cüzün serüveni hakkında bilgi elde edilmeye çalışılacaktır.

İbn Hacer eseri İsmail b. Ca’fer’ nispetle; İsmail b. Ca’fer-İbn Zünbûr Ebû Sâlih Muhammed b. Ebû’l-Ezher-Ebû Ca’fer Muhammed b. İbrahim ed-Deybülî-Ebû’l-Hasen Ahmed b. İbrahim b. Firâs-Ebû Ali el-Hasen b. Abdurrahman-Ebu’l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Abdülaziz el-Abbâsî- Ebu’l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Amr el-Katî’î-Ebû’l-Abbas Ahmed b. Ebû Tâlip²⁷³-Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ebû Bekir ed-Dımaşkî (bi’l-Mescidi’l-Harâm)-Muhammed b. Abdülhâdî’nin kızları Fâtıma ve Âişe (bi’s-sâlihıyyeti)²⁷⁴ senediyle, İbn Zünbûr’a nispetle ise başında yer alan ufak bir farkla; Ebû Ca’fer Muhammed b. İbrâhîm b. Zünbûr-Ebû Ca’fer Muhammed b. İbrahim ed-Deybülî- Ebû’l-Hasen Ahmed b. İbrahim b. Firâs- Ebû Ali el-Hasen b. Abdurrahman- Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Abdülaziz el-Abbâsî-Ebû’l-Hasen İbnü’l-Mukîr (إبْنُ مُكِيرٍ)-Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. el-Mübarek b. Ğazzî (بِإِجَازَتِهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ)-Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. el-Mübarek b. Ğazzî (بِإِجَازَتِهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ)

²⁷¹ Nüşhada geçen kelimeyi “كتبه” şeklinde okuduğumuzda sıhhat ve mukabele kaydının bir arada yazıldığını görmekteyiz. Ancak kelimenin yazı tipi okunması bakımından zor olduğundan ihtiyatlı yaklaşılmalı, farklı bir anlama gelen başka bir kelime olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

²⁷² Takıyyüddîn Fâsî, *el-İkdü’s-semîn*, C.II, s.140.

²⁷³ Müellifin diğer eseri *Mecma’u’l-mü’esses*’de senet burada son bulmaktadır.

²⁷⁴ İbn Hacer, *el-Mu’cemü’l-müfehres*, s. 226.

(سَمَاعَا)²⁷⁵ senediyle ulaştığını haber vermektedir. Bu bölümde bu râviler hakkında ilgili bilgilere yer verilerek bu nüshanın takibi yapılacaktır.

3.6.3.2.2.1 İbn Zünbûr Ebû Sâlih Muhammed b. Ebû'l-Ezher

Muhammed b. Zünbûr; İsmail b. Ca'fer'in öğrencileri arasında zikredilen, dijital programlara göre toplam 7 hocası, 60 hadis rivayeti olup bunların 6'sını İsmail'den nakleden bir râvidir. Hicrî 248-249²⁷⁶ yıllarında Mekke'de²⁷⁷ vefat etmiştir. Ona verilen "el-Mekkî"²⁷⁸ nisbesinden ve vefat yerinden Mekkeli olduğu anlaşılmaktadır. Defalarca hac yaptığı da söylenmiştir.²⁷⁹

İsmail b. Ca'fer'in hicrî 158-163 yılları arasında Bağdat'a gittiği ve ömrünün yaklaşık son 20 yılını burada geçirdiği bilinmektedir. Kaynaklarda eseri yazdığı yer ve tarih hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber var olan karinelere göre Bağdat'ta yazdığına ulaşılmaktadır. Şu durumda İbn Zünbûr'un cüze nerede, ne zaman ve nasıl ulaştığı sorusu gündeme gelmektedir. Zira İsmail b. Ca'fer'in Bağdat yolculuğundan sonra memleketine döndüğü ya da hac için Mekke'ye gittiğine dair bir bilgiye rastlanmamakta aksine Bağdat'ta vefat ettiği bilinmektedir. İbn Zünbûr hakkında kaynaklarda sınırlı bilgi yer aldığından Bağdat'a gittiğine dair bir haber de bulunmamaktadır. Bu durumda üç ihtimal söz konusudur:

1. İsmail b. Ca'fer, eserini hicrî ikinci asrın ilk yarısında Medine'de yazmış olabilir mi? Nitekim yapılan bir tezde bu fikrin savunulduğuna daha önce işaret edilmiştir.²⁸⁰ Ancak bu makul bir ihtimal değildir. Bu asırda böyle bir eser telifi hadis tarihi açısından ütöpik bir yargı olacaktır. Ayrıca Muhammed b. Zünbûr'un yaşadığı dönem açısından da onun, İsmail'in Medine dönemine yetişmiş olması pek makul gözükmemektedir.

²⁷⁵ İbn Hacer, **a.g.e.**, s. 291.

²⁷⁶ İbn Hacer, **Tehzîb**, C.II, s.168.

²⁷⁷ Mizzî, **Tehzîb**, C.XXV, s.215.

²⁷⁸ İbn Hacer, **Tehzîb**, C.IX, s.167.

²⁷⁹ Mizzî, **Tehzîb**, C.XXV, s.213.

²⁸⁰ Bkz: Bu tez sayfa 152.

2. Muhammed b. Zünbûr'un Bağdat'a bir rihlesinden söz edilebilir mi? Hoca ve öğrencilerinin bölgeleri taranarak konu hakkında fikir sahibi olunabilir. Dijital programlardan C.H.H'ye göre onun, İsmail b. Ca'fer dışında 6 hocası bulunmaktadır. Bu hocaların 2'si Basralı, 3'ü ise Kûfeli olmakla beraber Mekke'ye de ziyaretleri olan kimselerdir. 11 öğrencisi arasında Dımaşk, Mısır, Basra, İsfahan gibi çeşitli bölgelere mensup olanlarla beraber 5'inin de Bağdatlı olduğu görülmektedir. Bu tablodan Muhammed b. Zünbûr'un Irak bölgesine bir rihle gerçekleştirdiğini söylemek düşük bir ihtimal olarak gözükmektedir.

3. Son ve en kuvvetli ihtimal ise İsmail ile İbn Zünbûr'un Mekke'de hac vesilesiyle kesişmiş olmalarıdır. Zîra insanlar genellikle ömürlerinin son yıllarında hac ibadetini gerçekleştirmek isterler. Günümüzde böyle olduğu gibi geçmiş dönemdeki alimlerde de aynı gayret görülmektedir. Dolayısıyla İsmail b. Ca'fer'in de ömrünün son 20 yılını geçirdiği Bağdat şehrinden hac vesilesiyle Mekke'ye geldiği bu sırada cüzünü İbn Zünbûr'a rivayet ettiği düşünülebilir. Kaynaklara geçmemesi ise hac vesilesiyle gittiği için bir rihle kabul edilmemesiyle açıklanabilir. Bu ihtimali, yani İsmail'in Bağdat dönemi sonrası karşılaşmış olmaları durumunu destekleyen bir diğer yargı İbn Zünbûr'un hayatıdır. O, hicrî 248 yılında vefat etmiştir. Doğumuna ilişkin bir bilgiye erişilemese de 80 defa hac yaptığı söylenmiştir.²⁸¹ Bu hac ibadetlerinin bulûğ yaşından sonra olduğu kabul edilse, bu yaşı da en geçten hesaplanarak 15 olarak varsayılsa bu durumda yılda bir hac 80 yıla, 15 yaş da bulûğa, dolayısıyla 95 yıllık bir ömre tekabül eder. Ortalama bir ömür yaşadığı varsayılarak en erken hicrî 150 yılında doğduğu kabul edilebilir. Nitekim hocaları arasında en erken vefat tarihi de hicrî 170 olarak gözükmektedir. Hicrî 158-163 yıllarında Bağdat'a gittiği kabul edilen İsmail ile Medine döneminde görüşmeleri ancak İbn Zünbûr çocukken gerçekleşebilir. Tüm bunlar İsmail ile İbn Zünbûr'un Bağdat yolculuğu sonrası bir vesileyle görüştüklerini göstermektedir. Bu görüşme İsmail'in vefatından önce olacağından hicrî 160 ilâ 180 yılları arasında olmalıdır.

²⁸¹ Mizzî, **Tehzîb**, C.XXV, s.213.

Sonuç olarak cüz, hicrî ikinci asrın sonlarında Muhammed b. Zünbûr ile beraber Mekke şehrine ulaşmıştır.

3.6.3.2.2 Ebû Ca'fer Muhammed b. İbrahim ed-Deybülî

Ebû Ca'fer Muhammed b. İbrahim ed-Deybülî, Hint bölgesinden olan “Deybül”²⁸² mensuptur.²⁸² Daha sonra “el-Mekkî” olarak nisbelenmiştir.²⁸³ O, hicrî 322 yılında vefat etmiştir. Zehebî’de onun tarikiyle gelen İsmail b. Ca’fer cüzü âlî bir senetle bulunmaktadır.²⁸⁴ Deybülî de hocası İbn Zünbûr gibi az rivayeti olan bir râvidir.²⁸⁵ Ancak kaynaklarda “Mekke muhaddisi”²⁸⁶, “devrinde Mekke’nin müsniidi”²⁸⁷ gibi ifadelerle de anılmıştır. C.H.H programına göre 62 rivayeti, 5 hocası 4 de talebesi bulunmaktadır. Hoca ve öğrencileri Mekkeli olan Deybülî’nin de herhangi bir rihlesine rastlanmamaktadır.

Bu durumda Deybülî’nin en erken hicrî 220’li yıllarda doğduğu, İbn Zünbûr’un ise hicrî 248 yılında vefat ettiği düşünülürse İbn Zünbûr’un bu tarihlerde cüzü Mekke’de aldığına ulaşılabilir.

3.6.3.2.3 Ebû'l-Hasen Ahmed b. İbrahim b. Firâs

Abkasî nisbesiyle de anılan Ahmed b. İbrahim b. Firâs, hicrî 312 yılında doğmuş Mekkeli bir muhaddistir. Zamanında Hicaz’ın müsniidi şeklindeki övgülerle anılmıştır.²⁸⁸ Hicrî 405 yılında Mekke’de vefat ettiği söylenmektedir.²⁸⁹ Abkasî, hocası Deybülî’nin rivayetlerini devam ettiren tek kişi olması bakımından da önemlidir.²⁹⁰ Nitekim ondan gelen cüz rivayetini de devam ettirerek eserin Zehebî, İbn Hacer, Takıyyüddîn el-Fâsî gibi

²⁸² Zehebî, **Siyer**, C.X, s.15.

²⁸³ Zehebî, **a.y.**

²⁸⁴ Zehebî, **a.g.e.**, C.X, s.16.

²⁸⁵ Zehebî onun için şu ifadeyi kullanır: **وَكَانَ مُسْنِدَ الْحَرَمِ فِي وَقْتِهِ**

²⁸⁶ Takıyyüddîn Fâsî, **el-İkdü's-semîn**, C.II, s.96.

²⁸⁷ Zehebî, **Siyer**, C.XI, s.351.

²⁸⁸ Zehebî, **Tarîhü'l-İslâm**, C.IX, s.80.

²⁸⁹ Zehebî, **Siyer**, C.XVII, s.183.

²⁹⁰ Kandemir, “Abkasî”, **DİA**, C.I, s. 311-312.

isimlere ulaşmasına öncülük etmiştir. Zehebî, onun İsmail b. Ca'fer nüshasının son râvisi olduğunu söylemektedir.²⁹¹

Cüz açısından Abkasî'nin eseri Deybülî'den, onun vefatından önce yani hicrî 322'den erken bir tarihte almış olması gerekmektedir. Abkasî'nin ilme 10 yaşında başladığı bilindiğinden²⁹² esere ve Deybülî'nin rivayetlerine son yılında ulaştığı söylenebilir.

Bu durumda eser hicrî 4. asırda hâlâ Mekke'dedir.

3.6.3.2.2.4 Ebû Ali el-Hasen b. Abdurrahman

Hicrî 472 yılında vefat etmiş Mekkeli bir muhaddistir.²⁹³ Zehebî onun Abkasî'den hadis nakleden son kimse olduğunu söylemektedir.²⁹⁴ Eseri hicrî 405 yılından önce Abkasî'den Mekke'de almış olmalıdır.

3.6.3.2.2.5 Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Abdülaziz el-Abbâsî

Hicrî 468 yılında doğup 554 yılında vefat etmiş övgülerle anılan bir muhaddistir. Senetteki bir önceki râvi Ebû Ali Hasan b. Abdurrahman'ın tüm cüzlerini işittiği, onların âli isnadlı olanlarında teferrüd ettiği söylenmektedir. Isfahan, Kirman, Bağdat şehirlerine ilmî yolculukları bilinmektedir. Kaynaklarda hicrî 547 yılında Kirman'dan Isfahan'a gittiği yer almaktadır.²⁹⁵

Mekkeli olan Ahmed b. Muhammed'in cüzü Ebû Ali'den hicrî 478 yılından önce Mekke'de almış olması gerekmektedir. O halde cüz hicrî 5-6. asırlarda Mekke'dedir.

²⁹¹ Zehebî, **Siyer**, C. XVII, s.182.

²⁹² Kandemir, "Abkasî", **DİA**, C.I, s.311-312.

²⁹³ Zehebî, **Siyer**, C.XVIII, s.377.

²⁹⁴ Zehebî, **a.g.e.**, C.XVIII, s.384.

²⁹⁵ Zehebî, **a.g.e.**, C.XX, s.331-332.

3.6.3.2.2.6 Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Amr el-Katî'i

Zehebî'nin alim, şeyh, tarihçi, Irak'ın müsnidi, Mustansiriyye medresesi hocası²⁹⁶ olarak tanımladığı Ebû'l-Hasen, hicrî 546 yılında doğmuştur. Uzun ömürlü oluşuyla bilinen Ebu'l-Hasen hicrî 634 senesinde vefat etmiştir.²⁹⁷

Zehebî, Irak'ın müsnidi olarak tanımladığından ve Bağdat'taki Mustansiriyye medreselerinde görev yaptığı bilindiğinden Ebû'l-Hasen, Iraklı olmalıdır. Cüz, Ebû'l-Hasen'e, Ebû'l-Abbas'ın Bağdat yolculuğu sonucunda ulaşmış olmalıdır. O halde cüz, Mekke'den ilk kez hicrî 6. asrın ikinci yarısında hicrî 550 yıllarında Bağdat'a ulaşmış olabileceği gibi Mekke'nin hac ibadeti bakımından stratejik konumu da göz önünde bulundurularak Ebû'l-Hasen'in hac için gittiği Mekke'de eseri Ebû'l-Abbas'tan alma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

3.6.3.2.2.7 Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebû Tâlib²⁹⁸

Râvi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

3.6.3.2.2.8 Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ebû Bekir ed-Dımaşkî (bi'l-Mescidi'l-Harâm)

Hicrî 609 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.²⁹⁹ Ebû İshak'tan sonra gelen râvi cüzü ondan Mescid-i Haram'da işittiğini söylemektedir. Bu durumda, hakkında bilgiye ulaşılamayan râvi istisna tutulursa, bu senetle gelen cüz buraya kadar Mekke'den hiç çıkmamış gibi gözükmemektedir. Mekkeli olmayan tek râvi Ebû'l-Hasen de muhtemelen hac vesilesiyle yine Mekke'de almış olmalıdır.

²⁹⁶ Zehebî, a.g.e., C.XXIII, s.8.

²⁹⁷ Zehebî, a.g.e., C.XXIII, s.10.

²⁹⁸ Müellifin diğer eseri *Mecma' u'l-mü'esses*'de senet burada son bulmaktadır.

²⁹⁹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tefsîrü'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, el-Mektebetü'l-ilmiyye, 2009, C.III, s.1174.

3.6.3.2.2.9 Muhammed b. Abdülhâdî'nin kızları Fâtıma ve Âişe (bi's-sâlihıyyeti)

Fâtıma bnt. Muhammed, İbn Hacer'in kendisinden birçok eserin rivayetini aldığı³⁰⁰ hadis alimesi, muhaddisedir. Hicrî 716 yılında doğmuş³⁰¹, 803 yılında vefat etmiştir.³⁰² Aslen Beytûlmakdisli olup Dımaşk'taki Sâlihiye'de meşhur olmuş ve burada vefat etmiştir.³⁰³ Kız kardeşi Âişe bnt. Muhammed ise hicrî 723 senesinde doğmuş³⁰⁴, döneminde Dımaşk'ta muhaddislerin efendisi olmuş ve yine burada vefat etmiş bir alimedir.³⁰⁵ O da Fâtıma gibi Beytûlmakdisli olup sonradan Sâlihiyeli olmuştur. İbn Hacer, ondan da çokça eser okumuş ve rivayette bulunmuştur.

Filistin'de Beytûlmakdis yakınlarında bulunan Ebû Sâlih mescidine nispetle Sâlihiye mahallesi olarak anılan bölge medreseleriyle meşhur olduğu gibi dönemin ilim ve kültür faaliyetleri açısından oldukça önemlidir.³⁰⁶ İbn Hacer, eseri bu iki hocasından Sâlihiye Medresesinde rivayet almıştır. Ancak Fâtıma ve Âişe doğum tarihleri itibariyle bir önceki râvi, Ebû İshak'a ulaşamamaktadır. Dolayısıyla burada bir kopukluk gözükmektedir. Bu aradaki kopuk râviden Fâtıma ve Âişe cüzü Mescid-i Haram'da rivayet almışlar ve İbn Hacer'e de Sâlihiye'de rivayet etmişlerdir.

Sonuç olarak, aradaki kopuk ve hakkında bilgi bulunmayan isimler haricinde cüzün râvileri Mekke bölgesinde yaşamışlardır. Eserin rivayeti yalnızca İbn Hacer döneminde onun hocaları tarafından yine Mekke'den alınarak Sâlihiye'ye getirilmiştir.

İbn Hacer, eseri İbn Zünbûr'a nispetle zikrettiği tarikte İbn Zünbûr, Deybülî, Abkasî, Ebû Ali ve Ebû Abbas'a kadar aynı şekilde naklederken Ebû'l-Abbâs'tan sonra Ebû'l-Hasen İbnü'l-Mukayyer (إدنا مشافهة)-Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. el-

³⁰⁰ İbn Hacer, **el-Mecmâû'l-müesses**, C.II, s.368.

³⁰¹ İbn Hacer, **a.y.**

³⁰² Zeynüddîn Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin Abdülbâsıt Malatî, **Neylû'l-emel fi zeyli'd-Düvel : (801-820h.)**, Beyrut, Sayda : el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002, C.III, s.60.

³⁰³ Hayreddin Ziriklî, **el-A'lâm : Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn**, Beyrut : Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1984, C.V, s.132.

³⁰⁴ İbn Hacer, **el-Mecmâû'l-müesses**, C.II, s.350.

³⁰⁵ Ziriklî, **el-A'lâm**, C.III, s.241.

³⁰⁶ Ferhat Koca, "Kudâme Ailesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, 2002, s. 310-311,

Mübarek b. Ğazzî (بإجازته إن لم يكن سماعا) adlı iki râvi ile senedi tamamlamıştır. Rivayetin devamını göstermesi için bu iki râvi hakkında da kısaca bilgi verilecektir: İbnü'l-Mukayyer, kaynaklarda sıkça icazet ile beraber zikredilen bir kimsedir. Onun senette yer alan bir önceki râvi Ahmed b. Muhammed b. Abdülazîz'den icazette teferrüd ettiği söylenmiştir.³⁰⁷ Abdurrahman b. Ahmed el-Ğazzî ise hicrî 715 yılı civarında doğup 799 senesinde vefat etmiş, İbn Hacer'in de kendisinden pek çok eseri okuduğu hocasıdır.³⁰⁸ Bu durumda İbn Hacer esere İbn Zünbûr tarikiyle Abdurrahman b. Ahmed el-Ğazzî ve Fatma-Aişe bnt. Muhammed adlı hocaları vasıtasıyla ulaşmıştır. Abdurrahman b. Ahmed'den icazet ile almış, Aişe ve Fatma hocalarından ise kıraat yoluyla rivayet almıştır.

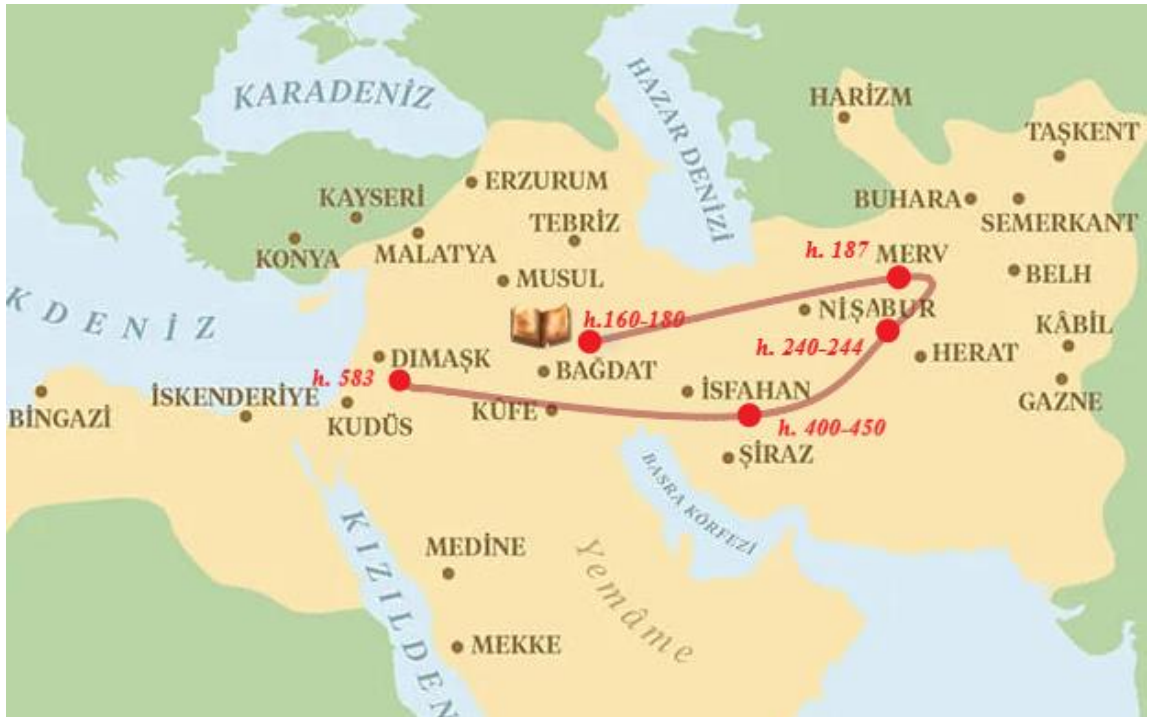
3.6.3.2.3 Değerlendirme

Ali b. Hucr tarikiyle yayılan cüzün Bağdat'tan çıkışı müellifi İsmail b. Ca'fer'in vefatından birkaç yıl sonra, hicrî 187'de, Ali b. Hucr'un Merv şehrine gitmesiyle olmuştur. Ali b. Hucr'un son yıllarında, hicrî 240 ilâ 244 yılları arasında, cüz İbn Huzeyme'ye ulaşmıştır. Ali b. Hucr'un eseri Merv'e getirdiği tarih ile İbn Huzeyme'nin aldığı tarih arasında oldukça geniş bir zaman dilimi vardır. Yaklaşık yarım asırlık bu dönemde Ali b. Hucr cüzü başka öğrencilerine de rivayet etmiş olmalıdır. Ancak günümüze ulaşan nüsha ömrünün sonlarında rivayet ettiği İbn Huzeyme kanalıyla gelecektir. Aslen Nişâbürlü olan İbn Huzeyme, İbn Kuteybe'yi görme amacıyla gittiği Merv'den bu cüzün rivayetini de alarak memleketine dönmüş ve hicrî 300'lü yılların başında eseri Nişâbü'r'da torunu Muhammed b. Fadl'a rivayet etmiştir. İbn Huzeyme ile Nişâbü'r'a gelen eser hicrî 4. asırda Muhammed b. Fadl'ın rivayet ettiği İbn Mu'tezz'le beraber yine Nişâbü'r'dadır. İbn Mu'tezz'in Tuğrul Bey ile Isfahan seyahati sonucu cüz, hicrî 5. asrın ilk yarısında Isfahan'a ulaşmış, Ebû Tâhir'e İbn Mu'tezz tarafından nakledilmiştir. Ebû Tâhir'den alan Ebû Ferec ile cüz, hicrî 6. asrın başında -516 yılında- hâlâ Isfahan'dadır. Ebû Ferec'in Dimaşk'e gitmesi ve burada Ebû'l-Haccâc'a cüzü rivayet etmesiyle eser, hicrî 583 yılında

³⁰⁷ Zehebî, **Siyer**, C.XX, s.332.

³⁰⁸ İbn Hacer, **ed-Dürer**, C.III, s.112.

Dımaşk'e ulaşmıştır. Ebû'l-Haccâc eseri kardeşi Ebû İshak'a yine Dımaşk'te rivayet etmiştir. Hicrî 7. asırda Dımaşk'te olan cüz Muhammed b. Abdurrahman ve oğullarına intikal etmektedir. Biyografileri hakkında yeterli bilgiye ulaşılamayan bu isimlerin yine Dımaşk yakınlarında Halep, Şam bölgelerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eser hicrî 8. asırda Dımaşk, Şam illerindedir. Muhammed b. Abdurrahman'ın oğullarıyla nüsha senedi sona ermektedir. Cüzlerin sonunda yer alan rivayet kayıtlarından eseri rivayet ve istinsah eden dede-torun Cemâa' ailesine ulaşılmaktadır. Abdullah b. Muhammed b. Cemâa eseri torunu İsmail b. Ebû İbrâhim'e nakletmektedir, İsmail de eserin müstensihidir. Bu isimler hicrî 9. asrın katipleridir. Ancak eserin son râvisi Abdurrahman b. Muhammed ile Abdullah b. Muhammed b. Cemâa'nın vefatları arasında 150 yıl kadar zaman dilimi vardır. Dolayısıyla burada bir râvinin daha olması gerekmektedir. Ali b. Hucr tarikiyle Bağdat, Merv, İsfahan, Dımaşk ve Şam bölgelerini dolaşan eser, hicrî 9. asırda istinsah edilmiştir. Rivayet senetleri ve biyografik bilgiler takip edilerek eserin ancak 9. asra kadar izi sürülebilmektedir. Buradan günümüze intikali hakkında ise 1987 ve 1998 yıllarında yapılan 3 çalışmaya kadar herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Harita 3. 1: İsmail b. Ca’fer nüshasının Ali b. Hucr rivayetinin tahmini bölgesel ve tarihsel yayılımı.³⁰⁹

Eserin kaynaklara intikal eden bir diğer tariki ise İsmail b. Ca’fer’in talebesi Muhammed b. Zünbûr rivayetidir. Nüshanın bu rivayetine Zehebî, Takıyüddîn el-Fâsî ve İbn Hacer tarafından ulaşılmıştır. Zehebî’nin ve İbn Hacer’in rivayete ulaştıkları senetleri de zikrettikleri görülmektedir. Bu bölümde ele alınan İbn Hacer’in serdettiği senetten hareketle rivayetin İbn Hacer’in hocalarına kadar sürekli Mekke’de olduğu görülmüştür. Muhtemelen hac vesilesiyle Muhammed b. Zünbûr ile bir araya gelen İsmail b. Ca’fer eseri ona rivayet etmiş, böylece Bağdat’taki cüz Mekke’ye de ulaşmıştır. Senedin devamındaki Deybülî, Abkasî, Ebû Ali ve diğer râviler genellikle Mekke dışına çıkmamış ve rivayeti az olan isimler olduğundan bu nüsha yaygınlık gösterememiş ve Mekke sınırları içinde kalmıştır. Bu durum hicrî sekizinci asra kadar, İbn Hacer’in hocalarının Mescid-i Harâm’da eserin rivayetini alarak Sâlihiye’ye taşımalarına, onlardan da İbn Hacer’in okumasına kadar devam etmiştir. Eser İbn Hacer’in kıraat etmesiyle beraber kaynaklara intikal etmiş ancak nüsha bahsi geçen sebepten yayılım göstermemiştir. İbn Zünbûr rivayetiyle gelen nüshanın günümüzde varlığı bilinmemektedir.

³⁰⁹ Bu şablon, Nahide Bozkurt tarafından hazırlanan Abbasiler haritasından oluşturulmuştur. Harita üzerine “İsfahan” şehri eklenmiş ve yol güzergahı tarihlerle beraber işaretlenmiştir. Bkz: Türk Maarif Ansiklopedisi (TMV), “Abbâsîler”, (Erişim 16 Ağustos 2024).

Harita 3. 2: İsmail b. Ca'fer nüshasının Muhammed b. Zünbûr rivayetinin tahmini bölgesel ve tarihsel yayılımı.³¹⁰

Kaynaklarda Ali b. Hucr ve Muhammed b. Zünbûr kadar yoğun bir şekilde işaret edilmese de Zehebî'nin *Tezkiratü'l-huffâz*'da müellifin eserine âlî bir isnadla sahip olduğunu söyledikten sonra Kuteybe tarikiyle gelen bir rivayeti örnek vermesi³¹¹ İsmail'in yakın öğrencilerinden olduğu tespit edilen Kuteybe'ye ait bir rivayetinin de olabilme ihtimalini göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir.

³¹⁰ Bu şablon, Nahide Bozkurt tarafından hazırlanan Abbasiler haritasından oluşturulmuştur. Harita üzerine "İsfahan" şehri eklenmiş ve yol güzergahı tarihlerle beraber işaretlenmiştir. Bkz: TMV, "Abbâsiler".

³¹¹ Zehebî, *Tezkira*, C.I, s.184.

3.6.4 Cüz'deki Rivayetlerin Sonraki Eserlerden Takibi

İsmail b. Ca'fer'in hadis cüzü Bağdat'ta yazılmışsa da senetlerde yapılan incelemeler onun çeşitli bölgelere dağıldığını ortaya koymaktadır. Nüshanın rivayet isnadlarında yapılan bu araştırmalardan sonra eserde yer alan hadislerin aynı senetle ulaştığı kaynakları tespit etmek gerekmektedir. Bu tespit sonucunda cüzün yayılımıyla alakalı daha kapsamlı sonuçlara ulaşılması hedeflenmektedir. Bu araştırmada *Mektebetü's-şamile* programı kullanılarak İsmail b. Ca'fer-Ali b. Hucr-İbn Huzeyme şahısları üçlü olarak programda taranacak, elde edilen rivayetler eserdekilerle karşılaştırılacaktır. Eğer müellif, rivayeti yaşadığı döneme kadar nüsha senediyle nakletmişse bu durumda onun nüshaya ulaştığına dair önemli bir işaret sayılacaktır. Ancak farklı isnadlar ve isimler yer almaktaysa bu durum nüshanın farklı isnadlarına yorulabileceği gibi müellifin esere ulaşmadığı da hesaba katılacaktır. İlk aşamada müellifin naklettiği hadisin cüzdeki hadisle metin bakımından uyumu dikkate alınacaktır. Bundan sonra senetler karşılaştırılacak ve bu işlem tablolastırılacaktır. Rivayetlerdeki farklılıkların altı çizilerek gösterilecek daha sonra tablo değerlendirme kısmında ele alınacaktır. Böylece nüshanın ulaştığı müellifler ve bölgeler tespit edilecektir. Müellifler, nüshayı Ali b. Hucr'dan alan İbn Huzeyme'nin çağdaşları ve sonraki dönemler olmak üzere iki başlıkta incelenecek, her müellif ayrı paragraf ve tablolarda sunulacaktır.

3.6.4.1 İbn Huzeyme Döneminde Cüz'ün Takibi

Bu başlıkta, Cüz'ün İbn Huzeyme döneminde ve takip eden 5. asırdaki serüveni incelenecektir.

3.6.4.1.1 İbn Hibbân (ö. 354/965)

İbn Hibbân, *Sahîh*'inde ve bazı eserlerinde İbn Huzeyme-Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer senediyle gelen hadisler nakletmektedir.³¹² Bu hadisler sayıca az olmakla beraber

³¹² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibban el-Müsnedü's-sahih ale't-tekâsim ve'l-envâ'*, Beyrut : Daru İbn Hazm, 2012, s. 167-201.

cüzdeki rivayetlerle karşılaştırıldığında senet ve metin itibariyle uyum tespit edilebilmektedir. O, *Sahîh*'inde İbn Huzeyme'den Cüz'de de bulunan iki rivayet nakletmektedir. Aşağıdaki tabloda bu iki rivayetin senet ve metin bakımından karşılaştırması yapılacak ardından bir değerlendirme sunulacaktır.

	Senet Mukayesesi	Metin Mukayesesi
İsmail b. Ca'fer	1. Rivayet: Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Müslim b. Ebî Meryem-Ali b. Abdurrahman el-Muâvî-Abdullah b. Ömer 2. Rivayet: Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-A'lâ b. Abdurrahman-Enes b. Mâlik	1. Rivayet: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهٗ رَأَى رَجُلًا يُحَرِّكُ الْحَصَا بِيَدِهِ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ: «لَا تُحَرِّكِ الْحَصَا، وَأَنْتَ فِي الصَّلَاةِ فَإِنَّ ذَلِكَ مِنَ الشَّيْطَانِ، وَلَكِنْ اصْنَعْ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ» قَالَ: «فَوَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى فَخْذِهِ وَأَشَارَ بِإِصْبَعِهِ الَّتِي تَلِي الْإِبْهَامَ إِلَى الْقِبْلَةِ وَرَمَى بِبَصَرِهِ إِلَيْهَا أَوْ نَحْوَهَا» ثُمَّ قَالَ: «هَكَذَا رَأَيْتُ ³¹³رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَنَعَ 2. Rivayet: أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ فِي دَارِهِ بِالْبَصْرَةِ حِينَ انْصَرَفَ مِنَ الظُّهْرِ، قَالَ: وَدَارُهُ بِجَنِّبِ الْمَسْجِدِ، فَلَمَّا دَخَلْنَا عَلَيْهِ قَالَ: صَلَّيْتُمُ الْعَصْرَ؟ قُلْنَا لَهُ: إِنَّمَا انْصَرَفْنَا السَّاعَةَ مِنَ الظُّهْرِ قَالَ: فَصَلُّوا الْعَصْرَ فَفَعَلْنَا وَصَلَّيْنَا، فَلَمَّا انْصَرَفْنَا قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَكَ صَلَاةُ الْمُنَافِقِ، يَجْلِسُ يَرْفُقُ السَّمَسَ، حَتَّى إِذَا كَانَتْ بَيْنَ ³¹⁴فَرْعِي الشَّيْطَانِ قَامَ فَنَقَرَ أَرْبَعًا، لَا يَذْكُرُ اللَّهَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا
İbn Hibbân	1. Rivayet: İbn Huzeyme-Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Müslim b. Ebî Meryem-Ali b. Abdurrahman el-Muâvî-Abdullah b. Ömer	1. Rivayet: عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهٗ رَأَى رَجُلًا يُحَرِّكُ الْحَصَا بِيَدِهِ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ: لَا تُحَرِّكِ الْحَصَا وَأَنْتَ فِي الصَّلَاةِ، فَإِنَّ ذَلِكَ مِنَ الشَّيْطَانِ، وَلَكِنْ اصْنَعْ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ، قَالَ: فَوَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى فَخْذِهِ، وَأَشَارَ بِإِصْبَعِهِ

³¹³ Ali b. Hucr, **Hadîs**, s. 504.

³¹⁴ Ali b. Hucr, **a.g.e.**, s. 354.

	2. Rivayet: İbn Huzeyme-Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-A'lâ b. Abdurrahman-Enes b. Mâlik	الَّتِي تَلِي الْإِبْهَامَ إِلَى الْقِبْلَةِ، وَرَمَى بِبَصَرِهِ إِلَيْهَا أَوْ نَحْوَهَا، ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ³¹⁵ يَصْنَعُ 2. Rivayet: أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ فِي دَارِهِ بِالْبَصْرَةِ حِينَ انْصَرَفَ مِنَ الظُّهْرِ، قَالَ: وَدَارُهُ بِجَنْبِ الْمَسْجِدِ، فَلَمَّا دَخَلْنَا عَلَيْهِ، قَالَ: صَلَّيْتُمُ الْعَصْرَ؟ قُلْنَا: إِنَّمَا انْصَرَفْنَا السَّاعَةَ مِنَ الظُّهْرِ، قَالَ: فَصَلُّوا الْعَصْرَ! قَالَ: فَقُمْنَا فَصَلَّيْنَا الْعَصْرَ، فَلَمَّا انْصَرَفْنَا، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "بِأَكْ صَلَاةِ الْمُنَافِقِينَ، يَجْلِسُ يَرْقُبُ الشَّمْسَ حَتَّى إِذَا³¹⁶ كَانَتْ بَيْنَ قَرْنَيْ الشَّيْطَانِ، قَامَ فَفَقَّرَهَا أَرْبَعًا، لَا يَذْكُرُ اللَّهُ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا
--	---	---

Tablo 3. 1: İbn Hibbân'ın eserinden birkaç rivayet ile Cüz'deki rivayetlerin mukayesesi.

İsmail b. Ca'fer	İbn Hibbân
قُلْنَا لَهُ:	قُلْنَا:
فَقُمْنَا وَصَلَّيْنَا	فَقُمْنَا فَصَلَّيْنَا الْعَصْرَ
الْمُنَافِقِ	الْمُنَافِقِينَ
فَقَرَّ	فَقَرَّهَا

Tablo 3. 2: İki eserde yer alan rivayetler arasında tespit edilen farklılıklar.

Değerlendirme: İlk rivayet senet ve metin bakımından birebir uyumluyken ikinci rivayette metnin anlamını ya da akışını etkilemeyen harf, zamir benzeri ufak değişiklikler yer almaktadır. İbn Hibbân iki rivayeti de İbn Huzeyme'den aldığı senetler tamamen aynıdır. Sonuç olarak eser ile oldukça benzerlik gösteren bu rivayetleri İbn Hibbân'ın

³¹⁵ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibban el-Müsnedü's-sahih ale't-tekâsim ve'l-envâ*. (Beyrut : Daru İbn Hazm, 2012), 7/167.

³¹⁶ İbn Hibbân, a.y.

bizzat İbn Huzeyme’den ihbâr sîğasıyla nakletmesi, metinler arasındaki uyum gibi bazı detaylar onun nüshaya ulaştığına bir işaret niteliği taşısa da kesin olarak elde ettiğine dair bir yorum yapılamamaktadır. Nitekim onun, bu iki rivayeti İbn Huzeyme’den eserden bağımsız bir şekilde almış olması da mümkündür. Bununla beraber nüshaya ulaşması durumunda daha fazla rivayet nakletmesi beklenmektedir.

3.6.4.1.2 Ebû Kâsım el-Miyânicî (ö. 375/985)

Ebû Kâsım el-Miyânicî (ö. 375/985) 63 rivayetten oluşan *Cüz*’ünde İbn Hibbân ile benzer şekilde İbn Huzeyme’den kıraat usûlüyle aldığını ifade ettiği cüzden bir rivayeti nakletmektedir.³¹⁷ Bu rivayet ile eser rivayetinin karşılaştırması şu şekildedir:

	Senet Mukayesesi	Metin Mukayesesi
İsmail b. Ca’fer Cüz’ü	Ali b. Hucr-İsmail b. Ca’fer-A’lâ b. Abdurrahman-Babası-Ebû Hureyre	إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: صَدَقَةٌ جَارِيَةٍ، أَوْ عِلْمٌ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٌ صَالِحٌ يَدْعُو لَهُ
Miyânicî Cüz’ü	İbn Huzeyme (kırâeten aleyhi)- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca’fer-A’lâ b. Abdurrahman-Babası-Ebû Hureyre	إِذَا مَاتَ الْمُؤْمِنُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: صَدَقَةٌ جَارِيَةٍ، أَوْ عِلْمٌ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٌ صَالِحٌ يَدْعُو لَهُ

Tablo 3. 3: Mîyânicî’nin eserinden bir rivayet ile Cüz’deki rivayetin mukayesesi.

Değerlendirme: Miyânicî’nin naklettiği bu rivayet ile cüzde yer alan rivayet senet ve metin bakımından uyumlu olmakla beraber bir kelime farklılığı bulunmaktadır. İsmail’in “İnsan öldüğü zaman” anlamında naklettiği metin Miyânicî’de “Mü’min öldüğü

³¹⁷ Yûsuf b. Kâsım b. Yûsuf b. Fâris b. Sivâr Miyânicî, *Cüz’ü’l-Kâdî Ebî’l-Kâsım el-Miyânicî*, Bernâmeç: Cevâmiu’l-Kelim, 2004, s. 50.

zaman” şeklinde değişmiştir. Ancak onun da İbn Hibbân ile benzer sebeplerle esere ulaşp ulaşmadığı hakkında yorum yapılamamaktadır.

3.6.4.1.3 Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038)

İbn Huzeyme’den sonraki asırda yaşamış olan Ebû Nuaym’ın Müslim’in *Sahîh*’ine yazdığı *Müstahrec*’inde ve *Ma’rifetü’s-sahâbe*’sinde cüzden nakillerde bulunduğu görülmektedir. Ancak o, İbn Huzeyme senediyle gelen bu rivayetleri nüsha senedinde devam ettiği şekilde Ubeydullah b. Mu’tezz’den değil genellikle İbrahim b. Abdullah’tan almaktadır. Aynı zamanda o, rivayetlerin yalnızca Ali b. Hucr tarikine değil; İsmail’in yakın öğrencileri Kuteybe b. Saîd, Yahyâ b. Eyyüb ve bazen de Ebû Rebi’ Süleyman b. Davud senetlerine de yer vermektedir. Ebû Nuaym cüzden yaklaşık 40 rivayet nakletmektedir. Ancak onun İsmail’in diğer öğrencilerinden de nakilleri toplayarak tahviller yapması, diğer müelliflere göre daha fazla rivayet nakletmiş olması esere ulaştığını söylemek için yeterli değildir. Eser telifindeki amacının bir sonucu, müstahrec türünün bir metodu olduğu da söylenebilir. Aşağıdaki tabloda yukarıda rivayetlerin bazılarının karşılaştırmasına yer verilecektir:

	Senet Mukayesesi	Metin Mukayesesi
İsmail b. Ca’fer	1. Rivayet: Ali b. Hucr-İsmail b. Ca’fer-A’lâ b. Abdurrahman-Babası-Ebû Hureyre	1. Rivayet: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى صُنْبِرَةِ طَعَامٍ، فَأَدْخَلَ يَدَهُ فِيهَا، فَتَأَلَّتْ أَصَابِعُهُ بَلَلًا، فَقَالَ: «مَا هَذَا يَا صَاحِبَ الطَّعَامِ؟» فَقَالَ: أَصَابَتْهُ السَّمَاءُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «أَفَلَا جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعَامِ حَتَّى يَرَاهُ النَّاسُ». 318«ثُمَّ قَالَ: «مَنْ غَشَّ قَلْبَيْسَ مِنَّا
	2. Rivayet: Ali b. Hucr-İsmail b. Ca’fer-A’lâ b. Abdurrahman-Babası-Ebû Hureyre	2. Rivayet:

³¹⁸ Ali b. Hucr, *Hadîs*, s. 348.

	3. Rivayet: Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-A'lâ b. Abdurrahman-Ma'bed b. Ka'b-Abdullah b. Ka'b-Ebû Ümâme	بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ فِتْنًا كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ، يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا، وَيُمْسِي مُؤْمِنًا، وَيُصْبِحُ كَافِرًا، 319 «يَبِيعُ دِينَهُ بَعَرَضٍ مِنَ الدُّنْيَا 3. Rivayet مَنْ أَقْنَطَعَ حَقَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِمِثْلِهِ، فَقَدْ أُوجِبَ اللَّهُ لَهُ النَّارَ، وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ» فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: وَإِنْ كَانَ شَيْئًا 320 «يَسِيرًا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «وَإِنْ كَانَ قَضِيًّا مِنْ أَرَاكَ
Ebû Nuaym	1. Rivayet: İsmail b. Cafer ve İbrahim b. Abdullah-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-A'lâ b. Abdurrahman-Babası-Ebû Hureyre 2. Rivayet: a. Muhammed b. Ca'fer ve Muhammed b. İbrahim-Ebû Yâ'lâ-Yahya b. Eyyûb-İsmail- A'lâ-Babası b. İbrahim b. Abdürrezzak- İbn Huzeyme-Ali b. Hucr-İsmail c. Ebû Amr b. Hamdân- Hasan b. Süfyân-Kuteybe b. Saîd-İsmail- A'lâ-Babası-Ebû Hureyre 3. Rivayet:	1. Rivayet: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (مَرَّ عَلَى صُنْبِرٍ مِنْ طَعَامٍ فَأَدْخَلَ يَدَهُ فِيهَا فَتَأَلَّتْ أَصَابِغُهُ بَلَلًا قَالَ مَا هَذَا يَا صَاجِبَ الطَّعَامِ قَالَ أَصَابَتْهُ السَّمَاءُ يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَفَلَا جَعَلْتَ فَوْقَ الطَّعَامِ حَتَّى تَرَاهُ النَّاسُ مِنْ غَشَاةٍ فَلَيْسَ مِنَّا) 321 2. Rivayet: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ (بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ فِتْنًا كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا أَوْ يُمْسِي مُؤْمِنًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا يَبِيعُ دِينَهُ بَعَرَضٍ مِنَ الدُّنْيَا) 322 3. Rivayet:

³¹⁹ Ali b. Hucr, a.y.

³²⁰ Ali b. Hucr, a.g.e., s. 358.

³²¹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî Ebû Nuaym Ebû Nuaym, **el-Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi'l-İmam Müslim.**, Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, C.I, s.175.

³²² Ebû Nuaym, a.g.e., C.I, s.188.

a. Ali b. Harun-Musa b. Harun-Yahya b. Eyyüb-İsmail b. Ca'fer-A'lâ b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Hemdân-Hasan b. Süfyân-Kuteybe b. Saîd-İsmail b. Ca'fer-A'lâ b. Abdurrahman c. İbrahim b. Abdullah-İbn Huzeyme-Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-A'lâ b. Abdurrahman-Ma'bed b. Ka'b-Abdullah b. Ka'b-Ebû Ümâme	مَنْ اقْتَضَعَ حَقَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِيَمِينِهِ أَوْ جَبَّ اللَّهُ لَهُ النَّارَ وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ وَإِنْ كَانَ شَيْئًا يَسِيرًا قَالَ ((وَإِنْ كَانَ قَضِيًّا مِنْ أَرَاكَ
--	--

Tablo 3. 4: Ebu Nuaym'ın eserlerinde yer alan rivayetlerle Cüz rivayetlerinin karşılaştırması.

Değerlendirme: Ebû Nuaym, iki eserinde de³²⁴ İsmail'den nakillerde bulunmaktadır. Ancak özellikle Müslim'in *Sahîh*'ine yazdığı *Müstahrec*'inde³²⁵ çokça rivayet nakletmekte ve bu rivayetleri de çeşitli tariklerle İsmail'in farklı öğrencilerinden rivayet etmektedir. Metinler arasında altı çizili ifadeler dışında herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır. Bu değişiklikler ise zamir, harf gibi manaya ve lafza fazla tesiri olmayan basit farklılıklardır. Senet bakımından ise Ebû Nuaym İsmail'in Ali b. Hucr, Yahya b. Eyyüb ve Kuteybe tariklerine ulaşmaktadır. Ali b. Hucr tarikinde İbn Huzeyme'ye kadar nüsha senediyle aynı gelmekte, İbn Huzeyme'den sonra rivayeti aldığı hocası İbrahim b. Abdullah olmaktadır. Kuteybe rivayetlerini ise genelde Hasan b. Süfyân'dan almaktadır. Onun sahip olduğu bu senetler ve genelde aynı hocadan yapılan

³²³ Ebû Nuaym, **a.g.e.**, C.I, s.203.

³²⁴ Ma'rifetü's-sahâbe'deki bazı örnekler için bkz: Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî Ebû Nuaym Ebû Nuaym, **Ma'rifetü's-sahâbe**, Riyad : Medarü'l-Vatan, 2011, s. 1/46, 2/741, 2/1071, 3/1611, 4/2181.

³²⁵ Diğer bazı rivayetler için bkz: Ebû Nuaym, **el-Müsnedü'l-müstahrec**, s. 1/296, 1/309, 1/311, 1/324, 1/396, 2/31, 2/86, 2/126, 2/176, 2/218, 2/274.

nakiller, metinlerin benzerliği nüshanın farklı senetlerine sahip olacağını akıllara getirmekle beraber net bir sonuca ulaşılamamaktadır.

3.6.4.1.4 Beyhakî (ö. 458/1066)

İbn Huzeyme ile muasır Beyhakî *Sünen*'inde İbn Huzeyme'nin torunu Muhammed b. Fadl aracılığıyla hocası Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyya'dan cüzde yer alan birkaç rivayet nakletmiştir. Ancak Muhammed b. Fadl'dan sonra gelen bu hoca, nüsha senedinde yer almamaktadır. Bu rivayetler arası mukayese aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Senet Mukayesesi	Metin Mukayesesi
İsmail b. Ca'fer	1. Rivayet: Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Muhammed b. Ebû Harmale-Saîd b. Müseyyeb	1. Rivayet: أَفْلَسَ مَوْلَى لَأُمِّ حَبِيبَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاخْتَصِمَ فِيهِ إِلَى عُثْمَانَ، فَقَضَى عُثْمَانُ أَنَّ مَنْ كَانَ اقْتَضَى مِنْ حَقِّهِ شَيْئًا قَبْلَ أَنْ يَتَبَيَّنَ إِفْلَاسُهُ «فَهُوَ لَهُ، وَمَنْ عَرَفَ مَتَاعَهُ بِعَيْنِهِ فَهُوَ لَهُ»
	2. Rivayet: Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-A'lâ b. Abdurrahman-Babası-Ebû Hureyre	2. Rivayet: أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ أَبِي مَاتَ وَتَرَكَ مَالًا وَلَمْ يُوصِ، فَهَلْ يُكْفَرُ عَنْهُ إِنْ تَصَدَّقْتُ عَنْهُ؟ ³²⁶ «فَقَالَ: «نَعَمْ»
	1. Rivayet: Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyyâ-Muhammed b. Fadl-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Muhammed b. Ebû Harmale-Saîd b. Müseyyeb	1. Rivayet: أَفْلَسَ مَوْلَى لَأُمِّ حَبِيبَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-، فَاخْتَصِمَ فِيهِ إِلَى عُثْمَانَ فَقَضَى عُثْمَانُ أَنَّ مَنْ كَانَ اقْتَضَى مِنْ حَقِّهِ شَيْئًا قَبْلَ أَنْ يَتَبَيَّنَ إِفْلَاسُهُ فَهُوَ لَهُ وَمَنْ عَرَفَ مَتَاعَهُ فَهُوَ لَهُ ³²⁷

³²⁶ Ali b. Hucr, *Hadîs*, s. 320.

³²⁷ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra.*, Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1356, C.XI, s.467.

Beyhakî	2. Rivayet:	2. Rivayet:
	a. Muhammed	ان رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -: إِنَّ أَبِي مَاتَ وَتَرَكَ مَالًا وَلَمْ يَوْصَ، فَهَلْ يُكْفَرُ عَنْهُ أَنْ أَتَصَدَّقَ عَنْهُ؟ ³²⁸ قال: "نَعَمْ"
	b. Abdullah-Ebû'n-Nadr-İbn Huzeyme ve Muhammed b. İbrahim b. Kuteybe-Ali b. Tayfûr-Ali b. Hucr b. Ebû Amr b. Ebû Ca'fer-Ebû Ya'lâ-Yahya b. Eyyüb- c. Ebû Bekir b. Abdullah- Hasan b. Süfyân- Kuteybe b. Saîd- İsmail b. Ca'fer-A'lâ b. Abdurrahman- Babası-Ebû Hureyre	

Tablo 3. 5: Beyhakî'nin eserinden birkaç rivayet ile Cüz'deki rivayetlerin mukayesesi.

Değerlendirme: Beyhakî'nin rivayetleri de diğerleriyle benzer şekilde senetlerde tam uyum metinde ise ufak bazı farklılıklar içermektedir. Beyhakî, Ebû Nuaym ile benzer şekilde Kuteybe rivayetine Hasan b. Süfyân aracılığıyla ulaşmaktadır. Ali b. Hucr tariki Muhammed b. Fadl'a kadar aynıyken sonrasında farklılaşmaktadır. Bu ayrıntılar o dönemde dolaşan farklı isnadların da olduğunu hissettirmekle beraber kesin bir ifade kullanmak için yeterli değildir. Dolayısıyla Beyhakî'nin de nüshaya ulaştığından söz edilemez. Nitekim oldukça az nakilde bulunması da dikkat çekicidir.

Sonuç olarak hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda yaşamış, nüshaya en yakın kabul edilebilecek dönemin müellifleri arasında günümüze ulaşan nüsha senediyle esere ulaştığı söylenebilecek kimse bulunmamaktadır. Ancak bu dönemlerde eserin, bahsi geçen

³²⁸ Beyhakî, a.g.e., C.XIII, s.57.

müelliflerin elde ettiği fakat bugüne kadar ulaşamayan birden fazla nüshasının olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

3.6.4.2 Hicrî 5. Asırdan Sonra Cüzün Takibi

Bu başlıkta, Cüz'ün hicrî 6. asırdan 9. asra kadarki serüveni incelenecektir.

3.6.4.2.1 Cüzekânî (ö. 543/1148)

Hicrî 6. Asrın müelliflerinden Cüzekânî (ö. 543/1148), zayıf hadisleri topladığını iddia ettiği, ancak çeşitli eleştirilere maruz kaldığı eserinde İbn Huzeyme'nin torunu Muhammed b. Fadl'a kadar aynı senetle sonrasında iki farklı hocanın senediyle devam ettirdiği hadisler nakletmektedir.³²⁹ Rivayetler cüz ile uyum gösterse de isnaddaki farklılıktan dolayı esere ulaştığı hakkında bir yorum yapılamamaktadır. Rivayetleri karşılaştırıldığında ortaya çıkan tablo şu şekilde olacaktır:

	Senet Mukayesesi	Metin Mukayesesi
İsmail b. Ca'fer	1. Rivayet	1. Rivayet
	Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Sa'd b. Saîd-Ömer b. Sâbit-Ebû Eyyüb el-Ensârî	«مَنْ صَامَ رَمَضَانَ، ثُمَّ أَتْبَعَهُ» ³³⁰
	2. Rivayet	2. Rivayet
	Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Davud b. Bekr-Muhammed b. Münkedir-Câbir b. Abdullah	«مَا أَسْكَرَ كَثِيرُهُ، فَقَلِيلُهُ» ³³¹

³²⁹ Ebû Abdullah Hüseyin b. İbrâhim b. Hüseyin Cuzekânî, **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sıhah ve'l-meşâhîr**, Riyad : Dârü's-Sumay'î, 1994, C.II, s. 115-287-143.

³³⁰ Ali b. Hucr, **Hadîs**, s. 472.

³³¹ Ali b. Hucr, **a.g.e.**, s. 493.

Cüzekânî	1. Rivayet: Mansur b. Muhammed el-Fâtımî-Saîd b. Ebû Saîd-Muhammed b. Fadl-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Sa'd b. Saîd-Ömer b. Sâbit-Hâris el-Hazrecî-Ebû Eyyüb el-Ensârî	1. Rivayet «مَنْ صَامَ رَمَضَانَ، ثُمَّ أَتْبَعَهُ» ³³² «سَيِّئٌ مَنْ سَوَّاهُ، كَانَ كَصِيَامِ الدَّهْرِ»
	2. Rivayet: Mansur b. Muhammed el-Fâtımî-Saîd b. Ebû Saîd-Muhammed b. Fadl-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer- Davud b. Bekr-Muhammed b. Münkedir-Câbir b. Abdullah	2. Rivayet مَا أَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ

Tablo 3. 6: Cüzekânî'nin eserindeki birkaç rivayet ile müellifin eserdeki rivayetlerinin karşılaştırması.

Değerlendirme: Cüzekânî, eserinde İsmail b. Ca'fer'den 3 rivayet nakletmektedir. Tabloda 2'si incelenen bu rivayetlerin tümü aynı senetle gelmektedir. Muhammed b. Fadl'a kadar aynı gelen senet ondan sonraki iki hocada farklılaşmaktadır. Metinler arasında da diğerlerindeki gibi çok ufak farklılıklara rastlanmaktadır.

Cüzekânî'nin muasırı İbnü'l-Fâhir (ö. 563/1167) de müellifin bir rivayetine yer vermektedir. Rivayetin senedi Muhammed b. Fadl'dan sonra Ebû Osman es-Sûfî ve Ahmed b. Fadl b. Abdürrezzak ile devam etmektedir.³³³ Ancak eldeki bu veriler ve rivayetlerin azlığı Cüzekânî ve İbnü'l-Fâhir'in de esere ulaştığını söylemek için yeterli gözükmemektedir.

³³² Cüzekânî, **el-Ebâtîl**, C.II, s.115.

³³³ Ma'mer b. Abdülvahid b. Recâ b. Abdülvahid b. Muhammed b. Fâhir İbn Fâhir, **Mûcibâtü'l-cenne**, thk. Nâsir b. Ahmed en-Neccâr, Mektebetü Abbâdürrahmân, 2002, s. 62.

3.6.4.2.2 İbn Asâkir ((ö. 571/1176)

İbn Asâkir (ö. 571/1176), *Tarih*'i dahil birkaç eserinde cüzden pek çok rivayet nakletmektedir.³³⁴ Onun rivayetleri de Muhammed b. Fadl'a kadar senet bakımından uyumluyken sonrasında iki farklı hoca ile devam etmektedir. Örnek olması için burada bir rivayeti incelenecektir:

	Senet Mukayesesi	Metin Mukayesesi
İsmail b. Ca'fer	Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Muhammed b. Amr- Ebû Seleme-Ebû Hureyre	بَيْنَمَا رَجُلٌ يَسُوقُ بَقْرَةً إِذْ عَمِيَ فَرَكَبَهَا، فَقَالَتْ: إِنَّا لَمْ نَخْلُقْ " لِهَذَا، إِنَّمَا خَلَقْنَا لِحِرَائَةِ الْأَرْضِ " فَقَالَ مَنْ حَوْلَهُ: سُبْحَانَ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمَنْتُ بِهِ أَنَا، وَأَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ» وَلَيْسَا فِي الْمَجْلِسِ فَقَالَ مَنْ حَوْلَهُ: أَمَّا بِمَا آمَنَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " وَبَيْنَمَا رَجُلٌ يَسُوقُ شَاةً إِذْ عَدَا عَلَيْهَا الذَّنْبُ، فَطَلَبَهُ، فَقَالَ: فَمَنْ لَهَا يَوْمَ السَّيِّعِ يَوْمَ لَيْسَ لَهَا رَاعٍ غَيْرِي " فَقَالَ مَنْ حَوْلَهُ: سُبْحَانَ اللَّهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمَنْتُ بِهِ أَنَا، وَأَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ» وَلَيْسَا فِي الْمَجْلِسِ، فَقَالَ الْقَوْمُ: أَمَّا بِمَا آمَنَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ³³⁵
İbn Asâkir	Ebû Abdullah Muhammed b. Fadl ve Abdülmena'm b. Abdülkerim-Ebû Saîd Muhammed b. Ali-Muhammed b. Fadl-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Muhammed b. Amr- Ebû Seleme-Ebû Hureyre	قال صلى بنا رسول الله (صلى الله عليه وسلم) ثم أقبل إلينا بوجهه فقال بينما رجل يسوق بقرة فركبها فضر بها فقالت إنا لم نخلق لهذا إنما خلقنا للحرث فقال الناس سبحان الله بقرة تتكلم فقال النبي (صلى الله عليه وسلم) فإني أو من به أنا وأبو بكر وعمر وما هما ثم³³⁶

Tablo 3. 7: İbn Asakîr'in eserindeki birkaç rivayetle Cüz rivayetlerinin mukayesesi.

³³⁴ Ebû'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk.*, Beyrut : Dârü'l-Fikr, 1995, s. 1/387,4/110-147, 12/14, 24/457, 25/275, 29/323, 37/419, 39/80, 41/297, 44/74, 50/119, 56/81, 60/457, 62/315, 67/335, 70/214.

³³⁵ Ali b. Hucr, *Hadîs*, s. 225.

³³⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, s. 44/74.

Değerlendirme: İbn Asâkir'in eseri bir tarih kitabı olduğundan rivayetler diğer eserlerdeki kadar düzenli değildir. Nitekim yukarıdaki karşılaştırmada da görüleceği üzere metinde ilk kez böylesi farklılıklar tespit edilmiştir. Senet aynı şekilde devam edip Muhammed b. Fadl'dan sonra farklılaşırken metinde ihtisar durumu söz konusudur. Dolayısıyla İsmail b. Ca'fer'in rivayetlerini İbn Huzeyme kanalıyla çokça nakleden İbn Asâkir'in cüze ulaşip ulaşmadığına dair net bir yargıya varılamamaktadır.

3.6.4.2.3 Ebû Mûsa Muhammed b. Ömer (ö. 581/1185)

Dönemin başka bir müellif Ebû Mûsa Muhammed b. Ömer (ö. 581/1185) cüzdeki bir rivayeti Ubeydullah b. Mu'tezz'e kadar aynı senetle almakta ancak Ubeydullah'tan sonra rivayet kendisine Ebû Saîd Muhammed b. Muhammed'den gelmektedir. Rivayetin hicrî 503 senesinde bir semâ meclisinde hocasına okunduğunu kendisinin de hazır bulunduğunu/orada olduğunu söylemektedir.³³⁷ Burada semâ meclisinde okunan eserin cüz olma ihtimali bulunmakla beraber yeteri kadar açık değildir. Nitekim cüz bağlamında Ebû Saîd Muhammed b. Muhammed'e de rastlanmamıştır. Bu rivayet ile cüzdeki hadis karşılaştırıldığında ortaya çıkan tablo şu şekilde olacaktır:

	Senet Mukayesesi	Metin Mukayesesi
İsmail b. Ca'fer	Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer- Abdullah b. Dînar-Abdullah b. Ömer	مَنْ كَانَ حَالِفًا فَلَا يَحْلِفُ إِلَّا بِاللَّهِ ، وَكَانَتْ قُرَيْشٌ تَحْلِفُ بِآبَائِهَا، فَقَالَ: «لَا تَحْلِفُوا بِآبَائِكُمْ» ³³⁸
Muhammed b. Ömer	Ebû Saîd Muhammed b. Muhammed el-Mutarrız-Ebû Hasen Ubeydullah b. Mu'tezz-Muhammed b. Fadl-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b.	((من كان حالفاً فلا يحلف إلا بالله عز وجل)) وكانت قريش تحلف بآبائها، فقال: ((لا تحلفوا بآبائكم)) ³³⁹

³³⁷ Ebû Mûsâ Muhammed b. Ebî Bekr b. Ebî İsa Ebû Mûsa el-Medînî, *el-Letâif min dekâiki'l-maârif fi ulûmi'l-huffâzi'l-e'ârif*, Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, s. 172.

³³⁸ Ali b. Hucr, *Hadîs*, s. 138.

³³⁹ Ebû Mûsa el-Medînî, *el-Letâif*, s. 172.

	Ca'fer-Abdullah b. Dînar-Abdullah b. Ömer	
--	---	--

Tablo 3. 8: Muhammed b. Ömer'in eserinden bir rivayet ile Cüz rivayetinin karşılaştırması.

Değerlendirme: Muhammed b. Ömer'in isnadda zikrettiği meclisler, tarihler ve senedin Ubeydullah'a kadar nüsha ile benzer şekilde gelmesi onun, eserden naklettiğine dair imalar taşımaktadır. Ancak bu açıkça ifade edilmediğinden, nüshaya ulaştığına dair bir yorum yapılamamaktadır.

3.6.4.2.4 Ziyâüddîn Makdîsî (ö. 643/1245)

Yapılan taramalarda eserin isnadıyla nakleden ilk isme hicrî 7. asırda rastlanmaktadır. Ziyâüddîn Makdîsî (ö. 643/1245), çeşitli eserlerinde kendi asrına kadar olan kısma nüshadaki senetle ulaşmaktadır. Yani o, İsmail-Ali-İbn Huzeyme-Ebû Tâhir-İbn Mu'tezz-Abdülvâhid b. Muhammed-Ebû'l-Ferec tarikiyle hadisler nakletmektedir. Hatta nüshadaki açıklamada olduğu gibi Ebû'l-Ferec'ten, o Dımaşk'a geldiğinde rivayetin kıraat meclisinde okunarak işittiğini de eklemektedir.³⁴⁰ O, İsmail-Ali-İbn Huzeyme-Ebû Tâhir'in rivayetini farklı isimlerle de devam ettirmektedir.³⁴¹ Dolayısıyla Makdîsî'nin esere ulaştığı söylenebilir. Onun naklettiği bazı rivayetlerin karşılaştırmasını tabloda görmek mümkündür:

	Senet Mukayesesi	Metin Mukayesesi
	1. Rivayet Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Humeyd et-Tavîl-Enes b. Mâlik	1. Rivayet أَنَّهُ كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يَوْمَانِ مِنْ كُلِّ سَنَةٍ يَلْعَبُونَ فِيهِمَا، فَلَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «قَدْ كَانَ لَكُمْ يَوْمَانِ تَلْعَبُونَ فِيهِمَا، وَقَدْ أَبْدَلَكُمْ اللَّهُ بِهِمَا خَيْرًا مِنْهُمَا يَوْمَ الْفِطْرِ، وَيَوْمَ النَّحْرِ»

³⁴⁰ Makdîsî, *Ehâdîsü'l-muhtâre*, C.V, s.274.

³⁴¹ Makdîsî, *a.g.e.*, C.VI, s.76.

İsmail b. Ca'fer	2. Rivayet Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Humeyd et-Tavîl-Enes b. Mâlik 3. Rivayet Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Humeyd et-Tavîl-Enes b. Mâlik	2. Rivayet أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَهُ عَنْ وَقْتِ صَلَاةِ الْعَدَاةِ، فَلَمَّا أَصْبَحْنَا مِنَ الْعَدَاةِ، أَمَرَ جِبْنَ شَقَّ الْفَجْرُ أَنْ تُقَامَ الصَّلَاةُ فَصَلَّى، فَلَمَّا كَانَ الْعَدَاةُ أَخْرَجَهَا حَتَّى أَتَى السَّفَرَ، ثُمَّ أَمَرَ فَأَقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَصَلَّى لَنَا، ثُمَّ قَالَ: «أَيْنَ السَّائِلُ عَنْ وَقْتِ الصَّلَاةِ؟ مَا بَيْنَ هَاتَيْنِ وَقْتُ»³⁴² 3. Rivayet أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا «³⁴³هَبَّتِ الرِّيحُ عُرِفَ ذَلِكَ فِي وَجْهِهِ
Makdisî	1. Rivayet Ebû Ferec Yahya b. Mahmûd (Dîmaşk)-Abdülvâhid b. Muhammed b. Heysem-Ubeydullah b. Mu'tezz-Muhammed b. Fadl-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Humeyd et-Tavîl-Enes b. Mâlik 2. Rivayet Ebû Ferec Yahya b. Mahmûd (Dîmaşk)-Abdülvâhid b. Muhammed b. Heysem-Ubeydullah b. Mu'tezz-Muhammed b. Fadl-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Humeyd-Enes 3. Rivayet	1. Rivayet قَالَ: «كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يَوْمَانِ مِنْ كُلِّ سَنَةٍ يَلْعَبُونَ فِيهِمَا، فَلَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْمَدِينَةَ، قَالَ: قَدْ كَانَ لَكُمْ يَوْمَانِ تَلْعَبُونَ فِيهِمَا وَقَدْ أَبْدَلَكُمْ اللَّهُ بِهِمَا خَيْرًا مِنْهُمَا: يَوْمَ «الْفِطْرِ»، وَيَوْمَ النَّحْرِ»³⁴⁴ 2. Rivayet أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «³⁴⁵فَسَأَلَهُ عَنْ وَقْتِ صَلَاةِ الْعَدَاةِ، فَلَمَّا أَصْبَحْنَا مِنَ الْعَدَاةِ، أَمَرَ جِبْنَ الشَّقِّ الْفَجْرُ أَنْ تُقَامَ الصَّلَاةُ، فَصَلَّى، فَلَمَّا كَانَ الْعَدَاةُ أَخْرَجَهَا حَتَّى أَتَى السَّفَرَ، ثُمَّ أَمَرَ فَأَقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَصَلَّى لَنَا، ثُمَّ قَالَ: أَيْنَ السَّائِلُ عَنْ وَقْتِ الصَّلَاةِ؟ مَا بَيْنَ هَاتَيْنِ وَقْتُ»³⁴⁵ 3. Rivayet

³⁴² Ali b. Hucr, **Hadîs**, s. 186.

³⁴³ Ali b. Hucr, **a.g.e.**, s. 191.

³⁴⁴ Makdisî, **Ehâdîsü'l-muhtâre**, C.V, s.274.

³⁴⁵ Makdisî, **a.g.e.**, C.VI, s.22.

	Ömer b. Ali b. Mahmûd b. Hammûye-Ebû Kâsım Ali b. Hüseyin b. Muhammed es-Saffâr-Muhammed b. Abdurrahman Cenzerûziyyu- Muhammed b. Fadl-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Humeyd-Enes	أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا « «هَبَّتِ الرِّيحُ عُرِفَ ذَلِكَ فِي وَجْهِهِ»³⁴⁶
--	--	--

Tablo 3. 9: Makdîsî'nin eserindeki birkaç rivayet örneği ile Cüz rivayetlerinin karşılaştırması.

Değerlendirme: Makdîsî, müellifin yaklaşık 10 rivayetine eserlerinde yer vermektedir. Yukarıda üçü değerlendirilen bu rivayetlerin çoğu, nüsha ile aynı isnadla gelmekteyken bazılarında Muhammed b. Fadl'dan sonra senet değişmektedir. Rivayetlerin metinleri tarandığında da basit farklar dışında uyumluluktan söz edilebilir. Onun, senette kullandığı meclis ifadeleri, bölgelerin ve hocaların nüsha tarikiyle uyum sağlaması esere ulaştığını düşündürmektedir. Bununla beraber nüshada bulunan “vakıf” ve “ed-diyâiyye” kayıtlarından, eserin döneminin meşhur dârülhadislerinden Ziyâiyye Dârulhadis'i olduğu tespit edilmiştir.³⁴⁷ Bu medreselerin kurucusu konumunda olan Makdisî'nin kurumlarında eseri okuttuğuna kesin bir şekilde ulaşılabilir.

3.6.4.2.5 Mizzî

Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*'de İsmail b. Ca'fer'den İbn Huzeyme tarikiyle üç rivayet nakletmektedir. Bu rivayetlere nüsha senedinden farklı bir yolla ulaşılmaktadır. Metinde önemli bir fark bulunmamakla beraber rivayetlerin yetersizliği ve senetteki değişim sebebiyle esere ulaştığı söylenememektedir. Bu rivayetlerden birinin cüz ile karşılaştırması şu şekildedir:

³⁴⁶ Makdisî, a.g.e., C.VI, s.76.

³⁴⁷ Gürkan, Ali b. Hucr, s. 31.

	Senet Mukayesesi	Metin Mukayesesi
İsmail b. Ca'fer	Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Muhammed b. Amr-Hâlid b. Abdullah-Hâris b. Hufâf b. İmâ	رَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ: «غَفَارُ غَفَرَ اللَّهُ لَهَا، وَأَسْلَمَ سَالَمَهَا اللَّهُ، وَغُصِيَّتُهُ غَصَّتِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ، اللَّهُمَّ الْعَنْ بَنِي لِحْيَانَ، وَالْعَنْ رَعْلًا وَدَكْوَانَ» ثُمَّ وَقَعَ سَاجِدًا، قَالَ خُفَافٌ: فَجَعَلْتُ لَعْنَتَهُ الْكَفَرَةَ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ ³⁴⁸
Mizzî	Ebû İshak b. Derciyyî-Muhammed b. Ma'mer b. Abdülvahid ve Mahfûz b. Ahmed-Zâhir b. Tâhir-Muhammed b. Abdurrahman Kencerüzîyyü- Muhammed b. Fadl-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Muhammed b. Amr-Hâlid b. Abdullah-Hâris b. Hufâf b. İmâ	رَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ: غَفَارُ غَفَرَ اللَّهُ لَهَا، وَأَسْلَمَ سَالَمَهَا اللَّهُ، وَغُصِيَّتُهُ غَصَّتِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ الْعَنْ بَنِي لِحْيَانَ، وَالْعَنْ رَعْلًا وَدَكْوَانَ ثُمَّ وَقَعَ سَاجِدًا، قَالَ خُفَافٌ: فَجَعَلْتُ لَعْنَتَهُ الْكَفَرَةَ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ ³⁴⁹

Tablo 3. 10: Mizzî'nin eserinden birkaç rivayet ile Cüz'deki rivayetlerin mukayesesi.

3.6.4.2.6 Zehebî

Zehebî'nin kendi ifadelerinden yola çıkılarak nüshaya âlî bir isnadla ulaştığı bilinmektedir. Bununla beraber o, Muhammed b. İbrahim adlı hocasının cüzü kendisine rivayet ettiği söyledikten sonra nüsha senedine benzer bir senetle bir hadis nakletmektedir.³⁵⁰ O, İsmail b. Ca'fer'in hadislerini İbn Zünbûr tariki ve farklı senetlerle

³⁴⁸ Ali b. Hucr, **Hadîs**, s. 311.

³⁴⁹ Mizzî, **Tehzîb**, C.V, s.227.

³⁵⁰ Zehebî, **Mu'cemü's-şüüh**, C,II, s.134.

de nakletmektedir. İsmail'den bir rivayetin karşılaştırması aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

	Senetlerin Karşılaştırması	Metinlerin Karşılaştırması
İsmail b. Ca'fer	Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-A'lâ b. Abdurrahman-Babası-Ebû Hureyre	الصَّلَاةُ الْخَمْسُ، « وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ كَفَّارَاتٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ، مَا لَمْ تُغَشَّ الْكَبَائِرُ» ³⁵¹
Zehebî	İbn Asakîr-Ebû Ravh-Zâhir-Ebû Saîd el- Mukri'-Muhammed b. Fadl-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-A'lâ b. Abdurrahman-Babası- Ebû Hureyre	الصَّلَاةُ الْخَمْسُ، وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ، كَفَّارَاتٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ مَا لَمْ تُغَشَّ الْكَبَائِرُ ³⁵²

Tablo 3. 11: Zehebî'nin naklettiği rivayet örneği ile Cüz'deki rivayetin mukayesesi.

Değerlendirme: Zehebî, nüshaya ulaştığını senediyle beraber çeşitli eserlerinde zikretmektedir.³⁵³ Bu sebeple onun rivayetleriyle ilgili detaylara girilmeden bir örnekle yetinilmiştir.

3.6.4.2.7 A'lâî

Alâî, Ali b. Hucr ve İsmail b. Ca'fer isimleri altında aynı esere yer vermekte ve bu cüzü aldığı hocalarını sıralamaktadır. İlk 3 cüzü 19 hocadan aldığını söyleyen Alâî, cüzler

³⁵¹ Ali b. Hucr, **Hadîs**, s. 318.

³⁵² Zehebî, **Siyer**, C.XVI, s.491.

³⁵³ Zehebî, **Mu'cemü's-şüüh**, C.II, s.134.

için ayrı ayrı hocalarının isimlerini zikretmektedir.³⁵⁴ Alâî, İsmail b. Ca'fer maddesinde de İbn Zünbûr tarikini vermekte ve bu yolla da esere ulaştığını gösterdikten sonra Ali b. Hucr bölümüne işaret etmektedir.³⁵⁵ Buradan Alâî'nin esere ulaştığı bilgisiyle beraber eserin iki rivayetinin de hicrî sekizinci asırda oldukça meşhur olduğu çıkarılabilir. Zira onun zikrettiği hocaların sayısı bunu açıkça göstermektedir.

3.6.4.2.8 Tâcüddîn es-Sübkî (ö. 771/1370)

Tâcüddîn b. Taküyyiddîn es-Sübkî (ö. 771/1370) de eserinde Yahya b. Mahmûd'a kadar aynı gelen sonrasında Alâî'nin de ismini zikrettiği farklı hocalarla devam eden bir senetle rivayet nakletmektedir. Esere ulaştığına dair kesin bir yargıya varılmamakla beraber dönemi açısından ulaşması mümkündür. Bu rivayet aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Senet Mukayesesi	Metin Mukayesesi
İsmail b. Ca'fer	Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Amr b. Ebû Amr-Saîd b. Ebû Saîd-Ebû Hureyre	قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: مَنْ أَسْعَدُ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَلَّا يَسْأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلَ مِنْكَ؛ لَمَّا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ ³⁵⁶
Tâcüddîn es-Sübkî	Sâlih b. Muhtâr-Ahmed b. Abdüddâim ve İbrahim b. Halil-Yahya b. Mahmud-Abdülvahid b. Muhammed-Ubeydullah b. Mukayyir	قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَسْعَدُ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَسْأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلَ مِنْكَ

³⁵⁴ Alâî, **İsâretü'l-fevâid**, C.II, s. 519-521.

³⁵⁵ Alâî, **a.g.e.**, C.II, s.502.

³⁵⁶ Ali b. Hucr, **Hadîs**, s. 413.

b. Mansur-Muhammed b. Fadl-İbn Huzeyme- Ali b. Hucr-İsmail b. Ca'fer-Amr b. Ebû Amr-Saîd b. Ebû Saîd-Ebû Hureyre	لَمَّا رَأَيْتُ مِنْ حَرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ أَسْعَدُ النَّاسَ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَبْلِ نَفْسِهِ ³⁵⁷
--	---

Tablo 3. 12: Tacüddîn es-Sübkî'nin naklettiği rivayet ile Cüz rivayetinin mukayesesi.

Değerlendirme: Tâcüddîn es-Sübkî tablodaki rivayette Yahya b. Mahmûd'a kadar nüsha senediyle aynı tarike sahiptir. Yahya b. Mahmûd'un aldığı Ahmed b. Abdüddâim ise hem A'lâi tarafından zikredilen hem de senetlerde ismi geçen hocalardandır. Metin bakımından da oldukça uyumlu gözüken rivayetin kaynağının nüsha olduğu söylenebileceği gibi şifahi yolla bu hocalardan alması da mümkündür. Zira, onun esere ulaştığına dair yeterince bilgi bulunmamaktadır.

3.6.4.2.9 Takıyyüddîn el-Fâsî (ö. 832/1429)

Hicrî 9. asırda Takıyyüddîn el-Fâsî, Muhammed b. Zünbûr maddesinde eserin bu tarikine İbn Hacer gibi hocaları Fatıma ve Aişe aracılığıyla ulaştığını söylemektedir.³⁵⁸ Rivayetin senedi aynı olduğundan onun da İbn Zünbûr tarikli nüshaya ulaştığı söylenebilir.

İbn Hacer'in nüshaya ulaştığı bilindiğinden ve senette yer alan isimler bir önceki başlıkta ayrı ayrı incelendiğinden bu bölümde onun eserlerinde geçen rivayetler taranmamıştır.

³⁵⁷ Ebû Nasr Taceddîn İbnü's-Sübkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi Sübkî, **Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ**, Kahire : Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, 1964, C.I, s.34.

³⁵⁸ Takıyyüddîn Fâsî, **el-İkdü's-semîn**, C.II, s.141.

3.6.4.3 Değerlendirme

Bu bölümde İsmail b. Ca'fer'in nüshasına ulaşan müelliflerin tespiti hedeflenmiş ve bu amaca matuf olarak nüsha râvileri aracılığıyla ondan hadis nakleden müellifler tespit edilmiştir. Eseri Ali b. Hucr'dan alan İbn Huzeyme'nin yaşadığı dönem ve bir sonraki asırda her ne kadar müelliften aynı lafızlarla rivayetler nakleden isimlere ulaşılmışsa da nüshayı elde ettiklerine dair kesin bir yargıya varılamamıştır. Bu dönem İbn Hibbân, Beyhakî, Miyânicî gibi isimlerde rivayetlere rastlanmışsa da özellikle Ebû Nuaym rivayet sayısı bakımından ve senet benzerliğiyle dikkat çekmiştir. Ancak onun hakkında da nüshaya ulaştığı kanaatine varılamamıştır. Burada başta Ebû Nuaym olmak üzere bahsi geçen müelliflerin farklı tariklerle nüshaya ulaşma ihtimallerinin mümkün olduğu sonucuna varılmıştır.

İbn Huzeyme'den sonra da hicrî 7. asra kadar taranan müellifler arasında nüshaya kesin bir şekilde ulaştığı tespit edilen kimse olmamıştır. Bu müellifler arasında Cüzekânî, İbn Asakîr, Muhammed b. Ömer gibi isimler de yer almaktadır. Rivayet karşılaştırmaları uyumlu olmakla beraber senetlerin bire bir uyumlu olmaması en azından eldeki nüshaya ulaştıkları yorumuna engel olmaktadır.

Hicrî 7. asırda Makdisî'nin, hicrî 8. asırda Zehebî, Tâcüddîn es-Sübkî A'lâî'nin, hicrî dokuzuncu asırda ise İbn Hacer ve Takıyyüddîn el-Fâsî'nin Ali b. Hucr nüshasına ve bazılarının da buna ilaveten İbn Zünbûr nüshasına da ulaştıkları tespit edilmiştir.

Cüze ulaşan bu müelliflerden nüshanın Zehebî, Makdisî, Sübkî aracılığı ve nüsha senedi bilgileriyle Dımaşk'ta var olduğu, Sübkî ve Alâî ile Kahire, Kudüs, Şam'daki ve çeşitli bölgelerdeki medreselerde okutulduğu, Takıyyüddîn ve İbn Hacer'e Mekke şehrinde ulaştığı varsayılabilir.³⁵⁹

³⁵⁹ Ancak bu yorumlar bahsi geçen müelliflerin hayatlarını sürdürdükleri şehirlerden hareketle üstünkörü yapılmış tahminlerdir. Bu ifadelerin kesinliği için müelliflerin bu şehirlerde bulundukları tarihler, eseri aldıkları hocalarının rihleleri, bu hocaların şehirleri gibi pek çok detay göz önünde bulundurulmalıdır.

SONUÇ

Hadis edebiyatında cüz türü sıklıkla sahîfe, risâle ve fevâid türleriyle ilişkili biçimde tanımlanan, tarifin sınırları net bir şekilde ortaya konulmayan bir literatür çeşididir. Bu durumun sebeplerinden biri de müelliflerin eserlerinde “cüz” kelimesini bazen tür olarak bazen terim olarak kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim cüz türü özellikleri taşıyan bazı eserler fevâid, meşyeha gibi farklı adlarla anılırken bazen de bu türle alakalı olmayan eserler cüz kavramının terim anlamıyla kullanılarak koleksiyonlardaki yerini almıştır. Bu çalışma cüz türünün hicrî ikinci asırdaki yansımaları bir eser örneği üzerinden araştırmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla çalışmanın başlangıcında, birinci bölümünde cüz kavramının tanımının netleştirilmelidir. Birinci bölümde elde edilen sonuçlara göre cüzler sahâbeye ya da daha sonraki dönemlerde yaşamış bir kimseye ait hadislerin yer aldığı kitapçıklardır. Dolayısıyla cüzlerin sayfeler gibi sahâbe asrıyla sınırlı olması ya da yalnızca belli bir konudaki rivayetleri toplaması gibi bir durum söz konusu değildir. Cüz türü kapsamına giren örneklerde belli bir konuya ya da hocaya ait rivayetler toplansa da tanıma bu ifadelerin dahil edilmesi tarifin efrâdını câmi’ özelliğine aykırı olacaktır. Cüzlerin hacim itibarıyla genellikle küçük muhtevalı eserler olduğu bilinmektedir. Cüzlerin mahiyetine dair ulaşılan bu tespitlerden sonra hicrî ikinci asırda telif edilen dokuz cüz mukayeseli bir şekilde incelenmiştir. Bu mukayese dönemde kaleme alınan cüzlerin özelliklerini ortaya koyması ve karşılaştırmaya imkan vermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu örneklerin incelenmesiyle ulaşılan sonuçlara göre dönemin incelenen cüzlerindeki rivayet sayısı 50 ilâ 200 arasında değişmektedir. Eserlerde yer alan merfu rivayetler mevkuf rivayetlerden -Ubeydullah b. Ömer’in eseri hariç- fazladır. Mevkuf rivayetlerin oranı bazı eserlerde yarıya yakınken bazılarında 2 tane olabilmektedir. Müelliflerin cüzlerini muttasıl isnadlı rivayetlerden oluşturdukları gözlenirse de sahih eserleri toplama amaçlarının bulunduğundan söz edilememektedir. Nitekim rivayetler arasında zayıf haberler de yer almaktadır. Bunun yanında müelliflerin rivayetleri genellikle “an” sîğasıyla aldıkları da eserlerde dikkat çeken bir husustur. Sonuç

olarak dönemde telif edilen cüzler hakkında ortak bazı yargılara varılabirse de her eseri kendi sistematığı ve telif amacıyla incelemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Araştırmanın ikinci bölümünde İsmail b. Ca'fer'in hayatı Medine ve Bağdat şehirleri çerçevesinde tasnif edilmiştir. Onun hicrî 100-110'lu yıllarda Medine'de, ailesinden dedesinin, babasının, kardeşlerinin, oğlunun ve yeğeninin de hadis ravisi olduğu bir ailede doğduğu tespit edilmiştir. Müellifin ilim hayatına hicrî 120'li yıllarda başladığı ve bu süreçte herhangi bir şehre rihle yapmadığına ulaşılmıştır. Medine'de ilim öğrenme faaliyetlerinde bulunduğu, Bağdat'a gittiğinde ise artık ilmini neşreden bir hoca vasfına sahip olduğu görülmektedir. Onun öğrencisi Ali b. Mehdî'yi eğitmesinden hareketle Bağdat'a hicrî 160'a yakın yıllarda gittiği varsayılmıştır. Bu bölümde müellifin hayatı pek çok yönüyle ele alınmakla beraber onun rivayet ağını tespit etmek hedeflenmiştir. Bu bağlamda müellifin en yakın hocalarının A'lâ b. Abdurrahman, Humeyd et-Tavîl ve Abdullah b. Dînâr olduğu; en yakın talebelerinin ise Ali b. Hucr, Yahyâ b. Eyyûb, Kuteybe b. Saîd ve Süleyman b. Dâvûd olduğu tespit edilmiştir. Böylece müellifin rivayetlerinin kaynağı bu rivayetlerin yayılımında etkili olan isimler ortaya konmuştur. Kıraat ilmiyle de ilgilenen müellifin hocalarının çoğu Medineliyken öğrencileri genellikle Bağdat'tadır. Eseri de bu dönemde Bağdat'ta yazdığı düşünülen müellifin hadis faaliyetlerinin bu bölgede yoğun olduğu tahmin edilmektedir. Özellikle halifenin oğlu olan Ali b. Reyta'yı eğitiminin müellifin şöhretinin yayılmasında etkisi olmuş olmalıdır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde muhteva tahlili, yayılım ve etkileri ile sonraki dönem eserlerindeki takibi yapılmıştır. Muhteva tahliline göre; eserde yer alan İsmail b. Ca'fer'e ait 467 rivayetin 390'ı merfû, 68'i mevkuf, 9'u maktu kaynaklıdır. Rivayetlerin 100'e yakın sünâî, 10'dan fazlası rubâî; kalan merfû hadisler ise sülâsi senetlidir. Müellif rivayet lafızları konusunda hassas davranmakta olup hocalarının büyük çoğunda tahdîs sîğasını, nadiren de “an” lafzını kullanmaktadır. Ancak müelliften sonraki ikinci ve üçüncü râvilerde “an” lafzına sıkça başvurulmaktadır. Eserde sahih, hasen ve zayıf rivayetler yer almaktadır. Rivayetlerin 150'ye yakınına hasen, 70'e yakınına ise zayıf hükmü verilmiştir. Bu zayıflıklar genellikle inkâtâ', irsal, tedlis gibi durumlarla senetteki

kopukluk ya da râvinin tanınmaması, vakıf-ref problemlerinden oluşmaktadır. Eser, müellifin hocalarına göre tasnif edilmiş olup, bazen ortak konulu hadislerin art arda zikredildiği görülse de konu esaslı bir tasnifin benimsenmediği düşünülmektedir. Eserde sahâbe görüş ve fetvalarına, az da olsa tâbiîn görüşlerine yer verilmiştir. Sahâbeden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik'in fetvalarına rastlanmakla beraber Hz. Ömer'in görüşleri daha fazla yer almaktadır. Müellifin, biri metin diğer senetle ilgili olan ufak notları dışında hiçbir görüş, fetva beyan etmemektedir.

Bu bölümde cüzde yer alan rivayetlerin tahlilinden sonra Ali b. Hucr rivayetiyle günümüze ulaşan nüshanın sonraki asırlara intikali takip edilmiştir. Biyografi eserlerinde yer alan bilgilerden, senetlerden ve nüshada bulunan çeşitli kayıtlardan hareketle nüshanın hicrî 9. asırda İsmail b. Ebû İbrahim b. Cemâ'a' tarafından dedesinden istinsah edildiğine ulaşılmaktadır. Hicrî 2. asırdan 9. asra kadar olan serüven ise bölümde işlenmiş olup kısaca şöyle özetlenebilir: İsmail b. Ca'fer'den Cüz'ü alan Ali b. Hucr eseri Merv'e taşımış ve burada İbn Huzeyme'ye rivayet etmiştir. Merv'de eseri rivayet alan İbn Huzeyme Nişâbü'r'da torunu Muhammed b. Fadl'a o da aynı yerde İbn Mu'tezz'e rivayet etmiştir. İbn Mu'tezz ile İsfahan'a ulaşan cüz Ebû Tâhir'e ondan da Ebû Ferec'e ulaşmıştır. Ebû Ferec eseri Dimaşk'ta Ebû'l-Haccâc'a o da kardeşi Ebû İshak'a rivayet etmiştir. Son olarak Dimaşk yakınlarında yaşayan Muhammed b. Abdurrahman ve oğullarına intikal eden cüzün Bağdat, Merv, İsfahan, Dimaşk bölgeleriyle seyahati sona ermiştir. Eserin günümüze ulaşmayan rivayeti İbn Zünbûr tariki ve eldeki nüshanın ravisi olan Ali b. Hucr rivayeti sonraki dönemde bazı muhaddislere de intikal etmiştir. Makdîsî, Zehebî, Tâcüddîn es-Sübkî, A'lâî', İbn Hacer ve Takıyyüddîn el-Fâsî esere ulaşan isimlerden bazılarıdır.

Sonuç olarak bu çalışmada hicrî ikinci asırda yazılan cüz türündeki eserin, müellif tarafından oldukça gelişmiş bir sistematikte tasnif edildiğine, rivayetlerin özenle seçildiğine ulaşılmaktadır. Tüm bunlar dönem hakkında yapılacak spesifik çalışmaları zorunlu hale getirmektedir. Zira eserlerin müstakil olarak incelenmesi sonucu hicrî ikinci asır daha doğru biçimde değerlendirilecek ve bazı ön kabullerin değiştirilmesi gerekecektir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî:
Açıklık, Yusuf:
Ağırman, Cemal:
Akgül, Yusuf:
Akın, Nevzat Sabri:
Aktepe, İshak Emin:
Alâî, Ebû Saîd Salâhuiddin Halil b. Keykeldi b. Abdullah:
Ali b. Hucr, Ebû'l-Hasan Ali b Hucr b. İyas es-Sa'di
“El-Künâ ve'l-Esmâ li'l-İmâm Müslim”, Medine, Medine İslam Üniversitesi, 1404.
Hadisler Uğruna İlmi Seyahatler / Rihle, Ankara : Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
“Yahya b. Main ve Ebu Abdillâh Ahmed b. el-Hasan es-Sufî'nin Yahya'dan Rivayet Ettiği Hadis Cüz'ü”, ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
“Affân b. Müslim'in Hadis Rivayet Üslubu ve Mihnesi Hakkında Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 14, No: 79, 2021, s. 182-190.
“Mehâmîlî ve 'Kitâbu'd-Duâ' İsimli Hadis Cüz'ü”, ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
Hadis İlmine Giriş, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2019.
İsâretü'l-fevâidi'l-mecmûa fi'l-işâre ile'l-ferâidi'l-mesmûa, Medine Dımaşk : Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem #Dârü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2004.
Hadîsu Ali b. Hucr es-Sa'di an İsmail b. Ca'fer el-Medenî, thk. Ömer b. Refud b. Refid es-Süfyani Ömer b. Refûd, Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

- Koçkuzu, Ali Osman: **Hadîsu Ali b. Hucr es-Sa'di an İsmail b. Ca'fer el-Medenî**, Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- Arman, Necdet: **Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1983.
- Arman, Necdet: "Ebu Bekr el-Mervezi ve 'Kitabu'l-Cum'a ve Fadliha' İsimli Hadis Cüz'ü.", ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Aydınlı, Abdullah: **Hadis İstılahları Sözlüğü**, 9. bs, İstanbul, İFAV, 2016.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali: **es-Sünenü'l-kübra.**, Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1356.
- Bilgin, Orhan: "Yazma", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XXXXIII, İstanbul, 2013, s. 369-373.
- Birzalî, Ebû Muhammed Alemüddin Kâsım b Muhammed b Yusuf: **el-Muktefâ li-târihi Ebi Şâme**, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrût, Mektebetü'l-asriyye, 2006.
- Budak, Ali: "Süheyl b. Ebî Sâlih Nüshası'ndaki Rivâyetlerin Daha Sonraki Hadis Edebiyatına İntikali", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, No: 20, 2011, s. 81-116.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu'fî: **et-Târîhu'l-kebîr**, 12 cilt, thk. Sâlih b. Muhammed ed-Debbâsî ve Mahmûd b. Abdulfettâh en-Nehhâl, Riyad, en-Nâşiri'l-mütemeyyiz li't-tibâa'ti ve'n-neşri ve't-tevdi', 2019.

- et-Târîhu'l-kebîr, Haydarabad : el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362.
- Canan, İbrahim: **Hadis Usûlü ve Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998.
- Cerrahoğlu, İsmail: “İbn Cüreyc”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XIX, İstanbul, 1999, s. 404-406.
- Cirit, Hasan: “Leys b. Sa’d ve Hadis Cüz’ü”, ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Cuzekânî, Ebû Abdullah Hüseyin b. İbrâhim b. Hüseyin: **el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sıhah ve'l-meşâhîr**, Riyad : Dârü's-Sumay'î, 1994.
- Çakan, İsmail Lütfî: **Hadis Usûlü**, 43. bs, İstanbul, İFAV, 2017.
- Dımaşkî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülhadi: **Tabakâtu ulemâi'l-hadîs**, Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel: **el-Câmi' li-ulûmi'l-İmâm Ahmed**, 22 cilt, Arabistan, Dâru'l-fellâh li'l-bahsi'l-ilmî ve tahkîki't-türâs, 1430.
- Ebû Arûbe, Hüseyin b. Muhammed b. Ebî Ma'ser: **Ehâdisü Ebî Arûbe el-Harrânî bi-rivâyeti Ebî Ahmed el-Hâkim**, thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Riyad, Şeriketü'r-Riyâd, 1998.
- Ebû Mûsa el-Medînî, Ebû Mûsâ Muhammed b. Ebî Bekr b. Ebî İsa: **el-Letâif min dekâiki'l-maârif fî ulûmi'l-huffâzi'l-e'ârif.**, Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî: **el-Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi'l-İmam Müslim.**, Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

- Ma'rifetü's-sahâbe**, Riyad : Medarü'l-Vatan, 2011.
- Ebü'l-Meati Nuri: **el-Câmi' fi'l-cerh ve't-ta'dîl**, Beyrut : Âlemü'l-Kütüb, 1992.
- Yiğit, İsmail: "Emeviler", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XI, 1995, İstanbul, s. 87-104.
- Eren, Mehmet: "Ziyâiyye Dâru'l-Hadis'inde Birden Fazla Hocanın Katılımıyla Yapılan Dersler", **Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler (Sempozyum)**, 2013, 281-299.
- Erul, Bünyamin: "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I) : I. Rivayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153) el-Câmi'i", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XLIII, No: 1, 2002, s. 27-61.
- Ezber, Muhammet: "İbrahim Bin Tahman (Ö.163/780) ve Hadis İlmindeki Yeri", ;, İstanbul : İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. el-Abbas: **Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsih**, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, 4. bs, Mekke, Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadise, 1986.
- Fayda, Mustafa: "İbn Sa'd", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XX, 1999, İstanbul, s. 294-297.
- Kandemir, M. Yaşar: **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XII, 1995, İstanbul, s. 297-299.

Gençer, Mustafa:

Türk-İslam Tarihinde Yükseköğretim : Selçuklu-Osmanlı Sınırlarında Gelenek ve Değişim, Bolu : Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2015.

Göktaş, Recep Gürkan:

“Hadis Cüzlerinin Hadis Literatür Tarihini Anlamaya Katkısı: Muccâ’a İbn ez-Zubeyr Örneği”, Ankara, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

Günaydın, Tuğçe:

Hadis Rivayetlerinde Âlî İsnadlar, İstanbul : Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2023.

Gürkan, Nuri:

“Ali bin Hucr el-Mervezî Hayatı ve Hadis Cüz’ü”, Bursa, Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Güşen, Seyit Ali:

Hadislerin İntikal Süreci -Hicrî İlk Üç Asır –, 1. bs, İstanbul, Sır ve Hikmet Yayınları, 2016.

Halîlî, Ebû Ya’la el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed:

el-İrşâd fî ma’rifeti ulemâi’l-hadîs, Riyad : Mektebetü’r-Rüşd, 1989.

Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîp el-Bağdâdî:

Târîhu Bağdâd, 16 cilt, thk. Beşşar Avvad Ma’ruf, Beyrût, Dâru’l-ğarbi’l-İslâmî, 1422.

el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye, Haydarabad : Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, 1938.

Târîhu Bağdâd ev Medîneti’s-selâm, Beyrut : Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye (27.04.2023).

- Hind bnt. Muhammed, Hind bnt. Muhammed b. Abdullah: “el-Cüz’ü min Hadîsi Ebî Osman Affân b. Müslim es-Saffâr”, Melik Suud Üniversitesi, 1998.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî: **el-Kâmil fî duafâi’r-ricâl**, Beyrut : Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah: **Târîhu medîneti Dimaşk.**, Beyrut : Dârü’l-Fikr, 1995.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî: **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, Haydarabad : Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, 1271.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb: **et-Târîhu’l-kebîr = Tarihi İbn Ebî Hayseme.**, Kahire : el-Farukü’l-Hadise, 2004.
- İbn Fâhir, Ma’mer b. Abdülvahid b. Recâ b. Abdülvahid b. Muhammed b. Fâhir: **Mûcibâtü’l-cenne**, thk. Nâsır b. Ahmed en-Neccâr, Mektebetü Abbâdürrahmân, 2002.
- İbn Hacer, Ebû’l-Fadl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer: **el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe : mim - ya.**, Beyrut : Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995.
- Tehzîbü’t-Tehzîb**, 12 cilt, Matbaatü Dâiratü’lmeârifî’n-nizâmiyyeti, 1326.
- Mu’cemü’s-şeyha Meryem = el-Mu’cem li’l-Hurre Meryem.**, Kahire : Mektebetü’s-Sekafeti’d-Diniyye, 2010.
- Telhîsü’l-habîr fi tahrîc-i ehâdîsi’r-Rafî’iyyi’l-kebîr**, Beyrut : Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.

- Tebisîrû'l-müntebih bi-tahrîri'l-Müştebih**, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, el-Mektebetü'l-ilmiyye, 2009.
- el-Mecmâû'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres**, Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1992.
- Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut : Dârü'l-Ma'rife (30.03.2024).
- ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mietî's-sâmine**, Hint, Dâru'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1972.
- el-Mu'cemü'l-müfehres = Tecrîd esânîdü'l-kütübü'l-meşhure ve'l-eczâi'l-mensûre**, thk. Muhammed Şekur Meyâdinî, Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Muvâfakatü'l-hubri'l-haber fî tahrîci ehâdîsi'l-muhtasar**, Riyad : Mektebetü'r-Rüşd, 1993.
- Takrîbü't-Tehzîb**, Haleb : Dârü'r-Reşid, 1988.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî: **Kitâbü's-sikât**, Haydarabad : Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1973.
- Meşâhiru ulemâi'l-emsâr**, Dâru'l-vefâ, 1411.
- Sahihu İbn Hibban el-Müsnedü's-sahih ale't-tekâsim ve'l-envâ'.**, Beyrut : Daru İbn Hazm, 2012.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî: **Sahihu İbn Huzeyme**, Beyrut : el-Mektebü'l-İslâmî, 1975.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer:
İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah:
İbn Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Bağdâdî:
İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr:
İbnü'l-Esir, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed:
Kandemir, M. Yaşar:
İtr, Nureddin:
İzmirli İsmail Hakkı:
Kahraman, Abdullah:
Kalkan, Nilüfer:
el-Bidâye ve'n-nihâye, Cize : Hier li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997.
es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-sitte, Semnud San'a : Mektebetü İbn Abbas Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslamiyye ve Tahkiki't-Türas ve't-Terceme, 2011.
Ma'rifetü'r-ricâl, Dimaşk : Matbuatu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1985.
Ğayetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ, 3 cilt, thk. Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf, Mektebetü İbn Teymiye, 1351.
en-Nihaye fî garibi'l-hadis ve'l-eser, Kahire : Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.
TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XXI, İstanbul, 2000, s. 353.
Menhecü'n-nakd fî ulumi'l-hadîs, Dimaşk : Dârü'l-Fikr, 1979.
Hadis Tarihi, İstanbul, Erkam, 2002.
“Ubeydullah b. Abdullah”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. XXXXII, İstanbul, 2012, s. 18-19.
“Ubeydullah b. Ömer b. Hafs”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, XXXXII, İstanbul, 2012, s. 25-26.
“İmam Muhammed'in Kitabı'l-asar'ı ve Rivayetlerinin Kütüb-i Sitte ile

- Karşılaştırması”, ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kallek, Cengiz: “Fukâhâ-yi Seb’a”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV İslam Ansiklopedisi, 1996.
- Kandemir, M. Yaşar: “Abkasî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, 1988, s. 311-312.
- “Cüz”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul, 1993, s. 147-148.
- “Nesâî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 563-565.
- Karataş, Mustafa: “İbrahim b. Abdissamed el-Hâşimî ve ‘el-Emâli’ İsimli Hadis Cüz’ü”, ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr el-Buhârî: **el-Hidâye ve’l-irşâd fî ma’rifeti ehli’s-sika ve’s-sedâd**, 2 cilt, thk. Abdullah el-Leysî, Beyrût, Dâru’l-ma’rife, 1407.
- Keskin, Yusuf Ziya: “Ebu Ahmed el-Gıtrîfî ve Hadis Cüz’ü”, ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca’fer b. İdrîs Hasenî: **Hadis Literatürü**, çev. Yusuf Özbek, İstanbul : İz Yayıncılık, 1994.
- Kılıç, Abdullah: “Ebû Müslim el-Keccî ve Hadis Cüz’ü”, ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

- Koca, Ferhat: “Kudâme Ailesi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XXVI, Ankara, 2002, 310-311.
- Koçak, Faruk: “İstanbul Kütüphanelerindeki Hadis Cüzleri”, ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Koçyiğit, Talat: **Hadis Tarihi**, 10. bs, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2017.
- Kuzudişli, Bekir: **Hadis Tarihi**, İstanbul : Kayıhan Yayınları, 2017.
- Özen, Şükrü: "Leys b. Sa'd", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XVII, Ankara, 2003, s. 164-168.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed Ziyâeddin: **el-Ehâdisü'l-muhtâre = el-Müstahrec mine'l-ehâdîsi'l-muhtare mimmâ lem yuhrichü'l-Buhâri ve Müslim fî Sahîhayhimâ**, Beyrut : Dâru Hıdır, 2001.
- el-Kemâl fî esmâî'r-ricâl**, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'man, Kuveyt, Şeriketü Ğirâs li'd-dâiyeti ve'l-i'lân ve'n-neşri ve't-tevdi', 1437.
- es-Sünen ve'l-Ahkâm ani'l-Mustafâ aleyhi Efdalü's-salati ve's-selâm**, 6 cilt, 1. bs, Suûdî Arabistan, Dârü Mâcidi Aseyrî, 1425.
- Malatî, Zeynüddîn Abdülbâsıt b. Halîl b. Şâhin Abdülbâsıt: **Neylü'l-emel fî zeyli'd-Düvel**, Beyrut #Sayda : el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.

- Neylü'l-emel fî zeyli'd-Düvel : (801-820h.),** Beyrut #Sayda : el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.
- Bozkurt, Nahide: "Mehdî-Billah", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XXVIII, Ankara, 2003, s.377-379.
- Mennâ' el-Kattân: **Hadis İlmine Giriş**, çev. Nurullah Agitoğlu, İstanbul, Nida Yayıncılık, 2015.
- Miyânicî, Yûsuf b. Kâsım b. Yûsuf b. Fâris b. Sivâr: **Cüz'ü'l-Kâdî Ebî'l-Kâsım el-Miyânicî**, Bernâmeç: Cevâmiu'l-Kelim, 2004.
- Mizzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf: **Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl**, 35 cilt, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrût, Müessesetü'r-risale, 1413.
- Moğultay b. Kılıç: **İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl**, 6 cilt, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.
- Muhammed b. Sa'd b. Menî', Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî: **Tabakâtü'l-kübrâ**, 9 cilt, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayn: **es-Sünenü'l-kübrâ**, Beyrût, Müessesetü'r-risale, 2001.
- Özel, Ahmet: "Atâ b. Yesâr", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, 1991, 37-38.
- Özkes, İhsan: "Muhammed b. Mahled ve Hadis Cüz'ü", ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Özpınar, Ömer: **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara : Ankara Okulu, 2013.
- Ramazan Topal: "İbrahim b. Sa'd (183/799) ve Kitâbü'l-Mübtede ve'l-Meb'As ve'l-Meğâzî

- Rivayetinin Agmed b. Hanbel'in Müsned'ine Yansıması", **Akademik Siyer Dergisi**, No: 6, 2022, s. 69-92.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b Abdillâh: **el-Vâfi bi'l-vefeyât**, 29 cilt, Beyrût, Dâru İhyâu't-türâs, 1420.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed: **ed-Dav'ü'l-lâmi [li-ehli'l-karni't-tâsi']**, Beyrut : Daru Mektebeti'l-Hayat (29.03.2024).
- Sezgin, M. Fuad: **Tarihü't-türâsi'l-Arabi [GAS] : Ulumü'l-Kur'ân ve'l-hadîs**, 2 cilt, C. 1, Riyad : Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1983.
- Buhârî'nin Kaynakları**, 6., Ankara, Otto, 2018.
- Sıddıkî, M. Zübeyr: **Hadis Edebiyatı Tarihi**, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, İrfan, 1966.
- Subhi es-Sâlih: **Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları**, çev. M. Yaşar Kandemir, 3. bs, Ankara, Gaye Matbaacılık, 1981.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr: **Tabakâtü'l-huffaz**, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1403.
- Tedrîbü'r-râvi**, 5 cilt, C. 3, thk. Muhammed Avvâme, Medine, Dâru'l-yüsr, Dâru'l-minhâc, 2016.
- Sübkî, Ebû Nasr Taceddîn İbnü's-Sübkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi: **Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ.**, Kahire : Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, 1964.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris: **Risale**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1940.

- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb: **el-Mu'cemü's-sağîr li't-Taberânî**, 2 cilt, Ürdün: Dâru'l-eseriyye-Kahire: Dâru İbn Affân, 1432.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerîr b. Yezîd: **Târîhü't-taberî: Târîhü'r-rusûl ve'l-müluk.**, Kahire : Dâru'l-Maârif (31.07.2023).
- Takıyüddîn Fâsî, Ebû't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali: **Zeylüt-takyîd fî ruvâtî's-sünen ve'l-mesânid**, Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Taşar, Hamdi: **el-İkdü's-semîn fî târîhi'l-beledi'l-emîn**, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.
- Taşar, Hamdi: “İsmail b. Nüceyd es-Sülemi ve Hadis Cüz'ü”, ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Tatlı, Alican: “Kadı Ebu İshak İsmail el-Ezdi ve ‘Kitabu Fadli's-Salati ale'n-Nebi’ Adlı Hadis Cüz'ü”, ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Tehânevî, M. Ali et-Tehânevî: **Mevsûatü Keşşâfû Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm**, C. 1, ed. Refîk el-Acem, thk. Ali Dehrûc, Lübnan, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Topgöl, Muhammed Enes: “‘Cevâmiu'l-Kelim’ ve ‘Câmiu Hâdimi'l-Haremeyn’ Adlı Dijital Hadis Veri Tabanları Üzerine Notlar”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, No: 49, 2023, s. 167-176.
- İsnadı Okumak**, 1. bs, İstanbul, İFAV, 2022.

- Ravi: Hicri İkinci Yüzyılda Bir Muhaddisin İlim Serüveni.**, İstanbul : Ketebe Yayınları, 2021.
- Rivayetten Raviye : Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluştı?**, İstanbul : M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Topgöl, Muhammed Enes, Ömer Faruk Maden: “Ehl-i Hadis Ders Halkalarının Tespitine Dair Bir Metot Teklifi: II. (VIII.) Asrın İlk Yarısı Basra Örneği”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, No: 45, 2021, s. 37-68.
- Tüfekçioğlu, Zekeriya: “İsmail b. Ca'fer ve Cüz'ü”, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1987.
- Uçar, İlyas: “Yesrib'ten Medîne'ye: Zaman ve Mekân Boyutuyla Bölgeye Bir Bakış = From Yasrib to Medina: A Perspective to the Region with Time and Space Dimension”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research**, C. XII, No: 62, 2019, s. 435-442.
- Uğur, Mücteba: **Hadis İlimleri Edebiyatı**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Ünalan, Abdullah, Abdurrahman Ece, Uğur Erman: **Hadis Tarihi, Usûlü ve Literatürü**, ed. Uğur Erman, Siirt, Beyan, 2021.
- Yıldırım, Sabahattin: “Ebu'l-Abbas es-Serrâc ve 'Beytûte' Diye Meşhur Hadis Cüz'ü”, , İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Yılmaz, Okan Kadir:

İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu, Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2018.

Yücel, Ahmet:

Hadis Tarihi, 24. bs, İstanbul, İFAV, 2016.

Yüksek, Ahmet:

“Veki b. el-Cerrah ve Cüz’ü”, ;, İstanbul : Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî:

Tezhîbu Tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl, 11 cilt, el-Fârûku'l-hadîsiyye, 2004.

el-İber fî haberi men ğaber, Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

el-Muktenâ fî serdi'l-künâ, 2 cilt, thk. Muhammed Sâlih Abdülazîz el-Murad, Medine, el-Meclisü'l-ilmiyye, 1408.

Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakât ve'l-a'sar, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.

Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl, Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1963.

Mu'cemü's-şüyûh : el-Mu'cemü'l-kebîr, Taif : Mektebetü's-Sıddik, 1988.

Tarîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm : h. 601-610, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrût: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1424.

Tezkiratü'l-huffâz, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.

Siyeru A'lâmi'n-nübelâ, Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Ziriklî, Hayreddin:

el-A'lâm : Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn, Beyrut : Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1984.

Zübeyri, Velid b. Ahmed Hüseyin vd.:

el-Mevsûatü'l-müyessere fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikra ve'n-nahv ve'l-luga : elif-sin., Medine : Mecelletü'l-Hikme, 2003.